Virt László

Magyar nevelés, népi gondolat

Adalék a huszadik századi magyar szellemtörténet egy fejezetéhez

Virt László

Magyar nevelés, népi gondolat

Adalék a huszadik századi magyar szellemtörténet egy fejezetéhez

„Iszonytató az a gőgös részvétlenség,
amellyel a jómódú a szegényt lenézi.”
*(*Kodolányi János)

„A nyomor nagyon világosan lát.”
(Georges Bernanos)

Muravidék Baráti Kör Kulturális Egyesület
Pilisvörösvár, 2017

© Virt László, 2017

BEVEZETÉS

Ez a könyv négy olyan pedagógus elgondolásaira épül, akik nemcsak katedrán próbálták ki magukat, hanem egy válsággal terhes korszakban az emberformálásnak, a gondolkodás alakításának elméletét is gazdagították. Törekvésük szerint szellemi orientációt adtak, és a maguk helyén nem akármilyen hatást gyakoroltak. Különböző helyekről, pozíciókból érkeztek, képzettségük is eltérő, mégis sok közös gondolatot találtam náluk. A könyv címével jelzett területen nem látok közöttük nagyságrendi különbséget, ezért álljon ABC-sorrendben a felsorolásuk.

Karácsony Sándor 1891-ben született, és ő volt közülük az egyetlen, akit eleve tanárnak képeztek. Gyakorló pedagógusként, a Bihar megyei Földes községből érkezve, fővárosi középiskolai, majd debreceni egyetemi tanárként abban látta a magyar falvak népe hátrányos helyzetének okát, hogy a korszak iskolarendszere a magyar parasztembertől idegen germán gondolatvilágra épült. Karácsony Sándor ismeretelméleti alapra helyzete elméleti megfontolásait, amikor azt az igényt fogalmazta meg, hogy az ismeretszerzés folyamata feleljen meg a nép saját észjárásának, senkire ne erőltessenek idegen kultúrát. Aki nemzeti szűkkeblűséggel vádolná őt ezért, az fontolja meg, hogy az angol Basil Bernstein harminc évvel Karácsony Sándor után, a latin-amerikai bevándorlókkal kapcsolatban hasonló gondolatokat fogalmazott meg.

Kodály Zoltán 1882-ben született. Évtizedeken keresztül az volt a törekvése, hogy saját zenei hagyományainkra alapozva összeénekeltesse a nemzetet. Nemcsak zeneszerző volt, hanem nagyon jó pedagógus is, tudta, hogy az együtt-éneklés kiemel az individualizmusból, megtanít arra, hogy egymásra figyeljünk, közösséget alkot, fegyelmez, legfőképpen pedig mint közösségi együttlét, örömforrás. Karácsony Sándorhoz hasonlóan vallotta, hogy csak a saját kultúránk ismeretével és szeretetével törekedhetünk a teljességre. Kodály a zeneköltő nagyon jól látta a magyar társadalom strukturális problémáit, a kultúra eloszlásának, elosztásának egyenlőtlenségeit, hiszen a népiség és a demokrácia összetartozását felismerve megfogalmazta, hogy „a zene mindenkié”.[1.] Kodály az individualizmus és a kollektivizmus szélsőségeivel szemben a közösség, a személyes összetartozás igényét is megfogalmazta ezzel.

Márton Áron 1896-ban született, erdélyi katolikus pap volt, akinek élete már püspökként a mindenkori diktatúrákkal, a nácizmussal és a

kommunizmussal való következetes ellenállás mintájává lett. Mielőtt fiatalon püspök lett, gyakorló lelkipásztorként, középiskolai hittanárként, majd kolozsvári egyetemi lelkészként vált pedagógussá. E tudománynak nemcsak gyakorlati alkalmazója, hanem elméleti művelője is lett előbb az Erdélyi Tudósító, majd az általa alapított Erdélyi Iskola című folyóiratokban írt tanulmányaival. Elveinek a bibliai emberkép ismerőjeként jó antropológiai alapozást adott. Tudta, hogy az ember összetett, dichotóm lény, aki test és lélek, egyéniség és közösségi lény, akinek jogai és kötelességei vannak. A pozitivista, racionalista ismerethalmozással szemben az egész ember nevelését tartotta a pedagógia feladatának, ami nem független a világnézettől. Hangsúlyozta az emberi személynek a saját népe, egyháza iránti kötelezettségeit, felelős magatartását, ugyanakkor a mindenkori diktatúrákkal szemben az emberi jogok legelső védelmezői közé emelkedett. Az első világháborút három sebesüléssel végigharcoló Márton Áron papként, nevelőként, sajtómunkásként az erőszakmentesség apostolává lett. A harmincas években tudta-látta a készülő újabb katasztrófát, és a rábízottakat szellemi, erkölcsi irányjelzőként arra nevelte, hogy a készülődő embertelenségekkel érett erkölcsi lényként nézzenek szembe.

Németh László 1901-ben született, orvosi diplomát szerzett, hosszú ideig orvosként is dolgozott, e munkája mellett emelkedett a huszadik századi magyar irodalom legnagyobbjai közé. Művei, elsősorban regényei világirodalmi rangúak, 1970-ig bezárólag huszonnyolc nyelvre lettek lefordítva, esszéi gondolkodásra késztető rendszerként állnak előttünk, drámái kivételes jellemeket állítanak elénk. „Szerettem az igazságot" – mondatja ki egyik legismertebb drámahősével, VII. Gergellyel, és Németh Lászlót ez az igazságszeretet, igazságkeresés hajtotta mindvégig abban a törekvésében, hogy a diktatúrák által ránk erőltetett „üdvözítő terror" ellenében, a magyar nép körében szekértábort ösztönözzön. Márton Áron törekvéséhez hasonlóan a mindenkori embertelenségek ellen akarta beoltani a magyar társadalmat regényíróként, drámaíróként, esszéistaként. Szintén Márton Áronhoz hasonlítható abban, hogy az egész embert tekintette, ő úgy is, hogy páratlan humán műveltsége mellett természettudományosan is látta a világot, úgy is, hogy – iskolaorvosként és katedrán álló, úgyszólván bármely tantárgy tanítására alkalmas tanárként – meglátta, megláttatta a pedagógia és a szociális kérdés, ha úgy tetszik az iskolarendszer és a társadalmi struktúra összefüggéseit.

E könyv négy tartó oszlopa tehát – ABC-sorrendben – Karácsony Sándor, Kodály Zoltán, Márton Áron és Németh László. Közös nevező-

jük a nép és az értelmiség gondolkodását formálni akaró, *népi gondolat*ban megfogalmazott pedagógiai törekvés, ami *a társadalmi kasztha-tárok megszüntetésére törekszik*. Alcímünk szerint az idézett gondolkodóink törekvése a huszadik századi magyar szellemtörténet egyik fejezetéhez tartozik. Ha a szellemtörténet szellemi orientációk és azok összefüggéseinek története, akkor a népi és a pedagógiai gondolat összefüggése, mint szellemi közös nevező, ott látható hőseink eszmevilágában. Én a népiséget olyan szellemi orientációnak látom, mely nem lehet otthontalanná saját hazájában.

Időszerű lehet-e ma, a XXI. században az a gondolat, amit akkori legjobbjaink a XX. század első felében fogalmaztak meg? Az 1930-as évekre bebizonyosodott, hogy a magyar társadalomban meglévő, erkölcsi-értékrendi eredővel rendelkező, strukturális-szociális válság előhívta a minőség igényét. Ez a szellemi felhajtóerő keltette életre a népi gondolatot, a népi mozgalmat, a népi irodalmat, mely a kívülről rákent hamis máz miatt bizonyos szellemi oldalakon máig pejoratív értelmet is hordoz. Ha megnézzük a két háború közötti időszak magyar társadalomszerkezetét és társadalmi problémáit, akkor láthatjuk, hogy ezt a strukturális és szociális válságot leginkább a parasztság helyzete jelzi akár matematikai pontossággal. A népi gondolat nem hamis parasztromantika, amint azt ama kívülről rákent hamis máz igyekszik beállítani. A népi gondolat éppen a paraszti függést, a magyar társadalom rendies örökségét akarta felszámolni, az *egész* magyar társadalom polgárosodását szolgálva ezzel. Hogy ez a gondolat – ha a „népi" jelző valakit idegesít, akkor nevezhetjük plebejusnak is – ma aktuális-e, azt abból a kérdésből kiindulva lehet megválaszolni, hogy a mai magyar társadalomban, társadalmakban (bármely országban, ahol akár kisebbségi helyzetben, de magyar társadalomról beszélhetünk) léteznek-e függőségek, vannak-e alig átjárható kaszthatárok, akik ma hátrányos helyzetben születnek, azok vajon milyen valószínűséggel örökítik át hátrányukat majdan megszülető utódaiknak. Azt a kérdést is feltehetjük, hogy érint-e bennünket olyan függő, kiszolgáltatott helyzet, melynek oka társadalmainktól akár nagy földrajzi távolságra található. Ha létezik, milyen választ adunk e függőségekre? Meggyőződésem, és ezt e könyv négy szellemi tartóoszlopa is igazolja, hogy sem az öncélú bezárkózás, sem pedig az egyoldalú alkalmazkodás, az önkéntes vagy akár kényszerű elidegenedés nem járható út. Ahogy például a klasszikus, szabad versenyes, embereket nyomorító kapitalizmus, és annak ellenkezője, az államosító, kollektivista, szintén embereket nyomorító államszocialista

marxizmus sem bizonyult járható útnak. Az előbbi a XIX. század szellemi terméke (ámbár felzárkózni akaró nemzetekre a XXI. század elején is igyekeznek ezt erőltetni), az utóbbi a XX. század végére bukott meg. Ma is vannak internacionalizmusok, vannak nemzetközi központosító törekvések, melyek abban emlékeztetnek e két bukott rendszerre, hogy elutasítják a bibliai emberképre épülő szubszidiaritás elvét, elutasítják a felelős emberi kapcsolatokra épülő közösségi szellemet, kettős mércét alkalmazva, elutasítják a felzárkózni akaró nemzetek önállóságát. A népi gondolat, a plebejus gondolat a társadalmi különbségek kiegyenlítését szolgálja (lesz még szó erről), ma már akár kontinentális, globális méretekben is. A népi gondolat, a plebejus gondolkodás nem az elzárkózást, hanem a felzárkózást szolgálta, szolgálja.

Amit ők négyen (közülük csak Karácsony Sándor és Németh László között volt rendszeres kapcsolat, Németh László és Márton Áron egyszer, 1935-ben találkoztak, Kodály és Karácsony Sándor többször is elismerően írtak egymásról), már sok évtizede, akár majd' egy évszázada leírtak, elmondtak, az releváns pedagógiai válasz volt a saját koruk által felvetett kérdésekre. Ezek a kérdések és az azokra adott válaszok a XX. század magyar szellemtörténetéhez, a gondolkodási irányokat kijelölő törekvések történetéhez tartoznak. A *válaszadás képessége* ma is minta számunkra. E képesség fejleszthető, fejlesztendő. Ám bizonyára vannak olyan általuk egykor adott válaszok, melyek ma is érvényesek, mert vannak a régmúlt kor által feltett kérdések között olyanok, melyek a sok évtizede megadott válaszok mellett is érvényben maradtak. Négy klasszikusunk gondolatait a mai olvasó olvassa ilyen szemmel.

E könyv nem kíván egyik tartóoszlop monográfiája sem lenni, hanem egy gondolat főbb nyomvonalait próbálja követni. Gondolataik gazdagsága miatt, az itt szereplő fejezeteken kívül, sok más nyomvonal is feltárható, ezek forrásait igyekeztem hangsúlyos közös nevező felé tömöríteni. A népiségben és pedagógiában összegződő gondolathoz a négy klasszikusunk szolgáltatja a hivatkozásokat – az itt szereplő idézeteknél nagyobb mennyiségben.

Korábbi munkáimban más témákat érintve, más hangsúlyokkal már foglalkoztam olyan gondolatokkal, olyan eszmékkel, melyek e korábbi munkáimat utólag akár e könyv előtanulmányaivá avatják. Amikor azok a munkák készültek, nem gondoltam még e könyv megírására, inkább azok egyes megközelítései találtak itt közös mederre. E könyvben a következő munkáim egyes részletei minősülhetnek előtanulmánynak: *A faluszociológiától a falurombolásig* (Válasz Évkönyv, 1989. In.

V. L.: *Égtájak metszéspontja*. Accordia Kiadó, Budapest, 2000. E tanulmányból Karácsony Sándorra vonatkozó gondolatok.) *Minőség és életelv – Németh László műveiben* (Új Forrás, 1993/8.; In. V. L.: *Égtájak metszéspontja*. Accordia Kiadó, Budapest, 2000.); *Katolikus társadalmi alapértékek. Rendszerező szociálteológia*. (Márton Áron Kiadó – az Országos Lelkipásztori Intézet kiadója. Budapest, 1999. E könyv értékrendi megközelítése jelentett támpontot mostani munkám több fejezetéhez.); *Nyitott szívvel. Márton Áron erdélyi püspök élete és eszméi* (Teleki László Intézet, Budapest, 2002. E könyvből az értékrendjével foglalkozó részek.); *Márton Áron értékrendje a mai élet szolgálatában* – előadás a csíkszentdomokosi Márton Áron konferencián, 2012. (In. *Az idők mérlegén*. *Tanulmányok Márton Áron püspökről*. Szent István Társulat, Budapest – Verbum, Kolozsvár, 2013.)

E könyvben értelemszerűen sok idézet található, melyek a téma szerint más fejezetekben is megismétlődhetnek. Az idézetekben található kiemelések tőlem vannak, az általam fontosnak tartott hangsúlyt jelzik.

A KORSZAK TÁRSADALMI ADOTTSÁGAI

Szociális válságban a magyar társadalmak

A két háború közötti időre nyilvánvalóvá lett, hogy a magyar társadalom állapota idehaza is, és a környező államokban is tarthatatlan. A magyar népi szociográfia klasszikusa, Kovács Imre 1937-ben kimutatta, hogy földnélküli agrárnépességet és a városi proletáriátust együtt számítva, a magyar társadalom kétharmada nyomorog.[2.] Erdélyben Bözödi György arról ír, hogy a székely ember nem kap munkát, ezért kivándorol.[3.] Felvidéken a Sarló mozgalom kimutatja, hogy az egész Szlovákiát hátrányos helyzetben tartó cseh gazdaságpolitika az egész szlovákiai magyar lakosságot kizsigereli, a nemzetiségi és a szociális kérdések összefonódnak.[4.] Magyarországon a tanácsdiktatúra bukása után Szabó Dezső oltja bele a parasztság iránti érdeklődést az akkori fiatal nemzedékbe, azonban a meginduló falukutatás kiderítette, hogy „a nép nem olyan romlatlan, mint Szabó Dezső alapján elképzelték" – írja Németh László 1943-ban.[5.] Márton Áron pedig arról ír 1936-ban, hogy a nyomor az, ami úgy a városok gyári munkásának, mint a falu népének elveszi a hitét. Egy önelégült középosztálybeli önigazoló pozíciójából könnyű lehetett a munkást egyházellenességgel vádolni, eközben a nélkülöző falusi embert lekezelő vállveregetéssel a helyzetében rögzítve hamis romantika tárgyává tenni, Márton Áron azonban elutasította az „úriemberek" megosztó törekvését. „Az ipari munkásság is akkor adott hitelt a szocializmus vallásellenes igéinek, mikor az a szociális nyomor társaságában jelentkezett. A falu eddig ellenállott. … A háború után azonban a szegénység nyomasztó súllyal telepedett rá a falu népére is. A kihasználtságot, léte bizonytalanságát, ami az ipari munkásságot korán elkeserítette, most ő is érzi. Háza, földje az adósságok és szaporodó közterhek nyomán elindult" – írja, és messziről elkerüli a jobb módú rétegeknek az egyház által sokszor elkövetett, az igazságtalan állapotot rögzítő igazolását, amikor így folytatja: „könnyelmű játék volna, ha a falu felé Krisztus nevével és nevében elindult mentési szándék a falu hitbeli gyengülésének gazdasági okát nem venné figyelembe, és nem segítene orvosolni."[6.] Márton Áron világosan látta a lelkipásztori mun-

ka és a szociális kérdés összefüggéseit. A hiányzó kenyeret nem próbálta kenetteljességgel pótolni – hányan megtették ezt! –, hanem igazságosságot követelt. Igazságosságot, nem megosztva, hanem munkásnak és földművesnek egyaránt. Lesz még alkalmunk látni, hogy a gyári munkásoknak és a bányavidékek népének az értékeit hangoztatja, szemben bizonyos „rátartiakkal", akik önigazoló vakságukkal a gyári és bányamunkásokat egy kézmozdulattal lemarxistázva, az egypártrendszerre készülő diktátorok pozícióit erősítették.

Márton Áron *válság*ot regisztrált, és jól látta a válság okát is, ami nem más, mint hogy elvált egymástól a kultúra és a nemzeti közösség. Erdély vegyes nyelvi vidék, így a szociális válságnak meglátta az etnikai összefüggéseit. „Hogy egykor tömbös, kiterjedt magyar szigetekből szórványok lettek és ma e szórványokat is egyre végzetesebben nyaldossa a környező nép hullámverése, azért van, mert népünk tömegénél a nyelv és a vér közössége mellől hiányzott a kultúra közössége. Munkáját évszázadokon keresztül igénybe vették kultúrák építéséhez, de a kultúra tartalmából nem részeltették, áldásait nem vitték el hozzá, magyar mivolta az emberi élet nagy értékeihez közelebb nem hozta. Egy pompázó kultúra közvetlen tövében elhagyottan élt, a kultúra közösségéből kifelejtették."[7.] Márton Áron kisebbségi látószöggel fogalmazta meg a progresszív népiség mibenlétét, ami nem nélkülözheti a plebejus gondolatot, a társadalmi integráció igényét. A kultúra felszíne helyett annak mély tartalmára irányította a figyelmet, ami nem lehet öncélú, ami igényli a teljes nemzeti közösséget. Volt, van egy réteg, mely *állítólagos* műveltségére hivatkozva önhitt módon többre tartotta, tartja magát másoknál, leginkább a lekezelt kétkezi embereknél. Márton Áron eme önhitteknek ma is megvilágítja, hogy *a nemzet pusztulása akkor kezdődik, amikor a kultúrát elkezdik elválasztó tényezőként kezelni*. Ezt követi az elidegenedés, a másik ember, a más helyzetű ember iránti felelősség hiánya, az a társadalmi erózió, ami pedig (az állítólagosan műveltek miatt) az egész nemzetet teszi kiszolgáltatottá.

Lehet *magyarkodni*, de a díszmagyarba oly' szívesen öltöző magyar úri rétegeknek a saját népüktől való idegenségét Kodály is regisztrálta, emellett Kodály és Németh László is feljegyezték, hogy a románok és a szlovákok között nincsenek olyan kaszthatárok, mint nálunk, magyaroknál. Azt írja Kodály, hogy „volt akkor Magyarországon egész csomó olyan falu is, ahol sem tanító, sem pap, sem jegyző, szóval 'úriember' nem lakott, és éppen ezek voltak a népkultúra és a népdal legvirágzóbb helyei". Ír arról, hogy volt, ahol magyar katolikus pap akarta lebeszélni

őt a népdalgyűjtésről, miközben a szlovák katolikus paptól és az ortodox román pópától segítséget kaptak, ő is és Bartók is. De említi Apponyi Albertet, „aki röviden azzal adott kifejezést annak a meggyőződésének, hogy a népdallal nem érdemes foglalkozni, hogy kultuszminiszter korában nem volt hajlandó pénzt áldozni a gyűjtés előmozdítására”.[8.] 1925-ben pedig azt írja le, hogy 1900 óta, tehát egynegyed évszázad alatt Bartókkal összegyűjtöttek háromezer alapdallamot számos változattal, ami a „háború és gazdasági válság következtében mindmáig kiadatlan”.[9.] Kodály lehetett nagylelkű, és betudhatta a háborúnak azt, hogy egynegyed évszázad gyűjtése fiókokban porosodik. A románok azonban másként álltak népkultúrájukhoz. Németh László 1935-ben írótársaival Romániában járt – ekkor találkozott egyszer Márton Áronnal, aki elkísérte őket a kalotaszegi kirándulásukra – és Bukarestben is jártak a világszerte elismert (Magyarországon alig ismert) szociológus, Dimitrie Gusti intézetében. (Öt évig tanultam az ELTE Szociológiai Intézetében, ott ezalatt egyszer sem hangzott el Gusti neve. Egykori tanítványától, a bukaresti egyetemet és a moldvai magyar falvakat megjárt Lükő Gábortól azonban nagyon sokat hallottam róla.) Gusti professzor kidolgozta a nagyon nagy apparátust mozgató falumonográfia módszerét, amivel a romániai falvak minden életkeretét feltérképezték. Ez a munka hatalmas költséggel járt, de Németh László arról ír, hogy a román király a magánvagyonából egymillió lejjel támogatta a legszegényebb falvakat is vizsgáló terepmunkákat, mire százával jelentkeztek román vállalkozók, akik csatlakoztak a király kezdeményezéséhez. Németh László írja, hogy látszólag csak egy „magyar Gusti” hiányozna nálunk hasonló munkához. Azonban nálunk „valójában hatalom és jótörekvések, jótörekvések és közszellem közt van mélyebb szakadék” ahhoz, hogy itt egy „magyar Gusti” szóhoz juthasson. „Nemcsak ember és ember áll közelebb a románságban, mint nálunk, de közérdek és hatalom is.”[10.] Németh László, aki azt látta, hogy a román népérzés demokratikusabb, mint a magyarországi, megjegyezve, hogy a románságban a középosztály is a népből jött, magyar „úri” oldalról támadásokat kapott, mert a románokról szimpátiával mert írni. Ravasz László református püspökhöz írt levelet az ügyben, melyet a Németh-monográfus Vekerdi László idéz: „Ha Erdély romlásának az okait keresem, én elsősorban Csonka-Magyarországot vádolom, hogy tizenhat év alatt sem tudott olyat teremteni, amire odaátról bizakodva s büszkén nézhetnének. Míg az ország vezetői vígadnak s hangosan irredentáznak, a magyarság, az itthoni csakúgy, mint a kinti, pusztul.”[11.] Németh László ugyanazt fogalmazta meg, mint amit Márton

Áron és Kodály Zoltán is: a magyar nemzeten belül a nép és vezetői, „urai", végzetesen elidegenedtek egymástól. Mások lettek az érzések, mások a vágyak, talán még a szavak jelentése is.

A magyar nép és vezetőinek elidegenedése a XVII. század elejétől, és a XVIII. századdal történt meg. Egyértelmű a Habsburg-uralom felelőssége. Vannak, akik (március 15-én akár kokárdát is tűzve a vitézkötéses zekéjükre) ma nosztalgiával gondolnak erre az uralomra. Azonban annak oka, hogy „ma a nép nem követhetné vezetőjét operába, vagy filharmonikus hangversenyre", a Habsburg-uralom kiteljesedéséhez köthető, mert a magyar nép „kultúrája megkövesedett a XVI. és XVII. század fordulóján" – ahogy arról Karácsony Sándor tudósít.[12.] (Márton Áron szigorúbban ítélt, őszerinte az Árpádok kora óta nem volt mélyreható népművelés a magyar nép körében.) Karácsony Sándor a pedagógia lehetőségét is felveti a kritika mellé: „népünk kultúréhes (kulturálnunk tehát lehetséges), csak el van maradva, lelki alkata anakronisztikusan XVI–XVII. századbeli".[13.] Ezzel együtt diagnosztizálja azt, hogy a nép és az értelmiség ekkor elvált egymástól, és az értelmiség gondolkodása idegenné lett, míg a nép konzerválva őrizte meg az autentikus kultúráját, ami egykor az egész nemzet kultúrája volt. „A kultúra a nép és a szofokrácia (= értelmiség; V. L.) nászából születik, és a középosztályban inkarnálódik. *Ilyen kultúránk nekünk a jelenben nincsen.* Van egy robosztus, egészséges nyelvben élő, de a XVII. században megkövült és azóta mozdulatlan népi kultúránk, s van egy tagadhatatlanul értékes, modern, haladó felső néposztálybeli kultúránk, de ez nem életképes, mert nincs közege. (…) Ezért nem rekrutálódik igazi középosztály, mert az csak az alsóbb osztályból nyerhetné utánpótlását. Van középosztályunk, (…) de képtelen helyzetben él. Lefelé ellenséges, felfelé fogyatékossági érzésektől gátoltan bizonytalankodik, tradíciója nincs, csak konvenciói."[14.] Tegyük ehhez hozzá, ha lettek volna a két háború közötti magyar középosztálynak tradíciói, akkor azok a népi kultúrából táplálkoztak volna, ehhez azonban a magyar középosztálynak olyan szoros kapcsolatban kellett volna lennie az általa lekezelt néppel, mint a román középosztálynak, mely – ahogy az Németh László jegyzőkönyvezte – nem kezelte le a saját népét.

Karácsony Sándor fogalmazta meg azt, hogy a magyar kultúra azért hasadt meg, mert a magyarság gyarmati sorba került. „Az alacsonyabb rendű népek a mindenkori gyarmati nép, a magasabb rendű népek a mindenkori gyarmatosítók. (…) Gyökeres magyar kultúránk tehát olyan kultúra, mely a népből sarjadt, csak addig a történeti időpontig fejlő-

dött, mióta a német gyarmatosítás (= átfogó Habsburg-uralom; V. L.) meg nem kezdődött. (…) a gyökeres magyar kultúra megszűnésének és a német gyarmatosítás hatékonnyá válásának ideje egyformán a XVII. század második-harmadik negyede."[15.] A hajdúsági református Karácsony Sándor Pázmány Péterben látta meg a magyar szellemtörténetnek azt a határpontját, akiben még egy volt a népi és a magas kultúra, őutána, a Habsburg-terjeszkedés idején megszűnt a magyar szellem egysége. „Még Pázmány Péter magyar közkinccsé tette a hitviták magyar stílusát is. Azóta az egységes fejlődés megszűnt".[16.] Az autentikus magyar kultúrát őrző magyar paraszt ezután *hátrányos helyzetűvé vált saját hazájában*. „A magyar falu tehát elvesztette a magyar kultúrával való eleven kapcsolatát még a XVII. század vége felé s attól kezdve szellemi kultúréletet tulajdonképpen nem is élt. (…) A magyar intelligencia végigcsinálta az európai kultúrmozgalmakat s azokkal egy időben, sőt egy iramban jutott el a XX. századig. De azáltal, hogy *a faluját maga mögött hagyta*, megszakította az érintkezést saját kultúrájának ősalapjával."[17.] A dunántúli református, Németh László szintén Pázmányban (és Zrínyiben) látja a magyar szellemi egység utolsó őreit, úgy fogalmazva, hogy őbennük még magyar volt a barokk szellem. „A magyar barokk, szorosan az olasz nyomában, megvolt minálunk Pázmánnyal, Zrínyivel. Amit a XVIII. század hozott, az a ránk telepített Habsburg-barokk. A (az újabb kori; V. L.) magyar katolicizmusnak sem ez, hanem az 1570–1630 közé eső idő az igazi hőskora. Lényegesebb külföldi támogatás nélkül, a maga heroizmusával és lelkesedésével akkor emeli föl újból az egyházat; míg a XVIII. századi katolicizmus idegenek bástyája a magyar nép fölött."[18.]

Kodály ugyanilyen keresetlenül elutasító a Habsburg-házzal szemben, és akkor itt tegyük hozzá, hogy ő katolikus volt. Katolikussága nem jelentett menlevelet a Habsburg-katolicizmus számára, melyben ő is a magyar kulturális folytonosság megszakítóját, a magyar elidegenedés okozóját látja. „Az európai államokban a nagy művészet fejedelmi udvarokban, vagy gazdag polgári közösségekben keletkezett. *Magyarországon az idegen uralkodóház sohasem mozdította elő a nemzeti művelődés ügyét.* Az ország előkelői idegen művészekért lelkesedtek."[19.] Tegyük ehhez hozzá, hogy fejedelmi udvarban, szerves magyar kultúra utoljára az erdélyi fejedelemség idején született. Kodály a népdalgyűjtő ebben a magyar elidegenedésben a népnek nemcsak az elmaradottságát veszi észre, hanem a kultúránkat megújító forrást is benne találja meg: „A nép hagyományőrző jelentősége csak növekedett azáltal, hogy a

nemesség egyre jobban az *idegen kultúra* felé fordult a XVIII. századtól fogva. Ezt a távolodást a reformkor és a szabadságharc megállította ugyan, s a középosztály zenevilága (…) részben visszamagyarosodott. Mégis: magyar hagyományának folytonosságát, *talán Erdélyt kivéve*, csak szórványosan lehet kimutatni."[20.] ***Egy gyarmati sorban élő népnél az értelmiség előmenetele a gyarmattartóktól függ***. Ezzel függ össze Kodály észrevétele: „Az értelmiség kivetkőzött a magyar nyelvből, elidegenedett a magyar zenétől. Ha találkozik vele: idegennek érzi. (…) Akár asszimilált, akár 'törzsökös', nem közvetlen folytatása a népnek, *nem él benne a nép kultúrája.*"[21.] Mivel ma sem egyértelmű az, hogy ki mit ért magyar kultúra, magyar zene alatt, tegyük hozzá, Kodály itt nem az úgynevezett magyar nótára, arra a bizonyos *műmagyar* zenére gondolt, hanem a magyar népdalra, népzenére, melynek gránitrétegében „ott van a honfoglalók dala".[22.] Ezt Arany Jánossal igazolja, aki szerint „idegen versformára csak idegen dallamot lehet írni. Ezért idegen ízű az egész magyar műdal-irodalom."[23.]

Lükő Gábor nem csak Dimitrie Gusti tanítványa volt a bukaresti egyetemen (és Kodály, Győrffy István tanítványa a budapesti egyetemen), hanem Pesten a Tavaszmező utcai gimnáziumban Karácsony Sándor volt az osztályfőnöke. Karácsony Sándornak munkatársává is lett, a debreceni egyetemen együtt dolgoztak a Karácsony Sándor által alapított Társaslélektani Intézetben. Nagyon jó iskolákat járt, nem akárkik mellett. Lükőtől a nyolcvanas években sokat hallottam Karácsony Sándor alapgondolatáról, ami szerint a magyar parasztember gyermeke, ha esetleg bejut a középiskolába, akkor ott azért teljesít rosszul, mert magyar tanítási nyelv mellett is germán gondolati sémák szerint folyt a képzés. Karácsony Sándor a XIX. század második felére teszi ennek az okát. „Szükség volt egy megnövekedett államiság és hirtelen kiterjedt társadalom számára magyar terminológiájú kultúrára, tehát lett ilyen kultúra. (…) A Sturm-rendszer iskoláját (…) amely eddig osztrák, tehát német volt, Eötvös József báró második kultuszminisztersége sebtében lefordította szóról szóra magyarra, és attól kezdve magyarnak számított." Ekkor megindult a magyar ipari és gazdasági fejlődés, ám: „A falu nem vesz részt ebben a munkában. A falu 'Mucsa'. Elmaradott. Kultúrképtelen. (…) A paraszt nem szereti az iskolát, nem kell neki a középiskola, mert irtózik a kultúrától" – vagyis attól, amit a tőle elidegenedett értelmiség kultúrának tart.[24.] Így regisztrálja Karácsony Sándor azt a folyamatot, melynek eredményeképpen a „paraszt" szitokszóvá lett, mert egy túlzottan magabiztos, önhitt réteg önmagát téve a mű-

veltség mércéjévé, elidegenedett az eredendő kultúránk hordozójától, a parasztemberek társadalmától. Karácsony Sándor a német Sturm-féle oktatási rendszer bevezetésével indokolja azt, hogy a magyar értelmiség „nyelve nem eredeti, hanem fordításnyelv", mely „gyökerét vesztett nyelv". Mégis ez az érvényesülés nyelve, ezért: „Az alsó néposztály nyelve, az úgynevezett népnyelv elavult, de erőteljesen magyar nyelv."[25.] Végzetes *meghasonlás*t jegyzőkönyvez itt Karácsony Sándor: *ami erőteljesen magyar nyelv, az elavult*! ***Megszűnt a sorsközösség a nép és a vezetői között, a kiemelkedés feltétele az elidegenedés lett!*** Itt hangsúlyozzuk ki ismét: idézett szerzőink elégséges mértékben igazolták, hogy *a Habsburg-uralomnak volt köszönhető ez*, amit e tanulmány forrásaitól függetlenül más helyekről is igazolni lehet.

Karácsony Sándor és Márton Áron *az iskolarendszer*re vonatkozóan állapították meg, hogy az *kettős jellegű*. A megszűnt sorsközösséggel együtt úgyszólván átjárhatatlanná vált az alsó néposztályok számára fenntartott népiskolák, és a szerencsésebb honfitársaik gyermekei számára fenntartott „elit" iskolák közötti határ. A falusi népiskolák nem segítik a társadalmi mobilitást, a szegénységben születetteket rögzítik a szegénységben. „Az az igazság, hogy a népoktatás szervezete nem segít az alsó néposztálybeli páriának intézményesen, hogy a már megállapított kasztszerű zártságból valaha is feljebb emelkedhessék. (…) Másik nagy baj, hogy a meglévő iskola sem juttatja el hozzá a XX. századbeli kultúrát. (…) A nép számára készült iskolák már elgondolásukban sem jelentik a mai modern kultúrát, mert nem is akarják jelenteni. *Nem alsóbb fokú, hanem alsóbb rendű iskoláknak vannak szánva*" – írja Karácsony Sándor 1922-ben.[26.] Megvizsgálja az elemi iskolai tanterveket, és a középiskolai követelmények mellé állítva kimondja, hogy a népiskoláknak végső soron nincs folytatása. Ha az elemi iskolában „nem raktuk alapnak a teljes kultúrát, (…) akkor nem is építhetünk rá. (…) A középiskola magasabb szempontjából majdnem teljesen értéktelen mindaz, amit az elemi iskola nyújtott."[27.] Így tehát az elemi iskola a falusi gyermeket nem csábítja a továbbtanulásra. Ami különbséget a nyolcosztályos gimnázium alsó osztályába lépő, négy elemit végzett gyermeknek le kell dolgoznia, azt egy városi, jobbmódú polgári, vagy egy nemesi családba született gyermeknek könnyebb ledolgoznia. De azt is állíthatjuk, hogy az előnyösebb helyzetű családok gyermekei számára, már a területi elhelyezkedése miatt is előnyösebb helyzetű elemi iskola akár a középiskola előkészítő osztályaként is működhetett, szemben a tanyák, falvak és külvárosok elemi iskoláival. Karácsony Sándor beszél is arról

a térbeli egyenlőtlenségről, ami a „lentről" érkező gyermeket a hozott hátrány mellett az elköltözéssel, a számára kedvezőtlen környezetváltozással is megterheli, ahol az új környezet „legjobb esetben közömbös, de bizony sok esetben gúnyos, sőt ellenséges. Külsőleg, lélekben egyaránt idegen. *A középosztálybeli gyermek újból előnyben van.*"[28.]

Hasonló következtetésre jut Márton Áron is. Trianon után, kisebbségi helyzetben hamar életképtelennek bizonyult a hagyományos magyar „úri" felfogás. Márton Áron ezzel az életképtelenné lett úri világgal, a való életre irányított népi társadalmat helyezte szembe. Népi társadalom: olyan kifejezés ez, ami magyarázatra szorul a mai világban, mert a kommunisták a szavakkal visszaélve más értelmet tulajdonítottak ennek. Az egész *népi mozgalom* a hátrányos helyzetben rögzített kétharmadnyi társadalomrész felemelésén munkálkodott a *polgári demokrácia* keretei között, felzárkóztatva az egész magyar társadalmat a *nyugati fejlődés*hez. A kollektivizálásnak semmi köze a népi társadalomhoz, ezt láthatjuk a polgári demokráciában gondolkodó, közgazdaságtanban is járatos népi szociográfia klasszikusain, láthatjuk a Nemzeti Parasztpárt, a Független Kisgazdapárt, a Demokrata Néppárt programján, vagy láthatjuk a népi kollégiumok és a KALOT törekvésein is. Amit Márton Árontól a harmincas években olvashatunk, az ebbe a törekvésbe tartozik. Lesz még szó a pedagógia elméletéhez tartozó, és a társadalmi integrációt szorgalmazó elgondolásairól. Legyen elég itt most arra hivatkozni, amit az iskolarendszernek arról a jellemzőjéről ír, ami kimerevíti a társadalmi határokat. 1934-ben írja: „Elemi iskoláink népiskolák voltak és azok maradtak, de pusztán név szerint, csak azzal a múlttól átörökölt szűkebb tevékenységi körrel, amely iskolás rendszerben szükséges ismereteket közölt ugyan, igazi népművelésig azonban nem jutott el."[29.] Elemi iskoláink tehát csak névben voltak a nép iskolái, valójában nem nyújtották azt a teljes körű nevelést, amire szükség van. Az iskolarendszernek Karácsony Sándor által is megbírált kettősségét (népiskola – elit iskola) veszi észre, a középiskola elidegenítő hatását megfogalmazva. „A középiskola pedig környékéről (távolabbról tehát nem, így ez regionális egyenlőtlenség; V. L.) a népi talajból felszívta elsősorban a tehetségeket, hozzásegítette egy felsőbb, zárt réteg előnyösebb életéhez azért, hogy a néphez többé igaz együttérzéssel, segítő szándékkal ne térjenek vissza soha. Nálunk nyersebben következett be, mint másutt, hogy az *életmód, műveltség, érzés és gondolkodás különbözősége és nagy távolsága miatt ugyanannak a népnek kebelében külön népek keletkeztek*, amelyek sokszor nemcsak egymás fájdalmát, de *még egymás*

nyelvét sem értik meg."[30.] Íme, a kettős iskolarendszer, amely kialakítja a kettős társadalmat, melyekben más-más nyelvezet, más-más megértés járja. Amit Márton Áron Erdélyben, Romániában regisztrál, az tökéletesen igazolja Karácsony Sándornak a teljesen más viszonyok között fogalmazott magyarországi problémafelvetését. Márton Áron a középiskola öncélú zártságáról beszél,[31.] amelynek következtében „lelki és akaratbeli eunukok" újabb és újabb csoportjai indulnak el évről évre a megszokott úri életpályák felé.[32.]

Már püspök volt, amikor megfogalmazta a kaszthatárokat rögzítő iskolarendszernek a regionális egyenlőtlenségek által is láttatott hatását a középiskola működésére és belterjességére: „Ha középiskoláink növendékeit a szülők foglalkozása és lakóhelye alapján osztályozzuk, tanulságos megállapításra jutunk. Ezek az iskolák városokban vannak, ahol régebb egy népes, tehetős, és felfelé törő középosztály, iparos- és kereskedőréteg gondoskodott az intézetek benépesítéséről; s annak ellenére, hogy ez a réteg az utolsó évtizedek alatt fájdalmasan meggyérült és leszegényedett, a növendékek arányszáma nem tolódott el a falu javára olyan mértékben, mint ahogy ezt várni lehetett volna. (…) Középiskoláinkba nem azok jutnak be elsősorban, akik tehetségesek és arravalók, hanem akik közel kapják s aránylag kevés költséggel megúszhatják; nem azok, akiknél igény a továbbtanulás, hanem akiknek szülei bírják; nem a legjobbak, akikkel öröm foglalkozni, s akiket szellemi versenyekre és teherpróbákra lehet fogni, hanem akiket helyzetük utal be, elég sokszor a tehetségükre való tekintet nélkül".[33.] Márton Áron botránynak tartotta azt, hogy *a társadalmi rétegek között olyan távolság van, amit nem lehet átlépni*. A nyugati fejlődés által eredményezett polgári társadalomban Nyugaton a társadalom finoman rétegzett, a rétegek között nincs nagy távolság, így lehetséges a társadalmi mobilitás, nyitott a társadalom. Miközben a rendi merevségeket hordozó társadalomnak megvolt az egyházi igazolása, a marxizmusnak készítve elő ezzel a terepet, Márton Áron tudta, hogy az Istennek tetsző társadalomban nincsenek örökölt előjogok, így *a társadalmi mobilitás keresztény gondolat.* Még az előző századfordulón ugyanezt vallotta Prohászka Ottokár is. Márton Áron a katolikus iskolarendszer feladatának tartotta azt, hogy segítse elő a társadalmi mobilitást. A mai világban is ki kell mondani: *nem katolikus gondolat a társadalmi határok kimerevítése*! Németh László ugyanerről írt 1945-ben, *A tanügy rendezése* című tanulmányában, hozzátéve: „A kasztgőg (…) nevetséges és lázító: mert jórészt eltűnt különbségeket szeretne külsőségekkel rögzíteni."[34.]

Az esélytelenség, amit a kettős társadalom és a vele járó kettős iskolarendszer, a rendi határokat a XX. században is kimerevítve okozott, meghozta a maga hatását. Öngyilkossá tette a társadalmat. Forrásaink közül Kodály Zoltán többször hivatkozik Illyés Gyula *Pusztulás* című szociográfiájára, amit a Nyugat közölt. Németh László orvosként a Medve utcai polgári fiúiskola orvosa és egészségtantanára volt. Erről írja: „A Medve utcai polgáriban a szülőknek átlag hat testvérük volt, a fiúknak másfél."[35.] Németh ebben már válságot regisztrál, pedig a családonkénti átlag két és fél gyermek még messze nem egyke. Márton Áron együtt látja a gazdasági elmaradottságot a mentális-erkölcsi válsággal: „Népünk elmaradottsága megszégyenítő. Iparban, kereskedelemben nem bírja el a nyugati versenyt. Gazdasági szervezettsége nincs, (…) A földművelésben nem jutott sokkal tovább a faeke kicserélésénél. S szemünk láttára, nap nap után, újabb bűnök marcangolnak bele: *az anyák ritkábban szülnek, az alkohol már az anyaméhben is mérgezi a jövő nemzedéket, leányaink kerítők karmai között, ifjaink kocsmák gőzében züllenek el. Az öntudatos népi magatartást pedig hazudjuk, ha állítjuk.*"[36.] Akikről Illyés a *Nem volt elég* című versét írta, azok a nép ismerete és a változtatás szándéka nélkül, lekezelően bratyiztak a néppel: „És nem volt hazának elég, / hogy elmosolyodtál és oldalt / oda is néztél, ha megszólalt / ízes magyarul a cseléd. (…) És nem volt hazának elég, / hogy kitekintve vonatodból / elgondoltad az aratókról: / mást érdemelne ez a nép." Márton Áron a bratyizó úriemberektől merőben eltérően, más, az idealizálttól eltérő állapotában látja a népet. Nem olyan állapotot ír le, amit elmosolyodó, oldalt néző lekezeléssel rögzíteni kellene. Illyés a felháborodását fejezi ki a *magyarkodó hazát vesztők* felé. „Magyarkodó?" – háborodik fel az, aki a magyarságról beszélve nagyobbra nyitja a száját, mint amit ki tud rajta mondani. Igen, magyarkodó! A gyermekek megszületésétől gazdasági érvekkel idegenkedő bizonyos urakat bírálva, Márton Áron is használta e kifejezést: „A hangos *magyarkodás* már nem tud megtéveszteni."[37.] Karácsony Sándor pedig egyszerűen öngyilkosságnak nevezi az egykézést. „Az egyke az én látásom szerint nem valláserkölcsi, nem gazdasági, sem semmineműrészletkategóriába beoszthatóprobléma, hanem egy bizonyos kollektívum bizonyos fajta reagálása arra a desperált hangulatra, hogy 'nem érdemes'. (…) Az egyes ember kötelet kerít és felakasztja magát, a közösség egykézik. *Mind a kettő öngyilkos típus.* … Abból az érzésből fakad, hogy: nem érdemes."[38.] Azt, hogy egy egész közösség szerint miért nem érdemes, az előző oldalak hivatkozásai érthetővé teszik.

Totális rendszerek között

a) A nemzetiszocializmus és a fajelmélet ellen

A különböző szocializmusok a szociális válságra akartak ideologikus, a huszadik századi tanulságok alapján állíthatjuk, totalitárius választ adni. Erre – első pontként – azt felehetjük, hogy *a szociális válságra nem jó válasz a nemzetiszocializmus.* Forrásaink, gondolkodó magyarjaink ezt képviselik. A válságnak lehet jó oldala is, hiszen szellemileg mozgósít, ugyanakkor nincs az a diktatúra, ami problémákat szüntethetne meg. Miután a nemzeti kizárólagosság gondolata ma is kísért, így amit forrásaink leírtak, az ma is megszívlelendő.

Ma talán (talán!) egyértelmű, hogy a magyarság nem vérség dolga. A harmincas években ezt az álláspontot képviselni bizonyára nem volt teljesen veszélytelen. Karácsony Sándor a magyar társaslélektan tudományának alapítója (ma ezt úgy mondják, hogy „szociálpszichológia" – vajon többet mondanak ezzel?), lélek, szellem, közös érzés, közös akarat dolgának tartja a magyarságot. „Az, hogy 'magyar', nem faj, nem vér, hanem lélek dolga."[39.] Azt vallja, Karácsony Sándor, hogy aki más nyelvbéli közénk került és megosztotta velünk búját baját, átérezte a magyar nép búját baját, az már sorsközösségbe került velünk. Aki elsajátította a nyelvet, és emellett életét a magyar lelki alkat formái szerint élte (a Karácsony-tanítvány Lükő Gábor fő művének címe: *A magyar lélek formái*), az a más néphez kötődő vérségi származása mellett is magyarrá lett. Az asszimilációt természetes dolognak tartva vallja teljes értékű magyaroknak azokat, akik lélekben magyarrá lettek. Szülőföldjének tapasztalatait is hasznosítja e felismerésben: „A hajdúsági magyarok például nem egyforma származásúak, mégis egész mostani magatartásuk, beszédjük, életstílusuk egységesen magyar, sőt egységesen hajdú. … A magyarrá lételnek egyetlenegy előfeltétele van, s az nem materiális."[40.] Nem materiális, tehát nem vérségi. Még a folklór is igazolja, hogy a magyarság, a magyar kultúra nem vérségi kérdés. Lükő Gábor az összehasonlító folklór magyar klasszikusaként példák százait sorolja műveiben – vagy sorolta nekem hosszas beszélgetésekben a nyolcvanas években –, ami szerint népvándorlásunk során nagyon sok néppel találkoztunk, sokakkal keveredtünk, kölcsönösen egymásra hatottunk és úgy a tárgyi, mint a szellemi folklór motívumkincse mutatja rokonságunkat sokakkal, más vérű, más nyelvű népekkel is. Kallós Zoltán pedig arról beszélt nekünk 1987-ben az Almássy téri táncházban,

hogy a magyar és a román folklór egyaránt Erdélyben a leggazdagabb, mert a két nép, noha vérségileg nem keveredett, de kultúrájukban egymást gazdagították. Akár Lükő, akár Kallós észrevételét nézzük, mindkettő a faji kizárólagosság, a bármely nép által (hamisan) érzett felsőbbrendűségi tudat cáfolata. Észrevételük eredője ott van Karácsony Sándornál, aki szerint a magyarság nem vérségi, hanem lelki, kulturális, akarati kérdés.

Ugyanezt vallja Kodály is, a vér mai istenítői őrá sem hivatkozhatnak. „A magyarság nem faji képlet" – írja egy 1939/1940-es dátumot viselő füzetben, amit Vargyas Lajos tett közzé.[41.] Majd egy 1938-as feljegyzésében: „Amint műveltnek nem lehet születni, úgy magyarnak se! … nem faj a magyarság, hanem kultúra."[42.] Ha magyarnak nem lehet születni, akkor a magyarságért dolgozni kell, éppúgy mint a műveltségért, a kultúráért. Így aki abbahagyja a munkálkodást, az elveszíti magyarságát, műveltségét, kultúráját. A magyarság, a műveltség, a kultúra tehát nem lehet önhittség tárgya, hanem élethosszig tartó munka célja és indoka. Szekfű Gyula 1939-ben feltette a kérdést, hogy *Mi a magyar?* Híg gondolkodású személyek gyakran tűnődnek azon, hogy *ki* a magyar, és a kérdésben benne van az is, hogy ki nem az, kit kell őszerintük lekezelni. A híg gondolkodású személyek önmaguk kérdésére nagyon zavaros válaszokat tudnak adni. Szekfű kérdése azonban azt feszegeti, hogy mi a magyarság feltétele, mert úgy tűnik, hogy ez nem egyértelmű. A kérdésre *Magyarság a zenében* címmel Kodály Zoltán is válaszolt: „*Születése még senkit sem tesz magyarrá. Azért meg is kell dolgozni.*"[43.] Kodály 1939-ben, a nemzet jó orvosaként ezzel a két mondatával megadta az akkor (is) divatos szájmagyarság, a magyarkodás ellenmérgét. Hogy mi tesz sokszor idegen származású, vagy sokszor nem is csak származású, hanem ténylegesen más néphez tartozó embert közénk valóvá, arra egy Vargyas Lajos által közzétett feljegyzésében válaszol: „egy csomó idegen származású ember meghalt a magyar ügyért".[44.] Sorolhatjuk az aradi vértanúkat, vagy azokat is, akik a bukás után el tudtak menekülni, de ugyanúgy küzdöttek a magyar ügyért. A lengyel-szláv Bem apó ne tartozna közénk? És Guyon, és Dembinski, hogy csak a túlélők közül említsünk.

Karácsony Sándor és Kodály Zoltán tehát rögzítették a tételt, ami szerint a magyarság nem faji, nem vérségi szervezet, hanem annál sokkal magasabb rendű, lelki, kulturális, közösségi kötelék. A merő vérség tehát egy alacsonyabb rendű megközelítés sekély gondolkodású emberektől. A merő vérségi köteléket alacsonyrendű megközelítésnek tartó

Karácsony Sándor talán éppen azon töprengett, hogy mitől is lehet valami magasabb, vagy alacsonyabb rendű, amikor megfogalmazta a fasizmus definícióját: „A fasizmus voltaképpen nem volt más, mint a 'felsőbbrendű' emberek és népek diktatúrája az 'alsóbbrendűeken' … Felfogásunk szerint ez a mostani háború a nem teljes értékű embereket *szabadította fel*." [45.] A felszaba*dúlás* szóval lehet akár szójátékot is űzni (én is megteszem, ha csak egy birodalomváltást kell jellemeznem), de mélységes cinizmusnak tarthatjuk azt, amikor egy lágerlakót merő szóhasználat miatt szovjetbérencnek minősítenek, mert a lágerből való megszabadulását felszabadulásként élte meg. Karácsony Sándor, aki 1952-ben talán abba halt bele, hogy már súlyos betegségében elvették a nyugdíját (információ Lükő Gábortól), maga is felszabadulásnak tartja azt, hogy a nácik által alsóbbrendűvé nyilvánított emberek – már aki túlélte a megsemmisítésére irányuló szándékot – 1945-ben újra teljes értékű emberekké lehettek. Karácsony Sándor felszabadulásként értékelte azt, ami 1945-ben történt, talán nemcsak a lágerlakókra vonatkozóan, hanem az „úriemberek" által lekezelt földnélküli, vagy éppen külvárosi nyomorgókra vonatkozóan is. A felszabadulás több, mint megszabadulni valamitől, inkább annyit jelent, hogy új életlehetőségekre szabadulni fel. A hajdú ősöktől származó, a debreceni egyetemről 1950-ben kényszernyugdíjazott, majd a nyugdíjától is megfosztott Karácsony Sándort nem szokták szovjetbérencséggel vádolni. De szovjetbérenc lenne valaki, mert felszabadulásként élte meg a koncentrációs táborból, vagy a gettóból való kiszabadulását? Osztályellenségként Recskre, Hortobágyra, vagy éppen a szovjet gulágra is kerültek az 1945-ös felszabadultakból.

Karácsony Sándorhoz hasonlóan Márton Áron is pogány istentelenséget látott abban, hogy az embereket alsóbbrendű és felsőbbrendű „fajokra" osztják. Hitler hatalomra jutása után írta az általa egyetemi lelkészként nevelt ifjúság számára, hogy *a mi utunk* csak a szélsőségeket elkerülő út lehet. „A liberalizmus a szabadságot, a szocializmus az egyenlőséget, a nacionalizmus a nemzetet isteníti. Az egyiknek a szabad, a másiknak a kollektív, a harmadiknak a vér alapján kiválasztott ember a bálványa." [46.] Ezután 1934 februárjában a hitleri sterilizációs törvény (a betegséget hordozó emberek sterilizálását előíró törvény) kapcsán írja le, hogy „*Hitler gyanús.*" [47.] 1945-ben pedig, visszatekintve az akkor elbukott náci ideológiára – szintézisben látó emberként – együtt látja a nemzetiségi kérdés kiélezését, a fajelméletet, és (érzékeny lelkiismeretű jogvédőként) az emberi jogok általános megsértését, mindezt úgy, hogy az erőszakmentesség eszményére nyitja meg hallga-

tói látását. „Politikusok és tudósok, akik a nemzetek és társadalmak életében felszínre került súlyos bajok okait gyógyítás és segítés komoly szándékával vizsgálják, egybehangzóan állítják, hogy a legújabb kor lelkiségének egyik legveszedelmesebb megrontója a nemzetiségi kérdés kiélezése volt. *Az elfajulás azzal kezdődött, hogy egyoldalú eltúlzással a nemzetnek középponti jelentőséget tulajdonítottak, és ebből kiindulva megengedhetőnek tartották, hogy a nemzeti érdeknek minden más érdeket alárendeljenek. A legveszedelmesebb túlzását ez a felfogás abban a mozgalomban érte el, mely az emberiség családját* ***alsóbbrendű és felsőbbrendű fajokra osztotta,*** *s nem átallotta hirdetni, hogy az egyes emberi fajokat nagyobb különbségek választják el egymástól, mint az embert az állattól. Ugyanez a* ***beteg, ferde gondolkozás*** *elvetette – mert gyöngeségnek minősítette – a felebaráti szeretet tanát, s helyébe a gyűlölet tanát állította…* A nemzet jelentőségének, érdekeinek ilyen túlzó hangsúlyozása hamarosan meghozta a maga keserű gyümölcseit. Megnyitotta a hatalmaskodás, az elnyomás és a jogelvonás útjait, mely egyúttal milliók számára a szenvedések útja volt.” [48.]

Márton Áron gyakorlati jogvédő is volt. Magyarországon 1944. május 15-én kezdődött a korábban már gettóba zárt vidéki zsidóság deportálása, ami akkor értelemszerűen az észak-erdélyi zsidóságot is jelentette. Három nap múlva, május 18-án Gyulafehérvárról, Dél-Erdélyből (Romániából) Kolozsvárra érkezett papszentelésre. A főtéri Szent Mihály templom zsúfolásig megtelt. Márton Áron előzőleg a plébánián közölte, hogy mire készül. Szentbeszédében elítélte a zsidók üldözését, és híveit az üldözöttek segítésére ösztönözte. „A felebaráti szeretet parancsának nyílt vállalása és érvényesítése ma inkább kötelességünk, mint nyugalmas időkben. … Krisztus papjának elutasíthatatlan kötelessége, hogy az igazság mellett kiálljon és az emberben – bármilyen hitet valljon és nyelven beszéljen is – a testvérét nézze. … Kötelez erre Tisztelendő testvéreim a keresztény cím, amelyet annyiszor használtak föl igen különböző értelmezéssel jelszó gyanánt. … Aki a felebaráti viszonyt az emberek egyik csoportjától bármilyen meggondolások alapján elvitatja, az magára vonja az ítéletet, hogy adott esetben őt is úgy tekintsék, mint ’pogányt és vámost’, ami az evangélium nyelvén törvényenkívüliséget jelent. … értesültem, hogy híveim az egyházmegye legkeletibb határától kezdve mélységes megdöbbenéssel fogadták ismert személyiségek szabadságának korlátozásáról és bizonytalan sorsáról elterjedt híreket. Ugyanilyen *aggodalommal kísérték a zsidók ellen az utóbbi időben végrehajtott intézkedéseket. Örömmel hallottam híve-*

imnek ezt az erkölcsi felfogását, véleményét és ítéletét, és főpásztori büszkeséggel említem föl, mert ez széles tömegek felfogása, véleménye és ítélete, s egyúttal örvendetes jele annak, hogy az igazi katolikus szellem mélyen benne gyökerezik és ma is eleven erőként él népünk lelkében. … Lehet, hogy vértanúságra avatlak föl titeket. S ezt megismétlem most is: lehet, hogy üldöztetéseket kell elszenvednetek; lehet, hogy gúnyolni és sárral fognak dobálni; lehet, hogy hála helyett hálátlanság lesz a fizetségtek. De a szent hivatalunkkal járó kötelességek teljesítésétől nem riaszthat vissza sem a börtön, sem emberi tekintetek. *Az igazság védelmében és a szeretet szolgálatában az üldöztetés és a börtön nem szégyen, hanem dicsőség.*" [49.] A beszédnek Kolozsváron még aznap, Erdély Magyarországhoz tartozó részein napokon belül, Budapesten rövid időn belül nagy hatása lett. A beszédet 1944 nyarán Budapesten a Slachta Margit által vezetett Szent Lélek Szövetség irodájában sokszorosították és terjesztették, ami akkor az üldözött zsidók számára megerősítést, a keresztény lakosság számára pedig útmutatást jelentett.[50.] Észak-Erdélyben pedig e beszéd hatására is, kórházak, rendházak nyújtottak menedéket az üldözöttek számára. A kolozsvári egyetem klinikáján például Haynal Imre és Miskolczy Dezső professzorok irányították az üldözöttek mentését, akiket betegként fektettek be.[51.]

E beszédét követően négy nap múlva a magyar belügyminiszterhez, a Kolozs megyei főispánhoz és a kolozsvári rendőrfőkapitányhoz juttatta el azt a levelet, melyben követelte, hogy akadályozzák meg az embertelenségeket, vagy ha erre nem képesek, akkor legalább ne működjenek közre azokban. „Tegnap értesültem, hogy a zsidó-címen az elmúlt napokban összegyűjtött zsidókat és kereszténye̊ket el fogják szállítani. Amit az ilyen szállítmányok kezeléséről és jövő sorsáról mondanak, az ember nem tudja megdöbbenés és mélységes megrendülés nélkül hallani. Kötelességeim visszahívnak munkahelyemre, Romániába, de *emberi, keresztény és magyar kötelességemnek tartom, hogy visszaindulásom előtt az illetékes hatósági tényezőket szeretettel és Isten nevében kérjem, hogy az embertelenségeket akadályozzák meg, vagy ha erre nem képesek, ne működjenek több ezer ember elpusztítására irányuló cselekményben közre.*" [52.] Voltak, vannak törekvések, melyek azzal védekeztek, védekeznek, hogy akkor még nem lehetett tudni azt, hogy mi lesz a deportált zsidók sorsa. Márton Áron tudta ezt, hiszen több ezer ember elpusztításában való közreműködéstől akarta visszatartani „az illetékes hatósági tényezőket". 1944 májusában már Budapesten volt az Auschwitzi Jegyzőkönyv, ami két szökött szlovák fogoly közlése alapján ké-

szült el. Lehet, hogy Budapesten az „illetékes hatósági tényezők" nem tudtak erről a jegyzőkönyvről. Úgy tűnik, Márton Áron tudott róla. Márton Áront a zsidóság mentésében való közreműködéséért a jeruzsálemi Yad Vashem Intézet 1999-ben a Népek Igaza kitüntetéssel ismerte el.

Láttuk, hogy Márton Áron a kisebbségi ember érveit is odateszi annak érdekében, hogy a magyar ember a fasizmust, a faji kizárólagosságot kerülje el. Németh László, aki 1935 nyarán alaposan bejárta Romániát, azon belül Erdélyt, a kisebbségi életállapottal ott találkozva, hasonló következtetésre jut. Márton Áron és Németh László ott akkor találkoztak. Márton Áron egy néhány fős kolozsvári csoporttal (Vita Sándor, László Dezső, Debreczeni László, Albrecht Dezső) elkísérte Kalotaszegre Németh Lászlót, aki Keresztury Dezsővel, Szabó Zoltánnal (a Cifra nyomorúság és A tardi helyzet írójával), valamint Boldizsár Ivánnal jött Budapestről. Érdekes lenne tudni arról, hogy milyen beszélgetés folyt Németh László és Márton Áron között, de ezt úgy tűnik, már nem tudjuk meg. (Az emigrációba került Albrecht Dezső 1969-ben írt Márton Áronról a Rómában megjelenő Katolikus Szemlében – vajon vannak-e feljegyzései, kiadatlan írásai?) Márton Áron nem írt emlékiratokat, néha beszélt másoknak a régmúlt időkről, de erről nem. Németh László a Tanú című egyszemélyes folyóiratában tette közzé a *Magyarok Romániában* című útinaplóját. Neveket nem említ, hogy senkit bajba ne sodorjon, még ismert romániai magyar írókat is, mint Tamási Áron, Molter Károly, vagy Tompa László, álnéven említ. Márton Áron személyére egy anonim utalást tesz a körösfői református templomban tartott istentisztelettel kapcsolatban, amikor ezt írja: „Egy katolikus pap is ott van a sorunkban".[53.] Azt, hogy ez a pap Márton Áron, Vita Sándornak egy feljegyzéséből tudjuk, amit Domokos Pál Péter számára írt, illetve Németh László kíséretéből Keresztury Dezsőtől hallottam az 1935-ös útról és azzal kapcsolatban Márton Áronról, illetve 1986-ban Kereszturytól levelet kaptam, ami szerint a majdani emlékiratában nagy szerepe lesz Márton Áronnak, akit kivételesen nagy emberként jellemez. A Keresztury-emlékirat nem készült el. Így csak feltételezést fogalmazhatunk meg arról, hogy a kisebbségi állapot és a totalitárius rendszerek közötti, egymást kizáró összefüggést (a matematika nyelvén: negatív korrelációt) világosan látó Márton Áronnak lehetett valami hatása Németh Lászlóra azon a kalotaszegi kiránduláson, ha Németh ugyanúgy gondolkodott erről. Németh László, a Duna-gondolat igézettje, a kis népek közötti tejtestvériség követelője ezt írja: „Nekünk kisebbségeink vannak, az esztelen fasiszta nacionalizmus bennünket el-

pusztít. A mi hivatásunk – lopom be magam – épp az, hogy Németország és Oroszország közt egy nemzetek fölötti belátást képviseljünk." [54.] Majd alább már akár matematikai pontossággal is megfogalmazza azt a bizonyos, egymást kizáró negatív korrelációt: „A magyar kisebbség természetes szövetségese az, aki a fasizmusnak legerőteljesebb ellenfele." [55.] Még az előző évben, 1934-ben is – Hitler már hatalomra jutott – a szomszédos kis népekre való tekintettel utasítja el a faji gondolatot. „Magyarországon a fajtisztaság német ideáljának nincs helye. *A magyarságot sorsa és helyzete más népekre utalja.*" [56.] 1935-ben, amikor más helyen a reform szükségességéről elmélkedik, a környező népekkel sorsközösséget és együtt vállalható közös érdekeket keres: „Mik ezek a közös érdekek? A védekezés a németség ellen." [57.]

Forrásaink egyértelmű tanúságot tesznek arról, hogy a magyar népet érintő szociális válságra nem lehet jogsértő nacionalista, főképpen nem lehet faji totalitárius választ adni. Ők a válaszaikban a vérségi kötelékek helyett lelki és kultúrközösséget, sorsközösséget hangoztatnak. Márton Áron tisztán látja a kisebbségi problémákkal és az emberi jogok megsértésével való összefüggést, a társadalmi problémák megoldására evangéliumi utat lát jónak. Németh László szintén a kisebbségek elemi érdekének tartja a fasizmus elutasítását és a Duna-gondolat jegyében a kis népekkel szorgalmaz összefogást. Amikor kis népekre náluk erősebb hatalmak gyakoroltak / gyakorolnak bármilyen, akár csak pénzügyi nyomást, akkor mindig időszerűvé vált / válik a nagyhatalmak közé szorult kis népek sorsközössége. A Baltikumtól az Adriáig, és e térség központja a Duna-táj.

b) A nemzetközi szocializmus, a marxizmus ellen

Mivel a huszadik századi európai szociális válságra a marxizmus is megadta a maga totalitárius válaszát, ezért a tanulságok alapján azt is állíthatjuk, hogy *a szociális válságra nem jó válasz a nemzetközi szocializmus sem.* Négy fő forrásunk közül Karácsony Sándor nem kerülhetett abba a helyzetbe, hogy az államszocializmusra érdemben reagáljon. 1945-ben, mint sok más kiváló magyar, üdvözölte a nácizmus alól történő megszabadulásunkat, az akkor induló koalíciós kormányzás idején a demokratikus kibontakozásban bízott. Ekkor írta *A magyar demokrácia* című könyvét. 1945 előtt – 1919 óta folyamatosan katedrán is állva – a magyar népi gondolattól ihletve pedagógiaelmélettel foglalkozott, aktív évtizedeiben a germán szellem ellen küzdött, mert a legszegé-

nyebb magyarok társadalmi felzárkózásához erre volt szükség. 1945-ben a debreceni egyetemi tanárság mellett az Országos Köznevelési Tanács középiskolai szakosztályának elnöke, és az iskolán kívüli népművelést irányító Országos Szabadművelődési Tanács elnöke lett. 1946 -ban Debrecenben Lükő Gáborral létrehozták a Magyar–Román Társaságot, melynek román tagjai között ott volt Petru Groza, Tudor Arghezi és Dimitrie Gusti. Miután a koalíciós kormányzás 1947-től formálissá vált, Karácsony Sándort nacionalistának és idealistának minősítették, és támadások érték, melyekre nem válaszolhatott. Még nem volt nyugdíjas korú, amikor 1950-ben kényszernyugdíjazták, talán az egyetemről is kitiltották. Ezután, bizonyára éppen ezért, beteg lett (ekkor sem volt teljesen egészséges, első világháborús sebesülés mozgáskorlátozottá tette, két mankóval tudott járni, a mozgásszegénység elhízást, talán cukorbetegséget is okozott nála), és 1952-ben a halálos ágyán közölték vele, hogy elvették a nyugdíját.[58.]

Emlékszünk még az államszocialista évtizedek ideológiájára, mely sematikus antikapitalista frázisokkal reakciósnak és üldözendőnek minősítette a pluralizmusra épülő polgári gondolkodást, a többpártrendszert. Forrásaink közül Márton Áron világosan látta azt, hogy a kommunizmus és klasszikus kapitalizmus közös tőről fakadnak, egymást feltételezik, huszadik századi viszonyok között egyik a másik nélkül nem magyarázható. Márton Áron a katolikus társadalmi tanítás jó ismerője volt, állítom, hogy a maga helyén nemcsak ismerője és megvalósítója, hanem például a demokrácia, az igazságosság és a szabadságjogok alapértékei mentén alakítója is volt e gondolatrendszernek. Az 1891-ben megjelent *Rerum Novarum* című enciklikában, a bibliai emberképre alapozva vallja XIII. Leó pápa, hogy az embernek vannak egyéni és kollektív vonásai is – mindemellett „az ember régebbi, mint az állam".[59.] A Rerum Novarum enciklika 40. évfordulójára adta ki XI. Pius pápa a Quadragesimo Anno című enciklikát, amit Márton Áron egyetemi lelkészként, akkori egyetemi hallgatókkal dolgozott fel az Erdélyi Római Katholikus Népszövetség Egyetemi és Főiskolai szakosztályában, hogy a kolozsvári magyar katolikus egyetemi hallgatók látókörét szélesítse, szociális érzékenységét fejlessze.[60.] XI. Pius 1931-ben, e körlevélben elődje, XIII. Leó szociális alapvetését alkalmazza a két háború közötti időszakra. A saját élettapasztalat alapján szociális érzékenységre szert tett, és olvasmányai alapján szociológiailag művelt Márton Áron biztos ítélőképességével a perszonalista filozófiában, a szubszidiaritás elvében megtalálta a *harmadik út* lehetőségét a „primitív, vulgáris

marxizmus" (kifejezés Bibó Istvántól) és az ember iránt semmi érzékenységet nem mutató klasszikus kapitalizmus között.

Biztos ítélőképességével látta, hogy nincs elvi különbség az egymást megsemmisíteni akaró két ideológia, az individualista kapitalizmus és a marxista szocializmus között, mindkettő materialista alapra épül. Mai kifejezéssel élve, talán úgy mondhatnánk, hogy *csak egy kis elosztási vita volt közöttük* (kié legyen a pénz, a hatalom), *a marxizmus és a kapitalizmus e vita jegyében akarta egymást megsemmisíteni*. Márton Áron 1932-ben az Erdélyi Tudósítóban *A marxizmus csődje* címmel ír recenziót egy könyvről. Ebben „a materializmusra felépített individualisztikus-kapitalista *és* a marxi kollektivista társadalmi rendszerek" csődjéről beszél, nem téve köztük lényegi különbséget.[61.] Amikor a családi élet válságának okait keresi, akkor is kiteszi az egyenlőségjelet: „A szabadelvű irányzat mesterkedései és a bolsevizmus nyers propagandája itt egy vonalon haladtak és egymásnak segítettek."[62.] Amikor az emberi elidegenedés okait keresi, akkor is ott látja egymás mellett, az egymással látszólagos ellentétben lévő két materialista ideológiát, és a válságból, „a két hatalmas irányú, *kapitalista és bolsevista anyagelvűség* fojtó szorításából, az embernek egyeddé lefokozott szolgasorsából, a gépnek, energiának, rendszereknek keresztelt anyag ellenséges nyomása alól" a kereszténység, mint az isteni erőnek az emberre szabott formája ad szabadulást.[63.] A ***kétféle materializmus*** közös gyökereit látva írja: „*A bolsevizmus édes gyermeke a liberalizmusnak.*"[64.]

Márton Áron nem elégszik meg a marxizmus kritikájával. Kolozsvári egyetemi lelkészként a harmincas években azoknak az ifjaknak a szellemi-erkölcsi növelésén dolgozik, akik még az első világháború idején kezdtek el iskolába járni, megbomlott erkölcsök idején, Trianon után pedig kisebbségi helyzetbe zuhanva elvesztették lábuk alól az addigi biztos talajt, és így váltak szélsőséges ideológiák célpontjaivá, és kiszolgáltatottjaivá. Felelősséget érez a növekvő generációért, amikor a sokat bírált ifjak mellé állva, az idősebbek, a „kifogástalan keresztények" örökölt vallásgyakorlatát bírálja. A generációs keretben megfogalmazott valláskritika pedig szellemi lépésváltást sürget. „Nem tudom, de merek kételkedni benne, hogy a mostani hatvanévesek ezelőtt negyven esztendővel a Rerum Novarum-ot ismerték-e? A mai húszévesek ismerik, s az a Quadragesimo anno-val együtt szemükben az új történelem korszakát megnyitó esemény."[65.] Ismertem egykori kolozsvári joghallgatót, aki vallotta, hogy ha a harmincas években Márton Áron nincs Kolozsváron, akkor ő a marxizmusnál köt ki. Márton Áron nem volt

leereszkedő stílusú, nem „nyájaskodott” a rábízott növendékekkel, hanem kerülve minden tekintélyelvűséget, szolidaritást vállalva a nála tizenöt-húsz évvel fiatalabbakkal (ő is még csak a harmincas éveit „taposta”, illetve negyven felé ért akkor), értette gondolkodásukat, problémáikat, beszélte a nyelvüket. Beszélte a nyelvüket, ami nem merő anyanyelvi kérdés itt, hanem *az azonosulás művészete*, ami nélkül – s Karácsony Sándortól tudjuk ezt – nincs haló pedagógia. Élő, modern katolicizmusával, ami talán az akkori francia újkatolicizmus törekvéseihez hasonlítható, sokakat megmentett a szélsőjobboldali ideológiáktól, és a marxizmustól is. Zűrzavaros volt a huszadik század történelme a korszak Erdélyében is. Mégis, ha valaki joggal írhatja a harmincas évek fiatalságáról, akkor Márton Áron joggal írhatja: „A múlt századból áthozott szerencsétlen liberalizmus pogány könnyelműsége, a szovjet révén világhatalommá robbant marxi szocializmus kíméletlen egyoldalúsága, szemében ma alig többek tartalmatlan, vagy szenvedély keltegetésére alkalmazott jelszavaknál. Azt ismeri el tekintélynek, s az előtt hajlik meg, amelyik tartalommal, saját belső súllyal jelenik meg előtte.” [66.] Azokban az években Márton Áron tette a legtöbbet annak érdekében, hogy a harmincas évek ifjúsága mentes maradjon a keresztényellenes törekvésektől.

A marxizmus alibije a munkásosztály volt. Engedtessék meg egy személyes kitérő. A hetvenes években lakatosként dolgoztam. Mai egészségi állapotom, időnkénti mozgáskorlátozottságom ahhoz az időszakhoz köthető. Egyszer egy nálam néhány évvel idősebb értelmiségi, afféle „entellektüel” a korabeli bel-budai keresztény szalonokból, hepciáskodott előttem, hogy a rendszer elnyomja az értelmiséget, a „tanulatlan munkásokat támogatja”, majd, hogy nyomatékot adjon mélyenszántó rendszerkritikájának, lezser eleganciával hozzátette: „elmegyek gyárba dolgozni”. Elkezdtem sorolni neki a gazdag lehetőségeket: öntvénytisztítót keresnek a Ganz-Mávagban, darukötözőt a csepeli vasműben, ládaszegezőt az albertfalvai szappangyárban, és nálunk, a MÁVAUT-nál is felvették volna kocsimosónak. A szóban forgó entellektüel nem mozdult rá a kínálkozó lehetőségekre, megmaradt „elnyomott” értelmiséginek, aki nyáron szerette a vitorlázást, télen a síelést. Tudnék értekezni arról, hogy az államszocialista időszakban mely foglalkozási csoportnak mennyi köze volt ahhoz a rendszerhez, kik voltak inkább a rendszer haszonélvezői. Ha erről értekeznék, abból indulnék ki, hogy mennyi volt a várható átlagos élettartama a budai hegyvidék és a bel-budai városrészek „elnyomott” entellektüeljeinek, és

mennyi a józsefvárosi, ferencvárosi, kőbányai lakosoknak. Egykori tanárom, Andorka Rudolf – átjártam hozzá az ELTE Szociológiai Intézetéből a Közgázon tartott mobilitás- és demográfiaórákra – úgy számolta, hogy a budai hegyvidéken élők (ezt két konkrét kerületre, a leggazdagabbakra számolta) várható átlagos élettartama inkább a hollandiai mintához hasonlít, a józsefvárosi, ferencvárosi, kőbányai lakosoké pedig inkább az akkori Szíria életlehetőségeihez voltak hasonlók. Itt most inkább maradjunk annyiban, hogy *a munkásosztály mindössze alibije, merő hivatkozási alapja volt a meglehetősen „entellektüel" alapozású kommunista pártnak.*

Ez az alibipárt, mely évtizedeken keresztül tudott diktatúrát gyakorolni emberek milliói felett, beszélt egy bizonyos osztályharcról, mely az „elnyomó kapitalisták és az elnyomott munkások" között zajlik. Ezt a demagóg megközelítést Szabó Ervin egy kissé tudományosabban fogalmazta meg egy könyve címében: „*A tőke és a munka harca*". A társadalmi ellentéteknek ezt a mesterséges kiélezését a társadalomtudósok *konfliktuselmélet*nek nevezik. A konfliktusok kiélezésével XIII. Leó pápa (a tőke és a munka egymást megsemmisíteni akaró osztályharcát látva, hogy az egymásnak feszülő ellentétek helyett harmóniát szorgalmazzon, maga is megmarad a kétosztatú szemléletnél) már 1891-ben szembeszállt a Rerum Novarum című enciklikában: „Alapvető hibát követnek el a társadalmi kérdés tárgyalásában azok is, akik a két társadalmi osztályt eleve egymás ellenségének tartják. … Hiszen teljes mértékben egymásra vannak utalva: *sem a tőke munka nélkül, sem a munka tőke nélkül nem lehet meg*." [67.] Ezzel az enciklikájával XIII. Leó pápa megalapozta a társadalmi konfliktusok megoldásának azt az elméletét, amit a társadalomtudósok *harmóniaelmélet*nek neveznek. Kissé leegyszerűsítve fogalmazva, a harmóniaelmélet azt látja meg, hogy nem kell embert ölni annak érdekében, hogy konfliktusokat oldjunk meg. (Sőt! Az emberölés elkerülése veszi elejét társadalmi konfliktusoknak! Engem erre Márton Áron írásai mellett Bulányi György tanított meg.) XIII. Leó igazát bizonyítja a huszadik századi nyugati társadalomfejlődés hosszú útja, melynek során, évtizedek alatt a munkaadók („elnyomó kapitalisták") és a munkavállalók („elnyomott munkások") felismerve a közös érdeküket, a bérharctól eljutottak a béralkuig. Amit a második világháború utáni nyugat-európai világban megvalósítottak ezzel, az nem más, mint *a tőke és a munka békéje*.

Márton Áron társadalomfelfogása is a harmóniaelmélet eredménye. Ahol konfliktus van, bármilyen dimenzióban, ott mindig a kiszolgálta-

tottak oldalán áll, mert soha nem tudta őt megigézni a hatalom. A munka világában a munkát végző ember értékeit hangsúlyozza. „A dolgozó ember különös mértékben hasonlóvá lesz Istenhez … bizonyos értelemben a teremtő és örökké tevékeny

Isten működésében vesz részt.” [68.] Isten a Teremtő, ember a teremtmény, aki nem istenítheti önmagát, munkaadóként, tulajdonosként nem gyűrheti maga alá embertársát, a munkavállalót, a másik teremtményt. A konfliktusok megoldása így ebben az összefüggésben szemlélendő: „Az Egyház hirdette meg először, hogy az emberi munka nem árucikk. Az emberi munkának belső értéke van. S a munka ezen belső értéke és az emberi személy méltóságának jogán *követeli a munkás számára az igazságos bért*, mely az ő és a családja tisztességes megélhetéséhez elégséges legyen, *követeli annak a lehetőségnek a biztosítását, hogy a munkás is magántulajdont szerezhessen és tehetségesebb fiainak kiképzést szerezhessen.*” [69.] Követeli tehát az igazságos bért, a munka elismerését, és követeli a magántulajdon lehetőségét, a tőkeképzés lehetőségét. Márton Áron fogalmazásában ez a tőke és a munka békéje, ami a harmonikus társadalomfejlődés feltétele. Követeli a magasabb iskoláztatás lehetőségét is, a társadalmi mobilitást, azt, hogy az osztály- vagy réteghatárok átléphetők legyenek. A kommunista ideológiában a proletár lét (a proli sors!) öncélúvá lett, amivel rögzítették is helyzetükben azokat, akiknek legrosszabbak az életkilátásaik. Márton Áron azzal, hogy a magántulajdon szerzésének jogát, és a kizárólag tehetségtől és szorgalomtól függő továbbtanulás jogát követelte, az előjogokat nem képező társadalmi mobilitást, a nyitott polgári társadalmat készítette elő. Itt most nem kell idézeteket keresni annak bizonyítására, hogy aki értelmiségivé vált, annak Márton Áron szerint nincs joga elidegenedni az őt küldő osztálytól, rétegektől, ellenben kötelességei vannak népe iránt. A társadalmi harmóniához tartozik az is, hogy „ha a társadalmi osztályok között fennálló feszültséget szerencsésen akarjuk megoldani, akkor is a munka és az ember keresztény értékeléséből kell kiindulni. Isten az embert nem társadalmi állása, hanem a hivatásában tanúsított hűség szerint értékeli. Más mértéket az ember sem állíthat fel embertársával szemben.” [70.] Márton Áron itt ugyanúgy beszél a marxista megközelítés, az osztálykülönbségekben gondolkodó marxista előítéletek ellen, mint az úri sznobok előítéletei ellen is, akik lekezelő módjukon szintén különbséget látnak ember és ember között, így ezek az úri sznobok, akár vallási sznobok – szalonjaikban antimarxista szerepben tetszelegve – nem különbek a marxistáknál, sőt, a kétkezi embereket leke-

zelve, érveket szállítanak a szintén lekezelő marxistáknak. Mivel Márton Áron társadalmi integrációban, a hátrányos helyzetű rétegek felzárkózásában gondolkodott, egyformán elítélt minden előítéletet, melyek beszűkült részérdekek szerint látva a világot, a társadalmi szeparációt erősítették.

A második bécsi döntés után, amikor a Romániánál maradt délerdélyi területen egy maroknyi, és a menekülések miatt csökkenő lélekszámú, páriasorsban élő magyarság maradt, Márton Áron – székhelye, Gyulafehérvár 1940 és 1944 között is Romániához tartozott – tudatosan döntött a maradás mellett. Lett volna indoka arra, hogy az 1940-ben Magyarországhoz visszakerülő Észak-Erdélybe költözzön, hiszen híveinek legalább négyötöde ott élt. Ő azonban tudatosan vállalta a sorsközösséget a leginkább kiszolgáltatottakkal. Az akkori, Romániában maradt kicsi magyar sajtó segítségével volt lehetősége arra, hogy e páriaközösségen belül is, az ő értékeiket hangsúlyozva, a legnehezebb helyzetben lévőkkel, a munkásokkal, bányászokkal kifejezze a szolidaritását. A második bécsi döntés után nemcsak kevés magyar lakos, és kicsi magyar nyelvű sajtó maradt román területen, de a magyar iskolák, a felekezeti iskolák is nagyon kis részarányt képeztek az akkori román iskolarendszeren belül. Ezt a magyar felekezeti iskolahálózatot 1941-ben politikai nyomás érte, hogy az egyházak adják át azt a Romániai Magyar Népközösségnek, ami gyakorlatilag államosítást jelentett volna. Ekkor a romániai német egyházi vezetők, Wilhelm Staedel nagyszebeni evangélikus püspök és Augustin Pacha temesvári katolikus püspök átadták a német tannyelvű felekezeti iskolákat a Romániai Német Népcsoportnak, mely a hitleri szellemet képviselte. Ez nyomást jelentett Márton Áronra, hogy járjon el hasonlóképpen a dél-erdélyi katolikus iskolákkal. Jakabffy Elemér, a Lugoson általa alapított és 1922-től, az 1942-es betiltásáig szerkesztett, általa kiadott nagyon magas színvonalat képviselő *Magyar Kisebbség* című kisebbségpolitikai és jogi folyóiratban, az 1937-es Vásárhelyi Találkozó állásfoglalására hivatkozva vitát „provokált", hogy csökkentse a Márton Áronra nehezedő terhet.[71.] A sajtóvita, melyhez olyan ismert romániai magyar írók is hozzászóltak, mint Szemlér Ferenc, vagy Kacsó Sándor, egyértelmű kiállást fogalmazott meg annak érdekében, hogy a dél-erdélyi magyar felekezeti oktatást meg kell őrizni. A magyar felekezeti iskolák, kizárólag a katolikus és protestáns felekezetek hívő közösségének nagyon nehezen előteremthető anyagi támogatásával vegetálva ugyan, de tovább éltek. Két évvel később, 1943-ban Nagy József balázsfalvai református lelkész, a

dél-erdélyi egyházkerület által 1940-ben létrehozott, és 1944-ig működő nagyenyedi református teológia tanára, a temesvári *Déli Hírlap*ban cikksorozatot közölt a dél-erdélyi, romániai magyar felekezeti iskolahálózatról. Ebből a katolikus iskolahelyzet ismertetése sem maradt ki. Megkereste Márton Áron püspököt is, aki egész oldalas, terjedelmes interjút adott Nagy Józsefnek. Márton Áron ismerteti a dél-erdélyi katolikus iskolarendszer számszerű adatait, majd Nagy József, a református teológiai professzor írja: „Iskola-utam alatt milyen örömmel tapasztaltam … hogy az erdélyi magyar felekezetek között milyen békesség, még ennél is több együttműködés van. … az evangélikusok éppen úgy, mint a bánsági reformátusok, valamint az unitáriusok részéről elhangzott szavak és vallomások is mind kiemelik, hogy *Márton Áron személye milyen biztosítékot nyújt arra, hogy ez az együttműködés tartós lesz.*" Majd ismét Márton Áron veszi át a szót, és elmondja, hogy a katolikus tanintézetekben ugyanúgy szívesen befogadják a más vallású növendékeket, mint ahogy katolikus növendékeket is szívesen fogad be a protestáns iskolahálózat, attól függően, hogy mely vidéken melyik felekezet iskolája az elérhető. Majd kiemeli a helyükön maradt, a második bécsi döntés után el nem menekült tanítók és tanárok áldozatvállalását, rátérve az iskolafenntartás gondjaira. Ezzel kapcsolatban a következőket mondja: „A munkásság példaadása ebben a tekintetben egyenesen felemelő. … Amikor iskoláink anyagi alapjainak előteremtésén fáradoztunk, talán legelőször a városok, bánya- és ipartelepek munkássága – s itt elsősorban gondolok a jiul-zsilvölgyi munkásságra – értette meg legelőször a kérdés fontosságát. … *legnagyobb mértékben ez a munkásság biztosította folyamatosan, és biztosítja ma is az egyházi intézmények és iskolák szükséges anyagi fedezetét* vonakodás nélkül és körülményei között dicséretes áldozatkészséggel." [72.]

Az interjú nem maradt hatás nélkül. A Déli Hírlap másnapi számában Kakassy Endre (korábban a Brassói Lapok főmunkatársa, 1945 után műfordító, irodalomtörténész) az interjúra alapozva vezércikket ír. Márton Áron szavaihoz, ami szerint a legnehezebb sorsú emberek vállalják a legnagyobb áldozatot, a következőket fűzi hozzá: „Bizony, sokan önvádat érezhetnek e megállapítások hallatára, tudván balítéleteikről, elfogult rátartiságukról s nézeteiknek arról az elavult halmazáról, mely útját állta és állja még ma is a szabad széttekintésnek. … Hányan vannak miközöttünk, akik tunya ábrándozások közepette elméletben sziklákat mozgatnak, ám a maguk cselekvési területén arra sem képesek, hogy akár egyetlen téglával is hozzájáruljanak templom, vagy isko-

la emeléséhez, fenntartásához" – majd kifejezve, hogy „az örvendetes hír ajándékát láthatjuk Áron püspök nyilatkozatában", állítja, hogy a példamutatás alulról jön. [73.] Kakassy Endre itt tunya ábrándozó rátarti felfogásnak nevezi azt az úri, úriemberkedő életszemléletet, amit más összefüggésben Márton Áron is bírált a harmincas években. Akik ezt a rátarti életszemléletet képviselik, azoknak szája van, de tetteik nincsenek, és önmagukat nagyon okosnak tartva butaságot tesznek a kétkezi emberek lenézésével, amivel a marxistáknak tettek szívességet.

Az interjú híre eljutott Budapestre is, a *Magyarország* című kormánylap néhány napon belül reagált rá. Előbb a lap reggeli kiadása, a *Reggeli Magyarország* közölt rövid, névaláírás nélküli szerkesztőségi cikket 1943. szeptember 26-án. Ebben hivatkoznak Márton Áronnak a munkásságot elismerő és példának állító szavaira, majd a Kakassy-vezércikkre hivatkoznak: „A Déli Hírlap vezércikkírója megjegyzést fűz Márton Áron nyilatkozatához. Hangsúlyozza, sokan önvádat érezhetnek e megállapítások hallatára, tudva balítéleteikről, elfogult rátartiságukról." [74.] Féja Géza, a magyar népi szociográfia klasszikusa ekkor a Magyarország főmunkatársa volt. A másnapi számban cikket írt Márton Áronról, mint a munkások püspökéről. Ennek egy része azonos a Reggeli Magyarország név nélküli, szerkesztőségi cikkével, így feltehetően azt is ő írta. A Magyarország által közölt, Féja által jegyzett cikkben írja: „Az erdélyi püspök nyilatkozatát tapasztalataik alapján aláírják mindazok, akik életük egy részét kisebbségi sorsban töltötték." Majd hivatkozik a városokba, elsősorban Brassóba tóduló székely szegénységre, akik ott segédmunkásként tengették életüket, de gyermekeiket magyar iskolába küldték, és fillérjeikből anyagilag is támogatták a magyar iskolákat. Hivatkozik a felvidéki példára (Féja felvidéki ember volt, miután 1919-ben átjött a budapesti egyetemre és itt ragadt, akkor is megőrizte a rendszeres kapcsolatát), mert Felvidéken nem lehetett olyan politikai-világnézeti elv, ami felülmúlhatta volna a kisebbségi helyzet által meghatározott magyarságot. Majd így folytatja: „Az erdélyi püspök nyilatkozata bizonyítja, hogy a magyar munkásság hűsége nem ideig-óráig tartó magatartás, hanem töretlen és sziklaszilárd hűség. … a magyar munkás hűsége ezerszeres értékű, mert mélyből fakadó, tiszta, önzetlen és áldozatos emberi vallomás. … Ezért bízhatunk munkásságunkban éppen úgy, mint a föld népében… értelmiségünk alig törődött a munkássággal, mert botor tévhit alapján 'nemzetközi' szellemű tömegnek tartotta. *A munkásság* mégis hű maradt magyarságához, s *nem akkor tett vallomást róla, midőn a színvallás nem került semmibe,*

hanem akkor, midőn áldozatot jelent." [75.] Féja tehát azt látja, hogy Márton Áron azoknak a munkásoknak a püspöke, akiknek magyarsága, kereszténysége teljesen önzetlen, önérdek nélküli, sőt áldozatvállaló.

Az interjút, a Déli Hírlap másnapi vezércikkét, a budapesti kormánylap reggeli számának szerkesztőségi cikkét és másnap a főszámban megjelent Féja-cikket olvasva képet kaphatunk arról, hogy Márton Áron milyen hatást tudott gyakorolni, még országhatáron túlra, rövid idő alatt is. A korabeli magyar közgondolkodásban a magyar munkásság kirekesztett volt, afféle „nemzetközi szellemű", ahogy azt rövidlátó uraink elképzelték. Márton Áron egyaránt elveti a rövidlátó úriemberek és a marxista pártideológusok kategorizálását és a hátrányos helyzetben, a proli sorsban való rögzítés helyett integrációban gondolkodik. Figyelemre méltó, hogy *a marxista sémákkal szemben, a munkásság itt felekezeti iskolákat támogat*. E sémák, ellenkező előjellel, de jellemzik a – Kakassy Endre kifejezésével – rátarti, „keresztény-nemzeti" úriembereket is. És itt tennék egy történetileg máshová tartozó, de ugyanilyen tartalmú kitérőt. Shvoy Lajos írja emlékirataiban, hogy 1956-ban a csepeli munkásság azonnal kezdeményezte azt, hogy folytassák a Csepelszabótelepi templom építését, amit a rendőrség 1949-ben hatóságilag megakadályozott. Írja azt is, hogy a csepeli bencés gimnáziumot azért alapította meg a háború után, mert a csepeli munkások, látva a Shvoy által kezdeményezett csepeli katolikus szabadegyetemen végzett bencés munkálkodást, kérték azt. Írja, hogy 1956-ban a dunapentelei (sztálinvárosi) munkásság azonnal visszakérte a rendőrök által onnan elűzött hittanárokat. Azt is tudom, hogy Bardon Alfréd, aki apám rajztanára volt a műegyetem építészkarán, 1956 utolsó napjaiban Csepelre látogatott, ahonnan azzal tért vissza, hogy a csepeli munkások kérik az egyetemi lelkészség visszaállítását. És ezek után, én még a rendszerváltozás után is hallottam „keresztény-nemzeti" úriembereket „vörös-csepelezni", pedig ezek az úriemberek kiszedték a maguk hasznát a Kádár-rendszerből. Aki az állítólagosan vörös Csepelen szocialistává lett – és sokan lettek azzá – azokat ezek az úriemberek tolták át a másik térfélre a nagyon ostoba, munkásokat kirekesztő demagógiájukkal.

Márton Áron nem volt ostoba, mint emezek, akik esetleg még Márton Áron nevét is zászlajukra tűzik. Márton Áron, aki egyugyanazon lélegzetvétellel volt antináci és antikommunista, tudta, hogy sorsközösség vállalásával, a magas lóról való leszállással lehet társadalmi integrációt elérni, és ezzel kommunistákat elszigetelni. Márton Áron – a budapesti kormánylap által – hatást gyakorolt a korabeli, 1943-as magyar-

országi társadalomra is. Ekkor a rendőrségi kőrözések személyleírásai gyakran kezdődtek ezzel a szóval: „munkáskülsejű". Márton Áron hatást gyakorolt Féja Gézára is, aki bizony antiklerikális volt, mert a magyar nagybirtokrendszert a népi szociográfia klasszikusaként vizsgálva döntenie kellett: vagy odáig süllyed, hogy ő is „úriember" lesz, vagy pedig antiklerikális utat választ. Jézus Krisztus nagyobb dicsőségére nem lett belőle „úriember", (voltak földjeik Léva környékén, eljátszhatta volna ezt a szerepet), hanem inkább antiklerikális lett. Ezt nagyon szűk látókörrel egyházellenességnek szokták gondolni, pedig az antiklerikalizmus a korszerű egyháziasság egyik megnyilvánulása. Vannak Márton Áronnak szövegei, melyekben a klerikalizmussal, mint az életidegen papi uralommal való leszámolást sürgeti. Ha megnézzük II. János Pál pápa *Christifideles laici* (Krisztushívő világiak) című enciklikáját, akkor ott is találunk antiklerikális, tehát a klerikalizmussal leszámoló szövegeket. Féja Géza ráérzett Márton Áronra, és amit írt róla, azzal hatást gyakorolt a korabeli magyar gondolkodásra, módosított valamit az anyaországi gondolati sablonokon. Ha az 1947-es békeszerződés után nincs szovjet megszállás (a nyugati hatalmak nem kockáztattak harmadik világháborút annak érdekében, hogy ne legyen), akkor folytatódik a többpártrendszerű demokrácia, melynek kiteljesedésében akkor talán Karácsony Sándor hitt a legjobban. Ebben a demokráciában a munkásság, a szabadon gazdálkodó és szabadon szövetkező parasztemberekkel együtt, a polgárosult társadalom szerves részévé lehetett volna. Látjuk, hogy ehhez Márton Áron – Romániából! – már 1943-ban hozzátette a maga hozzájárulását, ami kedvező történelmi kimenetel esetén talán kezdő löketnek is bizonyulhatott volna.

Azonban az 1947-es békeszerződés után maradt a szovjet megszállás és lett kommunista diktatúra. Nézzük meg, hogy Kodály szerint mi lett volna „az 1945. évi változás értelme" (kifejezés Bibó Istvántól), és hogyan látta azt, ami utána következett.

Egy előadásában arról beszélt 1946-ban, hogy „a néphagyomány stílusformáló ereje velünk még nem merült ki. Jut az utánunk jövőknek is. Annál inkább, mert *a magyar szegény ember csak most fog bevonulni a kultúrába,* nemcsak mint adó, ösztönző, hanem mint fogyasztó is. *A fölszabadult nép* még csak ezentúl jut hozzá a magasabb zenéhez".[76.] A kifejezés, hogy „fölszabadult nép" irritálhatja a diktatúrát megélt ember fülét. De ha nem vagyunk „rátartiak", szalonban magyarkodók, egy téglát meg nem mozdítók (kifejezés Kakassy Endrétől), akkor tudjuk, hogy itt nem a szovjet hadsereg által okozott fölszaba*dulás*ról van szó,

hanem a földosztás által megvalósult népi gondolatra, a paraszti polgárosodásra érez rá Kodály. Még az 1947-es békeszerződés előtti, gyarmatosítástól idegenkedő, szabadságra vágyó politikai légkör érződik, amikor ugyanitt ezt mondja: „A francia forradalom óta egyre általánosabban elismerik minden ember méltóságát és jogát az életre, hisszük, hogy előbb-utóbb érvényesül ez az emberi közösségre is, hogy *elismerik a legkisebb nemzet jogát*, s meghagyják neki mindazt, ami nélkül nem élheti teljes életét, nem teljesítheti kulturális funkcióját." [77.] Teljes életünkhöz „újjá kell születnünk mindenben, ha magyarul akarunk élni továbbra is".[78.]

A népdalgyűjtő, a népzenére világszerte elismert műzenét komponáló Kodály Márton Áronhoz hasonlóan, a nép fogalmát nem szűkítette le a parasztságra, a munkásságot is a nép szervesen odatartozó részének tekintette. Nem a szegény, kiszolgáltatott állapotban rögzített proletárt látta a munkásokban, hanem a polgárosodott embert remélte bennük nálunk is, amihez többször is zenei példát hoz a nyugati világból. Többször hivatkozik az angol munkáskórusokra, legyen itt elég egy példa még 1935-ből: „Angliában láttam, hogy ott a gyári munkások daloskörei Bach h-moll miséjéig is eljutnak, az egész énekkar-irodalom legnagyobb szabású és legnehezebb remekéig." [79.] 1947-ben pedig arról beszél, hogy „a hollandiai munkás dalosszövetség 30 éves fennállását a IX. szimfóniával és a Budavári Te Deummal ünnepelte. … Ausztriában a Psalmus Hungaricus első előadását 1927-ben a bécsi nyomdászok dalköre énekelte." [80.] Az itt felsorolt, a nyugati munkások által énekelt művek bizony nem azt a zenei repertoárt jelentik, mint amit a kommunista párt zenei komisszárjai a munkásmozgalmi daloknak nevezve, az ő énekkaraik elé tettek. Nyilvánvaló Kodálynak az a törekvése, hogy a munkásemberek kulturális emancipációját és polgárosodását szolgálja, ami antimarxista program kulturális eszközökkel. Ugyanebben a beszédében mondja: „Kezdtem növendékeimet biztatni, hogy foglalkozzanak munkáskarokkal. Odáig ritkaság volt képzettebb zenészt látni munkásdalkar élén." [81.] Ismertem Barsi Ernőt, aki előbb református teológiát végzett Sárospatakon, lelkészi képesítést szerzett, majd még eközben beiratkozott a Zeneakadémiára, ahol hegedűtanárrá képezték. Kodály is tanította, és amikor Barsi Ernő 1947-ben Győrbe költözött, őt is bíztatta arra, hogy képezze zeneileg a győri gyári munkásokat. Ismerem a győri Richards Textilgyárnak egy egykori, most 90 éves szövőnőjét, aki a gyári énekkarban énekelt. Ő elmondta, hogy az ötvenes évek elején Barsi Ernő járt hozzájuk, a Richards Textilgyárba éneket tanítani. Ismerem a 90

éves néni repertoárját, ennek alapján biztosan tudom, hogy 1952 körül Barsi Ernőtől népdalokat tanultak. Néhány éve láttam e szövőnő és Barsi Ernő hatvan év elteltével történt találkozását, egymásra ismertek (a néni azt is tudta, hogy az általa a Rákosi-korban megismert zenepedagógus református lelkész), láthatóan mindkettőjüknek sokat jelentett az egykori együttműködésük. E példán is látható, hogy Kodály milyen módon akarta felemelni a munkásságot, más módon, mint a kommunisták. Kodály a tanítványai által a kommunizmus idején is kifejtette a hatását. Nagyüzemi munkáskórus számára magyar népdalokat tanítani 1952-ben, akár még a fennálló rendszer elleni tiltakozás is lehetett.

Kodály Zoltán évtizedeken keresztül papírcetlikre, villamosjegyekre, koncert meghívók szélére, naptárakba, postai szállítólevelekre, újságlapok szélére, vagy bárhová írta a feljegyzéseit, melyekből esetleg később levelek, publikált tanulmányok, vagy beszédek lettek. Ezeket a feljegyzéseket eltette, és Vargyas Lajos 1989-re sajtó alá rendezte. Arról, hogy Kodálynak mi volt a véleménye a „létező szocializmus valóságáról", e feljegyzésekből áttételek nélküli képet kapunk, főleg azokból, amelyekből nem lett beszéd, vagy publikált tanulmány, mert a javából természetesen a kommunizmus idején nem vihetett semmit a nyilvánosság elé. Nem véletlen, hogy e feljegyzéseket csak a rendszerváltozás idején lehetett publikálni. Sok mindenről szó van a gyűjteményben, attól függően, hogy éppen mi foglalkoztatta Kodályt: zene, magyarság, népismeret, Felvidék (Galánta, Nagyszombat, Zoboralja), a kommunizmus átlátszó volta, falu–város viszony, életrajzi elemek. A Vargyas-gyűjteményről összességében annyit kell elmondani, hogy egy cetligyűjtemény is lehet nagyon jó olvasmány. Álljon itt egy korántsem teljes összeállítás a papírcetliknek a szocializmusra vonatkozó gondolataiból. Többek között ezek is mutatják a zeneköltő egészséges, nagyon jó gondolkodását.

„Mi volt előbb? G.P.U. (a szovjet politikai rendőrség korábbi, még a Gestapo előtti neve; V. L.), vagy a GeStaPó? Ki írtott ki több embert?" (Sokszorosított szöveg eltépett részlete, mely a SzKP XXI. kongresszusára hívja fel az akadémiai intézetek figyelmét; 1959.) [82.]

„Itthon a tehetségek üldözöttek: Gulyás, Ádám, Járdányi, Fasang." (A Magyar Nyelvtudományi Társaság meghívóján; 1965.) [83.] 1981-ben előadást szerveztem Lükő Gábor számára a Népművészeti Baráti Körben. Más szervező id. Fasang Árpádot hozta el, akit itt Kodály az üldözöttek között sorol fel. A szintén karanténban tartott Lükő és Fasang Árpád itt azonnal egymásra találtak, láthatóan egy nyelven

beszéltek. Lám, a nyelvezet nem pusztán anyanyelvi kérdés, hanem inkább egymásra hangoltság, akár közös tapasztalat.

„Nemzeti dal: index? Párt maga alatt vágja a fát." (Az Oxford Music Bulletin margójára; 1964.) [84.]

„Hogy a magyarság megszeresse a szocializmust, előbb a szocializmusnak kell jobban megszeretni a magyarságot." Majd alább: „Urbánus francia: francia tőből fakad. Idegen elem nélkül. *Urbánus magyar – idegen*." (BBC Diary 1949. V. 22–28. és V. 29. – VI. 2. lapjának hátán.) [85.] Mielőtt itt bárki előítéletességgel vádolná Kodályt, lapozzon vissza oda, ahol a magyar társadalom kétfelé hasadt állapotának okairól, és a gyarmatosító Habsburg-uralom idején a kiemelkedés feltételeiről volt szó.

„A magyar nép még alig meri elhinni, hogy felszabadult, a láncot érzi a kezén. Ezt nem lehet pár rossz dallal letörölni." (Kecskeméti Lapok, 1949. március 30.) [86.] „Pár rossz dal": nem tudok másra gondolni, mint az úgynevezett munkásmozgalmi dalokra, melyek akár városrészeket, utak nevét is vörös színnel bélyegeznek meg.

„A marxizmus éves tanítása a főiskolán szatírát követel." Majd alább: „Nem hülyék országa, feketét fehérnek elhitetni. Csináltak koldusból gazdát, de ugyanannyi, vagy még több koldust." (1952. január 25-re szóló akadémiai meghívó nyomtatott sorain keresztbe írva.) [87.]

„Ártatlanok üldözése, oktalan bosszúhadjárat, justizmord. … 2 pártküldött nekikészül felforgatni a főiskolát. … Ülnek a fellegvárban, nem tudják, mit érez, mit gondol a nép, melynek nevében uralkodnak. … *Népet kormányozni nem lehet néppszichológiai ismeretek nélkül.*" (Egy zsebkönyv lapján, 1957.) [88.] Néppszichológiai ismeretek: ez az, amit Karácsony Sándor társaslélektannak nevezett, ugyanez jelenthet népismeretet is.

„Az igazoló bizottságok egyenesen kvártély csináló bizottságok módjára működnek maguk és barátaik számára. Aggállyal nézik ezt a demokrácia igaz hívei. … Mennél több abszurd ítélet hangzik el, annál jobban aláássa az egész igazoló eljárás hitelét". (Feljegyzés egy noteszben, melyben annak a beszédnek a vázlatát írta le, amit az Igazoló Bizottság előtt elmondott. 1945. május.) [89.]

„Párthülyék. Származásom kérdezték." (Egy 1953. május 31-re szóló meghívó hátulján.) [90.]

„Egyházi zene csak illegálisan? 1. lebontott templom 2. bencés gimnázium megszűnt. Tanulói versenyen legjobbak. Szentgyörgyi miért ment el?" (Angol követségre szóló meghívóra feljegyezve; 1964.) [91.]

Fűzzünk egy megjegyzést a megszűnt bencés gimnáziumra. Bencés gimnázium megszűnt Budapesten, Esztergomban, Kőszegen és Csepelen, ahol Shvoy Lajos székesfehérvári püspök (Kodály temetésének egyházi szertartását ő végezte) a csepeli munkásság fiai számára, a csepeli munkásság kérésére alapított bencés gimnáziumot a második világháború után.

„Az igazságtalanul üldözöttek védelmét ma csakúgy kötelességemnek érzem, mint akkor, az igazolóbizottság túlkapásai ellen felszólalni éppoly kötelesség, mint volt a …" (A mondat nincs befejezve; V. L.) Majd ezután újságcímekkel űz szójátékot: „Szabad Nép a Magyar nemzet? Szabad Szó a Népszava? Ludas a Matyi? (Rákosi keresztneve; V. L.) Haladás a Demokrácia?" Majd alább: „*Magyarország: pusztulás*." (El nem küldött levelek vázlatai egy noteszben, évszám nélkül.) [92.]

„*Szenvedés: együtt az egész néppel*." Majd alább: „Gát a Párt, mert Gát a párt. Énektanításunkban Gát a párt, ezért a párt a Gát." „*Csak egyről nem késünk le halálunk órájáig: hogy jobb emberek legyünk.*" (Naptári bejegyzések 1949-es naptár hátlapján és a sorokon keresztül írva is.) [93.] A kurzívval szedett két mondat álljon itt annak tanúságául, hogy Kodály felülemelkedett azon a sötét koron, melyről az idézett feljegyzések szólnak. Lelkisége: sorsvállalás és a megtérés folytonos szükségessége.

„5 éve: néppel való szolidaritás üres szó, a népdal és népköltés ismerete nélkül. Mert abban él a nép lelke, … *Annak ismerete nélkül nem lehet a népet megérteni.* … Eddig narodnik. Az új szó mögé bújtak régi ellenségei: a városi gyökértelenek, akik sohasem éltek falun, s semmi közük a néphez, nem ismerik és nem szeretik." (1949-es naptárlapon, és a hátoldalán.) [94.] Jegyezzük meg: nem is régen, már a XXI. század első éveit írtuk, amikor egy felvilágosítási kényszerképzettől terhelt, budapesti illetőségű személy arról beszélt, hogy a falu középkori csökevény, őszerinte Nyugaton nincs is falu. Eme budapesti illetőségű személy szerint az államnak az a feladata, hogy ösztönözze az embereket, főleg a falusiakat lakóhelyük elhagyására, amire a „racionalizálás", az iskolák, posták, orvosi rendelők bezárása – eme budapesti illetőségű személy szerint – jó megoldás. (Racionalizálásról beszélt egy bizonyos kondukátor, „népvezető" is a falurombolási terveiben.) A tisztelt olvasó választhat: Kodály, vagy… no de az illető személyét ezen az oldalon fedje homály, ne tegyük Kodály mellé, ezért neve az irodalomjegyzékben megtalálható.[95.] Egy másik pökhendi – ő a miniszterségviselt helikoptertulajdonos, – pedig arról beszélt akkoriban, hogy a mocsarak le-

csapolásával kapcsolatban a békákat nem szokták megkérdezni. Ő szüntette meg a vasúti közlekedést a szárnyvonalakon, melyeknek egyike innen kétszáz méterre halad(na) – megszüntette, mert a szárnyvonalak a vasúti közlekedés belföldi logikáját követik, megszüntette, hogy szűnjön meg errefelé az élet, mert őszerinte faluban nem lehet élni. Juszt sem költözünk el innen! Tessék elgondolkodni, hogy *van-e még létjogosultsága a népi gondolatnak*! A népi gondolat elkötelezettjei hetven-nyolcvan éve megkérdezték, tehát ismerték a „békákat" – azokat az embereket, akiket azok neveztek így, akiknek (ismét Kodályt idézve) „semmi közük a néphez, nem ismerik és nem szeretik".

Németh László, a *minőség forradalma*, és a *minőségszocializmus* elkötelezettje, meg volt győződve arról, hogy az „államszocializmus", ami a szovjetrendszerrel jelent meg a földgolyón, embertelen. „Tudjuk, hogy a rend, melyben a bőségtől csak az éhség lesz nagyobb, s a termelőeszközök tökéletesedésével csak a bitangjára hagyott lelkek száma nő: halálra ítélt." Németh Lászlóban benne élt az előző évszázadok tapasztalata a munka és az élet kölcsönhatásáról, mert tudja, hogy „az ép ember más időkben mégse volt a munka és szenvedély kétéltűje. A munka is szenvedély volt, vagy legalább lehetett, s a személyiség nem húzódott vissza a munkás nappalból a munkátlan estébe; … Az erőket kihasználó tizenkilencedik század *felhasználta a munkát, és visszautasította az egyéniséget*".[96.] Mai, XXI. század elején fogalmazódó történelmi tapasztalatainkból visszagondolva, e sorok akár az embert nyomorító klasszikus kapitalizmus, akár a szintén embert nyomorító klasszikus szocializmus rendszerére is érvényesek lehetnek. Nem ideologizálnék, a magam, hetvenes évekbeli tapasztalataiból indulok ki. Ha megmaradok lakatosnak, akkor legkésőbb negyven éves koromra rokkantnyugdíjassá lettem volna. *A XX. századi kollektivizmus – mely sokak bálványa – nem szüntette meg, talán inkább mélyítette a XIX. századi individuálkapitalizmus által okozott elidegenedést. Mélyítette, mert megölte az egyéni kezdeményezést – azt, amit a XIX. század bálványozott-istenített –, mert az ellenkező végletet, a kollektivitást bálványozva-istenítve, az érdekeltséget a puszta túlélésre redukálta.* Németh László jól látja azt, hogy a XIX. és a XX. század bálványai, az öncélú individualitás és az öncélú kollektivitás egyaránt életellenesek. „Mikor a vagyon öncélú, s az emberek millióit rekeszti ki az emberi életből, ellensége vagyok a zűrzavar szentségének, a magántulajdonnak. Elismerem, hogy szükség van az elosztás reformjára … De nem hiszem, hogy az elosztás (államosítás; V. L.) meggyógyítja az élet mély baját. Az igazságosab-

ban elosztott javak, még ha bőségesek is, létminimumot jelentenek”.[97.] Itt felismerjük Németh László egyszeri ismerősének, Márton Áronnak az idézett gondolatait, aki szintén nem látott lényegi különbséget a kétféle materializmus, a XIX. század, és a XX. század bálványai között. Németh Lászlót olvasva is megnyilvánul, hogy az individuál-kapitalizmus és az államszocializmus között csak egy kis elosztási vita van.

Németh László meg volt győződve arról, hogy a bolsevizmusnak, a szovjetrendszernek semmi köze a Nyugathoz. 1936-ban írja: „Míg a Nyugat nagy hajlamai egyre súlyosabban gúzsban vergődnek, a *kultúrskizma* másik oldalán ott áll új Nagy Konstantinként: Sztálin. Míg Bizánccal foglalkoztam, semmi sem lepett meg annyira, mint a szocializmus, különösen a keleti szocializmus és Bizánc mély rokonsága. *A bizánci állam sokkal közelebb áll a Szovjethez, mint bármi, amit a Nyugat alkotott.* ***Az állami beavatkozás és irányítás ilyen fokát egyetlen nyugati birodalom sem ismerte***”.[98.] Ismét azonosan gondolkodik Márton Áronnal, amikor ő, Németh sem nem lát különbséget (1936-ban!) a „szovjet” és a hitlerizmus között, prófétai hevülettel fogalmazva meg azt is, hogy Magyarország Nyugat felől (talán a hitlerizmus jelentkezésétől nem függetlenül), a bizánci zóna felé tolódik. „Európában látok egy bizánci zónát a római zónával szemben, és ezt igen aggasztónak találom, mert úgy látom, hogy Magyarország antropológiailag és szellemileg is e felé tolódik, ami megsemmisíti azokat a *nyugati törekvések*et, amelyek *Szent Istvántól Széchenyiig* érvényesültek. Én elfogultan nyugati vagyok, és rettenve látom, hogyan bizáncosodik el Európa. *A szovjet: Bizánc századok óta előkészített s századokra igazolt létformája; a hitlerizmus: a pusztai németség előrenyomulása, ugyancsak Németország elbizáncosodására mutat.* ... Éppen ezért volt az a célom, hogy egy nyugati, de a keletinél nem kevésbé radikális szocializmust teremtsek meg, mert csak ennek az útján lehet már Magyarországot a Nyugat számára megmenteni.”[99.]

Németh László meg volt győződve arról, hogy a marxizmus nem egyéb, mint a diktátorok alibiszocializmusa. „Nem véletlen, hogy tudákos emberek olyan szívesen képezik ki magukat a marxizmus teoretikusaivá. A marxizmus tudákos korban keletkezett”.[100.] Aki látott már mihaszna módon okoskodó, az ideológiát mindenre ráerőltető marxistát, az csak igazolni tudja Németh László 1934-es keltezésű prófétai hevületét. Nem írt mást 1962-ben sem, amikor Aczél Györgynek a korszak nagyhatalmú kultúrdiktátorának szegezi a mondatot: „A szocializmusnak kétségtelenül legnagyobb gyengéje, mondhatnám Achilles-sarka,

hogy *az irányítók*, azzal hogy szocialistának vallják magukat, de nem azok vagy egyszerűen nem alkalmasak a betöltött szerepre: *óriási hatalmat kaptak mások tönkretételére*." [101.] Saját „lektorainak", cenzorainak bírálatát is megfogalmazza Aczél számára: „Történelmi drámáim elvett címe jut az eszembe, VII. Gergely híres mondásának a kezdete: '*Szerettem az igazságot*'; hisz valamennyinek a hősét az igazságszeretet ejti kelepcébe. A kiadó is megörült a címnek: igazán találó. Egy-két nap múlva felhívott: mégsem lesz jó. Hiába tettem idézőjelbe, az emberek azt hihetnék, hogy magamról mondom. S én tudvalevőleg nem szerettem az igazságot." – teszi hozzá kesernyés öniróniával Németh László. Majd emlékezteti Aczélt az akkor hat évvel előbbi korszakra: „Ez 1956 nyarán történt." [102.] A VII. Gergely című dráma utolsó mondata pedig így hangzik: „Szerettem az igazságot, gyűlöltem a méltatlanságot, ezért halok meg száműzetésben." A mondat rendszerkritikaként is értelmezhető, melynek a rövidesen kitörő, majd vérbe fojtott forradalom is megadta a maga hangsúlyát. (A *Történeti drámák* első kiadása 1956-ban jelent meg, Németh szándéka szerint ennek címe *„Szerettem az igazságot"* lett volna, így idézőjelben, VII. Gergelytől kölcsönözve.)

Németh László az általa megfogalmazott minőségszocializmus eszméjével kívánta elejét venni annak, hogy a marxi szocializmus tért hódítson, mert „a marxizmus a szocializmusnak kinőtt ruhája, melyet még a jó anya, a XIX. század adott rá".[103.] Ha a fentebbi idézet szerint az államszocializmus, a marxizmus a bizánci szellemhez tartozik, melynek nincs köze a Nyugathoz, akkor az ő szocializmusa nem lehetett kívülről vezényelt, nem lehetett marxista, ugyanakkor az ő szocializmusa, melyet a mi sajátosságaink és a saját *minőségigény*ünk határoz meg, a Nyugathoz kell hogy tartozzon. A harmincas évekre volt már saját mintánk a magyar nép polgárosodására, melyet a magas színvonalú, biztos felemelkedést jelentő kertgazdálkodás jelentett. Erre látja a kivezető utat, és ez bizony távol áll a marxi szocializmusnak a nagyipart, nehézipart erőltető, a magyar sajátosságoktól eleve idegen elképzelésétől: „Csináljunk Kecskemétet és Nagykőrös az egész országból, s megtettük az első lépést, hogy példaképpé legyünk" – amihez telepítési programra van szükség. E program nem idegen, Prohászka Ottokár is megfogalmazott hasonlókat, és az általa igazgatott székesfehérvári egyházmegye területén 1916-ban kezdeményezett földreformmal a gyakorlatba is ültetett. Németh László – akár egészen más összefüggésben is, mint Márton Áron – látja, hogy az ember egyszerre egyéniség és közösségi lény, antropológiai alapozást ad a reformtervének: „a telepes le-

gyen vállalkozó a maga földjén, de legyen szövetkezeti tag".[104.] Vállalkozó, vagyis egyéniség, ami az ember individuális oldala, és szövetkezeti tag, vagyis a többi ember iránt felelősséggel tartozó, a többiekkel együtt boldoguló, ami az ember közösségi oldala. Ez az a bizonyos, egyesek által sokat kárhoztatott harmadik út, meglátni az emberben a dichotómiát, azt, hogy egyéniségek vagyunk és ugyanakkor közösségi lények. Ebből a bibliai emberképből ered az egyesek által lekezelt szubszidiaritás elve, ami szerint az egyéni kezdeményezőkészség nem vehető el, de ahol az akadályba ütközik, hogy a magasabb szervezésű közösség, önkormányzat, vagy állam segíteni (szubszidiálni) köteles.

Németh László látta a nagybirtokrendszer által is okozott strukturális válságot, és mivel komoly felhajtóerő munkált gondolkodásában, ez a felismerés előhívta benne a minőség eszményét. Látta a szociális válság által előidézett totalitárius szocializmusok jelentkezését, ellenszerként megfogalmazta a *képzett és önálló, önállóságukban felelősen élő* embereket igénylő minőségszocializmus eszméjét, amit ma visszagondolva nem tudok másként nevezni, mint polgárosodott viszonyok közötti olyan szociális piacgazdaságnak, ahol a személyi önállóság mellett megfogalmaztatik a másik ember iránti felelősség is. Ott az egyén és ott a közösség. Olyan rendszert vizionál a balkanizálódó, bizáncosodó Dunatájon, ahol az előmenetel a szakismerettől és a szorgalomtól függ. „*A hitvány ember előmenetele összeköttetéseitől függ*" – írja tapasztalatból merítve, mert látja a minőség hiányát, látja a hitvány emberek légióját. Úgy fogalmazta meg minőségeszményét, hogy az egész magyarság javára szolgáljon az, olyan Magyarországra van szükség, mely a határokon túlra is biztonságot sugároz, és amelyre a határokon túl is büszkének lehet lenni. „*A magyarság több mint egynegyede a határokon túl él*" – halljuk ma is akár szónoki fogásként, a rendszerváltozás óta semmibe nem kerülő módon. Németh László még 1935-ben fogalmazta meg ezt, és így folytatja: „Mi ennek a magyarságnak idáig revíziós gyűlések pukkanó rakétával adtunk magunkról hírt. … Nos, a magyar kisebbségeknek kellhet pénz, pártfogás, erkölcsi támogatás, de *igazán csak az egész magyar nép visszatért életbizalma tarthatja őket fenn.*"[105.] Ehhez hasonló, a terméketlen, öncélú-önigazoló irredentizmus számára nem népszerű gondolatokat akár Prohászka Ottokártól is olvashatunk. Szintén nem az akkori politikai konjunktúra által gerjesztett népszerűségre pályázott, amikor sorsunkat a környező kis népek – köztük a szomszédos országok államalkotó népei! – sorsával látta összeköthetőnek. „*A magyarság sorsa a kis népek zónájához, Kelet-Közép-Európához kötött,* ha elit tud len-

ni, s egy új eszmét forr ki magából, nemességének tornatere, eszméi kisugárzásköre csak ez a terület lehet. … Mik ezek a közös érdekek? *Védekezés a németség ellen. ... A második közös veszély: az orosz szocializmus.* … Oroszországgal szemben a katolikus-protestáns múltú népeknek azt a magasabb szervezettségű hagyományát kell közösen védenünk, amely engem is arra sarkallt, hogy *a minőségszocializmus* első tételeit *a marxival szemben* eldadogjam." [106.]

Összegzésképpen elmondható, hogy négy forrásunk, népben-nemzetben gondolkodva egyaránt elutasítja azt, hogy a szociális válságra totalitárius, akár nemzeti, akár nemzetközi szocialista választ adjunk. A magyar népi mozgalomból egyesek sodródhattak erre is és arra is, de forrásaink számára idegen a nácizmus is és a bolsevizmus is. Ami elgondolásaikban szocializmusként értelmezhető, az lehet kereszténységszocializmus, lehet az egyház szociális, társadalmi tanítása, lehet minőségszocializmus, melyben az ember – szintén a bibliai emberképből kiindulva – ugyanúgy egyéniség, ahogy közösségi lény is, de ezeknek az elgondolásoknak mindegyike a nyugati polgári demokráciákhoz köt bennünket.

JEGYZETEK

1. Kodály Zoltán: Visszatekintés. Összegyűjtött írások, beszédek, nyilatkozatok. I. Sajtó alá rendezte és bibliográfiai jegyzetekkel ellátta Bónis Ferenc. Zeneműkiadó Vállalat, Budapest, 1964., 189. oldal. (A bevezetéshez tartozó hivatkozás.)
2. Kovács Imre: A néma forradalom. Cserépfalvi, Budapest, 1937., 107. old.
3. Bözödi György: Székely bánja. MEFHOSZ Könyvkiadó, Budapest, 1939., 126. old.
4. Kovács Endre: A Sarló és a nemzetiségi kérdés. In. Ez volt a Sarló. Tanulmányok, emlékezések, dokumentumok. Kossuth Kiadó, Budapest – Madách Kiadó, Pozsony, 1978., 109–191. old.
5. Németh László: Népi író. Magyar Csillag, 1943. január 1. In. Németh László: Két nemzedék. Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1970., 683. old.
6. Márton Áron: Krisztus és a falu. Erdélyi Iskola, 1936/37. évf. 1–2. sz. In. Ozsváth Judit: Erdélyi Iskola. Antológia, repertórium. Státus Kiadó, Csíkszereda, 2003. 147. old.
7. Márton Áron: Nemzet és kultúra. Erdélyi Iskola, 1934/35. évf. 5–6. sz. In. Ozsváth i. m., 114. old.
8. Kodály Zoltán: Visszatekintés. Összegyűjtött… II., 489. old.
9. Kodály Zoltán: Visszatekintés. Összegyűjtött… I., 24. old.

10. Németh László: Magyarok Romániában. Tanu, 1935. III–IV. sz. 138. old.
11. Vekerdi László: Németh László – alkotásai és vallomásai tükrében. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1970., 142. old.
12. Karácsony Sándor: A magyar észjárás. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1985., 69. old.
13. Uo., 90. old.
14. Uo., 239. old.
15. Karácsony Sándor: A magyar demokrácia. Exodus, Budapest, 1945., 28. old.
16. Uo., 130. old.
17. Karácsony Sándor: Ocsudó magyarság. Exodus, Budapest, 1942., 271. old.
18. Németh László: Kiforgatnak múltunkból (1939). In. Németh László: Sorskérdések.
Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1989., 512. old.
19. Kodály Zoltán: Visszatekintés. Összegyűjtött… I., 26. old.
20. Uo., 59. old.
21. Kodály Zoltán: Visszatekintés. Összegyűjtött… II., 247. old. Uo.
23. Uo., 249. old.
24. Karácsony Sándor: A magyar észjárás. 400–401. old.
25. Uo., 235–237. old.
26. Uo., 94–95. old.27. Uo., 100. old.
28. Uo., 101. old.
29. Márton Áron: Ugartörés előtt. Erdélyi Iskola, 1934/35. évf. 1–2. sz. In. Ozsváth i. m., 106. old.
30. Uo., 107. old.
31. Márton Áron: Iskola kitárt ajtókkal. Erdélyi Iskola, 1935/36. évf. 1–2. sz. In. Ozsváth i. m., 124. old.
32. Márton Áron: A pályaválasztás és az iskola. Erdélyi Iskola, 1936/37. évf. 7–8. sz. In. Ozsváth i. m., 168. old.
33. Márton Áron: Templom és iskola. Erdélyi Iskola, 1939/40. évf. 3–4. sz. In. Ozsváth i. m., 253. old.
34. Németh László: A tanügy rendezése (1945). In. Németh László: A kísérletező ember. Magvető Kiadó, Budapest, 1963., 142. old.
35. Németh László: Kisebbségben. Magyar Élet Kiadó, Budapest, 1942. In. Németh László: Sorskérdések. Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1989., 476. old.
36. Márton Áron: Iskola kitárt ajtókkal. Erdélyi Iskola, 1935/36. évf. 1–2. sz. In. Ozsváth i. m., 124. old.
37. Márton Áron: Az elnémult harangok üzenete. Erdélyi Iskola, 1935/36. évf. 3–4. sz. In. Ozsváth i. m., 129. old.
38. Karácsony Sándor: A magyar észjárás. 459–460. old.
39. Uo., 344. old.
40. Uo., 383. old.

41. Kodály Zoltán: Közélet, vallomások, zeneélet. A kötet anyagát válogatta, szerkesztette, sajtó alá rendezte: Vargyas Lajos. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1989., 30. old.
42. Uo., 38. old.
43. Kodály Zoltán: Magyarság a zenében. In. Mi a magyar? Szerkesztette: Szekfű Gyula. Athenaeum Kiadó, Budapest, 1939., 379–418. old. Közli még: Kodály Zoltán: Visszatekintés. Összegyűjtött… II., 258. old.
44. Kodály Zoltán: Közélet, …, 27. old.
45. Karácsony Sándor: A magyar demokrácia. 6. old.
46. Márton Áron: A mi utunk. Erdélyi Tudósító, 1933. május 1.
47. Márton Áron: Tollheggyel – Hitler gyanús. Erdélyi Tudósító, 1934. február.
48. Márton Áron: Húsvéti szózat, 1945. Egyházmegyei kiadvány. In. Márton Áron a lelkiismeret apostola. Összeállította és a bevezető tanulmányt írta, Virt László. Ecclesia, 1988., 121. old.
49. Márton Áron beszéde, Kolozsvár, 1944. május 18. In. uo., 108–111. old.
50. A múltat ne hagyjuk befejezetlenül tovább élni. Szenes Sándor interjúja Kis György esperes-plébánossal. In. Szenes Sándor: Befejezetlen múlt. Keresztények és zsidók, sorsok. Budapest, 1986., 286–287. old.
51. Lőwy Dániel: A Kálváriától a tragédiáig. Kolozsvár zsidó lakosságának története. Koinónia, Kolozsvár, 2005., 251. old.
52. Márton Áron levele a deportálások végrehajtóihoz, Kolozsvár, 1944. május 22. Közli: Bodor Pál (Diurnus), Magyar Nemzet, 1988. február 29. In. Márton Áron a lelkiismeret apostola. 112–113. old.
53. Németh László: Magyarok Romániában. Tanu 1935. III–IV. sz., 180. old.
54. Uo., 115. old.
55. Uo., 169. old.
56. Németh László: Egy különítményes vallomása (1934). In. Németh László: Sorskérdések. Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1989., 99. old.
57. Németh László: A reform. Tanú. 1935.I., 48. old.
58. Lükő Gábor szóbeli közlése a szerző számára.
59. XIII. Leó pápa Rerum Novarum c. enciklikája, 6. pont. In. Az Egyház társadalmi tanítása. Dokumentumok. Szerkesztette: Tomka Miklós és Goják János. Szent István Társulat – Az Apostoli Szentszék Könyvkiadója. Budapest, é. n., 32. old.
60. Erdélyi Tudósító, 1933. május 1. A számot szerkesztette: Márton Áron. Mozgalmaink c. rovat.
61. Márton Áron: A marxizmus csődje. Erdélyi Tudósító, 1932. évf., 823–825. old. In. Márton Áron írásai és beszédei. Gyulafehérvár, 1996. Szerkesztette: Dr. Marton József és Nemes István. 25. old.
62. Márton Áron: Az iskolán kívüli népnevelés feladatai. Erdélyi Tudósító, 1935. évf. 310–316. old. In. uo., 41. old.

63. Márton Áron: Pro domo. Erdélyi Tudósító, 1932. évf. 357–359. old. In. uo., 46. old.
64. Márton Áron: Világnézet és nevelés. Erdélyi Iskola, 1933/34. évf. 5–6. sz. In. Ozsváth i. m., 98. old.
65. Márton Áron: Apák és fiúk. Erdélyi Tudósító. 1932. évf. 26–29. old. In. Márton Áron írásai és beszédei. Gyulafehérvár, 1996. Szerkesztette: Dr. Marton József és Nemes István. 50. old.
66. Uo.
67. XIII. Leó pápa Rerum Novarum c. enciklikája, 15. pont. In. Az Egyház társadalmi tanítása. Dokumentumok. Szerkesztette: Tomka Miklós és Goják János. 36. old.
68. Márton Áron: Beszéd Krisztus Király ünnepén. Kolozsvár, 1945. október 28. In. Márton Áron a lelkiismeret apostola. Összeállította és a bevezető tanulmányt írta: Virt László. Ecclesia, 1988., 141. old.
69. Uo., 142. old.
70. Uo.
71. A lugosi Magyar Kisebbség című folyóiratnak a főszerkesztő Jakabffy Elemér által 1941-ben kezdeményezett sajtóvitáját a Márton Áron a lelkiismeret apostola című könyv függelékében újra közöltem; V. L.
72. Iskoláink színe előtt – Az erdélyi római katolikus iskolákról, tanárokról, tanítókról s a hívek áldozatkészségéről beszél Márton Áron püspök. Nagy József cikksorozata. Déli Hírlap (Temesvár), 1943. szeptember 19.
73. Kakassy Endre: Áron püspök nyilatkozata. Déli Hírlap (Temesvár), 1943. szeptember 20., vezércikk.
74. Márton Áron a délerdélyi munkásság önfeláldozásáról. Reggeli Magyarország, 1943. szeptember 26. (Aláírás nélküli szerkesztőségi cikk; Főszerkesztő: Szvatkó Pál.)
75. Féja Géza: Márton Áron és a magyar munkások. Magyarország, 1943. szeptember 27. (Főszerkesztő: Szvatkó Pál) In. Féja Géza: Erdély emlékezete. Éghajlat Könyvkiadó, Budapest, 2011., 256–257. old.
76. Kodály Zoltán: Visszatekintés. Összegyűjtött… I., 187. old.
77. Uo., 189. old.
78. Uo., 201. old.
79. Uo., 51. old.
80. Uo., 203. old.
81. Uo.
82. Kodály Zoltán: Közélet, …, 114. old.
83. Uo., 115. old.
84. Uo.
85. Uo., 33. old.
86. Uo., 42. old.
87. Uo.
88. Uo., 43. old.

89. Uo., 109. old.
90. Uo., 110. old.
91. Uo., 111–112. old.
92. Uo., 162. old.
93. Uo., 165. old.
94. Uo., 167. old.
95. Faluvég. Kerekasztal-beszélgetés az állam gazdasági szerepvállalásáról. Mihályi Péter hozzászólása. Magyar Nemzet, 2006. május 20., Hétvégi Magazin. (Riporter: Balavány György)
96. Németh László: A minőség forradalma. Tanú, 1933. január, 137. old. In. Németh László: Életmű szilánkokban I. Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1989. 248. old.
97. Uo., Tanú, 138. old.; Életmű szilánkokban I., 250. old.
98. Németh László: Nyugat és Bizánc. Válasz, 1936. január. In. Uo., 457. old.
99. Magyarság és Európa. Németh László, az ember, az író és a kritikus. Rónay Mária interjúja, 1936. In. Uo., 461. old.
100. Németh László: Marxizmus és szocializmus. (Válasz nyílt levélre, 1934) In. Németh László: Sorskérdések. Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, 1989., 85. old.
101. Németh László: Ha én miniszter lennék. Levél egy kultúrpolitikushoz. In. Németh László: Életmű szilánkokban II., 244. old.
102. Uo., 244–245. old.
103. Németh László: Marxizmus és szocializmus. (Válasz nyílt levélre, 1934.) In. 100. sz. jegyzet, 82. old.
104. Németh László: A reform. Tanu, 1935. I., 46. old. In. Németh László: Sorskérdések. Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, 240. old.
105. Uo., Tanu, 46–47. old., Sorskérdések, 241. old.
106. Uo., Tanú, 48. old., Sorskérdések, 242. old.

EMBERKÉP ÉS TÁRSADALOMETIKA A NÉPI GONDOLATBAN

A Másik Ember: autonómia, szabadság

Karácsony Sándor a népi gondolatnak filozófiai-antropológiai alapozást adott, ezzel saját pedagógiaelméletét a keresztény ihletésű perszonalista filozófiához kötötte. A perszonalista filozófia a személyes Istenbe vetett hit modern kori filozófiája, mely látja azt, hogy a Teremtő és a teremtménye összetartozók. Ez a filozófia a modern teológiát is antropológiai látásmódhoz segítette, melyben Isten és ember viszonya kapcsolattá válik. Nem új felfedezés ez, a Bibliában Isten, mint az ember számára megszólítható *Te* jelenik meg. Ám a századok során formálódtak olyan teológiák, melyekben Isten kihűlt definícióvá merevedett. A modern teológia a forrásokhoz, a Bibliához és az ókeresztény életgyakorlathoz visszahajolva újult meg. A Biblia ismerete a protestáns ember számára a reformáció kora óta alapvetően fontos, és Karácsony Sándor a Bibliát jól ismerő református pedagógusként eljutott oda, ahol az ő korának filozófiája tartott.

Ez a filozófia felismerte azt, hogy ha az ember „én–Te" viszonyba kerülhet az Istennel, akkor ez nem lehet másként ember és ember között sem. Ha a másik ember is teremtmény, akkor *az ember – társ.* Minden ember embertárs. Talán nem meglepő, hogy ez a filozófiai és teológiai gondolat az előző századok abszolutisztikus monarchiái után; az embert abszolút „*Én*"-ként elképzelő individualizmus tobzódása idején; és a huszadik századi jogsértő totális diktatúrák jelentkezésével egy időben született meg. Nem véletlenül írja Karl Barth protestáns teológus 1955-ben: „Aki az embert önmagában, tehát embertársai nélkül nézi, az nem látja őt. Aki az embert embertársával ugyan, de vele ellentétben vagy közömbösen látja, nem ismeri őt." [1.] A zsidó gondolkodó, Martin Buber, az Isten és ember, valamint az ember és ember közötti viszonyra egyaránt gondolva hasonlót ír 1923-ban: „Az Én-Te alapszót csak egész lényével mondhatja az ember. Önmagam egész lénnyé koncentrálódása és összeolvadása soha nem történhet általam és soha nem történhet nél-

külem. A Te által leszek Én-né. S hogy Én-né leszek, mondom: Te. *Minden valóságos élet – találkozás.*" [2.]

A személy kapcsolatban születik, az ember *én–te* kapcsolatban értelmezhető, csupáncsak önmagában soha. És egyoldalú alávetettségben sem. Fila Béla szerint így kap a teológia is antropológiai alapozást: „Nem lehet Istenről úgy beszélni, hogy egyszersmind ne tennénk említést az emberről, akinek Isten önmagát feltárta és viszont, nem lehet szólni az emberről, hogy ne tegyünk említést Istenről, akire irányul az ember élete és tevékenysége, mert az ember az a szubjektum, aki részesedik az Isten életében. Ebben az értelemben a keresztény teológia mindig és mindenben antropocentrikus." [3.] E személyközi kapcsolatban lesz az ember – Karl Rahner vallásfilozófiai alapvetésének címével élve – *Az Ige hallgatója*, [4.] és születik pedagógiai, missziós elv Karácsony Sándornál: „A 'jó hír' (az evangélium; V. L.) akkor igazán jó hír, ha az, aki hallja, úgy elhiszi (mert az élet tanúsága áll mögötte; V. L.), hogy továbbadja. De továbbadni csak abban az esetben bírta igazán, ha még tovább adódik. A magyar vallás pszichológiai lehetőségének záloga tehát egy végtelen sor, melyben a laikus (az Ige hallgatója; V. L.) pappá lesz, bizonyságot tesz egy másik laikusnak, az is pappá lesz és így tovább." [5.] E folyamatban a „laikus" (laikus? – laikosz: néphez tartotó, a pápa is néphez, Isten népéhez tartozó, a pápa is „laikus") már nem csak a mise, az istentisztelet puszta tárgya, hallgatója, mert Isten népe maga lesz az Ige meghallója. Mint ilyen, nemcsak „hallgató", hanem hirdető is.

Amit a református Karácsony Sándor 1942-ben itt megfogalmazott, azt a katolikus egyházban majd a második vatikáni zsinattal a világi hívők apostoli küldetésének nevezik, ami ekkor már nem volt ismeretlen a magyar katolicizmusban, mert Márton Áron a harmincas években egyetemi lelkészként ebben gondolkodott. Kevésnek tartotta azt, hogy a „jó katolikus" értelmiségi vasárnaponként szentmisét *hallgat*, célja az volt, hogy a maga helyén mindenki legyen apostollá – azaz, amit hallott adja tovább. Értelmiséginek, gondolkodó embernek lenni nem kiváltság, hanem felelősség. Kereszténynek, az Ige meghallójának és továbbadójának lenni, pedig ennél is nagyobb felelősség. Ebben a felfogásban az ember nem merő tárgya a lelkipásztori munkának, hanem társként alannyá lesz. Ez a nagykorú létezés, az emberi méltóság feltétele.

Márton Áron értékrendje stabil alapokon nyugszik, mert gondolkodása világos emberképből indul ki. A gondolkodásában megjelenő társadalmi és lelkipásztori alapértékek mögött az a *bibliai emberkép* áll, ami végletes elgondolásokon felülemelkedve *dichotóm lényként állítja*

elénk az embert. Dichotóm, azaz kettős természetű lényként, mert az ember test és lélek, jó és rosszra képes, egyéniség és közösségi lény, akinek így egyaránt vannak jogai és kötelességei, aki nagy szabadságra jogosult, ugyanakkor igazságosságra kötelezett. A perszonalista filozófiával rokon társadalomkép alapja ez, melyben az ember én–te kapcsolatban lesz értelmezhető. Márton Áron világosan látta, hogy emberségünk csak társasságunkban érvényesülhet.[6.] Nyíri Tamás – totális diktatúrákat élt meg gondolkodó emberként – e társasság-igényben azt látta, hogy ***az ember, aki nem értelmezhető önmagában, vagy kiszolgáltatott, vagy egymásra utalt***: „*Rászorulunk arra, hogy a másik ránk szoruljon*".[7.] Wolfhart Pannenberg egyenesen istenfeledésnek, azaz a bűn gyökerének nevezi az Én-be való belefeledkezést: „Az *istenfeledés* oka nem pusztán a kényelmesség. Mélyebb gyökere van: *az ember énessége*."[8.] Három választási lehetőségünk van: vagy kiszolgáltatottak leszünk az individualizmusban, vagy kiszolgáltatottakká válunk egy kollektivista alávetettségben, vagy pedig bibliás emberként egymásra utaltak leszünk a társasságban, személyes közösségi kötelékeinkben.

E könyv témáját, ***a népi gondolat és a pedagógia összefüggését,*** *Karácsony Sándor és Márton Áron helyezték perszonalista gondolatkörbe. Karácsony Sándor filozófusként, valamint gyakorló és elméleti pedagógusként, Márton Áron gyakorlati lelkipásztorként, gyakorló és az elméletet jól ismerő pedagógusként, valamint az ember méltóságáról elmélkedő jogvédőként.* ***Nem idegen egymástól a*** huszadik századi magyar gondolkodásban, irodalomban, politikában megjelenő ***népiség és a*** huszadik századi keresztény filozófia, a ***perszonalizmus.*** A népi gondolatot ellenségei, akár marxista, akár liberálisnak mondott oldalról, de még a kereszténynek mondott szalonok vallási sznobjai részéről is, üres népi*es*kedésnek próbálták / próbálják beállítani – amihez a nyájaskodó „úri" oldal nyújtott is muníciót bőven. (Aki „népi*es*nek" látja a népet, és a népi-plebejus gondolatot, az nem ismeri, és nem szereti a népet – akár Kodályra is hivatkozhatunk.) A népi gondolat ezzel szemben a kizsigerelt szegényparaszt és a kizsigerelt munkás felemelését kezdeményezte a polgári társadalom, a polgári demokrácia számára, paraszti és külvárosi polgárosodás korabeli szándékáról van tehát szó, ami azért kapcsolódik elsősorban a faluhoz és a puszták népéhez, mert ők voltak nagy többségben azon a körön belül, ahová a félfeudális, fél-iparosodott magyar kapitalizmus idején a polgárosodás áldásai nem juthattak el. Nem idegen egymástól a népi gondolat és a keresztény perszonalizmus, mert a népi gondolkodók *embertársnak tekintették* mindazokat, akiket

fel akartak emelni, hogy egy jól integrált társadalom egyenrangú polgárai lehessenek. Az urak és a szalonkeresztények nem tekintették embertársnak, mert legfeljebb lekezelő vállveregetésre (népi*es*kedésre, magyarkodásra, kereszténykedésre) voltak képesek. A marxisták sem tekintették embertársnak, mert a paraszt számukra eleve gyanús volt, mert ha volt valamennyi földje, azon már önálló volt, ha pedig nem volt földje, akkor hozzá akart jutni és a marxizmus gyűlöli az önállóságot. A marxisták a munkást sem tekintették embertársnak, a munkást csak alibinek tekintették. A liberálisnak mondott urak pedig, akár gyakorlati materialistaként, akár vallási sznobokként is, bevezették a magyar közbeszédbe a lekezelő mucsaizást.

Ami Karl Barth számára az *embertárs*, és Martin Buber számára a *Te*, az Karácsony Sándor számára a *másik ember.* Fejlődéslélektani összefüggésbe állítja a kifejezést: „Az egyén akkorra ért meg, akkorra nem gyerek, kölyök, vagy ifjú többé, mikor felfedezte és *életébe szerves elemként iktatta be a 'másik ember'-t.* Mikor tehát már odaadni, szolgálni, áldozni és szeretni tud." [9.] Látjuk majd, hogy Karácsony Sándor pedagógiájának alapja az a *növekedés, mely a másik emberre hangolja* rá a gyermeket, kölyköt, ifjút. Gyökeres átélése és kifejezése ez annak, hogy a nevelés, az ténylegesen *nö*velés, segítség ahhoz, hogy a gyermek, a kölyök, az ifjú fel*nőtté* váljon, azaz a növekedés személyiség-lélektanilag legyen befejezetté. Márton Áron is ebben gondolkodott, amikor saját nevelői (*nö*velői!) küldetése céljának azt tartotta, hogy *nö*vendékei váljanak világi apostolokká – és a két világháború közötti időben a majdani gyakorlati jogvédő arra is gondolt, hogy növendékei *nő*jenek fel ahhoz, hogy érett személyiségként nézzenek szembe a készülődő embertelenségekkel.

Karácsony Sándor az embernek a *másik ember*hez való odafordulásával, az odafordulásnak alapvető emberi igényével egy áhított demokratikus társadalom emberképét fogalmazza meg 1942-ben: „A 'másik ember' problémája egész szellemi életünket intenzíven érdekli és csak napjainkban kezdte foglalkoztatni. … A mi egész tudományos kutatómunkánk (Karácsony Sándor akkori munkatársi, szellemi köre; V. L.) ennek a másik embernek a jegyében kezdődött, folyik és szeretne végbemenni. Ezért beszélünk *társas*pszichológiáról és *társas*logikáról minduntalan. Ezért *viszonyítunk* annyiszor s emlegetjük az 'egyik a másikhoz képest' elvét." (Kiemelések K. S.-tól; V. L.) [10.] Ez a kutatómunka a debreceni egyetemen, a Karácsony Sándor által alapított Társaslélektani Intézetben folyt, ahonnan Karácsony Sándort 1950-ben

kényszernyugdíjazták és az intézetet is felszámolták.[11.] Lükő Gábort is ekkor távolították el a debreceni egyetemről, és hogy élete további aktív évtizedeiben ne kerülhessen közel a szellemileg nyitott ifjúsághoz, egyetemistákhoz, a továbbiakban csak kisvárosi muzeológus lehetett. Amikor 1970-ben nyugdíjba ment, budapesti albérletbe költözött, és ezután találtak rá egyesek, akikre nagy hatást gyakorolt. Az óhajtott magyar demokrácia antropológiai-társaslélektani alapvetésén munkálkodott ez az 1950-ben felszámolt debreceni kutatóbázis. *A másik ember* – párhuzamok és kereszteződések lehetősége ez, az alternatíva lehetősége az emberi viszonyokban, ami csak pluralista, a másik emberre is figyelő demokráciában létezhet. A diktatúrák pedig nem szeretik, soha nem szerették a demokráciát és mindig gyűlölték az alternatívákat.

Hangsúlyozzuk ki itt, hogy Karácsony Sándor filozófus volt, mert egyes filozófiák olykor szeretnek „ezoterikus", tehát csak a beavatottak számára érthető módon fogalmazni. A marxizmus is egy „ezoterikus" – nem filozófia, hanem ideológia. Nézzük, ezzel szemben mit mond az igazi tudósról Karácsony Sándor: „Az igazi tudóst megérti hallgatósága, meg az olvasótábora. Az igazi tudomány tiszta, világos, érthető. … *a tudománynak ez az egyetlen kritériuma: megérti-e a másik ember.* Ha megérti, tudomány, ha nem érti, nem tudomány. A *megértés*nek pedig egyetlen kritériuma: a *megvalósulás*. Annyit értett meg a másik ember az egyik ember tudományából, amennyi megvalósul."[12.] A tudomány tehát ***ráhangolódás, nyelvezet***, *mely tekintettel van a másik emberre*. Márton Áronnál pedig lelkipásztori módszerré lesz a ráhangolódás, a másik embert értő és tisztelő nyelvezet. Az *Erdélyi Iskola* alapításával, a nép gondolkodását értő tudósok, lelkipásztorok, pedagógusok folyóiratba gyűjtésével európai kultúraként megjelenő népi értékekhez kötötte az egyház evangelizációs küldetését, amivel saját területén megteremtette a nép és az értelmiség által egyaránt jól érthető modern lelkipásztori nyelvet. *A ráhangolódás, a közös nyelvezet a másik ember iránti tisztelet jele.* A tudományban is, a katedrán is és a lelkipásztori munkában is.

„Problematikussá érett a másik ember" – írja Karácsony Sándor, mert érzékeli, hogy az autokráciából és az individualizmusból egyaránt megszabadulva a perszonalizmus, a másik emberre is tekintettel lévő szabadság jelenti a továbbvezető utat. „Az egyén akkor tekinthető felnőttnek, mikor legelőször tudatára ébred a valóságnak, hogy *a másik ember autonóm lény*".[13.] A másik ember *is* autonóm, tehát autonómiánknak, szabadságunknak megvannak a korlátai. „A társaslelki életér-

zés akkor egészséges, ha mi mind a ketten: én, az egyik ember és te, a másik ember függetlenek vagyunk egymásra nézve. … az én függetlenségemet a te függetlenséged biztosításával próbálja megvalósítani.” [14.] Alapvető társadalometikai szabályt érint Karácsony Sándor a szabadság korlátainak felismerésével, nem attól vagyok szabad, hogy azt teszek, amit akarok, mert ennek jogsértés lenne a vége. *Attól vagyok szabad, hogy velem együtt a másik ember is az*. XXIII. János pápa is megfogalmazott hasonló gondolatot: „Az emberi társadalomban az egyik ember bizonyos természetes jogának a többi embernél kötelezettség jelenik meg: tudniillik az a kötelezettség, hogy ezt a jogot elismerjük és tiszteletben tartsuk.” [15.] A szabadság korlátai elszabotálhatatlanok, különben az én „jogom” a másik ember szabadságát sérti meg. *Csak együtt lehetünk autonóm személyek, szabadok, függetlenek*, az emberi közösségek alapvető elve ez. Pannenberg írja: „A szemtől szemben álló Te annyiban személy, amennyiben nem rendelkezem vele úgy, mint környezetem tárgyaival.” [16.]

Márton Áron 1945 adventjén a kolozsvári piaristák nagytermében találkozott a Bolyai Egyetem diákjaival és tanáraival. A hallgatóság tömegében ott szorongott a két Benedek professzor, Marcell az irodalomtörténész, és fia István, a lélektan professzora, tehát Benedek Elek fia és unokája. Márton Áron beszédét hallva Benedek Marcell kijelentette: „Hallottam, hogy korunk egyik legnagyobb szónoka, de most már tudom, hogy annál sokkal több.” Ott állt mellette Benedek István, aki lelkesen megtoldotta apja mondanivalóját: „Ez az egyetlen ember, akivel együtt tudnék dolgozni ebben a pusztaságban.” A következő kolozsvári látogatásakor, már 1946-ban, Márton Áron volt az, aki üzent a két Benedek professzornak, hogy szeretné megismerni őket. Benedek István – az itt hivatkozott visszaemlékező szerint – legújabb művét, az *Ember embernek farkasa* címűt vitte ajándékba a püspöknek. Néhány hét elteltével ismét a városban járt Márton Áron, hogy részt vegyen az emberek közötti megbékélést hirdető, egész Erdélyre kiterjedő népmisszió kolozsvári eseményén. Ekkor a Szent Mihály templom szószékén arról beszélt, hogy *ember embernek a testvére.* A beavatottak tudták, hogy ez párbeszéd a püspök és a lélektan professzora között.[17.] Benedek István két világháború után és a két diktatúra között, amikor Márton Áront látta az egyetlennek, akivel együtt tudna dolgozni „ebben a pusztaságban”, emberi tapasztalatai alapján bizonyára nem állította alaptalanul azt, hogy ember embernek a farkasa. Márton Áron a transzcendens tapasztalatot tette hozzá az általa nagyra becsült Benedek Ist-

ván mondanivalójához: ember embernek a testvére. Mindketten tudták, hogy a két ellentétes állítás ugyanazon embertelenségek ellenében fogalmazódott meg. E történet nem csak azért fontos, mert arról tanúskodik, hogy Márton Áron milyen nagy hatást tudott gyakorolni a szekularizált világ szintén nagy hatású értelmiségére is, hanem arról is szól a történet, hogy Márton Áron nem vetélytársat, hanem párbeszédre kész embertársat látott a másik emberben.

Márton Áron gondolkodása tehát világos emberképre, a bibliai emberképre épül, mely a végletes ideológiákon felülemelkedve, dichotóm lényként írja le az embert. Ebből a dichotómiából most emeljük ki azt a kettősséget, ami szerint az ember egyéniség, és ugyanakkor társas, közösségi lény is. Írásaiban határozottan megfigyelhető, hogy van egy időszaka, amikor elsősorban a közösségi kapcsokat és kötelezettségeket, majd ezt követően egy újabb időszaka, amikor az individuális dimenziót, és ezzel a szabadságjogokat hangsúlyozza. A harmincas években, az Erdélyi Iskola tanulmányaiban, amikor – ha mással nem, hát az egyházi intézményrendszerrel – még volt esély arra, hogy népe kollektív jogokat, közösségi lehetőségeket érvényesítsen, erősebb hangsúlyt kapott nála az ember közösségi mivolta, és ezzel a *másik ember* iránti felelőssége és kötelezettségei. Majd pedig, amikor a negyvenes években jogtipró totális diktatúrákkal szembesült, akkor az emberi dichotómia másik pólusára, az ember szabadságjogaira és autonómiájára koncentrált.

A népi gondolat alapvetően a kiszolgáltatott, lehetőségeitől megfosztott ember iránti szolidaritásban fogalmazódott meg. Erről tanúskodnak a harmincas-negyvenes évek magyar népi irodalmának klasszikusai, mint például (általam szubjektív módon, ABC-sorrenben kiragadva): Féja Géza, Illyés Gyula, Kodolányi János, Kovács Imre, Németh László, Sinka István, Szabó Zoltán, Tamási Áron, vagy Veres Péter. Márton Áront is a nép iránti szolidaritás hajtotta a felemelkedés, a népi kohézió, a társadalmi integráció igényével. Amikor „a szegénység sok erkölcsi és nemzeti bűnt meghizlalt”,[18.] akkor *bűn az öncélú szellemi élet, az individualista, magamutogató okoskodás*. Amikor „népünk lelkében idegen szellem elidegenítő eszméi furakodtak előre”,[19.] akkor a közös örökség jelentheti a gyógyírt, akkor népünknek „tárjuk elébe a *magyar lélek* érzés és gondolatvilágát”.[20.] „A magyar lélek”, a magyar társaslélek – Karácsony gondolatvilágára utal Márton Áronnak az 1933-ban megfogalmazott kifejezése, pedig Márton Áron 1933-ban még nem találkozhatott Karácsony alapfogalmával. Az erről húsz év alatt kiformált gondolatait ugyanis majd csak 1939-től publi-

kálta könyvekben Karácsony Sándor. Márton Áron és Karácsony Sándor egymást nem ismerve is rokon gondolkodásúak voltak.

Márton Áron 1933-ban elindította az Erdélyi Iskola című tanügyi és népművelő folyóiratot, hogy a nép megmentését szolgáló sok egyéni kezdeményezés egységes mederbe kerüljön. A nép érzés-és gondolatvilágát ismerő értelmiségieket hívott a szerzői gárdába, és egész Erdélyre kiterjedő népművelést kezdeményezett. Ennek programadó tanulmánya *A kiszélesített iskola*, mely már a címében jelzi, hogy az iskola működési területe szélesebb annál, amit egy bizonyos korosztály képzése igényel. Közli, hogy „a népművelés három tényezőnek a feladata", az egyháznak, az elemi iskolának, amelynek népművelésben kell folytatnia a munkát, amit tanrendi keretek között elkezdett, és feladata az értelmiségnek, mely felelősséggel tartozik népe iránt.[21.] Az értelmiség felelősségét többször is hangsúlyozza: „az elefántcsonttorony bűnös fényűzés";[22.] „Aki a közösségből él, a közösségnek munkával és felelősséggel tartozik."[23.] Ez a népművelés nem merő ismeretközlést céloz (lesz még szó erről, amikor a pedagógiai gondolatot tárgyaljuk), hanem szociális és mentális céljai vannak: „sokan vannak testvéreink között, akik a reménytelenség, a csalódások és megcsalattatások következtében a népi közösségből lelkileg már kiváltak." A nép nem öblös hangú szónoklatokra, nem a márciusi eskü harsogóira vár, „hanem az apostolokat várja, akik nem dicsőséget keresnek, hanem munkát vállalnak, nemcsak belőle élni, hanem érette dolgozni is tudnak." Ez az apostoli küldetés nem korlátozódhat csak az értelmiségre, mert egy ilyen egyoldalúság paternalista társadalmat eredményezne, hanem ki kell terjednie minden rétegre, bármely foglalkozásra, hogy a sokat emlegetett népi öntudat ne csak egy szónoki fordulat legyen. „Nekünk a falusi bírótól az országgyűlési képviselőig, a bábaasszonytól az orvosprofesszorig, a foltozó vargától a nagy gyárosig, a falusi tanítótól a püspökig minden poszton a legkiválóbb, és felelősségük tudatában levő emberekre van szükségünk."[24.] Olyan módon fogalmazta meg Márton Áron az embernek a másik ember, a nép iránti felelősségét, hogy abban azonos méltósággal bármely foglalkozás, bármilyen anyagi helyzetű ember helyet kap, így a mások iránti felelősség erős, összetartó társadalmat biztosít.

A negyvenes években, diktatúrákkal és egy világháború embertelenségeivel szembesülve inkább az ember méltóságára, szabadságjogaira, az autonómiájára koncentrált. Ekkor vált jellemzőjévé az a püspöki magatartás, hogy népe nevében szólt, ha népe nem szólhatott. Eközben megfelelő hangsúlyt helyezett az egyéni felelősségre is, kereste, hol

veszett el az emberség az emberben. 1945 októberében egész Erdélyre kiterjedő népmissziót rendelt el, hogy a békét, a kiengesztelődést szolgálja, hogy a talajvesztett rábízottak megtalálják természetes alapjukat. „Elhatároztam, hogy a második világháború végét az egész egyházmegyére kiterjedő népmissziókkal teszem emlékezetessé.”[25.] Egy évig missziós papok járták végig a hatalmas egyházmegye minden egyházközségét, ott napokat töltve lelkigyakorlatokat tartottak, hogy a háborúból jövő nemzedék rendezhesse kapcsolatát Istennel.

Ennek a népmissziónak a kolozsvári eseményén volt jelen 1946. április 7-én, melyen Benedek Istvánnal dialógust folytatva arról beszélt, hogy az ember testvére kell, hogy legyen embertársának. „Ez a nemzedék sokat vétkezett az Isten, és sokat vétkezett a felebarát ellen. Ha szájával és külsőleg tisztelte is az Istent, a szívével, elméjével, akaratával idegen isteneknek hódolt. *A felebarátot már nem tudta ilyen könnyűszerrel félretolni az útból. A mindenütt jelenvaló Isten láthatatlan volt, de* ***a felebarát*** *jelen volt, és látható, mint testvér, mint szomszéd,* ***mint vetélytárs****.* Ezért a parancsnak másik részét (Szeresd felebarátodat, mint tenmagadat!; V. L.) egy erőtlen humanizmussal próbálta elintézni, abban a *hiú feltevésben, hogy az ember-farkast jámbor szólamokkal báránnyá lehet szelidíteni.*”[26.] Ez a mondat egyetértés Benedek Istvánnal, aki azt látta, hogy ember embernek farkasa, ehhez teszi hozzá Márton Áron, hogy erőtlen humanizmussal ezt a farkast nem lehet báránnyá szelídíteni. Majd azzal folytatja, hogy az első parancsolat két része, az istenszeretetre és az emberszeretetre vonatkozók összetartoznak. „Az egyik rész feltétele és egyben következménye a másiknak. *Aki az Istent nem ismeri, embertársában sem fogja testvérét felismerni.* ***Aki Isten törvényeit nem tiszteli, az emberek jogait sem fogja tisztelni.*** *Aki nem tudja, hogy minden hatalom onnan, felülről adatott, annak a kezében a hatalom könnyen lesz a zsarnokság eszköze.*”[27.] Itt adja hozzá Márton Áron a transzcendens tapasztalatot Benedek István pesszimizmusához: ha az ember ismeri Teremtőjét, akkor az addigi farkasból testvér lesz embertársa számára. Itt újra hivatkozhatunk arra, amit Fila Béla az Isten és ember összetartozásáról írt, és hozzátehetjük: összeomlik az erkölcsi rend, ahol ez az összetartozás megszűnik. És újra idézhetjük Wolfhart Pannenberget is: „Az istenfeledés oka nem pusztán a kényelmesség. Mélyebb gyökere van: az ember énessége.”[28.] Ugyanezt látja Márton Áron is: „Az emberbaráti attitűd, amit a jó szándékú filiszter társadalmi öltöny gyanánt magára szokott ölteni, csak addig szuperál, amíg az önző érdek, vagy a szenvedély első fellobbanása a biztosítékot ki nem égeti.”[29.]

A keresztény életgyakorlatot bírálva is népe jogainak védőjévé, sok igazságtalanul üldözött ember érdekképviselőjévé lép elő e beszédében, amikor szól arról, amiről az üldözött, kettős mérce által hátrányosan megkülönböztetett emberek sokasága nem beszélhet: „Sajnos, várakozásunkban csalódtunk, a gyűlölet szítása nem szűnt meg, sőt olyan igazságtalanságok történtek, amelyek még mélyebbre ássák a meglévő ellentéteket. És a folyamatban lévő felelősségre vonások, igazoltatások, és más, politikai természetű akciók – legalábbis úgy, ahogy azokról a nyilvánosság értesül – azt a látszatot keltik, mintha ezen a vidéken minden bűnért elsősorban a mi népünk lenne felelős." [30.]

A hivatkozásokból kiderül, hogy a szabadság a népi gondolatnak is, és a látszólag máshol álló perszonalista filozófiának is szerves része. Nem úgy azonban, mint a klasszikus, vagy neoliberális felfogásokban, melyek szerint az egyén saját haszna, vagy érdeke szerint korlát nélkül cselekedhet. A népi gondolatban és a perszonalista filozófiában egyaránt a szabadság abban áll, hogy az egyik ember szabadsága a másik ember szabadságának biztosítéka. *Szabadok csak együtt,* ***a másik emberekkel közösségben*** *lehetünk*.

Az állam feladata

Németh László művész emberként talán intuitív módon, és a diktatúrák idején élő irodalom áttételesebb nyelvén tudatta velünk véleményét arról, ahogy ő az államot látja, vagy látni szeretné. Szájhősök megbírálhatják őt az áttételes – ámbár a diktatúrák szenvedő alanyai és cenzorai által jól érthető – nyelvezetért. Ha direkt vélemény akart volna mondani például az ötvenes években, akkor az soha nem került volna nyilvánosság elé. Emlékszem a hetvenes-nyolcvanas évek magyar irodalmára, a vasfüggönyön innen bármelyik országból, tele volt nagyon jól érthető áttételekkel. Grendel Lajos egyik regényének címe is ez: *Áttételek.* Értettünk belőle. Ugyanígy, ha például 1956 októberében bemutatták a *Galilei* című drámát, akkor a 17. századi történetből mindenki értette az aktuális mondanivalót. Vagy ha 1932-ben esszét írt a XVII. századi Erdélyről, Bethlen Miklósról, akkor az olvasó megérezhette a különbséget a nemzet igényei szerint gondolkodó államférfi és az abszolutista uralkodók, például a XVIII. századi Habsburgok, és a XX. századi örökösök között. A kommunizmus idején olvasva ezt az esszét, nem kevésbé volt élmény felismerni a megfogalmazott különbséget a magyar gondolat, mint a nemzeti függetlenségre való igény, valamint a hódító szándék között. Az 1943-as

szárszói beszédében pedig meglehetősen direkt módon, áttételek nélkül beszélt egy államforma, közelebbről a szocialista állam embertelenségéről. Ez a bizonyos szocialista állam abban az esztendőben jelenthetett akár nemzeti, akár nemzetközi szocialista államhatalmat. Amit pedig „harmadik út" címén akár a marxisták, akár a liberálisok a felvilágosítási kényszerképzetükben felróttak Németh Lászlónak, az nem volt más, mint a Harmadik Magyarország, ami lehetett vízió, de szerencsésebb történelmi fejlődés esetén lehetett volna olyan állameszme, amit a ránk küldött különböző megváltókkal szemben a bennszülöttek alakíthattak volna ki. „A rendszernek volt állama, a gyarmatosítók megváltó-jelöltjeinek tőkéjük, sajtójuk, kész szervezeteik; a bennszülötteknek azonban nem volt csak irodalmuk s egy kis lelkesedésük." [31.] A bennszülöttek úgy lettek kisebbségben – akár 1945 előtt, akár azután – saját államukban, hogy az irodalmon és a lelkesedésen kívül nem is maradt semmijük.

Ha Németh írói célja megfogalmazható egyetlen mondatban, akkor a megtorpedózott magyar polgári fejlődés lehetőségeit, kibontakozását kereste, amiben *a magyarság és európaiság, a haza és haladás eszméi egymás kiegészítői voltak, egymást feltételezték.* Őbenne az urbanitás nem mondott ellent a népiségnek, még akkor sem, ha hamis prófétáink kiprovokálták azt a bizonyos népi-urbánus vitát. Németh László életműve a tanúság arra, hogy ami itt idegen Európától, az magyarnak is silány. Németh László korában például az ország sok hivatalosának a magyarsága a díszmagyar mentére korlátozódott, miközben a bármelyik európai egyetem művészetfilozófia-katedrájára alkalmas Fülep Lajos zengővárkonyi református lelkészként mutatott rá az *igazi* nemzetet pusztító fekélyekre, rámutatván ezzel az akkori rendszer, az akkori állam jelzőinek hamis és bitorolt voltára. Fel is rója ezt Németh a rendszernek 1936-ban, amikor a kor egyik legtudósabb magyarjának nevezi a zengővárkonyi református lelkészt, akinek a hatalomban keresné az ellenpróbáját, de nem találja: „A politikában persze már a Fülep Lajosokat is hiába nyomoznám. Itt akinek nincs hatalma, egyszerűen nincs is. Hogy ki Bethlen ellenalakja, a magzatelhajtóktól kellene megtudni." [32.] Ez utóbbi mondat utalás arra, hogy a nemzetközi rangú művészetfilozófus az elsők között hívta fel a figyelmet a nemzetet gyilkoló egykére, nagy hatást gyakorolva Illyés Gyulára is, aki Fülep ösztönzésére érkezett Baranyába, hogy megírja a *Pusztulás*t, azt az esszét, melyre ezután Kodály is sokat hivatkozott.

Ilyen helyzetben, amikor *különvált a népi és az állami törekvés*, nagy szerepet kaptak a személyes elkötelezettségen alapuló, hatalomtól

távoli egyszemélyes intézmények, jobb esetben a hatalmi köröket szintén elkerülő szekértáborok. Németh László a korszak néhány szekértábor-építője közé tartozott. De ugyanilyen szekértábor-építő volt Kodály is, aki lehetett volna kizárólag zeneszerző – így tartja számon a világ! –, de felismerve a nép kitaszítottságát, zenepedagógus, népművelő, ilyen gondolatot erjesztő is lett. Ugyanilyen szekértábor-építő volt Karácsony Sándor, aki felismerte, hogy *nem a nép buta, hanem a neki szánt pedagógia életidegen* – és lettek tanítványai, követői. Vagy ugyanilyen szekértábor-építő volt az erdélyi magyar kisebbségben Márton Áron is, aki cáfolva minden hamis parasztromantikát, felismerve népe elmaradottságát és azt, hogy csak magunkra számíthatunk, folyóiratban gyűjtötte össze a legjobbakat, a változtatni akaró világi és papi rendben lévő apostolokat, hogy velük szervezzen népművelő programot. Mindannyian távol éltek a hatalomtól, és mindannyian egyforma súllyal tudtak magyarok és európaiak, pontosabban *magyarként európaiak* lenni.

Amikor Németh azt írta 1932-ben, hogy az erdélyi fejedelemség idején „minden erdélyi egy parányi Erdély”,[33.] akkor azt közli, hogy Bethlen Miklósnak, a tizenhetedik századi emlékírónak és erdélyi kancellárnak a műveltsége még Erdély műveltsége, erkölcse még Erdély erkölcse, nyelvezete még Erdély nyelvezete. A régi magyarságban még látni a táj, a nép, a közösség, a szellem egységét. Régi erdélyi csavargásaimmal tudom igazolni Németh Lászlót, mert az általam sokat hallott erdélyi magyar nyelvezetben, gondolkodásmódban még ráismertem Bethlen Miklós nyelvezetére, gondolkodásmódjára. A Bethlen Miklósról szóló tanulmányban megfogalmazza azt, amit korábban már többek között Németh segítségével észrevettünk – a tizennyolcadik századra gyarmat lettünk: míg a XVII. század derekán már egy évszázados gyakorlata volt az önmagát kormányzó erdélyi államéletnek; „*A tizennyolcadik század abszolutizmusában ennek az erdélyi kormányzó rendnek nincs többé helye*, kivész, mint a fauna, melynek elmúltak létfeltételei, a túlélő családok átalakulnak, farkasfogukat elvetik, s füvet legelnek.” [34.] Amikor Bethlen Miklóst a magyarság önismerete legfontosabb forrásának tartja, akkor azt *hiányolja*, ami a XVII. századi Erdélyben még megvolt: *a népélet és az államélet összetartozását.* Ezt 1932-ben megfogalmazva, sejthetjük, hogy a régen elmúlt XVII. század mellett még mire gondolt. És e Németh-tanulmányt a hetvenes-nyolcvanas években olvasva is időszerű volt a hiánynak ez a megfogalmazása. Személyesen tanúskodom: a régi magyar irodalomnak, a régi magyar zenének ugyanúgy politikai üzenete volt abban az időben, mint a népi iroda-

lomnak és a népzenének. Nemcsak a *Hontalanok útján* című irodalmi műsort tiltották be 1978 őszén egy előadás után az Egyetemi Színpadon – a művészeti vezetőt is eltávolítva állásából (a korszak legtudósabb magyar antikváriusa lett belőle) –, hanem két nyári hétvége, 1981 és 1982 után az Esztergomi Históriások sem állhattak össze többé az esztergomi vármúzeum és a bazilika közötti téren. A régi magyar zene és Balassi államérdeket, állambiztonságot veszélyeztetett.

A *Galilei* című drámát is Németh László államkritikájaként fogom fel. Az autonóm egyén és a hatalom összeütközését, az igazság és a szellemi haladás összefüggését ábrázolja itt, mint annyi más drámájában is. Nem csak azért tekinthető államkritikának, mert Galilei a korabeli Egyházi Állammal ütközött össze, sokkal inkább az 1953-ban írt dráma korabeli aktuálpolitikai áthallásairól van szó. Németh az 1964-ben írt pályaképében, a Gabriel Marcel ösztönzésére született *Negyven év*ben is írja, hogy a drámának megvannak az ilyen áttételei. „A Galileit maga elé szólító inkvizíció s az akkori ÁVH közt kétségkívül volt hasonlóság, s az is elkerülhetetlen, hogy az elmúlt tíz év félelmei, indulatai a párbeszédekben szelepet ne találjanak.” [35.] A drámában még békésebb körülmények között hangzik el: „S akármit csinálnak velem, ez az engedelmesség, ha úgy tetszik hamisság a legtöbb, amit elérhetnek.” (Második felvonás, párbeszéd Niccolini toszkán követtel) Maculano páterrel már hivatalos minőségben beszél, aki figyelmezteti: „A Szent Törvényszéknek, mint Galilei úr is tudja, megvannak az eszközei, hogy a vádlott védekezése mögött a szándékához hozzáférjen. S én azért jöttem ide, nehogy ez a pör a vádlott tájékozatlansága folytán ilyen irányt vegyen.” Hány ilyen figyelmeztetés-fenyegetés hangzott el „jóindulatú”, ilyen szereppel megbízott kihallgatók részéről a korszak rendőrségi kihallgatásain! Galilei neki mondja: „Büntetésem nem lehet az, hogy hazudnom kelljen.” (Második felvonás, párbeszéd Maculano páterrel.) Németh László feszültséget old a dráma végén, amikor a fiatal fizikust, Torricellit vezeti be Galilei házi őrizetébe. A találkozás történetileg hiteles, nem csak azért, mert valóban megtörtént, hanem mert a briliáns elméjű Németh László a két fizikus párbeszédében, drámaíróként a természettudományos ismereteinek magabiztosságával, *a fizika, az etika, a lelkiismeret, a személyi autonómia, és a hatalom összefüggését világítja meg*. Torricelli – miközben hidrodinamikai kérdésekről beszélgetnek (Torricelli többek között ebben lett fizikatörténeti tényezővé) – lelkiismereti tehertől szabadítja az öreg tudóst, Galileit: „Az az eskü, úgy hiszem azokat terheli, akik kierőszakolták.” Galilei akár évő-

dő önirónіával is, figyelmezteti Torricellit az igazság iránti hűségre, eközben Szókratészre hivatkozik, és Giordano Brunora, de értékeket tesz helyre, amikor a felismert igazságot, és annak továbbadását előbbre valónak tartja saját hiúságánál: „Az én szégyenemet egy csökkentheti, ha azt, ami bennem van, s nem hagyott meghalni, mások is látni fogják." (Negyedik felvonás, párbeszéd Torricellivel.)

A dráma nézője – történetesen 1956 októberében – azt hallhatta ki a színpadi párbeszédekből, hogy a saját határait átlépő, kompetenciahatárokat nem ismerő állami hatalom diktatúrává lesz. A természettörvényt, *az igazságot nem lehet érvényteleníteni*, sőt, inkább *a kényszer alatt tett eskü az, ami érvénytelen*. Az 1953-ban írt drámát három évig nem engedték bemutatni, a kommunista hatalom tudta, hogy miről is van szó. Majd csak 1956. október 20-án engedélyezték az ősbemutatót a Katona József Színházban. ***A harmadik előadás október 23-án volt****. Gondoljon bele a tisztelt olvasó! Már kitört a forradalom, Bessenyei Ferenc délután sokezer ember előtt, a forradalom részeseként a Szózatot mondja a Bem-szobornál, majd rohan a Katona József Színházba, mert színpadra kell lépnie, ő Galilei! Az előadás közben utcai harcok zaja hangzott be a színházba. Előadás után a nézők a forradalom közepén találták magukat.*

Németh László nem volt társadalomtudós, aki elméleti fejtegetéseket fogalmaz meg az állam mibenlétéről. Jogvédő sem volt, aki hallgatásra ítélt népe érzéseit, vágyait fejezi ki, mint Márton Áron, aki az állam feladatát, az állam és az ember viszonyát határozta meg. Németh László rendkívül érzékeny, sok nyelvet értő és sok nyelven fordító, több tudományágat átlátó író (tán az utolsó magyar polihisztor?), mint ilyen, a rendkívüli tudás mellett is, intuitív művész volt. Irodalmi tevékenységében egyértelművé tette azt, hogy milyennek látja a hatalmat, milyennek gondolja az ideális államot. Azt az államot utasította el, ami alattvalónak tekintette a népet, melytől ez az állam az aktuális hatalom felé való igazodást várja el. *Németh László szerint* (nem állítva, hogy az itt hivatkozott néhány mű mellett ne találnánk tőle még sok más forrást e témához) *az állam feladata az, hogy tegye lehetővé az életet alakító igazság megfogalmazását*, biztosítsa a személy autonómiáját és a lelkiismereti szabadságot. Az állam feladata, hogy az idegen mintákat kerülve, az egyoldalú alkalmazkodást elutasítva, *a népélet és az államélet legyen eggyé.*

Amit Márton Áron az állam feladatáról vallott, az ugyanazt azt igényt fogalmazza meg, mint amit Németh László irodalmi műveinek jól érthető áttételeiben, nevezetesen: a népélet és az államélet legyenek eggyé. Egykori barátjának, a kommunista diktatúra szolgálatába állt

Kacsó Sándor írónak, mint a Magyar Népi Szövetség elnökének írja 1948-ban: „*nem az ember van az államért, hanem fordítva: az állam az emberért*”.[36.]

Márton Áron bizonyára jól ismerte az állam indoklásának eszmetörténeti alapjait. Már az ókorban igényként fogalmazódott meg, hogy a hatalom ne legyen öncélú despotizmus, hanem legyen valamilyen önmagán túlmutató célja. Az ókorban ezt az igényt elsőként az ószövetségi Szentírás fogalmazta meg, ami garantálta az alattvalók biztonságát. (2Sám 8,15; 1Kir 3,9; Jer 22,3-16; 72.Zsolt 2-4 és 12-14) A görög filozófiában sem önmagában leli a hatalom saját magyarázatát, hanem a városállam polgárainak igényében. Szókratész mondja tanítványának, Platónnak, amit Platón jegyez le *Az állam* című könyvében: „Állam akkor keletkezik, ha az egyén már nem önellátó, hanem sok mindenre szüksége van” [37.]

Márton Áron ugyanígy látja. Az államot a társadalom differenciálódása hozza létre, amivel a szükségletek egyre sokrétűbb, az egyén által már nem kielégíthető módon jelennek meg: „Kultúrfeladatainak megoldása, hogy a földet uralma alá hajtsa, erőit megfékezze, és kincseit birtokba vegye, hogy az egyes (egyén; V. L.) számára leküzdhetetlen nehézségeket együttes erővel lebírja, *összefogásra kényszeríti, államok kereteibe és szervezeteibe tömöríti, de az állam létjogosultságát a polgárok érdekeinek igazságos szolgálatában bírja,* … Az egyes embernek is, a legkisebb közösségnek, a családnak és a nagyobb közösségnek, a társadalomnak is megvannak a természetben gyökerező, Isten adta jogai a szabadsághoz, tehetségeinek szabad fejlesztéséhez, *saját* kultúrához, az emberhez méltó kultúrélethez, s munkája után az ehhez szükséges és elégséges anyagi javakhoz. *Az államnak ezeket tiszteletben kell tartania. Feladata, hogy polgárait kivétel nélkül támogassa.*” [38.] Amit Márton Áron itt az állam keletkezéséről 1934-ben kimond, annak gyökere a klasszikus görög filozófiában van, amit pedig a feladatáról közöl, az a szubszidiaritás elvét jelenti. Az állam a társadalom sokrétű differenciálódása miatt jött létre, ezért szükségszerű, hogy elismerje a pluralizmust, a demokráciát. A feladata pedig, hogy az egyéneket, kisebb és nagyobb közösségeket támogassa, ez pedig a kisegítés, a szubszidiaritás elve: az ember jogosult arra, hogy kultúrfeladatait betöltse, és ott, ahol ez szükséges, az állam köteles támogatni. Az állam ezért jött létre. Az állam keresztény indoklása szükségszerűen a demokrácia elismeréséhez kötött, a demokrácia és a szubszidiaritás elve összetartozók.

Arisztotelész pedig beszél az államhatalmak elválasztásának elvéről, amit a gyökerekről szívesen elfeledkező modern politológia Montes-

quieu-nak tulajdonít. Beszél arról is, hogy a vezetőket ellenőrizni kell, mert az demokratikus.[39.] Ehhez képest a huszadik századi diktatúrákkal olyan rendszerek jelentek meg Európában, melyek nem felelnek meg az itt hivatkozott ókori források által támasztott követelményeknek. Ezért mondta Márton Áron 1945-ben Kolozsváron: „Nagyon régen volt, amikor az államról lelkesedéssel és mint az emberiség egyik legnagyobb jótevőjéről beszéltek. … A honpolgár pedig az államot csak a zsandár, a rendőr és az adóvégrehajtó személyén és működésén keresztül ismeri. Érzi, hogy van, mert különböző terheket rak a vállaira és az életét újabb és újabb korlátozások közé szorítja. És érzi, hogy hatalom, mert mindenütt jelen van s a szorításából nem tud szabadulni. De nem érzi jótéteményét, a segítő, védelmező szervezett erőt. Keresztény felfogás szerint minden közösség, s így az állam is csak eszköz az emberek javának szolgálatában. … És a ma élő nemzedékeknek vállalniok kell, hogy *az állam feladatai körül felburjánzó hamis elméletek káros hatását kimutassák, a tévedéseket eloszlassák és az államhatalom alá erkölcsi alapot vessenek.*"[40.] A háború utáni embernek az államhatalommal való tapasztalatait pedig 1946-ban Marosvásárhelyen fogalmazta meg: „A gyötrelmek órájában támadt a népeknek az a gondolatuk, hogy talán sok szenvedéstől megszabadultak volna, ha *az államhatalmat jobban ellenőrzik és a hatalom birtokosainak a kezét népakarattal megkötik*. Sikerül-e a népnek ezt a célt elérni? Most folyik a sorsdöntő kísérlet."[41.]

Németh László és Márton Áron különböző műfajokban ugyan, de hasonló okból látták kérdőjelesnek azt a formát, amit állam huszadik század közepére Európának ezen a részén magára vett. Az államnak pedig ugyanazt az indoklását találták meg: a demokrácia szellemének megfelelően a népélet és az államélet váljon eggyé. Megfogalmazásaik összhangban vannak a magyar népi gondolat felfogásával. Kovács Imre 1937. március 15-én a Nemzeti Múzeum lépcsőjén felolvasta a Márciusi Front 12 pontját.[42.] Ez egy polgári demokrata program volt, mely az akkori társadalompolitika aktualitásában azt fogalmazta meg, amit hivatkozott forrásaink az államtól elvárnak.

A demokrácia

A népi mozgalom az ország demokratikus átalakítását tűzte ki céljául. Karácsony Sándor 1945-ben írta meg *A magyar demokrácia* című könyvét. Ebben a népi szolidaritással és a perszonalista filozófiával összhangban egymásrautaltságként határozza meg a demokrácia miben-

létét. Egymásrautaltságként tehát, nem kiszolgáltatottságként – mert az emberi viszonyulások e két formája mellett harmadik lehetőség nincs. Az individualizmus és a kollektivizmus egyaránt kiszolgáltatottságot tartogat az ember, vagy legalábbis a másik ember számára, a perszonalizmus, és az azzal rokon népi gondolat, az individualizmus és a kollektivizmus között *harmadik útként,* az egymásrautaltság mellett teszi le a voksot. A klasszikus, vagy neoliberális ideológia az egymásrautaltság és a kiszolgáltatottság között megpróbálhat felállítani valami más (harmadik!) megoldást (miközben még ők „harmadikutasozzák" azokat, akik az egymásrautaltságot vállalva, népi gondolat képviselői), amiben a liberális gondolat szerint az egyik ember közömbös *lehetne* a másik számára, *de ez fából vaskarika* lenne. Az ember vagy önmagán uralkodik, vagy embertársán, harmadik lehetőség nincs. A demokrácia és a szabadság összefüggését fogalmazza meg Karácsony Sándor, és majd látjuk, hogy e két társadalmi alapérték összefüggése Márton Áront is foglalkoztatta. Karácsony Sándor számára a szabadság és az autonómia szinonim fogalmak. „A demokrácia ott kezdődik és abban áll, hogy az egyik ember autonómiáját csak abban az esetben vagyunk hajlandók kétségtelenül biztosítottnak elismerni, ha az az egyik ember előbb a másik ember autonómiáját kétségtelenül biztosította. … Nem ehetem meg nyugodtan a magam darab kenyerét addig, míg nem biztosítottalak, hogy nyugodtan megehesd a magad darab kenyerét." [43.] A fogalmazás akár a szankció, a kényszer lehetőségét is magában foglalja: aki nem ismeri el mások szabadságát, autonómiáját, az maga sem méltó arra. Lehetnek felvilágosítási kényszerképzettől terhelt liberálisok, akik ennek alapján autokráciának neveznék Karácsony Sándor demokráciáját. Akik így gondolkodnának, azok – hogy a kettős mérce hamis realizmusát elkerüljék – nyugodtan nyilvánítsák autokratának Bibó Istvánt is, akit a népi gondolat jogfilozófiai megfogalmazójának tekinthetünk. Bibó István is egymás mellett látja a szabadságot és a kényszert. Ez úgy lehetséges, hogy „a szabadság nem valamilyen önálló kategoriális értékű törvényszerűsége a létező világ valamely síkjának, hanem – éppúgy, mint a kényszer, de annál szélesebb területen – csupán viszonyfogalom, … A szabadságfogalom – éppúgy mint a kényszer – végzetesen és változatlanul relatív." [44.] A jogban ebből ered a szankció lehetősége: „*a jog … kényszer-és szabadságelemeket egyaránt tartalmaz*." [45.]

A tétel, ami szerint a szabadságnak megvannak a korlátai, a jog által biztosítja a demokrácia működőképességét. Ez a nép akarata, a nép választása nélkül nem lehetséges. Féja Géza az 1943-as szárszói találko-

zón beszélt erről: „Az önkormányzat szabályozza hitem szerint leghelyesebben a hatalmi kérdést, ugyanis nem egyének, hanem testületek kezébe adja a hatalmat.” [46.] Karácsony azon tűnődik, hogy ha a demokrácia népuralom (ami választásokon valósulhat meg), akkor „hogy osztozzunk meg ketten (többen, sokan; V. L.) egy fogalmon? (a demokrácián; V. L.)” [47.] Ez csak úgy lehetséges, hogy ha az individualista-spekulatív megközelítés által vélelmezett eltérés, érdekellentét a valóságban nincs meg, és hogy ne legyen meg, az saját akarati döntésünk. Karácsony Sándornál ez annyit jelent, hogy *az embernek szabad tennie, szabad akarnia a jót*: „Mihelyt más autonómiáján munkálok, már nem az egyén (Pannenberg kifejezésével: nem az *énesség*; V. L.) az úr bennem, mihelyt a más autonómiája diktál (az lesz fontos nekem; V. L.), már a nép uralkodik, nem az egyén.” [48.]

Az énességében megrekedt ember aggodalmaskodhat: mi lesz az én szabadságommal, ha a másikéval kell törődnöm? Karácsony Sándor gondolkodásában nagy jelentősége van a mellérendelésnek, még a germán mondatszerkesztéstől független, a jól szemléltető magyar nyelvtan értelmében is. Eszmetörténetileg a mellérendelés őnála a népi gondolat társadalompolitikai alapja is, a demokrácia feltétele: „ma már minden embernek szabad *a másik ember autonómiájában* munkálni *a saját autonómiáját*.” [49.] Vagyis jobb az egymásrautaltság, a kölcsönös munkálkodás, az egymás mellé rendelt állapot, mint a kiszolgáltatottság, az alárendelt állapot. A demokrácia az egymásrautaltságban, a mellérendelésben valósul meg, abban az erkölcsi tartásban, amikor önmagamon uralkodok, nem a másik emberen, mert mellé rendelem magam a másik embernek, nem pedig fölé. Ő pedig énmellém, nem pedig fölém. Mondhatja az individualista, hogy ő nem uralkodik a másik emberen, csak a saját autonómiáját valósítja meg. Ebben az esetben azonban az embertársból vetélytárs lesz, és azt Márton Árontól már tudjuk, hogy ez mivel jár együtt. Joggal írja Karácsony Sándor: „Demokráciában nincs diktatúra, de van rend. Az, amit a diktatúrák szoktak emlegetni (a későbbi évtizedekben mint diktatórikus „rendpártiság” jelent meg az ellenzéki politikai szótárakban; V. L.), szabad emberek közt szükségtelen is, lehetetlen is.” [50.] Amit mellérendelésnek nevez, annak megfogalmazza az összefüggését a demokráciával, hogy a tekintélyelvű ellenfelek érveit cáfolja: „A demokrácia szabadságában egymás mellé vannak rendelve a szabad emberek, nincs alá- és fölérendeltség, ezért féltik sokan a demokráciát az anarchiától … Alá-és fölérendeltségben azonban nincs szabadság, tehát nincs demokrácia sem:” [51.] Lesz még szó a demokrácia

és a pedagógia összefüggéséről. Azért, hogy Karácsony Sándor demokratikus elkötelezettségének hatását érzékeltessem, itt még Lükő Gáborra hivatkozok, akinek Karácsony volt az osztályfőnöke a Tavaszmező utcai gimnáziumban. A nyolcvanas években az egykori kallódó kamasz így emlékezett vissza a hatvan évvel azelőtti tanárára, mesterére: „Az ő óráin megéreztem Isten országát."

Míg Karácsony Sándor filozofálva határozta meg a demokrácia mibenlétét, addig Kodály népdalgyűjtőként, zenetudósként elsősorban annak hiányára reflektált. Nyilván zenetudósként egy íróasztalnál ülve, ha egy ballada szövegét elemezte, *ő* akkor is felismerte, hogy az olyan időből származik, amikor még közel volt egymáshoz az úr és a paraszt. A korábbi fejtegetésekből tudjuk, hogy ez még a XVII. században volt így utoljára. Természetesen nem állíthatjuk, hogy akkor demokrácia lett volna, hiszen akkor még sehol nem volt demokrácia. De később a néptől elidegenedett a saját vezető rétege, ami lehetetlenné tette a demokrácia kialakulását akkor, amikor már lehetséges lett volna. „Amint a balladák nyelve régibb foka a közmagyarnak, úgy a dallamaik fajtája még az *egységes magyarság* korára mutat, *mikor úr és paraszt közt nem volt meg a mai feneketlen árok.*" [52.] Ahhoz, hogy Kodály ezt, egy szöveget látva, és a hozzá tartozó dallamot hallva 1919-ben egy íróasztal mellett meg tudja fogalmazni, arra is szüksége volt, hogy előtte évekig a falut járja, megismerje azokat a népdalokat, balladákat adatközlőikkel együtt, melyeket és akiket a szintén Zeneakadémiát végzett pályatársak nem ismerhettek. Kodály gyűjtés közben nemcsak a nép kultúrkincsét ismerte meg, hanem magát a népet is, és mert szerette a népet, vele azonosulva, megértette az egész népi életet, így látta azt a rendies széttagoltságot, amit az úr és a paraszt közötti feneketlen ároknak nevezett. Lükő Gábortól sokszor hallottam, hogy a „néprajztudós", az „etnológus", akkor lesz folklóristává (nála ez magasabb kategória volt), ha megismerte *és megszerette* a népet, és vele együtt is él. Ezt a bukaresti egyetemen Dimitrie Gustitól tanulta, akinek módszere az volt, hogy a kutató csoport tagjai hosszú ideig, akár hónapokig ott élnek a vizsgált faluban egy családnál, részt vesznek az életükben, és így felismernek mindent, ami ezt az életet jellemzi és meghatározza. Már hivatkoztunk Németh Lászlóra, aki azt látta Romániában, hogy ott közel van egymáshoz a nép és a középosztály, nincs idegenség a román társadalmon belül. A Lükő–Gusti kapcsolat ezt mutatja, és Kodály szállítja a románoktól gyökeresen eltérő magyar ellenpéldát: „mikor mi népdalt gyűjteni elindultunk, sokan mondogatták művelt emberek is: *ugyan mit*

tudhat az a buta parasztnép olyat, ami művelt embert érdekelhet?"[53.] Kodály bízott a változásban, mert 1946-ban mondta egy előadáson: „a magyar szegény ember csak most fog bevonulni a kultúrába."[54.] Megfogalmazta a zene és a demokrácia összefüggését, amihez szintén a népkultúra alapos ismeretére volt szükség: „a zene mindenkié".[55.]

A demokrácia számára a nemzeti függetlenséget is jelentette: „A francia forradalom óta egyre általánosabban elismerik minden ember méltóságát és jogát az életre, hisszük, hogy előbb-utóbb érvényesül ez az emberi közösségre is, hogy *elismerik a legkisebb nemzet jogát,* s meghagyják neki mindazt, ami nélkül nem élhet teljes életét, nem teljesítheti kulturális funkcióját."[56.] A francia forradalomban kivívott jogok egyéni szabadságjogok voltak. Kodály ennél tovább megy, és kollektív jogokra formál igényt, ami sok országban a mai napig időszerű elvárás – pedig formailag demokrácia van. Szintén a nemzeti függetlenséghez köti a demokráciát a Magyar Tudományos Akadémia elnökeként, 1946-ban: „Nagy szellemi nyomástól szabadult meg a nemzet. Itt az ideje, hogy *keressük a magunk útját, minden befolyástól mentesen. Ne legyünk uszályhordozói egyetlen nemzetnek sem.*"[57.] Magunk útján járni, kényszertől mentesen, szabadon, ez a demokráciához tartozik.

Kodály egész életében legnagyobb botrányunknak tartotta a kontraszelekciót, ami a tehetségtelenség diadala. *A kontraszelekció*, mint természetellenes kiemelkedés, ellentétes a szabad választással, így *a demokráciát sérti*. A Vargyas Lajos által közzétett feljegyzésgyűjteményben több helyen találunk olyan szövegeket, melyek ezt bírálják. Egy tehetségvédelmi hangversenyre kapott meghívót többek között Bethlen István miniszterelnök aláírásával, 1926-ban. A meghívóhoz kapcsolt cédulákon rögtönzött szövegként olvashatjuk például: „Én is tehetség vagyok! Engem miért nem védenek? … A tehetségtelenség sehol a világon nem terpeszkedik oly vakmerően, mint nálunk. Mert (aki tehetségtelen; V. L.) tudja, hogy… ellenőrzés nincs, minden a pártfogó erejétől és befolyásától függ. Pártfogóra pedig a tehetségtelen százszor hamarabb talál. Ez már a pártfogók és a pártfogoltak általános pszichológiájából következik. 1. a párfogók hozzáértése (Ritka eset…, hogy a pártfogó ért annyira, hogy önálló ítélete van.) … 2. a pártfogoltak… *a tehetségtelenben gyakran jár együtt külső csúszómászó modor belső gőggel. Kell is, mert önmagával is csak így tudja elhitetni, hogy ő valaki.* … ahol sógor-koma mindenki, nincs az a tehetségtelenség, aki ne találna egy társadalmi hátvédet. … Minden társadalmi körnek van egy favorit tehetségtelenje. … *A magyar közéletben a tehetségtől való féle-*

lem különben is hagyomány. … Veszedelmes irány lejáratni az erkölcsi elismerés értékét, a pénz értékét pedig betegesen túlozni, … Tehetségvédelem itt, ahol a tehetség semmi, az összeköttetés ***minden.*** (Kodály kiemelése; V. L.) *Külső, alázatos modor, néha beteges felfuvalkodottságot takar*." [58.] Egy évszám nélküli, de a két háború közötti időre helyezhető papíron megfogalmazza a kontraszelektáltak, a tehetségtelen törtetők pszichológiáját: „ A tehetségtelenek érdeke, hogy ne legyen ízlés, mert akkor (ha van megfelelő ízlés; V. L.) az ő műveinek még annyi jelentősége sem lenne. Így mégis elérik *szakadatlan mozgolódásukkal*, hogy itt-ott előadják, azt a *látszatot keltve*, hogy azok is élő művek." [59.] ***A demokrácia*** az közakarat, ami nem tűri a protekciót, ***nem tűri*** az önjelölteket, és nem tűri a hatalom, a befolyás hátsó szobáiban puhára tegezett és ezáltal alázott, okoskodó-alakoskodó, protektoraik árnyékában befolyásoskodó lakájjelleműeket. *Kodály ezekben a feljegyzésekben a tehetség és a demokrácia összefüggését fogalmazta meg.*

Márton Áron 1946-ban a marosvásárhelyi plébánia nyolcnapos lelkigyakorlatának befejező ünnepén a demokrácia erkölcsi feltételeiről beszélt. A beszéd teljes szövegét, szintén marosvásárhelyi keltezéssel körlevélben is kiadta, és így egész Erdély nyilvánossága elé tárta. A demokrácia meghatározójának nem a külső felépítését tartotta, mert az sokféle lehet a különböző társadalmi, kulturális viszonyoknak megfelelően. Ez a gondolat a mai világ számára is tanulság, mert nagyobb, gazdagabb, erősebb hatalmak részéről ma is létezhetnek törekvések, melyek „demokrácia" címkézéssel rendszereket, elképzeléseket, társadalmi berendezkedéseket, kultúrákat próbálnak meg exportálni, erőltetni más népeknek, melyeknek más hagyományaik vannak. A világ azonban nem homogén, még Európa sem az. Az exportőrök, erőltetők törekvésével szemben, Márton Áron felfogását alapnak tekintve elmondhatjuk, hogy *a demokrácia sokfélesége magából a demokrácia lényegéből, a pluralizmusból ered.* Ahol egy modellt erőltetnek, ott már szó sem lehet demokráciáról, mert erőltetni a diktatúrák szoktak. Itt idézzük Márton Áront, aki antropológiai alapozást ad a demokrácia formai oldalának: „A továbbiakban, amikor célunknak megfelelően a demokrácia igaz és egészséges normáit kutatjuk, nem a demokráciák külső felépítését és szerkezetét, hanem elsősorban az embert tartjuk szem előtt." [60.] Jegyezzük meg azt, amit Márton Áron az állam és az ember viszonyáról 1948-ban írt: „nem az ember van az államért, hanem fordítva: az állam az emberért".[61.] Márton Áronról tudjuk, hogy következetes ember volt, tehát azt is vallotta, hogy *nem az ember van a demokráciáért* (szerény

szellemi képességekkel is belátható, hogy ez fából vaskarika lenne), *hanem a demokrácia az emberért.* Ahol embereket rendszereknek és berendezkedéseknek alávetnek, ott kezdődik a diktatúra.

Mivel e problémának mai időszerűsége is lehet, álljunk le még a demokráciák sokféleségénél, és annál, hogy lehet-e ezek bármelyikét is erőltetni bármely népre. Gondoljunk bele, például ha ma neoliberálisnak nevezett klasszikus liberalizmust erőltetnének az így gondolkodó nagyobb hatalmak, vagy pénzügyi körök a szubszidiaritás elve szerint berendezkedett országokra. (A jóindulat jele, hogy itt ez csak feltételezés.) Ha ez így történne, akkor bebizonyosodna, hogy a sokakat felvilágosítási kényszerképzetekbe hajtó *liberalizmus is lehet diktatúra*. Az ilyen diktatúra éppúgy nem nevezhető demokráciának, mint ahogy az államszocializmus sem, mely „kapitalista" jelzővel illetett mindent, ami nem volt kommunista, azaz az ő elképzelése szerinti.

Márton Áron tehát demokráciáról beszélve az embert tartotta szem előtt, mert a demokráciának kell az embert szolgálnia. „A demokrácia külső megjelenési formája lehet különböző, és függ az egyes népek sajátos törekvéseitől. Minden társadalomnak azonban az alapja, és egyben oka és célja maga az ember." [62.] És ha a demokrácia alapja, oka és célja az ember, akkor annak működéséhez több sarkalatos jogot kell biztosítani, így a vélemény szabad kinyilvánításának jogát és a szabad választás jogát, ami feltételez egy harmadik jogot, az egyesülési szabadságot is. Ahogy Karácsony Sándort, úgy Márton Áront is *a demokrácia és a szabadság összefüggése* foglalkoztatta, hiszen az ellenkező vélemény kimondásának szabadságában látta azt, hogy a hatalom gyakorlói az ellenkező vélemény ismeretében kapnak lehetőséget az önellenőrzésre. „A véleményszabadság biztosítása a demokráciára nézve egyenesen életkérdés. Ahol a véleménynyilvánítás szabadsága korlátozva van, ott nem lehet demokráciáról beszélni. … Az egészséges demokráciát az egészséges közvélemény alakítja, és ez csak ott működik, ahol szabad az ellenkező véleményeket is kimondani. Ez egyébként az emberi természetnek is a követelménye, másképp nem őrizheti ellen önmagát. … (a hatalom; V. L.) Az ellenkező vélemények elnyomásával a saját gyöngeségét árulja el." [63.] A demokrata Márton Áron az itt leírtakkal a saját személyiségét is elénk tárja: természetesnek veszi azt, hogy sokféle nézet élhet egymás mellett, nincsenek véleménymonopóliumok. Ha pedig a pluralizmust elfogadva elfogadta azt, hogy például az ő véleményétől eltérő nézetek is lehetségesek (katolikus püspökről lévén szó, tegyük hozzá, hogy itt nem tanbeli kérdésekről van szó), akkor ő képes

volt a szóértésre és a párbeszédre. Márton Áront – Prohászka Ottokárhoz és Belon Gellérthez hasonlóan – a párbeszéd főpapi rangú magyar mesterének tartom, aki e készségével alkalmas volt arra, hogy a szekularizált világban evangelizáljon. Lelkipásztori hatása ma is jól érezhető.

Elképzelhetetlen az ellenkező vélemény kimondásának szabadsága és a politikai választás szabadsága ott, ahol a polgárok csak megszűrt információkhoz juthatnak hozzá. Ezért „a társadalom tagjainak, hogy az említett kettős joggal … a közösség javára élhessenek, *joguk van tudni az igazságot*.”[64.] Az információk hitelessége és mind szélesebb köre szükséges ahhoz, hogy az emberek sokasága ne utcai tömeg, hanem *felelős nép* legyen. Márton Áron a tapasztalt valláspedagógus azt is tudta, hogy a demokráciához szükséges a polgárok személyi érettsége, amire az embert nevelni kell. Az érett személyiség a belső meggyőződéssé tett értékei alapján cselekszik, nem kívülről rángatják. Vallja, hogy „*a demokrácia kimondása még nem jelenti annak megvalósulását*”, mert minden más rendszerrel szemben személyi érettséget követel.[65.] Enélkül csak szavazatvásárlásos áldemokráciáról van szó, ami ellen már Kemény Zsigmond is kikelt az 1843-ban írt *Korteskedés és ellenszerei* című tanulmányában.

A hiteles információk birtokában lévő választók által megválasztott vezetők tényleges tekintéllyel rendelkeznek. Ezért szükséges az ember, a társadalom és a politikai tekintély (legitimitás) között bizonyos belső összhang, mert „a demokrácia tulajdonképpen védekezés az önkény, az erőszak, a diktatúra minden formája ellen.” [66.] E belső összefüggés teszi azt, hogy a vezetői pozíciók nem önmagukért, hanem a polgárok szolgálatára vannak. A demokrácia tisztaságához a politikai élet minden felelősének „elvként kell maga elé tűznie, hogy *híveit politikai szolgálatokért nem jutalmazza olyan állásokkal, melyeknek becsületes ellátásához megfelelő szaktudás és rátermettség szükséges”*.[67.] Márton Áronnak ez a gondolata összecseng Max Webernek a szociológia egy évszázada élt ősatyjának *A politika mint hivatás* című művével, melyben Weber különválasztja a választott és *nem pártatlan* politikusokat, a választási ciklusokon átívelően tisztséget betöltő, szakképzett és *pártatlan* tisztségviselőktől. Weber erről – talán a szociológiai műveket is olvasó Márton Áront is inspirálva – így ír: „Az igazi hivatalnoknak … voltaképpeni hivatása szerint nem politizálnia, hanem igazgatnia kell, mégpedig mindenekelőtt *pártatlanul*.” [68.]

A marosvásárhelyi beszéd és körlevél alapján Márton Áron háromféle követelményt támasztott a demokráciával szemben. *Először*, a tár-

sadalom tagjainak joguk van tudni az igazságot, mert a demokráciában a közjó érdekében a népnek nemcsak joga, hanem kötelessége is a döntésekben való részvétel. *Másodszor* meg kell különböztetni a saját erejéből cselekvő népet a kívülről mozgatott, tehát manipulált, infantilis egyedekből álló tömegtől. Márton Áron ezzel a látásmóddal a felelősségben, mint társadalmi alapértékben látja meg a különbséget a közösségi és a tömegember között. *A harmadik* követelmény, hogy a demokrácia csak lelkileg művelt emberek között működik jól, tehát a demokrácia kimondása még nem jelent demokráciát. A demokrácia erkölcsi, személyi érettséget követel meg a tagjaitól és itt megmutatkozik a nevelésnek a felelőssége. Marosvásárhelyen elvi síkon fogalmazta meg a demokráciára vonatkozó nézeteit, melyeket körlevél formájában is nyilvánosságra hozott, mert azok az egész népre, az erdélyi hívő közösségre tartoztak. Majd másfél évvel később, a kommunisták által kezdeményezett nyílt kultúrharc idején az iskolák államosítása ellen a demokráciára hivatkozva tiltakozik a szellemi homogenizálás ellen: „A lelkiismereti szabadság és vallásszabadság az alapvető emberi jogok közé tartozik, és úgy véljük, hogy *a demokrácia a demokratikus elvek ezen sarktételével kerül ellentmondásba, ha elvonja az iskolafenntartási jogot a szerzetesrendektől és az egyháztól*, és ha ugyanazon nevelést írja elő kötelezően minden állampolgár számára.”[69.] Majd pedig, amikor 1955-ben, részben az akkori nemzetközi enyhülés és nyomás miatt, részben pedig amiatt, hogy a kormány nem tudott mit kezdeni a püspök börtönévei alatt működő titkos egyházkormányzattal, bizonyos kényszerűségből felfüggesztették életfogytiglani ítéletét (sem kegyelmet, sem amnesztiát nem kapott, a börtön változatlanul a fele fölött lebegett), és a kormány bizonyára zsarolási szándékkal nehézségeket állított elé, akkor levelet írt Stoica miniszterelnökhöz: „Ön előtt sem titkoltam, azon tiszta, határozott és változatlan álláspontomat, hogy *szabadságomat nem vásároltam meg az Egyház jogainak feladásával; és tisztelettel bár, de határozottan tiltakozom a beavatkozás és nyomás minden formája ellen, mely joghatóságom gyakorlásának korlátozását célozza.* A katolikus ügynek már vértanúi vannak … és mi tudjuk, hogy halottaink mire köteleznek minket.”[70.] Márton Áron demokráciafelfogása a szabadság, az emberi szabadságjogok összefüggésében érthető meg, antropológiai, úgy is mondhatjuk, hogy teremtéstani alapokon állt. Ebben a teremtett világban nem öncélú sem az állam, sem a demokrácia, sem a gazdaság, sem a „folyamatok” (de jól hangzik ez semmitmondó szakértők szájából). Ebben a teremtett világban, ha van ami (aki!) öncélú, ak-

kor az emberről állíthatjuk ezt, aki egyéniség és közösségi lény. Idézett forrásink szerint pedig az ember célja a Teremtő és teremtmény viszonyából érthető meg.

Németh Lászlónak lételeme volt *a nyilvánosság*, ami nem magamutogatás volt nála, hanem *bátorság*. Merte vállalni ugyanis a nyilvános gondolkodást, a nyilvános tanulást. „A kísérletező ember" – olvashatjuk az önvallomásnak is beillő, őrá talán leginkább jellemző címet, a rá talán legjellemzőbb könyv címlapján. Merte vállalni a hangos és nyilvános gondolkodást, tanulást felnőtt fejjel, amikor szellemi válaszút elé került – és akkor került szellemi válaszút elé, amikor az európai kultúra, életmód válságtüneteket kezdett mutatni. Jelzi e két szó azt is, hogy Németh László életműve műhely, melyben általános érvényű emberi kérdéseken gondolkodott esszében, drámában, regényben. Nem ragaszkodott az irodalom és a közgondolkodás kipróbált útjaihoz, melyeken a középszerűek és a senkik is tudnak nagyokat mondva, felszegett fejjel járni. Ennek következtében Németh egyaránt volt agyonhallgatott és körülrajongott író. Ha írói célja egyáltalán összefoglalható egyetlen mondatban, akkor a megtorpedózott magyar polgári fejlődés lehetőségeit, kibontakozását kereste, amiben a magyarság és európaiság, a haza és haladás egymás kiegészítői voltak, egymást feltételezték. Ezt a mondatot természetesen nemcsak Németh László, hanem e könyv másik három tartóoszlopa, Karácsony Sándor, Kodály Zoltán és Márton Áron életművére is elmondhatjuk.

Miután a történelmi Magyarország szétesett, miután az ország élére állt politikai elit néhány kiváló kivételtől eltekintve semmi érzékenységet nem mutatott a nép bajai iránt, Németh László *szellemi haza* alapítására vállalkozott, ami kulturálisan köt össze az elvesztett örökséggel, viszonyítási pontot nyújtván ezzel a nemzet bármely tagjának, éljenek bármely országban, bármely társadalmi rétegben. Az európai kultúrkörben a sajátosat kellett megragadni, az itt is életképes és életet szolgáló szellemet, amit Németh a népiségben (= a népi polgárosodás igényében) és a régi magyarságban látott meg. A régi magyarság ébresztését sokan múltbarévedt miszticizmusnak gondolják, pedig a Károli-Bibliától, az erdélyi emlékíróktól, Berzsenyin, Kemény Zsigmondon, Széchenyin át Adyig, az akkori majdnem-jelenig húzódó ív azt jelentette inkább, ami *itt* közösen vállalható. Ami pedig a népiséget illeti, azt Németh kritikusai *harmadik út*ként emlegetik, pedig az általa vallott *harmadik Magyarország* eszméje a magyar társadalom kiegyezés utáni három felé hasadt állapotára utal. Volt a hivatalos, konzervatív, úri Ma-

gyarország, volt annak a liberális ellenzéke, ami egyfajta, önmagára kiosztott szellemi elit szerepében élt; és e kettő között fedezte fel Németh László a harmadik oldalt, a falusi, népi Magyarországot, a szegényparasztok, a földönfutók, és a felfelé törekvő, polgárosodni akaró rétegek társadalmát, ami iránt a másik két oldal nagyfokú közönyt mutatott. Németh László ennek az oldalnak akart programot adni.

Ki kell mondani, hogy amit Németh László harmadik Magyarországnak nevezett, és ami harmadik útként vált ismert kifejezéssé, az szerves része a demokratikus gondolatnak. A demokrácia: népuralom, vagy inkább a nép érdekeinek érvényesülése. A harmadik oldal, a harmadik Magyarország, a harmadik út a *hátrányos helyzetű* nép – hivatalos úri, és egyúttal liberális közöny által is övezett nép – életlehetőségeinek érvényre jutását szorgalmazta. A „harmadik út" tehát a demokráciához vezet, ami akár matematikailag is belátható. Ez az út nem az egyik szélsőség, nem is a másik, hanem egy harmadik út. Sem náci, sem kommunista. Sem mucsai, sem előkelő idegen. Sem klasszikus, vagy mai kifejezéssel neoliberális, sem marxista államosító. (Nagy hazugság az, amelyik szociálliberálisnak nevezi a tűz és víz, az államtalanító liberalizmus és az államosító szocializmus örököseinek érdekházasságát. Szociálliberalizmus tulajdonképpen nincs.) Szitokszóvá vált Magyarországon az, hogy „harmadikutas". Pedig Németh László csak azt vette észre, és írta le a maga irodalmi eszközeivel a harmincas évek elején, amit majd tíz-tizenöt év múlva a marxista-társutas Erdei Ferenc a maga kettős társadalomszerkezet elméletével (*egyébként* kiváló szociológusként) utólag megfogalmazott. Erdeit ezért ma tanítják az egyetemen, ugyanott pedig az előbb jelentkező Németh Lászlót megkövezik. *Ez is válságtünet*.

A szellemi haza megalapítása érdekében 1932 szeptemberében elindította egyszemélyes folyóiratát, melynek a *Tanu* nevet adta. Beköszöntőjében írja: „Hajótöröttek vagyunk, akik a csillagokat nézzük s a partot keressük, abban a hitben, hogy van part s a csillagok vezetnek. Nem akarok tanítani. *Az essait a nyilvános tanulás műfajának tekintem*; egy lélek égtájakat keres s közben égtájakat segít megtalálni; munkásságom meghívó egy tanácskozáshoz, melyet önmagammal folytatok." [71.] Meghökkentő a rövid mondat: Nem akarok tanítani. De mindjárt ott a folytatás: az esszé számára nyilvános tanulás, együtt-tanulás. Majd Karácsony Sándor pedagógiai gondolatainál látjuk, hogy a mellérendelő gondolkodásban a pedagógus nem a katedra magasáról „okít", hanem együtt halad növendékeivel, csak ő egy lépéssel előbbre tart, ezért tud

növelni, de az együttes haladás közben ő is növekszik. Németh László a meghirdetett nyilvános gondolkodásban, a nyilvános tanulásban, az általa alapított szellemi haza demokráciájában ugyanezt teszi. Szellemi bátorság kell ehhez, tudatosan vállalja a tévedés kockázatát, szemben a korszak tévedhetetlenecskéivel, a közép- és kisszerűekkel, akik véd- és dacszövetségben közlik az eszmei direktíváikat, melyeknek direktívaként semmi közük a demokráciához.

A diktatórikus szocializmusok, úgy a nemzeti, mint a nemzetközi szocializmus, eszközként használták az önállóság híján lévő úgynevezett proletárokat. Mivel a második világháborúban a nemzetközi szocializmus a győztesek, a nemzetiszocializmus pedig a vesztesek oldalán kötött ki, a „proletár" a nemzetközi szocializmus szótárában lett körülbabusgatott kifejezéssé. Ne tévesszük szem elől azonban, hogy a nemzetiszocializmus társadalmi bázisában is volt nem kevés nincstelen, akik megvezethető emberekként valamerre tódulni akartak, mert szellemi igény híján vágytak a kenyérre és cirkuszra. Amikor Németh László 1943-ban a balatonszárszói konferencián a munkásnépről beszélt, szerintem mindkét szocializmusra gondolhatott: „ne engedjék megnyomorítani azt a munkásnépet, amelynek érdeke a szájukon van." A további mondatokban mintha inkább a nemzetközi szocializmusra gondolna a munkásnyomorítókat emlegetve, de ez talán csak azért lehetett, mert sejtette a háború kimenetelét. Mindenesetre, ha valaki állítaná, hogy a szocializmusok közül a nemzetközi nem volt munkásnyomorító, akkor az ő számára határozottan állíthatjuk, hogy Németh László egyértelműen arról beszélt 1943-ban, hogy a nemzetközi szocializmus munkásnyomorításra készül, ami meg is történt. „Az európai társadalom nem úgy fejlődött, ahogy a múlt század nagy szocialista gondolkozói előre látták. … A közhelyes szocialista gondolkozás a gyári munkásságra, a földmunkásságra s a gazdasági cselédségre épít, s némi lenézéssel kezeli a 'kispolgár'-okat: a földes parasztságot, a szabad iparosokat, kereskedőket, a közüzemi alkalmazottakat, az értelmiséget. Pedig ahogy én számítgatom: az arány Magyarországon legalább 1:1, de inkább 2:1 az utóbbiak javára. S minél több nagybirtokot osztanak föl, minél nagyszerűbb gépekkel pótolják a gyárak a tudatlan munkát, ez a kispolgári elem annál nagyobbra fog nőni. Gazdasági életünk … *a proletariátus kiüszöbölése felé halad.* … Iszonyú rombolás lenne ezeket a kispolgárokat, csakhogy a klasszikus proletárokhoz (nincstelen kiszolgáltatottakhoz; V. L.) jobban hasonlítsanak, elméletekhez nyomorítani (a kisparasztokat például búzagyárakba terelni)".[72.] Németh László szárszói

beszédében – nem társadalomtudósként, hanem a lényegre ráérző íróként – a demokrácia mibenlétét fogalmazta meg. *A demokrácia az polgárosodás a többrétegű társadalomban, ahol egyes rétegeket osztálynak kinevezve nem állítanak szembe más (szintén osztálynak nevezett) rétegekkel*. A különféle társadalmi, gazdasági rétegeket, foglalkozási csoportokat egységes, polgárosult társadalomban képzelte el, *Németh elgondolásában a társadalom a maga pluralitásában volt egységes*. Ha megnézzük a második világháború utáni nyugati demokráciák fejlődését, elmondhatjuk, hogy ott a társadalom megfelelő létbiztonság szintjén érte el azt, hogy a lehető legkisebbek legyenek a társadalmi különbségek. A vasfüggönyön innen – a proletárt, a nincstelent, a kiszolgáltatottat hivatkozási alappá lekezelve – egy jóval alacsonyabb létbiztonsági nívón történt meg az „egyenlősítés", miközben az államszocialista társadalmaknak megvoltak a haszonélvezői, akik „egyenlőbbek" voltak. Tegyük hozzá, a létbiztonság nemcsak anyagi biztonságot jelent, hanem azt is, hogy nem viszi el a rendőr azokat, akiknek véleménye van. Mert a demokrácia pluralizmus, nemcsak a rétegek, csoportok sokasága, hanem a vélemények, nézetek pluralizmusa is.

Németh László a pluralizmus eszméje szerint látta nemcsak Magyarország remélt társadalmát, hanem a magyarság helyzetét is Európa térképén. Nem volt magyar nacionalista, aki a környező kis népek között vezető hatalmi szerepet tulajdonított volna Magyarországnak (inkább példaadást várt a magyarságtól), és nem volt „idegenvezető" sem, aki Magyarország szerepét az éppen soros nagyhatalom alárendeltségében látta volna. A nyugati és a keleti nagyhatalmak közé szorult kis népek összefogásában látta a jövőt (mellérendelt állapot, demokrácia!), mert tudta, hogy nem vagyunk egyedül, tehát egyedül kiszolgáltatottak leszünk. A nyilvános gondolkodás határait nem az állam, vagy nem az etnikum határai jelezték számára, hanem a sorsközösség határai. „Ideje, hogy szétnézzünk a házunk táján, patrióták legyünk. Cseh, szerb, román – és patriotizmus? Igen! A nemzet nem föld, hanem egy történelmi rendeltetés s *a történelem nagy igényei összeparancsolnak kicsiny haragosokat.* Cseh, szerb, román, német: ellenség, tanítja a régi patriotizmus (írja 1932-ben; V. L.), én azonban a Rajnától az orosz határig az etnográfiai és nemzeti sérelmek fölött egy új vállalkozás körvonalait látom, mely testvérré teszi az ellenséges népeket, közös csillag felé tereli a farkasszemet néző tekintetet."[73] „Tejtestvéreinknek neveztem egyszer a szomszédos népeket. Azaz: nem egy anyától lettünk, de egy sors tejét szíttuk. … Különösen a német-római birodalom és a kelet népviharai

közé szorult duna-kárpáti népek sorsában mennyi az azonos. Még a nagy dátumaik, a nagy politikai és irodalmi szerepeik is csaknem ugyanazok." [74.] Érték támadások Németh Lászlót a tejtestvériség gondolata miatt („ellenséggel paktál"), de soha nem más nemzetek politikai hatalmaival kereste a közösséget, akiktől a határon túli magyarok szenvednek, hanem elsősorban olyan népekkel, akikkel a határon túli magyarok együtt élnek. „A nehézség ott volt, hogy a nagy érdekek homályban voltak, a kis ellentétek pedig szem előtt. Hiszen *a magyar író sem a környező államokkal vagy azok uraival akarta megértetni magát, hanem a környező népekkel. … Csakhogy hiába akartunk mi népekkel beszélni, ha a hidakon az állam tart finánc*ot." [75.] Nacionalista bírálói gyengének, idealistának tarthatták Németh Lászlót. Ő azonban nem gyenge és idealista volt, hanem erőszakmentes. Különböző, a helyzetük által meghatározott hangsúlyokkal jellemzője volt az erőszakmentesség Karácsony Sándornak, Kodály Zoltánnak és Márton Áronnak is. Erőszakkal nem születik demokrácia, nem létezhet együttműködés. Sem népen, nemzeten belül, sem népek, nemzetek között.

Közösség mint személyiségek harmóniája

A hátrányos helyzetbe szorított nép felemelése, polgári életlehetőségeinek elősegítése, közösségeinek erősítése szükségszerűen demokratikus gondolat, *a népiség és a demokrácia egymást feltételezik*. Azért fontos ezt hangsúlyozni, mert akár marxista, akár liberális-világpolgár (szintén internacionalista!) oldalról a népiséget avítt, akár nyíltan kimondva, akár csak sejttetve antidemokratikus bélyeggel akarnák ellátni, olyan eszmeiségként, ami felett eljárt az idő. Azzal, hogy a marxisták „népi demokrácia" jelzővel (fából vaskarikával) illették önmagukat, most nem foglalkozunk, noha a marxisták örökösei *ma is meg akarják „forgatni" az egész világot*. Azzal sem foglalkozunk, hogy az individuumot istenítő, az emberi szabadságjogokat csak egyéni szabadságjogként értelmezve, a másik ember iránti felelősséget jelentéktelenné degradáló neoliberalizmus a saját felfogására rendezve értelmezi a demokráciát. E felfogásukat ma kizárólagos mintaként az egész világra akarnák erőltetni, mert *szintén meg akarják forgatni az egész világot*. Mi a demokráciát a perszonalista filozófia felől közelítjük, annál is inkább, mert onnan lehet a szubszidiaritás elvéhez találni, ami mögött pedig a bibliai emberképet találjuk. Bibliai emberkép: a teremtett ember egyedi, megismételhetetlen létező, személy, személyiség (individuális elem);

ugyanakkor közösségi lény, aki felelősséggel tartozik embertársa, a másik ember iránt, felelősséggel tartozik a közösségért, melynek tagja – ahogy Márton Árontól idéztük: aki a közösségből él, az a közösségnek munkával és felelősséggel tartozik (kollektív elem). Ezt a demokratikus elvet, melyet a 20. században a perszonalista filozófia fogalmazott meg, felismerjük a népi gondolatban, a hagyományos társadalomban is, és nem állítható, hogy e gondolat felett eljárt volna az idő.

A népi társadalomban, például egy hagyományos falusi közösségben nagyon szoros összetartozás van a tagok között (kollektív elem). Ebben a társadalomban, ahol a tagok ismerik egymást, élő felelősséget tanúsítanak egymás iránt, létezik a spontán együttmunkálkodás, egymás támogatása. Ugyanakkor ebben a társadalomban nagyon karakteres személyiségek, egyéniségek élnek együtt (individuális elem). Ebben a társadalomban a személyiségnek szava van, részt vesz a közösség életében, akár a döntésekben. A népdalgyűjtő Kodály, Bartók, de folytathatjuk a sort, Domokos Pál Péter, Lükő Gábor, Kallós Zoltán, Martin György, vagy muzsikálni mezőségi magyar, vagy éppen magyarországi román zenészektől tanuló táncházi zenészek arról tanúskodnak, hogy *a népi társadalomban egymásba fonódik az egyéniség, és a közösségiség.* Ők nagyon *határozott, karakteres személyiségek*kel, parasztemberekkel találkoztak ott, sokuknak a nevét is ismerjük. A faluközösségekhez tartozó karakteres személyiségek mellett feltűnővé lesz a posztmodern pszeudo-liberális ideológusok én-gyengesége, művi egyénisége. A hagyományos magyar társadalomban formálódott erős személyiségek a népművészet formáit is alakították. Például a magyar néptáncban, szemben a balkánival, sokkal jellemzőbb a páros tánc, a férfi és nő, egyik és másik ember személyes egymásra hangolódása (lapozzunk vissza Karácsony Sándorhoz!). És ők, a néppel együtt élő folkloristák nagyon *határozott, karakteres közösségek*kel is találkoztak ott. A felsoroltak közül Domokos Pál Péter és Kallós Zoltán ilyen közösségekben születtek és éltek évtizedekig, de Budapestre, illetve Kolozsvárra költözve is élő kapcsolat fűzte / fűzi őket a néphez, a közösséghez, melytől hihetetlenül sokat kaptak / kaptunk általuk. Lükő Gábor pedig Karácsony Sándor, Kodály Zoltán, Győrffy István és Dimitrie Gusti tanítványaként, Gusti kutatócsoportjának tagjaként előbb román családok életébe illeszkedett be (románul egy cigány kovács családjától tanult meg), majd a végleges letelepedés szándékával az északi-csángó Jugán községbe költözött és ott élt, amíg a falusi rendőr ki nem utasította. (Ennek a falusi román rendőrnek nem számított Gusti professzor ajánlólevele, aki talán éppen akkor volt Románia kultuszminisztere.) Ebben a

hagyományos közösségben a földbirtok eloszlása, és az ebből adódó szociális probléma jelentette azt, amin változtatni kellett, de a változtatás módja nem a kollektivizálás, hanem a földreform lett volna, amit Prohászka Ottokár, mint székesfehérvári püspök már 1916-ban kezdeményezett.

Nem tudom, hogy egy világpolgár-liberális, aki nagyon büszke a saját deklarált egyéniségére (a másiké már nem számít neki), mire jutna ilyen, közösségükben szervesen összetartozó, karakteres egyéniségek mellett. Lehet ellenérv, hogy a hagyományos falusi társadalom felbomlott. Nem bomlott fel, hanem – nem kis mértékben marxista erőszak hatására – átalakult. Egy mai faluban ma is ismerik egymást a tagok, másképpen, mint hetven-nyolcvan éve, de összetartoznak, felelősséget éreznek egymás iránt. Én magam, életem első negyvenhét évét Budapesten életem (szüleim, az összes felmenő és oldalági rokonom csallóközi falvakból menekült át 1946-ban és 1947-ben a Szudéta-vidékre, marhavagonokban történő deportálások elől, rokonságom jó része Magyarországon is falvakba került). Tizenhárom éve egy hatszáz lelkes Bakony-aljai faluban élek. Pestről nekem senki ne magyarázza el, hogy a mai falvak népe atomizálódott, ez legfeljebb azok vágya, akik engem erről meg akarnak győzni. Azt is állítom, hogy aki egy nagyvárosban szeretne mentális épségben maradni, annak nagyvárosban, világvárosban is meg kell találni az olyan kisebb közösségeket, ahol egymás iráni összetartozásukat mélyen átélő egyéniségek vannak. Sokféle városi közösség létezik ahol – a népi társadalomhoz hasonlóan – ott a személyiség, az egyén méltósága és ott van az egymás iránti felelősség. Én például (mások mellett) a hetvenes évek elejétől létrejövő táncházi közösségek összetartozását, és az oda tartozók személyes karakterét látom ilyen – a maga módján a diktatúra lebontásához is hozzájáruló – demokratikus közösségnek. Csoóri Sándor még a hetvenes években írta az Élő népzene című hanglemezsorozat borítójára: „A néptánc történetének két fontos történelmi pillanata volt: az egyik, amikor a tánc fölkerült a színpadra, és a másik, amikor a színpadról újra visszakerült a földre. Nem művészetként, hanem azért, hogy tánc maradhasson, mint ahogy szél a szél, eső az eső.” Ugyanilyen, a diktatúra idején létrejövő, személyes összetartozáson alapuló kis közösségekké lettek az államhatalom által intézményesen nem ellenőrizhető keresztény csoportok, Latin-Amerikában született kifejezéssel, a bázisközösségek. Ennek magyarországi előzményei közé tartozott a XX. század elejétől a Regnum Marianum, de már a harmincas években Márton Áron is ilyen elkötelezett kapcsolatokon munkálkodott.

JEGYZETEK

1. Barth, Karl: Ember és embertárs. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1990., 16. old.
2. Buber, Martin: Én és Te. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1991., 15. old.
3. Fila Béla: Teremtő és teremtménye. A Pázmány Péter Római Katolikus Hittudományi Akadémia Kiadványai. Budapest, 1990., 98. old.
4. Rahner, Karl: Az Ige hallgatója. Gondolat Kiadó, Budapest, 1991.
5. Karácsony Sándor: Ocsudó magyarság. Exodus, Budapest, 1942., 515. old.
6. Virt László: Márton Áron értékrendje a mai élet szolgálatában. Előadás 2012-ben a csíkszentdomokosi Márton Áron Konferencián. In. Az idők mérlegén. Tanulmányok Márton Áron püspökről. Szent István Társulat, Budapest – Verbum, Kolozsvár, 2013., 169–170. old.
7. Nyíri Tamás: Az ember társadalmi léte. A Budapesti Római Katolikus Hittudományi Akadémia Levelező Tagozatának tankönyvei. Budapest, 1984., 29. old.
8. Pannenberg, Wolfhart: Mi az ember? Korunk antropológiája a teológia fényében. Egyházfórum, Budapest–Luzern, 1991., 43. old.
9. Karácsony Sándor i. m., 525. old.
10. Uo., 509. old.
11. Lükő Gábor szóbeli közlése a szerző számára.
12. Karácsony Sándor i. m., 528. old.
13. Karácsony Sándor: A magyarok kincse. Exodus, Budapest, 1944., 202. old.
14. Uo., 205. old.
15. XXIII. János pápa Pacem in terris című enciklikája, 30. pont. In. Az Egyház társadalmi tanítása. Dokumentumok. Szerkesztette: Tomka Miklós és Goják János. Szent István Társulat, Budapest, é. n., 168. old.
16. Pannenberg, Wolfhart i. m., 62. old.
17. Szim Lídia dr.: Élmények – emlékek Márton Áron püspök atyánkról. In. Márton Áron Emlékkönyv, Szerkesztette: Marton József dr. Gloria, Kolozsvár, 1996., 137–138. old. A történetre hivatkoztam még a Nyitott szívvel c. könyvemben (Teleki László Alapítvány, Budapest, 2002., 131. old.). Benedek István művei között nem találtam Ember embernek farkasa címűt, amit Szim Lídia említ. Benedek István 1947-ben írta és 1948-ban adta ki Az ösztönök világa című könyvét. Ennek lehetett előtanulmánya a Szim Lídia által említett mű. Benedek István a negyvenes években, így kolozsvári éveiben is, elsősorban az ösztönvilág témájával foglalkozott.
18. Márton Áron: A kiszélesített iskola. Erdélyi Iskola, 1933/34. évf. 1–2. sz. In. Ozsváth Judit: Erdélyi Iskola. Antológia, repertórium. Státus Kiadó, Csíkszereda, 2003., 84. old.
19. Uo.
20. Uo.
21. Uo., 85–86. old.
22. Márton Áron: Iskola kitárt ajtókkal. Erdélyi Iskola, 1935/36. évf. 1–2. sz. In. Ozsváth, i. m., 124. old.

23. Márton Áron: Az eszmény nyomán. Erdélyi Iskola, 1935/36. évf. 5–6. sz. In. Ozsváth, i. m., 135. old.
24. Uo.
25. Márton Áron püspöki körlevele, 1945. VIII. Gyulafehérvár, 1945. október 15. In. Márton Áron a lelkiismeret apostola. Összeállította és a bevezető tanulmányt írta: Virt László. Ecclesia, Budapest, 1988., 135. old.
26. Márton Áron beszéde a kolozsvári Szent Mihály templomban, 1946. április 7-én. Az Erdélyi Katolikus Akció Füzetei 3. (H. és é. n.) In. Márton Áron a lelkiismeret apostola, 159. old.
27. Uo.
28. Pannenberg, Wolfhart i. m., 43. old.
29. Márton Áron: ld. fent, 26. és 27. jegyzetek.
30. Uo., 160. old.
31. Németh László előadása az 1943-as balatonszárszói konferencián. In. Szárszó 1943. Előzményei, jegyzőkönyve és utóélete. Dokumentumok. Kossuth Könyvkiadó, 1983., 219. old.
32. Németh László: Messziről. Tanu 1936. III–IV., 111. old.
33. Németh László: Bethlen Miklós. Tanu 1934. február, 31–32. old. In. Németh László: Az én katedrám. Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1975., 126. old.
34. Németh László: uo.
35. Németh László: Negyven év. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1980., 36. old.
36. Márton Áron: Levél a Magyar Népi Szövetség elnökének. Gyulafehérvár, 1948. március 24. In. Márton Áron írásai és beszédei. Szerkesztették: Dr. Marton József és Nemes István. Gyulafehérvár, 1996., 111. old.
37. Platón: Az állam. Második könyv, 369/b. Gondolat Kiadó, Budapest, 1989., 71. old.
38. Márton Áron: Világnézet és nevelés. Erdélyi Iskola, 1933/34. évf. 5–6. sz. In. Ozsváth i. m., 99. old.
39. Arisztotelész: Politika. Negyedik könyv, 14. Gondolat Kiadó, Budapest, 1969., 228–229. old.
40. Márton Áron beszéde Krisztus Király ünnepén Kolozsváron, 1945. október 28-án. Az Erdélyi Katolikus Akció Füzetei 1. (h. és é.n.) In. Márton Áron a lelkiismeret apostola, 143–144. old.
41. Márton Áron marosvásárhelyi beszéde és 1946. IX. számú körlevele. Marosvásárhely, 1946. október 27-én. In. Márton Áron a lelkiismeret apostola, 181. old.
42. Borbándi Gyula: A magyar népi mozgalom. Püski Kiadó, Budapest, 1989., 250–251. old.
43. Karácsony Sándor: A magyar demokrácia. Exodus, Budapest, 1945., 5. old.
44. Bibó István: Kényszer, jog, szabadság (1935). In. Bibó István: Válogatott tanulmányok. Első kötet, 1935–1944. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1986., 60. old.
45. Uo., 68. old.

46. Féja Géza felszólalása az 1943-as balatonszárszói konferencián. In. Szárszó (i. m.) 339. old.
47. Karácsony Sándor: A magyar demokrácia, 6. old.
48. Uo.
49. Uo.
50. Uo., 7. old.
51. Uo., 8. old.
52. Kodály Zoltán: A székely népdalról (1919). In. Kodály Zoltán: Visszatekintés I., Zeneműkiadó, Budapest, 1964., 19. old.
53. Kodály Zoltán: A népdal szerepe az orosz és magyar zeneművészetben. (Előadás, 1946) In. I. m., 186. old.
54. Uo., 187. old.
55. Uo., 189. old.
56. Uo.
57. Kodály Zoltán: Élet és akadémia. Elnöki megnyitó a Magyar Tudományos Akadémia közgyűlésén (1946). In. Kodály Zoltán i. m. II., 316. old.
58. Kodály Zoltán: Közélet, vallomások, zeneélet. A kötet anyagát válogatta, szerkesztette, sajtó alá rendezte: Vargyas Lajos. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1989., 88–91. old.
59. Uo., 340. old.
60. Márton Áron marosvásárhelyi beszéde és 1946. IX. számú körlevele. Ld. 41. jegyzet, 174. old.
61. Ld. 36. jegyzet.
62. Ld. 41. jegyzet, 174. old.
63. Uo., 175. old.
64. Uo.
65. Uo., 177. old.
66. Uo., 178. old.
67. Uo., 179–180. old.
68. Weber, Max: A politika mint hivatás. Medvetánc Füzetek, Budapest, 1989., 33. old.
69. Márton Áron levele a román kultuszminiszterhez, 1948. március 30. In. Márton Áron írásai és beszédei. Szerkesztették: Dr. Marton József és Nemes István. Gyulafehérvár, 1996., 117. old.
70. Márton Áron levele Chiviu Stoica miniszterelnökhöz, 1955. május 4. In. uo., 119. old.
71. Németh László: Tanu. Beköszöntő írás a Tanu című folyóiratba, 1932. szeptember.
72. Németh László előadása az 1943-as szárszói konferencián. In. Szárszó, 222. old.
73. Németh László: Középeurópa. Tanu, 1932. november., 127. old.
74. Németh László: Most, Punte, Silta (1940). In. Németh László: Európai utas. Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1973., 693. old.
75. Uo., 690. old.

MAGYAR GONDOLAT, NÉPI GONDOLAT

Sorsközösség: hiány, igény és feladat

a) Megszakadt sorsközösség a magyarságon belül

Az előzőekben láttuk, hogy a Habsburg-uralom idején végzetes szakadás támadt a magyar népen belül, az juthatott előbbre, aki alkalmazkodott az idegen uralomhoz. A nemesség a XVIII. századra elfogadta ezt a feltételt – majd csak a reformkor idején tért magához egy időre a szabadságharc bukásáig –, ennek következtében pedig kialakult egy kettős társadalomszerkezet és az annak megfelelő kettős iskolarendszer. Kialakult a falu és a város között az a különbség, ami a megszakadt népi-nemzeti közösségnek a területi vetületét jelentette. Más lett a megértés „fenn" és „lent", más a városban, mint a faluban, egy anyanyelven belül más lett a nyelvezet. A nép őrizte a magyar népi kultúrát, a régi magyar gondolkodást mutató jelképrendszert, a saját észjárást. Ekkortól a nemesség, majd a XIX. században mellé szerveződő középosztály, értelmiség gondolkodás- és érzésvilága pedig germán sémákhoz igazodott. (Erdély ebben bizonyos mértékű kivételt jelentett.) Ez lett az oktatás nyelve, helyesebben nyelvezete (hiszen az oktatás, ha germán sémák szerint is, de magyarul folyt), ami újratermelte a magyar társadalmat kettészelő árkot. Hivatkozott forrásaink ezt a folyamatot tárják elénk.

Karácsony Sándor fő művének címe – *A magyar észjárás* – jelzi, hogy itt kétféle észjárás alakult ki. Ha csak magyar észjárás szerint gondolkodott volna az egész nemzet, akkor a *magyar* észjárásnak nem kellett volna külön hangsúlyt adni. Emlékszem, 1979. május 8-án Csoóri Sándor a Budapesti Műszaki Egyetem R-klubjában arról beszélt nekünk, hogy bírálói azt róják fel neki, hogy a magyarsággal foglalkozik, pedig az egyetemes emberi érdekek előbbre valók. (Miután a portás éjfél körül kiseprűzött bennünket az R-klubból, egy magánlakásban folytattuk a megbeszélést hajnalig, melynek ajtaján még ott volt a 70 éves korában emigrációba vonult Szent-Iványi Domokos neve. Hajnalban, már 9-én Csoóri Sándor megígérte nekünk, hogy összehoz bennünket Bibó Istvánnal, csak előbb Bibónak ki kell jönnie a kórházból.

Másnap, május 10-én meghalt Bibó István.) Csoóri megosztotta velünk ellenérveit (szabadon idézve): ha a magyarság a lehetőségeinek megfelelően él*het*ne, akkor nem kellene foglalkozni vele, ha a magyarságunk természetese le*het*ne, akkor nem lenne téma. De ott a szegénység, ott az alkoholizmus, ott az öngyilkosság – és ott vannak a lehetőségeiktől megfosztott határainkon túlra került magyarok. Ha ezek nem lettek volna a szőnyeg alá söpört problémák, akkor ezekkel nem kellett volna foglalkozni. Csoóri kifejezte nekünk a vágyát, hogy egyszer még megérje azt, hogy ne kelljen a magyarsággal foglalkozni, mert ez azt a kívánt állapotot jelente*né*, hogy megszűn*né*nek a létproblémáink.

Karácsony Sándor sem öncélúan foglalkozott a magyar észjárás problémájával, hanem azért mert a magyar kettős társadalomban és a magyar kettős iskolarendszerben (népiskola – elit iskola) a magyar észjárás hátrányos helyzetként, tehát problémaként mutatkozott meg. „*A magyar néplélek nem egységes.* Legnagyobb baj, hogy közte és a szó mindennapi értelmében vett konvencionális magyar közlélek között tragikus szakadás van, majdnem minden vonatkozásban így mondhatjuk, hogy évszázadok óta. … az alsóbb néposztály az államot ellenségének érzi és nagy általánosságban úrgyűlölő. Magyarország alkotmányos ország, de *a szegény emberek nem érzik magukat ez alkotmányos államforma eleven tagjának.*” [1.] Ez a szakadás egy hierarchikus-autokratikus rendszerben az egész országot, annak teljes településszerkezetét átjárta, és éppen a hierarchikus-autokratikus rendszer miatt mozdíthatatlannak tűnt. „A falu alá van rendelve a városnak, a város a nagyvárosnak, s a faluban ott lakik a város diplomáciája, vagy még helyesebben a városi kolonizátorok, akik ’vezetik’ a falut.” [2.] Nem elég, hogy Magyarország gyarmattá lett a Habsburg Birodalmon belül, Karácsony Sándornak e látlelete szerint a falu is gyarmattá lett a város nyomása alatt! A demokráciáról szóló fejezetben láttuk, hogy Karácsony Sándor az alá- és fölérendeltség helyett a magyar észjárásnak megfelelő mellérendelő módon, az autonómiát erősítő módon szervezné át a társadalmat. A magyar nép ismeri és elismeri a tudás általi kiemelkedést, de ettől – hogy a papot, a tanítót, az orvost a hétköznapi ismereteket meghaladó tudású tekintélyként ismeri el – még nem indokolt az alá- és fölérendelés, és ***nem indokolt a város autokráciája.*** „A falu szemléletében ezek (a pap, a tanító, az orvos; V. L.) mind a dolgozókból élnek, nem lehetnek egyszerre alkalmazottak és vezetők. Nem szabad ezt úgy venni, mintha ezzel leértékelné a falu úgynevezett ’vezetőit’. Hiszen *a mellérendelés elve nem is ismeri az alá- és fölérendelésben megmutatkozó különbsé-*

geket.” [3.] Karácsony Sándor ilyen módon tehát a falu autonómiájában, a települési autonómiában, az önkormányzatiságban, a demokráciában látja azt a lehetőséget, ami helyreállíthatja a magyar sorsközösséget.

Kodály értelmiségi problémának tartja azt, hogy szakadás állt be a magyar sorsközösségben. A XVIII. századra a nemesség idegenedett el végzetesen a néptől, de a XIX. század során felzárkózott a nemességnek e *nemtelen* elidegenedése mellé a kialakult magyar értelmiség, hiszen ez volt a felemelkedés feltétele. „Az értelmiség kivetkőzött a magyar nyelvből, elidegenedett a magyar zenétől. Ha találkozik vele, idegennek érzi. … Akár asszimilált, akár ’törzsökös’, *nem közvetlen folytatása a népnek, nem él benne a nép kultúrája*”.[4.] Kodály és Bartók az önállóságuk mellett is egymással egyeztetve végezték a népdalgyűjtést, hogy az akkori, még az első világháború előtti ország egyetlen területe se maradjon ki. Átlátták az egész történelmi Magyarországot, átlátták az egész magyar társadalmat, a „történelmi” osztályokat, és a *történelem alatti*, történelmet legfeljebb forradalmaiban csináló népet egyaránt. Pontosan látták a szakadást a nép és a „vezetői” között. „Felosztottuk egymás közt a kutatási területeket, hogy tervszerűen dolgozhassunk. Időnként aztán összejöttünk, ki-ki magával hozta a tarisznyájában a gyűjtés eredményét. … Maga a nép, a parasztság, bár esete és helye válogatta, könnyebben megértette, mit akarunk. Annál kevesebb megértéssel volt irányunkban a falusi intelligencia. *A falu értelmisége akkoriban ... vagy buta volt, vagy tehetetlen és a legrosszabb, hogy távol élt a néptől és nem is engedte közel magához.* Tőle ugyan nem várhattunk segítséget. Csak a tanítók értették át munkánk lényegét… Persze volt azért rá eset, hogy a parasztok is bizalmatlanul fogadtak minket. *A falusi népet a város felől annyi becsapás, csalódás érte, hogy nem csoda, ha a nadrágos idegennel szemben bizalmatlan*.” [5.] Itt érdemes emlékeztetni arra, amit Németh László romániai útinaplójában ír: „Nemcsak ember és ember áll közelebb a románságban, mint nálunk, de a közérdek és a hatalom is. … Maga a román népérzés is demokratikus: a középosztály a népből jött”.[6.] A régi úri világ iránti mai nosztalgiák idején, magyarkodások és vitézkötéses úriemberkedések idején érdemes lehet klasszikus magyar népi gondolkodókat olvasni. Ma is tanítanak bennünket akár a majd’ egy évszázada leírt szövegeikkel. Németh Lászlót azért is érdemes olvasni, mert a magyar elidegenedés, a magyar sorsközösség megszűnése hatványozott erővel látszik, hogyha azt a magyar részről buta módon lekezelt románság pozitív példája, az erős népi-nemzeti kohézió mellé állítva szemléljük. A rivális népeket

nem kell lekezelni, hanem meg kell nézni, hogy mit tanulhatunk tőlük. Riválisnépek? Németh László, Bartók, Kodály, Karácsony Sándor nem így beszél róluk, és a kisebbségi problémában közvetlenül érintett Márton Áron sem, ő inkább arról beszél, hogy versenyképesnek kell lennünk. Erről majd a maga helyén.

Márton Áron Széchenyiből indul ki, aki a *köz-intelligencia, a közértelmesség* igényét fogalmazza meg annak érdekében, hogy a nemzet ne szoruljon másokra. Széchenyi a *Hitel*ben megfogalmazza a társadalom hasadt állapotát, a sorsközösség hiányát: „Sok számos intézet mért szerkeztetett hiányosan tökéletlenül s rosszul? Mert *az alattvalók függésben lévén, szólásnál tanácsosbnak tartották a hallgatást.*" A rendi társadalomból hiányzó szólásszabadság okozza a társadalom rossz működését. A közgondolkodás „az ellenző észrevételek hija miatt meg nem tisztult". Az arisztokrata Széchenyi a polgári társadalmakra jellemző szólásszabadságot követel (emlékezzünk arra is, amit Márton Áron a demokrácia és a szólásszabadság összefüggéséről leírt): „Csak mindenoldalú vizsgálat által lelheti fel az igazságot, s ez csak a gondolatok legszabadabb közlése által valósulhat meg. *Hol a beszéd korlátos, ott rab a nyelv s csak rabként szól.*" [7.] Bizonyára ezzel kapcsolatos Széchenyi motivációja is, aki a nemességet nem valamiféle régi pecsétes levélnek gondolja, amit koncepció híján lobogtatni lehet (okkal, ok nélkül, pecsétes levéllel, vagy anélkül, hányan teszik ezt ma is!), hanem a nemesség az emberi jellem, tulajdonság, amivel bárki bírhat, mert „minden nemesebb ember nemzete hátramaradtán pirul, s aljasodásán szenved; mint viszont hazafiai előmenetelén örvend".[8.] Széchenyi a nemzet egységét a szellemi javak közösségében látja, ami a nemzeti függetlenség feltétele is: „a köz intelligentia – értelmesség – azon jel, melynél fogvást a bölcs a nemzeteket mázsálja. S az mennél nagyobb, annál kevesebbet szorul másokra, s így annál függetlenebb, szabadabb s erősb a nemzet."[9.] A közös műveltség teszi azt, hogy a magunk életét élhessük a népek közösségében (lesz még szó erről), és ez a nemzeti függetlenség biztosítéka. A sorsközösség hiánya, az elkasztosodott, elurasodott társadalom gátolja a polgári fejlődést.

Márton Áron azt látja, hogy a magyar paraszt nagy lelki műveltséggel bír, és mégis kimaradt, kihagyták a fejlődésből. „Reclus francia földrajztudós azt mondja a magyar parasztról, hogy Európa legértelmesebb parasztja." Majd ehhez kapcsolódva írja Márton Áron a saját tapasztalatát: „Akárhányszor nagyobb lelki gyönyörűséget jelent a társalgás egy átlagosan értelmes falusi gazdával, mint a művelt középosztály

egyik-másik tagjával. *De ezt a szinte kivételes képességet parlagon hagytuk, kimővelésével nem törődtünk.* A maga erejéből nem tudott lépést tartani a meggyorsult haladással, s az élet elhaladt mellette." [10.] Ez ugyanolyan diagnózisa a magyar társadalmon belüli sorsközösség megszűnésének, mint amit Karácsony Sándor és Kodály Zoltán is megfogalmazott. Márton Áron számára ez a diagnózis jelentette a motivációt az általa kezdeményezett népművelési programhoz, melynek *az volt a célja, hogy alkotó módon felszabadítsa a népben rejlő belső, lefojtott energiákat egy minőségi ugrás, a szükséges lépésváltás számára.* Széchenyire hivatkozva írja, de Németh László *Minőség forradalma* is párhuzam lehet: „A legnagyobb magyar itt a kimővelt emberfőről, a jó és tökéletes építőmesterről, a mélyebb tudományú gazdákról" szól, de „be kell ismernünk, hogy elsősorban műveletlenségünknek, a Széchenyi-féle közműveltség hiányának következménye, hogy gazdaságilag a megkapaszkodás, az ellenállás komoly kísérlete nélkül elzuhantunk, és egészen alul kerültünk." [11.]

A nép és vezetői közötti sorsközösség hiánya okozza azt, hogy „a mi népünk … hihetetlen igénytelenségre kényszerült, s gyökereitől letépve végzetes arányokban kallódik szerteszét az egész országban". [12.] Ennek okát abban is látja, hogy „népünk művelése és nevelése az Árpádok korával lezáródott. Egyetemes szándékú, tudatos és nagyvonalú népművelés az országépítő Árpádok merész terveinek akaratos valósítása óta nem volt. Körülményeik nehézkessége mellet is tömegek átfogása felé kinyúló népművelést utoljára ők csináltak." [13.] Márton Áron szigorúbban ítél, mint Karácsony Sándor, Kodály Zoltán és Németh László, akik a XVII–XVIII. századra, a Habsburgok megjelenésének idejére teszik a magyar sorsközösségnek a megszűnését, ami a nép kiszolgáltatott, hátrányos helyzetben való rögzítését is jelentette. Márton Áron bizonyára arra gondol, hogy az Árpádok évszázadaival szűnt meg végleg a honfoglalás előtti nomád életmód, ez idő alatt ágyazódtunk be az európai életmódba. Kodály népzenekutatóként azt látja, hogy Erdélyben közelebb maradtak egymáshoz a nép és urai, illetve Németh László Erdélyben teljesen a XVIII. századra teszi a sorsközösség megszűnését. Az erdélyi Márton Áron számára a középkor vége volt az éles elválasztó vonal, az az idő tehát, ameddig még Erdélyre is hatása lehetett a magyar központi hatalomnak. Nem jelent ez ellentétet Márton Áron és a másik három forrásunk között. Ez csak szigorúbb ítéletet, melyet a más tapasztalat is indokol, hiszen Márton Áron az erdélyi fejedelemség végével, a Habsburgok erdélyi jelentkezésével semmiféle szellemi, köz-

műveltségi változást nem rögzít írásában. Ítélete végső soron ugyanaz: a magyar társadalom tragikusan hasadt állapotban, népi-nemzeti sorsközösséget nélkülözve él: „ugyanannak a népnek kebelében külön népek keletkeztek, amelyek sokszor nemcsak egymás fájdalmát, de még egymás nyelvét sem értik meg.” [14.]

Németh László tejtestvériségben, a közelünkben élő kis népek sorsközösségében gondolkodott, melyhez nekünk is tartozni kell. Ennek akadályát abban a négyszáz esztendőben látta, amit Habsburg-uralomnak nevezhetünk. „Emlékezzünk vissza az Osztrák–Magyar Monarchia térképére. Nem olyan volt ez a félkörben hajlított osztrák császárság Trieszttől Csernovicig, mint egy fekete-sárga spanyolfal, amely mögött basáink Európa elől eltakartan alsózhattak? A háború felborította a spanyolfalat, de a magyar alsóst csak pillanatokra zavarta meg. A forradalom bozótba fulladt, s itt hagyott egy szót, amellyel a változás minden szándékát le lehetett torkolni. Az ellenforradalom rövid felbuzdulásából pedig egy csomó keresztény-nemzeti vezérigazgató maradt reánk, új kártyások a régi asztal körül.” [15] A négyszáz esztendő elmúltával tehát az urak köntöst váltottak és ragaszkodtak a magyar társadalom hasadt állapotához, mert uralkodni csak így tudtak. „Mi volt a Bethlen-évek jobboldala?” – kérdez rá annak gyanújával, hogy a Monarchia összeomlásával a nemzet nem kapott új tartalmat. „Nemzeti volt és keresztény. De ’nemzetisége’ és ’kereszténysége’ csupán negatívumokból állt. Ne legyen földosztás, ne töröljék el a méltóságos címet, és ne engedjük be az Akadémiába a jó írókat. … Alkalmazkodott itt mindenki mindenkihez – csak a valódi helyzethez, a helyzet követeléseihez nem alkalmazkodott senki.” [16.]

A korszak tehát nemzeti volt és keresztény. Nemzeti – nép nélkül. Keresztény – krisztusi szolidaritás nélkül. Pedig a néppel krisztusi szolidaritás, a lehetőségeibe való beemelés, az egyenrangú társadalmi kapcsolatok, a nemzeten belüli tejtestvériség biztosíthattak volna sorsközösséget. A Monarchia összeomlott, ott volt a lehetőség a nemzet egységének megteremtésére, de akiknek a saját pozíciójuk előbbre való volt, azok ragaszkodtak a megosztottsághoz, az országon belül fenntartott gyarmati állapotokhoz. „Ezzel az elgyengült néppel szemben ott állt minden hatalom fölkent uraként: az állam; vagy ami ezzel egyet jelent: a felsőbb hivatalnokrend. A nagy konszolidációban (az 1920-as években; V. L.) minden társadalmi osztály elgyengült, csak a magas bürokrácia viszonylagos hatalma nőtt egyre s ha a nagybirtokosság és tőkésosztály továbbra is ’uralkodó osztály’ maradt, nem annyira önálló gaz-

dasági és társadalmi erejének köszönhette, mint inkább az államhatalomba odadugott képviselőinek." [17.]

Majdnem a *Tanu* megindításával egyidőben, talán néhány héttel később miniszterelnökként fellépett egy magyar politikus és reformot hirdetett – bázis nélkül. Ez a politikus nem vállalta a sorsközösséget a magyar néppel. Miniszterelnöksége idején, 1935 tavaszán országgyűlési választás volt Magyarországon. A tarpai választókerület képviselője évek óta Bajcsy-Zsilinszky Endre volt. Más választókerületekben is voltak visszaélések, itt vállalkozókat fenyegettek a rendelések elmaradásával, segélyből élőket pedig a segély megvonásával. Féja Géza 1977 tavaszán az ELTE Jogi Karának nagyelőadójában előadást tartott Tamási Áronról. Irodalmi kérdésekről beszélt, de elmondta azt is, hogy mint Bajcsy-Zsilinszky lapjának a munkatársa Tarpára hívta a Magyarországon tartózkodó Tamási Áront, akit a vásárosnaményi állomáson csendőrök letartóztattak, a főszolgabírói hivatalba kísérték és ővele Féja Gézával együtt kiutasították a megyéből. Tamási Áron ebből az élményéből írta az *Esemény Beregben* című riportját, amelyet az 1977-et követő években többször hallottam az Egyetemi Színpad különböző előadásain. Az 1935-ös választásokon Zilahi Lajos azon munkálkodott, hogy közös nevezőre hozza Gömböst és a népi írókat. Zilahi rózsadombi villájában találkozó is létrejött, amelyen többek között jelen volt Féja Géza, Tamási Áron, Illyés Gyula, Móricz Zsigmond, és Németh László is. Az elbeszélés szerint e találkozón Móricz Zsigmond a legelegánsabb budapesti étterem étlapjára felírta a magyar földnélküli parasztok heti étrendjét, és azt felolvasta Gömbösnek. Az elegáns étterem étlapja és a magyar szegényparasztok heti étrendje közötti ordító ellentét 1935-ben arról árulkodott, hogy a magyar társadalom változatlanul szétszakított állapotban van. Gömbös destruktívnak nevezte Móricz Zsigmondot. A „reform-miniszterelnök" és a népi írók között nem jött létre a Zilahi által óhajtott együttműködés.[18.] A találkozón jelen lévő Németh Lászlónak pedig lesújtó véleménye lett a demokrácia nélkül *felül lévők* reformpolitikájából. „Az első veszély, hogy a reform vezérpolitikusainak halvány sejtelmük sincs arról, hogy ki az az ötven, száz, vagy százötven ember ebben az országban, akit jelszavaik megvalósításában használni lehetne. … Maradtak *a beugrók, a mindenütt jelenlevők* … akik azzal a titkos elhatározással nyomultak a résbe, hogy *nem lesznek olcsók, de megvehetetlenek sem*. … Nézzék meg a Nemzeti Egység jelöltlistáját. Ki hinné, hogy egy darab papíron ilyen szépen elfér egy csatavesztés." [19.]

A két világháború között, a hivatalos Magyarország nem volt képes megteremteni az akkor már egynegyed évezrede hiányzó magyar sorsközösséget. Nem vagyok meggyőződve arról, hogy kritikátlanul kellene szemlélnünk azt a korszakot.

b) Sorsközösség mint lehetőség: igény és feladat

Karácsony Sándor nyelvi alapról közeledett ahhoz, hogy a magyar nemzet különböző csoportjai között szülessen meg az összetartozás, a sorsközösség. Azért foglalkozott *a magyar észjárás* kérdésével, mert már egynegyed évezrede a magyarságétól eltérő észjárás is élt a nemzeten belül, előbbre jutni pedig az idegen észjárás szerint lehetett. Kétféle nyelvezet élt tehát, így egy anyanyelven belül úgy lehetett elbeszélni egymás mellett, hogy fel sem tűnt: a felek nem értik meg egymást. Karácsony Sándor ismeretelméleti alapra helyezte a nevelés, a szellemiekben is való felnövekedés, a személyiségfejlesztés magyar módját: azt vallotta, hogy a tanulás feleljen meg *a nép saját észjárásának*, senkire ne erőltessenek idegen kultúrát. Azt, hogy Karácsony Sándor nem zárkózott a nemzeti szűkkeblűség kalodájába, korábban is említettük már, más összefüggésben rövidesen ismét említjük, legyen itt elég annyi, hogy aki Lükő Gáborral együtt, 1946-ban megalapította a debreceni Magyar–Román Társaságot, és akinek könyveit, magyar filozófiáját e társaság egyik román tagja, a Gusti-munkatárs Anton Golopentia a román közvélemény előtt ismertette, az távol állt bármiféle nemzeti szűkkeblűségtől. Karácsony Sándor a mellérendelés törvényszerűségei szerint gondolkodott, így a népek között sem fogadta el az alá- és fölérendelést, a népek egyenrangú kapcsolataiban pedig minden nép – és annak minden rétege! – jogosult a saját kultúrája szerint élni, a saját észjárását, gondolkodásmódját követve előbbre jutni.

Karácsony Sándor Arany Jánosra hivatkozik, aki azt kifogásolta, hogy „a legtöbb korabeli magyar nyelvésznek nem is volt anyanyelve a magyar, s mégis meg akarta állapítani törvényeit annak a nyelvnek, melyet nem ismerhetett belső törvényei szerint.” E nyelvészek aztán a parasztnyelvet hibásnak tartották, mert az nem felelt meg az e nyelvészek által elvárt idegen formáknak. „Holott evidens, hogy a parasztember nyelve a tulajdonképpeni magyar nyelv.”[20.] A „műveltek” azt próbálták elhitetni, hogy ami műveltség, az az övék, így aki előbbre akar haladni, az sajátítsa el a germán grammatika és észjárás szabályait. A „műveletlenek”, a saját észjárásuk birtokában lévők pedig maradjanak

gyarmati kiszolgáltatottságban! Karácsony a nép és urai, a nép és az „intelligencia" közötti szakadást látva felteszi a kiutat kereső kérdést: „Van-e ebből a helyzetből kibontakozás?" Válasza az, hogy az uraktól és a melléjük nőtt értelmiségtől a nép felé kell fordulni: „*Nem szabad elhinnünk, hogy kultúra nyelv nélkül lehetséges. Minden kultúra nyelvet fejleszt magának.*" (Kiemelés Karácsony Sándortól; V. L.) Saját kultúra tehát saját nyelvet fejleszt, amit az anyanyelven belüli nyelvezetként is érthetünk, és a szakadás akkor szűnik meg, ha a magyar észjárás szerinti nyelvezet, a magyar életérzés az egész nemzeten belül közössé válik. „Nem szabad elhinnünk" – mondja Karácsony, vagyis ne higgyünk a kolonizátoroknak! Kodály is igazolja ezt, aki sokszor leírta, hogy a magyar népet nem ismerő pesti Zeneakadémia, a népet szintén nem ismerő és külföld felé tájékozódó réteg számára képez zenészeket. Kodály is írja, hogy a magyar parasztot lenézik urai, sokszor a magyar falusi pap is. Népdalgyűjtő munkájához támogatást legfeljebb a tanítóságtól kapott. Kodály azt képviselte, hogy nem igaz, hogy ne lenne saját zenénk és énekünk, mert a magyar népzene és népdal a sajátunk. Karácsony Sándor azt teszi hozzá ehhez, hogy „*nem igaz, mintha nem volna nyelvünk. Van nekünk nyelvünk, a nép nyelve. Az pedig a tulajdonképpeni magyar nyelv. Van tehát kultúránk is, az a kultúra, amely ezt a nyelvet olyanná tágította, formálta, amilyen*".[21.] (Kiemelés Karácsony Sándortól; V. L.)

Ezzel már közölte is, hogy hová kell fordulni annak érdekében, hogy egység szülessen a magyar nemzeten belül – oda, ahol a magyar nyelvet, a magyar kultúrát őrzik. A magyar nemzeten belül csak a magyar nyelvre, a magyar kultúrára, a saját észjárásra, életérzésre építve születhet egység. De külön hangsúlyt is ad ennek, amikor nem merő felszíni, hanem közös alapot kereső filozófiai, ha úgy tetszik metafizikai indoklását adja annak, hogy az akkori ifjúság a falu felé fordult. „Ez az ifjúság nem néprajzi érdeklődésből fordult a falu felé." A merő néprajzi érdeklődés még lehetne üres ismerethalmozás, tudósszobából, vagy önképzőkörből leereszkedő idegenség, ami mellett még hiányozhat a közös alap, a közös élet a „néprajzi érdeklődő" és az „adatközlő" között. Itt sejthetővé válik, hogy Lükő Gábor miért utasította vissza azt, ha a különböző *felszínesek* őt néprajzosnak nevezték. Ő folklórnak nevezte azt, ami a néppel a közös alapot, a közös életet, a ráhangoltságot, a közös észjárást jelentette, és majd Kodálynál is látjuk, hogy számára a magyar sorsközösségben milyen nagy jelentősége van annak, hogy ő folklóristaként azonosuljon a néppel. Karácsony pedig így határozza

meg azt, hogy a falu felé forduló ifjúság (de mondhatunk folklóristát, értelmiséget, bárkit, aki őszintén közeledik a magyar társadalom legkiszolgáltatottabb kétharmadához) mélyebb értelmet, saját léte mélyebb alapját keresi a néppel való közösségben: „Ez az ifjúság saját magának is, a falunak is egy-értelmét keresi a faluban. (Egy-értelmét: önmaga és a falu közös értelmét; V. L.) Úgy megy a faluhoz, mint hiteles helyre, lévén a falu a minden örömök kútfejeinek, a formáknak az őre. Nincs közösség életképes, amelynek a magos művészete formáiban mások, mint a falusi ősművészet formái (lennének a meghatározók?; V. L. Sajtóhiba miatti szóhiány). Beethoven nagy zenei művei nem mások, mint a német népdal kiteljesedései. Bartók és Kodály zsenijének azért hódol az egész világ, mert érzi, hogy a pentatón, kvintelő, izometrikus magyar parasztdalból feslettek műveik nagy muzsika pompás virágaivá." [22.]

Az egynegyed évezred magyar hasadásának az elidegenedettjei ma is itt vannak köztünk, mucsaiznak, lekezelő gőggel vesznek tudomást arról, ami hazai gyökérzettel bír. Engem is mucsaiztak, balkániztak erdélyi és felvidéki útjaim miatt, a gyimesi csángó tarisznyámat látva (Berszán Lajos gyimesfelsőloki iskolaalpító paptól kaptam) pedig egyszer azt kérdezték: „Kié ez a populista tarisznya?". Nem tudom, hogy Bartókkal, Kodállyal mit kezdenek az ilyenek, akik még egy tarisznyát is populistának neveznek. Azt azonban elvárhatjuk tőlük, hogy amikor valamely nagy nemzetet csodálnak, akkor fedezzék fel ott, hogy ama nemzetek fiainak mekkora érték az, ami a sajátjuk. Beethovenben nem szégyen a németség, a Rákóczi-induló szerzőjében, Berliozban nem szégyen a franciaság. Reymontban nem szégyen a lengyelség, Gustiban, vagy Argheziben nem szégyen a románság. A románság büszke a paraszti kultúrájára is. Bartókban, Kodályban nem szégyen a magyarság. Ők pedig a paraszti kultúrára építették azt, amit a világ elismer bennük. Számunkra nem szégyen a magyarság, a magyar parasztság sem. *Sznobjaink nem értenek bennünket – de mi sem őket. Van még szellemi hasadás a magyar glóbuszon*. Azonban lehet, hogy sznobjainkkal szemben előnyben vagyunk. A világ ugyanis a sznobokat nem szokta elismerni, legfeljebb gyarmataikon helytartónak alkalmazni. Ahhoz azonban, hogy bennünket elismerjen, ismernünk, szeretnünk és magasra növesztve képviselnünk kell azt, ami a miénk. (Van-e még, ami a miénk?)

Itt tehát felmerült a *magyarság-európaiság* kérdése, amit akár az egyik akár a másik oldal kizárólagosságát látva, egyesek ellentétként próbálnak meg beállítani. Karácsony Sándor tudta, hogy ***keletről jöt-***

tünk, és Európába érkeztünk. A sokaktól erőltetett ellentét mindkét oldala, a magyarság is és az európaiság is ott van bennünk. „Tény az, hogy a 'magyar' vállalkozás, a Duna két partján elterülő geográfiai téren eltöltött *több mint ezeréves történelmi sorsközösség kettős jellegű: európai és ázsiai.* Az európaiságot a szofokrácia (az értelmiség; V. L.) adja (nem lehet, nem szabad a szofokrácia életstílusában semminek lenni, ami ázsiai), az ázsiai jelleget a nép őrzi meg (nem lehet, nem szabad a nép élettartalmában semminek lenni, ami európai). Mihelyt szofokráciánk valami miatt elázsiaiasodik, kész az elmaradottság veszedelme; mihelyt népünk feladja ázsiai magatartását, elmerül az európai népek tengerében." [23.] Akik ellentétet látnak a magyarság és az európaiság e meghatározásában, melyben a népi magatartás a hagyomány hordozója (európaivá lett hagyományainknak pedig ázsiai a gyökere), azok nem tudják megérteni, hogy létezik kettős identitás, melyben a felek eggyé olvadnak. Karácsony Sándor tehát a mellérendelés elvét, melyet a demokrácia nélkülözhetetlen elemének tart, az Európában elfoglalt helyünkre is alkalmazni tudja. Nem tartja problémának azt, hogy az értelmiség európai („idegen") elemeket olt a magyarságba. „Szofokráciánk mindig kevert, kultúrája mindig idegen tartalmú és formájú, de ez nem tragédia, hanem adottság. Tragédia az lenne, ha ezt az adottságot túlhordoznánk." [24.] Most tekintsünk el az e könyv írása idején aktuális európai uniós politikától, ami egyoldalú alkalmazkodást vár el a később csatlakozott kis nemzetektől. Ezt tekintsük Európa jelenlegi identitásválságának. Tekintsünk Európára mint – számunkra magyarok számára – ezer éves szellemtörténeti, kultúrtörténeti keretre. Innen megértjük azt, amit Karácsony Sándor az Európához való viszonyunkról mond: „*Nekünk Európa csak a magunk valósága szerint veheti hasznunkat. Nem is figyel reánk egyébkor, ha a fejünk tetejére állunk sem, nagy Európa-majmolásunkban, csak olyankor, ha hébe-hóba sajátmagunkba felejtkezve önmagunkat ajánljuk fel szíves szolgálatára. (Bartók, Kodály, Petőfi, Kossuth.)*" [25.] Itt visszatérhetünk a már feltett kérdéshez: Ki a magyar, ki is valóban magyar? Karácsony felelete: „nem ismerek jobb magyar embert, mint Petrovics szerb korcsmárosnak és Hruz Mária tót cselédlánynak a fiát, Petőfi Sándort. Ezt a lelkiséget tartom és hirdetem én magyarnak, nem okvetlenül Ond vezér unokáiét. *Ez a mi ázsiai lelkünk, amely befogadta Európát*". [26.]

Karácsony Sándornak az egyenrangúságot igénylő, mellérendeléses sorsközössége lehet belső magyar ügy, amibe kívülről ne szóljanak bele, lehet szomszédságpolitika, és lehet eurázsiai kontinentális tényező

is. Nincs itt helye a nemzeti szűkkeblűségnek. Ezek a szolidaritás Karácsony Sándor által hitelesített koncentrikus körei. Előbb odahaza kell békében lenni. Aztán a szomszédsággal, majd pedig a távolabbi égtájakkal. Aki csak odahaza képes a szolidaritásra, az szűkkeblű, nacionalista. Aki viszont átlép a hazaiakon, mert előbbre való neki az „egyetemes emberiség" (mit is jelent az?), előbbre való az internacionalizmus, vagy a „globalitás", az elidegenedett övéitől. Mindkettő szélsőséges út. Karácsony Sándor harmadik útja: az általa nagyon szeretett *magyarság*ban összhangot talált *Európa és Ázsia* között. Tanuljunk tőle egy kis magyar globalizmust! Ki tudja, mit hoz a jövő.

Kodály Zoltán számára a néppel való sorsközösség ott kezdődött, hogy ő, mint folklorista, teljes mértékben *azonosult* a néppel. Nem leereszkedett, hanem minden baját megismerve, megismerte és megértette a gondolkodásmódját, így pedig megismerte és megértette azt a folklórkincset is, amit ez a nép tárt fel előtte. Ez kölcsönhatás volt: Kodály azonosult a néppel, a nép pedig ezért nyílt meg előtte, és mutatott önmagából sokkal többet, mint bárki más számára, akikkel nem jutott kölcsönös bizalomra. Azonosulni persze sok mindennel, sok mindenkivel lehet. Egy kétfelé hasadt társadalomban például aki előre akar jutni, az a hatalommal azonosul. Kodály egyértelművé tette azt, hogy nem mindegy, kivel azonosulunk. Egy rendies vonásokat tükröző társadalomban a hatalommal csak az azonosulhat, aki a népnek hátat fordít. Kodály a néppel, a lenézett parasztokkal azonosult, ahogy arról megejtő egyszerűséggel nyilatkozott: „Javában gyűjtök egy észak-magyarországi falucskában. (Ez akkor a régi Magyarország Felvidékének egy faluját jelentette; V. L.) Egyszer csak hivatalos közeg érkezik, a bíró úr. Se szó, se beszéd, be akar vitetni a dutyiba. 'Már ugyan miért?' 'Mert az úr bolondítja a népet. Vénasszonyokat énekeltet.' … Hasonló eset történt Bartók Bélával is. Őt szintén népbolondítással vádolták." [27.] Tegyük hozzá ehhez Németh László tapasztalatát: Romániában ez elképzelhetetlen lett volna. Ott a király egymillió lejjel támogatta Gusti professzor „népbolondítását".

Kodályt nem valamiféle „parasztromantika" vezette arra, hogy a néppel azonosuljon. Galántán nőtt fel, és a hozzá legközelebb eső területen kezdte a népdalgyűjtést, bizonyára tudta, hogy mit keres. „Először azt a vidéket jártam be, ahol felnőttem. Egy Taksony vezér nevét őrző faluban élt az a Rozi nevű dalos cselédlány, akinek sok dalára emlékeztem." [28.] Ez a falu, Taksonyfalva Galánta déli szomszédja a Vág és a Dudvág folyók közében. „1900 körül a magyar zeneszerzőnek előbb

népdalt kellett gyűjteni. … De látva a falu népét, az ott kallódó sok tehetséget és friss életerőt, *feltetszett előttünk egy a népből újjászületett, művelt Magyarország képe.* ***Ennek megvalósítására rászántuk az életünket.***" [29.] Íme a művész, aki nem öncélú „zenei fundamentalista" (kifejezés tőlem; V. L.), nem önmagát érvényesíti, hanem látja a népe („adatközlők") helyzetét, ebből nemcsak érzésvilágát és folklórkincsét érti meg, hanem felismeri azt is, hogy változtatni kell. Új Magyarországra van szükség!

Íme a népdalgyűjtés és a társadalmi struktúra közötti összefüggés Kodály felismerésében, aki ebből feladatot fogalmaz meg: „Amit háromszáz éve az Esterházy-palotákban daloltak, azt ott ma már nem tudják. De tud még belőle Szalai Zuza, kis töpörödött öregasszony, Kolon nevű kis zoboraljai faluban. … *A falu megmentette a tradíció folytonosságát. A mi dolgunk átvenni tőle és tovább ápolni.* ***A tűznek nem szabad kialudni.***" [30.] Felszólítás ez tűzőrzésre a következő nemzedékek számára, egy új Magyarország érdekében, aminek „megvalósítására rászántuk az életünket". *A sorsközösség vállalása feladattá lesz*. Az állapot tarthatatlan. Kodály írja: „A magyar nép úgy élt a műveltebb réteg tőszomszédságában, mint egy idegen világrész. Ma is úgy él." [31.] Márton Áron ugyanezt veszi észre: „népünk tömegénél a nyelv és a vér közössége mellől hiányzott a kultúra közössége. … Egy pompázó kultúra közvetlen tövében elhagyottan élt, a kultúra közösségéből kifelejtették." [32.] Kodály 1927-es látlelete szerint „a magyar városlakónak a falusi magyar csaknem olyan egzotikum, mint a néger". A feladat pedig ebből adott: „Nem elég autón átrobogni a falun. Be kell lépni a kapun, körülnézni a házakban: ott is emberek laknak. Sokszor égbekiáltó testilelki nyomorúságban (erről is mi tehetünk), *és mégis mennyit tanulhatunk tőlük.*" [33.] A feladat mindenkire vonatkozik, ha a folklórista azonosulni tud a néppel, akkor azt bárki megteheti.

A város is azonosulhat a falu problémáival: „Sokan a város kultúráját féltik a falutól. Pedig a *magyar urbanitás* sajátos formái csakúgy a hagyományos, népi gyökerekből fejlődhetnek ki, mint a művészet. … Az egész ország szinte egyetlen nagy város legyen, ahol a falunak is jut annyi a városi kultúrából, amennyire szüksége van. A városi ember otthon legyen a falun is, s a falusi se legyen idegen a városban. Ez nem utópia. A falu valósággal éhezik a kultúrára, s a város sem fog konokul ragaszkodni idegenségeihez, ha megérti: nem mind kultúra, ami idegen, s nem szükségképpen idegen, ami kultúra." Karácsony Sándorhoz hasonlóan Kodály is eljut a magyarság-európaiság kérdéséhez: ellentétek-

e, vagy összetartozók? „Megérkeztünk az örök problémához: *magyarság és európaiság szintézise*, Szent Istvántól máig és örökké. *Addig él a magyar, míg meg tudja oldani*.”[34.]

Kodály eszméiben felismerhetjük azt is, hogy mi lehet a néppel való azonosulás eredménye. Ez pedig nem más, mint a népi kultúrára épülő magas kultúra. Ha egynegyed évezrede gyarmati sorsra jutásunk miatt társadalmi szakadás történt a nép és urai között, az így létrejött kettős társadalom és kettős iskolarendszer miatt pedig elvált egymástól a népi és a magas kultúra, akkor a néppel való azonosulás, a sorsközösség vállalása a népi kultúrára épülő európai kultúrát kell, hogy eredményezzen. Népi kultúra és „magas” kultúra – talán csak a gyarmati népek tapasztalata fejezi ki ezt a kettősséget. Ha nálunk is él ez a kettősség, akkor abból is látható, hogy gyarmati nép lettünk egy idegen hatalom nyomása alatt. „Érdemesnek látszik elgondolkodni a nép- és műzene kölcsönös viszonyán. Csakugyan annyira két külön világ, mint általában gondoljuk? Azt hinnők, minden országban vannak művelt és műveletlen emberek. Amazok zenéje a műzene, emezeké a népzene. A dolog azonban nem ilyen egyszerű. *Egynyelvű* (ezt érthetjük úgy is: egy nyelvezetű, egy értésű; V. L.) *zavartalan fejlődésű országokban mindkettőt ugyanaz a szellem hozza létre, mert* ***ugyanaz a szellem él az alsó és felső rétegekben.*** *A műzene a népzenéből nő ki, annak szerves folytatása*”.[35.] Kodály célja az, hogy felzárkózzunk a zavartalan fejlődésű országokhoz. Ennek megvannak a gazdasági, társadalomtudományi-politikai elméletei. Ennek adódhatnak kívülről diktált feltételei is, ami pedig nem segítheti a felzárkózást. *Megerősödni csak belülről lehet*. Kodály „bennszülött” kulturális programja: „a magyar dalt felemelni és *ősi gyökeréből a külföldivel egyenlő rangú művészi magaslatra fejleszteni* sürgős és égető problémának mutatkozott.”[36.] Budapest ennek nem volt könnyű területe: „Mikor a ’Kékszakállú’ 1918-ban, hét évi hevertetés után felcsendült az operaházban, nemhogy a közönség, de még a falak sem rezonáltak rá. Világos lett: a falakat előbb ki kell bélelni a magyar nép hangjával, ha azt akarjuk, hogy az abból lekezelt művek visszhangra találjanak bennük. A közönséget pedig *saját zenei nyelve* öntudatára kell ébreszteni, különben meg sem érti, amit ezen a nyelven mondanak neki. *A Háry János, a Székelyfonó erre a munkára vállalkozott*.”[37.] Annak oka, hogy leküzdendő ellenállással találta szembe magát e munka közben, abban van, hogy nem bizonyultunk normális országnak. Hazaffyaink itt ellenséget szimatolnak. Pedig Kodály leírta: „*Normális országban a művelt réteg a népből nőtt ki*.”[38.]

Márton Áronnak az egész népművelő és evangelizációs programja arra irányult, hogy *a művelt réteg a népből nőjön ki*. Míg az urak sopánkodtak a trianoni tragédia felett, addig Márton Áron a népben kereste és találta meg a megújító tiszta forrást. „Ha csak sopánkodunk, ravatalra kerülünk s a nemzeti gyásznak annyi fölösleges érzésével és magunksajnálásával szövögetett fátyolát ráteríthetjük a magunk s népünk koporsójára, ha *életünk mélyeiből* a megújító források erőit föl nem fakasztjuk."[39.] Majd ezután fejti ki, hogy a nép felemelésre irányuló munkának, népművelésként a felekezeti iskolahálózatra kell épülnie, majd írja le a már idézett bírálatát, ami szerint a magyarság körében átfogó népművelést utoljára az Árpádok végeztek. Ez a népművelés megcélozhatja azt is, hogy iparosaink, földműveseink a versenyképesség érdekében kellő műveltséggel bírjanak – nem egy helyen kifejti, hogy a népben rejlő belső energiák erre jó alapot jelentenek –, de céljának tekintette a népből felnőtt értelmiség megteremtését is. Ezért tartotta kevésnek azt, ha a középiskola csak az úri réteget termeli újjá, [40.] az Erdélyi Iskolát pedig azért alapította, hogy a nép és az értelmiség közös műveltségben találjon egymásra. Kodályhoz hasonlóan tudta, hogy normális országban, normális társadalomban (kisebbségi társadalom, ha élni akar, csak normálisan működhet!) *a művelt réteg a népből nő ki.* De ha a műveltséget a földművesre, az iparosra is ki akarta terjeszteni, akkor nem csak egy rétegben, hanem a népben gondolkodott. Ebben pedig Németh László jelenti a párhuzamot, aki számára *A minőség forradalma* jelentette a garanciát arra, hogy élménnyé legyen minden tanulás és minden munka, [41.] és *A nép Eötvös-kollégiuma* gondoskodott volna arról, hogy minden munkának szellemi háttere legyen.[42.] Németh László is botránynak tartotta a kettős társadalmat: „nálunk is két külön kultúra él egymás alatt; *fent*, amit a koráramok és a nagy magyar alkotók alakítottak ki s *lenn* a falujába bezárt nép ősi szokástörvényei", és ebben a helyzetben „a Bartókoknak kell gondoskodniok, hogy az új *közös* kultúrában … ott legyenek majd a százados népi sors ízei."[43.] Márton Áronnak is az egységesült társadalom volt a célja, és mivel látását nem homályosította – inkább élesítette! – a kisebbségi sors, ellátott Európa túlsó végébe, hogy az angol iskolarendszerben lássa meg annak lehetőségét, hogy a mindenki számára kötelező szakmai kiválóság, a sorsközösség vállalásával, a közösségért végzendő önzetlen munkával is párosuljon.[44.] *Minőség és jellem* a hétköznapi életben: ha ez egységesíti a népet, akkor a nép életerőt mutat.

Márton Áron számára a sorsközösség elvállalása egyet jelent azzal, hogy felelősséget vállalva felelősséget ébreszt. „Aki a közösségből él, a

közösségnek munkával és felelősséggel tartozik."[45.] Az értelmiségi, a hivatalviselő felelőssége ez, akinek a munkáját így *a nép, a közösség körén* ***belül*** határozza meg Márton Áron. Ő azonban két világháború között élve és két diktatúra szorítását megtapasztalva, a felelősséget úgy értelmezte, hogy a nép nőjön fel a feladathoz és utasítsa el az embertelenségeket. Erre hasadt társadalom nem képes, csak az, amelyik egységesült. Kolozsváron Márton Áron tanítványai szerkesztették 1937-ben a *Hitel* című folyóiratot. Ebben mesterük a népművelés, a népnövelés feladatává tette azt, hogy *a készülődő háborús szellemmel szemben szülessen meg a magyarság elutasító végzése*. Amit a nagyhatalmak politikusai 1937-ben nem akartak észrevenni, arra Márton Áron prófétai látással hívta fel a figyelmet: „A népek gyilkos versengésének vagyunk tanúi és egyben megélői. A népeket meghatározó természetes különbözőségek ellentétekké, az ellentétek pedig természetellenes gyűlölködéssé fajultak s félelmetesen kavarognak az emberiség feje fölött meggyűlt viharfelhők. Senki sem tudhatja, mi lesz, ebből a világvajúdásból mi születik meg. De egy biztos: akár bekövetkeznek a készülő katasztrófák, akár győz a békés belátás, a mostani kavargásból *a jövőbe csak azok a népek menthetik át életüket, amelyek munkába tudják állítani összes szellemi és erkölcsi erőiket*. Vajon lesz-e a magyar népnek Széchenyi-lelkületű értelmisége, amely belátja ezt és a történelem szándékát erős markolással és lázas munkával az élet irányába fordítja?"[46.]

Itt megjelenik a nép és az értelmiség közös felelőssége, pedig sznobjaink hányszor próbáltak ellentétet állítani a két fogalom közé. A nép feladata munkába állítani összes szellemi és erkölcsi erőit. A történelem formálását értelmiségi feladatnak tekinti. Ugyanakkor a Széchenyi-lelkületű értelmiség nem vonatkoztatható el attól, amit *közértelmesség*ként már idéztünk a Széchenyi által írt *Hitel*ből – és ezt a tanulmányt a kolozsvári fiatal értelmiség által szerkesztett *Hitel*be írja Márton Áron. A közértelmesség közös értelmesség, e felfogásban pedig ***az értelmiségi nem individuum, nem öncélúan okoskodó „entellektüel",*** *hanem feladata van,* ***csak népével sorsközösségben értelmezhető értelmiségiként.*** És e felfogásban végzettségtől függetlenül értelmiségi mindenki, aki népéért felelősséget visel. Ahogy Németh László feladatának látja azt, hogy szellemi orientációt nyújtva megmentse a „két sors közé került embereket",[47.] úgy Márton Áron is elvárásként fogalmazza meg: „*Az értelmiségi osztálynak kell ráébrednie, hogy a műveltségbeli és lelki távolság kiküszöbölése az ő feladata*. Ami alatt nem a műveltség egyformásítását értjük, nem is a tanultak időnkénti kirándulását a néphez fölényes kioktatások, vagy lírai ömlengések céljából, még ke-

vésbé a felszínes városi műveltség reámázolását a falura, hanem *a közös sors becsületes vállalását, a népi érdekek önzetlen szolgálatát*, és a legkülönbözőbb foglalkozásokon keresztül … a lelki közelség megteremtését."[48.] Márton Áron tudta, hogy nincs egyedül, sokan munkálkodtak azért, hogy az örökölt hátrányt ledolgozzák, a kettős társadalmat megszüntessék. Másokat is munkára ösztönzött annak felismerése, hogy „ugyanannak a népnek kebelében külön népek keletkeztek", hiszen a „népünk felemelésére halaszthatatlanul szükséges munkát sokan sürgették és csinálták is". Erdélyben Márton Áron bizonyult a sorsközösség építés fókuszpontjának. „Az Erdélyi Iskola ezeknek az elszigetelt és az elhalás veszélyének kitett törekvéseknek állott szolgálatába. Nem kezdte, csak oldaluk mellé szegődött azoknak, akik önálltatás helyett már itt is dolgoztak. S rövid egy évi munkája nyomán a meglévők mellett új lelkesedések keltek fel" – írta az Erdélyi Iskola alapításának első évfordulóján.[49.]

Márton Áron számára a sorsközösség formálásához különleges hangsúlyt adott Erdély etnikai térképe. Ott van a Székelyföld a maga tömbös magyarságával, és ott vannak a vegyes nyelvi vidékek, azok között is a *szórványok*, ahol a magyar lakosság csak töredékét jelenti a helyi, túlnyomóan román közösségnek. (Akkoriban sok helyen még a németség is számottevő részarányt képezett.) Márton Áron tudta, hogy kevés, ha a sorsközösséget csak a tömbös székelységben, a szórványhoz képest egyértelmű biztonságban képzeljük el. Még a második bécsi döntés előtt, de már püspökként a nyelvi beolvadás előtt álló, vagy a beolvadásnak már bizonyos fokára is eljutó, a tömbmagyarság számára sokszor elfeledett hit- és nemzettestvérek felé szorgalmazott apostoli munkát. „A nagy területen, az Egyházmegye ősi határai között vannak zsúfolt katolikus vidékek egymás mellé sorakozó egyházközségekkel, őrt álló tornyok zárt sorával, iskolákkal, sokasággal; de vannak messzi területek, ahol imitt-amott, nagy távolságokra, valamelyik völgyben eldugva, vagy a helység szerényebb pontján meghúzódva áll egy katolikus templomocska, amely öt, tíz, sőt több egyházközségbe szétszórt kicsiny nyáj fölött őrködik. S ezek is *édestestvéreink mostohasorsban*, elhagyatva, veszélyek közé kidobva. … *Kötelességünk, hogy utánuk menjünk*, tervszerű, alapos gondozásba vegyük őket, hogy megérezzék a nagy testvéri közösség erejét, szeretetét, és megteljenek bizalommal, s büszkén vállalják és tartsák mindazt, amit apáiktól kaptak."[50.]

Magyarországon Erdélyről beszélve sokan az öntudatos székelyekre gondolnak. Pedig van másfajta erdélyi sors, nehezebb erdélyi identitás is, amit azok a magyarok élnek át, akik a beolvadás veszélyeinek van-

nak kitéve. És bizony hozzátehetjük, hogy az öntudatos székelyek részéről talán még ma is el-elhangzik egy-egy lekezelő szó az erdélyi szórványmagyarság felé és a moldvai csángó magyarok felé is, pedig egy olyan földrajzilag-etnikailag tagolt világban, amit Erdély (és szomszédja, Moldva) jelent, a biztonságban élő, vagy legalábbis magát abban gondoló népcsoportnak vállalnia kell a közösséget a kiszolgáltatottabb nemzetrészekkel. Már csak azért is, mert ha az asszimiláció megszűntet egy-egy kis nyelvszigetet, attól még nem áll meg, hanem terjed tovább a tömbös területhez. Az asszimiláció „nem hatódik meg", nem hőköl vissza, amikor eléri az összefüggő kisebbségi nyelvhatárt, hanem kimar belőle, és kialakítja a szórványokat ott, ahol az előbb még többség volt a kisebbség. A Székelyföldön érezni kell ezt a veszélyt, és ami áldás a szoros összetartozásból, az abból való erőből, akár az autonómiából származik, azt ki kell terjeszteni a magyarság számára már veszni látszó, távoli vidékek felé is. A székely *Márton Áron nem volt beszűkült. Ellátott Európa túlsó végébe*, amikor az angol iskolarendszert, az ott megfogalmazott nevelői célt, a jellemformálást látta követhető mintának, ellátott a katolikus Európa fókuszába akkor is, amikor a katolikus társadalmi tanításnak nem csak jó értelmezőjévé, hanem alakítójává lett, és látta az európai gondolat lényegét, amikor az első jogvédők közé emelkedett. *Eközben* – mivel európaisága nem volt a sznobok üres és öncélú szellemi előkelősködése, magyarsága pedig nem volt a veszni látszókkal szembeni arrogancia – *ellátott az erdélyi szórványvidékek, a beolvadó magyarok felé is*, mintát adva arra, hogy a jellemében nevelt ember nem a saját javát, nem is csak a saját biztonságát keresi, hanem áldozatot vállal. Sorsközösséget vállalt velük a második bécsi döntés idején, amikor lett volna indoka arra, hogy a Székelyföldre, vagy Kolozsvárra költözzék, de ő mégis vállalta a közös keresztet az Antonescu-féle Romániában maradt maroknyi, üldözött dél-erdélyi magyarral, és közöttük maradt. A sorsközösség vállalását keresztvállalássá nemesítette – amit néhány év múlva, a börtönt vállalva sem tagadott meg. „*Egy gondolat ereje nem az, amit mond, hanem amit ad*" – írja Németh László [51.] és elmondhatjuk, hogy gondolataival, cselekvő példájával, máig hatóan, népet megtartóan, Márton Áron a huszadik század legtöbbet adó néhány magyarja közé tartozik. Kányádi Sándor mondta róla egynegyed évszázaddal ezelőtt a hozzá hajnali órán betoppant vándornak: „*Nem csak Áronunk, hanem Mózesünk is volt ő*."

Ahogy Kodálynál láttuk a törekvést arra, hogy ő, mint folklórista azonosuljon a néppel azért, hogy meg is értse a népet, úgy Németh

László íróként törekszik ugyanerre. (Hozzátehetjük ehhez, hogy a hajdú Karácsony Sándor és a székely Márton Áron annyira népük sűrűjéből érkeztek, hogy náluk a legtermészetesebb, eredendő azonosság miatt e törekvést meg sem kellett fogalmazni.) Németh például egyenesen az írói nagyság feltételének tartja a kölcsönös tanulásban-tanítványságban megmutatkozó azonosságot: „Nem élt nagy magyar író, aki *tanítványa* ne lett volna a népnek, amelynek *tanítója* lett." A kölcsönös tanulás, együtt-haladás igénye Karácsony Sándorral mutat párhuzamot. Majd hozzáteszi: „Csak az epigonok irodalma volt népi*es*kedő, de aki itt mint író számított, művészete gyökerében mindig *népi* volt." E kötelező sorsközösség tételi fel vele a kérdést: „Ki segít a magyar népen, ha nem a magyar író?" [52.] A mindig köztünk nyüzsgő törtetők miatt használja a fent–lent ellentétpárt, hiszen felfelé csak a néppel együtt, közösségben szabad jutni. „A magyar írónak a népibe kell *le*húzódnia. Nem divatból, hanem kényszerű egymásrautaltságból." A sorsközösség vállalása tehát egymásrautaltságot jelent a kiszolgáltatottakkal, ha úgy tetszik közös keresztvállalást. Hivatkoztunk már Kovács Imre számítására, ami szerint a magyarság kétharmada akár faluban, akár az uradalmak pusztáin, akár külvárosokban élve vagyontalan proletár, nyomorog. Németh ugyanezt látja, szerinte sincs helye a népi*es*kedő, hamis parasztromantikának: „A magyar nép ma is proletárnép; abban, ami itt a napszámos- és igen szerény kispolgárszint fölé esik: elenyésző a magyar. … A Habsburg-kor álmagyar felépítménye most omlik össze végképp". [53.] Németh László rendkívül érzékeny elméjű-lelkiismeretű író volt, így életművével válságot regisztrált, és arra adott választ. Marxista ellenségei, a kincstári és pártoptimisták halálhangulatnak nevezték Németh válságtudatát. A kincstári optimizmus kimúlt, Németh viszont az életet szolgálta azzal, hogy volt bátorsága vállalni a nyilvános gondolkodást, a nyilvános tanulást és azt a kölcsönösséget, amit az író és a nép közötti egymásrautaltság jelent. Ismét Kányádi Sándorra hivatkozok, ezúttal a Szárszón halálhangulattal vádolt Németh Lászlót igazolva. Kányádi szavaira hivatkozok, amit a koszorús költő – Széchenyiről szólva, de rokon lelkekre is érvényesen – még 1983 decemberében egy műegyetemi kollégiumban mondott nekünk: „*A tragikus életérzés inkább viszi előre a világot, mint az optimizmus – kivált, ha az kincstári*." [54.]

Említettük az imént, hogy a hajdú Karácsony Sándor, és a székely Márton Áron annyira népük sűrűjéből érkeztek, hogy részükről a legtermészetesebb és eredendő azonosság miatt meg sem kellett fogalmazniuk azt a törekvést, hogy a néppel azonosulni kell. Németh László egy

esszéjében említett három írót, akiknél szintén nem merült fel ez a probléma. *Lentről* érkezve a „magas" irodalomba, lényükből eredően fejezték ki annak a történelem alá szorult világnak az életét, érzéseit, amit Karácsony Sándor filozófusként, elméleti pedagógusként, Márton Áron pedig lelkipásztorként, a pedagógiát és a katolikus társadalmi tanítást a maga helyén elméletileg is gazdagító gondolkodóként, mélyről érkezve kifejeztek. A három író, akit Németh említ, a székely Tamási Áron, a dunántúli, felső-tolnai Illyés Gyula, és a hortobágyi, azon belül Balmazújvárosból érkező Veres Péter. Nekik sem kellett azonosulniuk a néppel, mert eredendően azonosak voltak a nehézéletű magyarokkal, nem túlzás állítani, hogy a magyar Géniusz felhajtóereje dobta fel őket. „Emberek a nemzet alatt" – írja Németh László, mert ez a három író a harmincas évekre egyértelművé tette azt, hogy amit leírnak, az a nemzet szorító nyomása alól érkező magyar irodalom, mint ilyen: üzenet.

A nemzet akkor azokat jelentette, akik díszmagyarba öltöztek, vagy hajlonghattak a díszmagyarba öltözöttek előtt. Tamási Áron persze 1920 után már egy másik világhoz tartozott, de az utódállami nyomás nem kevésbé volt elviselhetetlen, mint a hazai. Veres Péter pedig 1941-ben közli is, hogy még a falukutatás hőskorában írta művét, „amikor a fiatal magyar írókat valósággal megszállta a vágy, hogy meg kell ismerni a népünket … Persze én nem kívülről, hanem belülről kutattam a parasztságot, hiszen benne éltem. … Ha van ennek a könyvnek értéke, akkor a belülről átélt hitelesség."[55.] Ha valaki hitelesnek nevezheti saját könyvét, akkor az, aki maga élte át, amiről ír. Németh összegzése a három íróról: „Mind a három kép azokról a magyarokról szól, akik *a nemzet alatt élnek*, s mind a három olyan író munkája, aki mint író, e nemzetalattiakat választotta a nemzet helyett. *Népből jöttek írták a népről.* Nem népi*es* könyvek tehát: nem városiak hazudták városiaknak a falu rovására."[56.] Karácsony Sándornál láttuk a sorsközösség elvállalásának hiteles koncentrikus köreit: előbb a hazaiak, majd a szomszédság, végül a távolabbi égtájak, más kontinensek. Németh László is látta a szolidaritásnak ezeket az egyközpontú köreit. Sok helyen írt a belső sorskérdéseinkről, arról, hogy nem lehet magyar a magyarnak ellensége. Tamásira hivatkozott egyszer: „Tenni kell valamit. Ha nem vigyázunk, egyenként ütnek bennünket agyon."[57.] A három mélyről érkezett íróra, Tamásira, Illyésre, Veres Péterre való hivatkozás e legbelső, hazai körnek az életerejét mutatja meg; a legbelső szolidaritási kör, a nemzet alatt élők felszínre hajtják tehetségeiket. Nem elszigetelt egyéniségek-tehetségek ők, minden bennük van abból, ami érték a nemzet alá szorított népben rejlik.

Németh László tejtestvériségnek nevezte azt, ami a szolidaritás legbelső körét követve, a szomszédsággal, a környező kis népekkel való sorsközösséget jelentette. „Itt élünk egy sorsközösségben … egymásról mit sem tudva. Igazán itt az ideje, hogy megismerjük 'tejtestvéreinket', akikkel egy sors száraz emlőjét szoptuk." [58.] Amikor majd az ötvenes években irodalmunk polihisztora a „műfordítás gályapadjára" kényszerül, azt a nyelvtudást hasznosítja, melyeket fiatalabb éveiben a Dunagondolat jegyében tanul: „Csehül tanulok, románul, szerbül lengyelül … ráerőszakolom magam a német észjárásra s ide-oda levelezek, hogy tót, cseh, román viszonyok felől tájékozódjam." [59.] Azt ismerte fel Németh László, hogy a nagyhatalmak közé szorult kis népek, csak egymás mellett, s nem egymás ellen élhetik saját életüket: „A magyarság sorsa a kis népek zónájához, Kelet-Közép-Európához kötött, … Mik ezek a közös érdekek? Védekezés a németség ellen. … A második közös veszély: az orosz szocializmus." [60.] Bírálatokat zúdítva maga ellen, elutasítja a magyar kizárólagosság gondolatát, aminek pedig volt konjunktúrája az akkori világban: „*Nincs rosszabb magyar, mint aki csak magyar*, s hazai kátyúkban akarja prófétává cuppogni magát. De *a műveltség legyen igazán az, s ne félreértett nyugati modoroskodás.* … vessük magunkat a lengyel, román, szerb, cseh nép irodalmára" – írja 1939-ben.[61.] Nem a környező népek államhatalmaival keresi a sorsközösséget, mely hatalmak alatt a magyar kisebbségek szenvednek: „A magyar író … a *testvérszenvedőket* keresi … Egy állami keretek alatt és fölött indázó, lebegő szolidaritás ez".[62.]

Németh Lászlónál a szolidaritás legkülső köre úgy is tetten érhető, hogy a magyar kultúrában látja meg az egyetemes kapcsolódási pontokat. A legbelső kör, a legmélyebb gyökérzetű magyar kultúra, amit a sznobok provincializmusnak neveznek, felmagasodik az egyetemes értékekhez. Kodály a saját zenéjéről vallotta (ha ezt név nélkül idézném, a sznobok provinciálisnak bélyegeznék Kodály szavait!), hogy műveit azért írta, hogy a magyarság saját zenei nyelve öntudatára ébredjen, és itt más mellett a Székelyfonóra is hivatkozik.[63.] Németh László pedig azt vallva, hogy a legsajátosabb magyar kultúra az egyetemes értékek világába nő fel, éppen a Székelyfonóról írt recenziójában vallja: „Kodály Zoltán jóvoltából a katlan perem-hegyeit áttörte a zene s ami tegnap még helyi különlegesség, adomaírók prédája; provincializmus volt; Olton, Dunán megindul a tenger felé." [64.] Létezhetnek a felvilágosultságnak az önmagukra osztott szerepében tetszelgő aufkléristák, akik a népiségről hallva provincializmusra gondolnak. Ők nem gondol-

nak arra, hogy létezik például francia népiség is, csak éppen a francia társadalom fejlődésének folyamatait nem gátolta annyi minden, mint az Alpoktól keletre élő népekét, ahol a Habsburg-uralom vert éket e népeknek a nyugati világgal ápolandó kapcsolatai közé. Így például a francia népiség a francia nemzet szerves részévé válhatott. A francia népiség így már egy ideje nem „ügy". A népiség azért is az emberség egyetemes köréhez tartozik, mert a legsajátosabb érzésekben is megragadhatók a legegyetemesebb emberi kérdések. Bartók, Kodály, Ady, Móricz, József Attila – vagy éppen a Németh-regény és dráma – különböző szellemi-lelki háttérrel, de valamennyien a legsajátosabb formáinkat találták meg, autentikus magyar kultúrában élve európai értékké tettek bennünket. Ám, hogy a távolabbi nemzetek szélesebb köre csak Bartókot és Kodályt ismerte meg, annak nyelvi magányunk az oka. Volt már szó arról, hogy Ázsiából jöttünk, európaiakká lettünk. Itt is leírhatjuk, hogy *a magyar kultúra, a magyar irodalom Kelet és Nyugat: két világ találkozik bennünk* ***és általunk.***

Németh Lászlót a válságtudata emelte az egyetemes kultúra magasába. Ahhoz hogy a válság tényéből ne rezignált lemondás, nembánomság legyen, hanem értékeket lehessen kihozni belőle, újra kell gondolni az örökséget, ami a miénk. A válságtudat így nem szellemi fáradtságot okoz, hanem mondanivalót fogalmaz meg. *Németh felismerte, hogy a gyökerét veszített európai világban* ***a dolgok eredetéhez, a valahol meglévő gyökerekhez kell visszatérni, hogy egyáltalán az alapfogalmakat tisztázni lehessen****. Mert a válságtünet hozzátartozójává lett a fogalmi káosz is, melyben egy-egy kifejezés már más tartalmat hordoz, mint korábban, más tartalmat hordoz a társadalom egyik rétegében és mást a más rétegekben, mást egy vakbuzgónak és mást egy lélekben felnőtt, elkötelezett embernek, mást egy jogsértő nacionalistának és mást egy jogvédő patriótának. Németh László a gyökerekhez nyúlt vissza, hogy az eredetnél lelje meg a szavak és jelentések, a formák és tartalmak egységét, ami valamikor még megvolt. Így jutott el a régi magyarsághoz – és így jutott el az európai kultúra bölcsőjéhez, a görögséghez, amit az őt nacionalistának lefestő európai****as****ok (tehát műeurópaiak) meg sem közelíthettek.* És tévúton járt-e Németh László, amikor itt, a minapi XX. században a klasszikus görögség eszméjében keresett ma is ható értékeket? Annak a századnak talán a legnagyobb gondolkodója, Martin Heidegger vajon nem a görög filozófiához hajolt vissza, hogy az alapfogalmakat újragondolhassa? Mert „a létre vonatkozó kérdés Arisztotelész óta elnémult".[65.] Heidegger magát a jelenséget

igyekezett kiszabadítani a több mint két évezredes filozófiai tradíció régi fogalmaiból, hogy a gondolkodás válságán úrrá legyen. „Valaminek az eredete nem más, mint lényegének a származása.” [66.] Ezt az eredetet homályosította el a görögség utáni gondolkodás. Heidegger nem tekinti következmények nélkülinek a görög szavak más nyelvekre való lefordítását, mert a görög tapasztalanak a más nyelvbe történő *át*fordításával jár ez együtt. A fordítások átültetik a szavakat az eredendő tapasztalat nélkül. „A nyugati gondolkodás talajtalansága ezzel az átfordítással kezdődik.” [67.] *(Nem hasonlóról beszél Karácsony Sándor, amikor a nép és az értelmiség közötti értetlenséget látva, az értelmiség nyelvét* ***fordításnyelv****nek nevezi?)* Heidegger vallja, hogy a görög gondolkodásban az ember, mint a dolgok legvégső alapjára nyitott létező jelenik meg. „Az ember (a görög filozófiában; V. L.) beszélő létezőként mutatkozik meg. Ez *nem azt* jelenti, hogy lehetősége van hangnyelvi közlésre, *hanem azt*, hogy ez a létező (az ember; V. L.) *a világ és a jelenvalólét felfedésének módján van*.” [68.] Innen már nem esik messze Heidegger hátborzongató, léthatárt érintő kérdése: „Miért van egyáltalán létező, és nem sokkal inkább semmi?” [69.] Ezt követi a létezésünk értelmét firtató kérdés, amit az erkölcstan feszeget, de Tamási Áron is feltette: Mi végre vagyunk a világon? Egy ilyen kérdésre olyan válasz adható, ami feladatként is értelmezhető.

Németh László, aki az első világháború utáni világméretű erkölcsi válságban európai – tehát a kontinens szellemi születéséhez visszalátó – elmeként lépett fel, szintén a gyökerekhez hajolt vissza, mert a klasszikus görögség teljesebb életet élt, mint azóta akármelyik. A kezdet és a vég, az indíttatás és a cél egysége itt a legvilágosabb, a lét és az élet itt járja át leginkább egymást. „Amit elkezd, befejezi, s amit befejezett, otthagyja. Minden korszaknak megvan a külön értelme; minden csoportnak a külön szerepe. … A görög életnek ez a teljessége teszi a görögöt a világ legteljesebb nyelvévé. … *A görögök a minőség születése*.” [70.] Németh az egyetemen tanult orvosi tudománya által megkövetelt szintet jóval túlhaladó mértékben ismerte a természettudományokat, ismerte a magyar és az európai szellemtörténetet, regény-, esszé- és drámaíró volt, aki szépirodalmi műveiben pontosan ábrázolta a lélek legtitkosabb rezdüléseit, de az egyén és hatalom viszonyát is. A gyászától megszabadulni nem tudó, nem akaró Kurátor Zsófi Élektra-i karaktert kapott nála; Kárász Nelli által, a közönségesség és a nemes érzés küzdelmében megmutatta, hogy a falusi témájú regény nem lesz provinciálissá, sőt, világirodalmi rangot szerzett általa; drámahőseinek

egyike sem merte elengedni az igazság kezét. Általuk, hősei által megmutatta az értékrendi válságban szenvedő világot; tehette ezt, mert a forrást látva, *tisztában volt a részek és az egész viszonyával.*

Ha ő a gyökerekhez nyúlt – legyenek azok a gyökerek akár a görögségben, akár a régi magyarságban –, akkor nem lehet mellékesként kezelni ezt a figyelmet. Akár azt is hozzátehetjük ehhez, hogy a XX. században a katolikus egyház is a saját forrásaihoz, a Bibliához, az ősegyházi életgyakorlathoz, és az első keresztény századokhoz hajolt vissza, hogy a katolikus gondolkodást megtisztítsa attól, ami a történelmi kereszténységből a látást nehezítő módon rárakódott. Ez a XX. századi katolikus megújulás életgyakorlattá tette azt, ami valaha az egyháznak általánosan a sajátja volt: az élő közösségben megújult krisztusi életet. Németh László görögségeszménye sem állt meg az antik műveltség merő esztétikai szemléleténél, amivel éppen a görögség egyik jelentős pillérét, a poliszért, a (szellemi) városállamért, a közösségért felelős magatartást, a démosz aktív társadalomformáló szerepét hagyta volna ki a magyar hellenizmusból. *A másik emberért, a társadalomért, a demokráciáért érzett személyes felelősség nélkül nem teljes a görögségről alkotott XX. századi kép.* „Ahogy individualista az, aki mások rovására akar individuum lenni, nacionalista az, aki a maga nemzetiségét más nemzetiségek kárára akarja kifejleszteni.” [71.] Sem az individualista, sem a nacionalista nem tud felelős lenni a másik emberét, aki nem feltétlenül tartozik vele egy nációba. Némethet támadták már individualisták és nacionalisták is, de egyik szélsőség sem lát el a tengerig, ahová Kodály a „katlan perem-hegyeit” áttörve, „Olton, Dunán” át megindult. És a klasszikus görögségig sem látott vissza e két különös, valahol egymásra találó szélsőség.

A démosz, a szellemi városállam aktív társadalomformáló erejét az együttszenvedőkben, de nemcsak a közvetlen szomszédokban, a tejtestvérekben, hanem a messzibb égtájak népében is felfedezte. „Mi a mi századunk egyre nagyobb, döntővé vált gondja? Az úgynevezett *harmadik világ.* ***Európa a gyarmatosítás durva abroncsaival egy civilizációba fogta a föld népeit s századunk középső harmadán formailag felszabadította őket, de csak most derült ki, mit vesztettek közben;*** *mint termelők milyen hátrányba kerültek azokkal az országokkal szemben, ahol az iparosodás szervesen nőtt ki az életből, s milyen felületes részesedés az, amit* ***ősi civilizációjuk pusztulása*** *árán a mienktől kaptak.* ***A szörnyű gazdasági szakadék az iparilag fejlett s fejletlen népek közt*** *egyre szélesebbé nyílik s több gyűlölséget halmoz fel a fehér világ ellen.*” [72.]

Itt, amikor a harmadik világ problémáját érintve, nyilvánvalóvá válik Németh Lászlónak a távoli népek, bármely ember iránt érzett szolidaritása és az egész világ iránti felelőssége, Márton Áront állítjuk párhuzamnak. Amit Németh tejtestvériségként fogalmazott meg, az Márton Áron számára a közvetlen közelben élő románság iránti felelősség volt. 1942-ben Budapesten járva a Magyarországhoz visszacsatolt észak-erdélyi román kisemberek érdekeit képviselte az akkori magyar kormánynál.[73.] 1948-ban pedig, amikor Romániában betiltották az erdélyi románok görögkatolikus egyházát (románüldözés Romániában!), akkor rövid időn belül három körlevélben kelt a kommunista hatóságok által üldözött erdélyi román katolikusok védelmére.[74.] A püspök, aki erdélyi magyarként román érdekeket is tudott védeni, a keresztény életgyakorlat felett kritikát gyakorolva, globális méretekben, a harmadik világ felé is tudta vállalni a szolidaritást. Tudta, hogy az igazságosság nem szűkíthető le a csak saját köreinken belül élőkre, és nem korlátozható csak a szomszédra sem. *Az igazságosság nem lehet az önzés alibije*, így bármely népre ki kell terjeszteni. Ahogy az én szabadságom nem lehet mások szabadságának a korlátja, úgy egy nép, egy kontinens jóléte sem hátráltathatja más népek, más kontinensek boldogulását. *Az igazságosság gyakorlása önmérséklettel jár együtt*, így akár nevelő hatása is lehet. *Globális méretekben is.* 1974-ben Stefano Kim bíboros, szöuli érsek egy nyilatkozatát idézve beszélt egy sajátos európai és keresztény önzésről, amit akár jóléti és emberjogi kettős mércének is nevezhetünk. Idézem Márton Áront: „Egyik külföldi folyóiratban olvasom a koreai érsek, Kim bíboros nyilatkozatát. Azt mondja, Ázsia népei tömegükben nem keresztények, de napjainkban súlyos válságokon mennek át, és ebben a jelenükért és jövőjükért folyó küzdelemben a keresztények részéről nem részesülnek támogatásban. Ha az Egyház kiváltságát, vagy jogait sértik, püspökök, papok, hívek megtöltik hangos panaszukkal a világot, de ha nem keresztény intézményeket vagy embereket ér hasonló sérelem, érzéketlenül mennek el mellette, mint az evangéliumban a levita és a pap a rablók által kifosztott és az út szélén hagyott félholt ember mellett. A keresztények nem állnak üldözött vagy megalázott embertársaik oldalára, nem kockáztatnak semmit, nehogy veszélyeztessék a saját érdekeiket. Pedig most volna az evangelizáció alkalmas ideje… Elgondolkodtató szavak. – teszi hozzá Kim bíboros mondanivalójához Márton Áron – Ezek szerint a nemhívők és nemkeresztények tőlünk, kereszténytől példaadást és támogatást várnak, azt várják, hogy az igazság, igazságosság és szeretet parancsának

érvényesülését elősegítsük úgy, ahogy az evangélium kívánja, bátran és nyíltan, kockázat árán is, *bárhol* sértik meg azokat."[75.] Márton Áron arra tanít itt (és Németh László fentebbi szavai is ezt igazolják), hogy ha a keresztények csak a saját igazukról beszélnek, akkor elszigetelődnek azoktól, akik az egyháztól távol állnak – noha lehet, hogy épp tőlünk várnak megerősítést.

Kezdet és a vég, indíttatás és a cél egysége – ami törekvése volt a XX. századi filozófiáknak, vagy a görögség-élmény által küldetéstudattal felruházott Németh Lászlónak, az itt, a XX. század alapkérdésének számító, *a harmadik világ iránti felelősség*et felvető szövegekben, magyar olvasatban akár Németh Lászlónál, akár Márton Áronnál felismerhető – *mindketten felismerték az ember veszélyeztetett állapotát*. „Tegyetek tanítványommá minden népet" – hangzik a jézusi parancs a keresztény indíttatást megfogalmazó kezdeteknél (Mt. 28, 19), és az e szavak iránti felelősség megmutatkozik a katolikus püspöknél, és a református, de a tételes vallástól messze került, szekularizált, ám nagyon sok „tételes-hívő" kereszténynél tisztábban látó Németh Lászlónál egyaránt. „A hit egzisztenciális valóság" (személyes létezésünkkel együtt járó valóság) – mondja Márton Áron, és a keresztény gyökerekhez visszalátó emberként teszi hozzá: „az igazi tekintély nem lenyom, hanem felemel."[76.] A hit egzisztenciális valóságát megfogalmazó Márton Áron az eredendő keresztény forrásokat látja, mert az ókeresztény kor embere számára volt ilyen egységben a hit és az élet. Németh Lászlót pedig, aki bizonyos életszakaszaiban méreggel a zsebében járt, ez az igazi tekintély, a szellem által hitelesített tekintély emelte abba a magasságba, ahonnan már nemzeti, felekezeti, világnézeti határoktól szabadulva láthatta a valóságot – és ami talán a túlélést jelentette számára.

Válságtudat: igény a minőségre és versenyképességre

a) A válság mibenléte

Forrásaink közül Márton Áron és Németh László reflektáltak arra, hogy a XIX. századra a dolgok végső alapját megkérdőjelező bölcselet eljutott oda, hogy a dolgok mögött közös szellemet meglátó metafizikát száműzve, a szaktudományok lettek uralkodóvá a szellem fölött. Az ismeretek kizárólagos tárgyává az érzéki tapasztalatot téve, a *szak*embert avatták mindenhatóvá – aki viszont a szakján túl mást nem ismerhetett. A pozitivista „filozófia" ideje ez, ahol a szakember „nem egy közös műveltség

nyelvén szól a tényekhez, hanem minden tényhez a maga külön nyelvén. … (A tudományt…; V. L.) Ők hasítják ki a szellem közös határából és ők kerítik el." [77.] Németh László diagnózisa szerint tehát az ismeret kiszakad az egykoron volt eredendő tudás összefüggéseiből, a szakember átéli saját vélt mindenhatóságát – neki a saját szakján túliak mind dilettánsok – viszont a szakok újabb szakokat szülnek, az újabb szakok is saját nagyságukat élik át. „Azonban épp ez a nagyság vált a tudomány végzetévé is. … Nemcsak a laikusok száműzetnek mindörökre az ismeret földjéről, de a tudósok maguk is laikusok a harmadik szomszédban. *A szellemre ráfekszik az ismeretlen ismeretek végtelensége. … A tudomány azt sínyli, hogy kiűzte magából a szellemet, a szellem embere viszont elvesztette a biztonságát, nem tájékozódhat többé kora kultúrájában.* Az általános műveltség bombaszt, melynek nincs értelme: vagy elérhetetlenül sokat jelent, vagy szánalmasan keveset." [78.] A népi gondolat szellemtörténeti gyökereihez hozzátartozik az elszakbarbárosodó világ: a nép kétharmadának nyomoráért a gyarmati sorsunk mellett a szaktudományként jelentkező gazdaságtudomány is felelős, amely a pénz mögött nem látja az embert, és ami még rosszabb: nem is kíváncsi rá. Ez természetesen a harmadik világ helyzetére is igaz, amit említhetünk azért is, mert Márton Áron és Németh László egyaránt kifejezték közös felelősségünket, melyet a távoli népek sorsáért éreznünk kell.

Ahogy Németh László a válság szellemtörténeti alapjait fogalmazza meg, úgy Márton Áron az erkölcsi hátteret világítja meg. Márton Áron az első világháborúban katona volt, háromszor sebesült golyótól, a háború végére pedig hadnagyi rendfokozatot elérve, más emberekért is felelős volt. Az erőszakmentesség apostolává válva tudta, hogy mit beszél. „Az emberi szenvedélyek és gépek minapi gigászi küzdelmében véres *cafatokká szakadoztak* mind az élet velejéül, mind *a társadalom szerkezetéül szánt elméletek*. S az irtózatos próbatétel alatt végképp csődöt mondott a nevelés nagyképű iránya is, mely bölcseletében romlatlan emberi természetről, *a tudomány látható eredményeitől megkísértve* pedig *az ember mindenhatóságáról ábrándozott.* A pokoli torna idején olyan vad ösztönök ragadták meg az embert, és *a tudás az ösztönöktől elragadott ember kezében olyan gonosz eszköznek bizonyult, és a kettő – a szédületes tudás és a féktelen ösztön – együtt olyan poklokon hurcolta keresztül az istennélevésről képzelődő földi férget, hogy akarva nem akarva be kellett látnia, hogy romlatlan emberi természet nincs*, s következésképp ***a tudás megmérhetetlen ereje csak a megnevelt, a nyers ösztönöktől megszabadított ember kezébe való lehet***." [79.]

Márton Áron válságdiagnózisa a pedagógiai, népművelő, evangelizációs programjának is indító oka lesz. Itt érdemes megfigyelni, hogy a természettudományban, mint szaktudományban, a ***merő emberi tudás**ban* leragadt szemléletet Németh Lászlóhoz hasonlóan a válság okának tartja. Ez az a szemlélet, mely a XIX. századi pozitivista-empirista tudományban az embert, azon belül is a *csak egy szakot* ismerő szakembert mindenhatóvá avatta. Szak, mint mindenhatóság? Ott kezdődik a szellemi válság, amikor az ember még ezt az ellentmondást sem ismeri fel! Márton Áron válság-fogalmára ma, a pénzügyinek, gazdaságinak mondott válságok idején is oda kell figyelni, mert 1945-ben, Kolozsváron *közölte a válság mibenlétét, ami szerint az nem gazdasági, nem politikai, nem hatalmi, hanem erkölcsi természetű*: „Új korszak van készülőben. … S legyünk tisztában azzal is, hogy a világválságot sem hatalmi szóval, sem egyszerű rendszerváltozással nem lehet megoldani. A rend és a béke kimondottan erkölcsi feladat." [80.] Máshol pedig *az ember legszemélyesebb válságával hozza összefüggésbe azt, amit gazdasági és politikai válságnak neveznek*: „kitűnt, hogy a válság nemcsak gazdasági és politikai, hanem ***lelki válság*** is; tehát a bajokat és azok orvoslását nemcsak a külső körülményekben kell keresni, hanem a körülmények alanyában – a most valóban szenvedő alanyban – az emberben is." [81.] A tényt, hogy a válság okát az emberben látta, a diktatúrák elleni fellépésként is értelmezhetjük. A diktatúrák, akár a nácizmus, akár a kommunizmus ugyanis azt vallották, hogy a "környezet" a bajok oka. Azt a kérdést elfelejtették feltenni, hogy a „környezet" mitől rossz. Ezek a diktatúrák a „környezet", a társadalmi berendezkedés erőszakos megváltoztatásával, vagy egyszerű terrorral vélték a válságokat megoldani. *Márton Áron az emberben látta a bajok okát, így megoldásként a gondolkodás átalakítását javasolta*, azt a gyökeres emberi fordulatot, amit a bibliafordítások magyar nyelve megtérésként állít elénk. Az ember gondolkodásának, *a saját gondolkodásnak, és nem másénak* megváltoztatása azonban a diktátoroknak nem tetszett, mert ez esetben elsősorban nekik kellett volna megváltozniuk.

b) Válasz a válságra: igény a minőségre

Németh László kora szellemi és erkölcsi válságára azzal felelt, hogy megfogalmazta a maga minőségeszményét, ami egy *forradalom,* mégpedig *a minőség forradalma*, ami nem az utcán, hanem a személyes bensőben, a saját életben zajlik le. A XX. századi kollektivitásideológia nem szüntette meg, inkább mélyítette az újkori, „szabadgondolkodó"

individualitás által kiváltott elidegenedést. Amit Németh László a minőség forradalmának nevezett, az a perszonalitásra, a személy méltóságára és ezzel összefüggő felelősségére helyezi a hangsúlyt, ami *erkölcsileg több*, mint az egyén önmagában csak önös joga. A minőség forradalma, más megfogalmazásában a *minőségszocializmus* egy keskeny út, ha úgy tetszik *harmadik út* a kollektivista eltömegesedés és az individualista önzés között. *A minőség forradalma, mint minden forradalom, felszabadít, de nem indulatot és előítéletet, hanem szellemet építő, az elnyomásban lefojtott energiákat. Ez a forradalom az egyén, közöttük a vállalkozó egyén magába szállásával kezdődik.* ***Olyan társadalmat vizionált Németh László, mely nem kollektivizál, de az egyén szabadsága nem lehet igazságtalanság forrása.*** Hitler hatalomra jutása előtt néhány héttel írta a Tanu 1933. januári számában megjelent, *A minőség forradalma* című tanulmányát. Botránynak tartja, hogy „azoknak az embereknek a száma, akik a munkájuk***nak*** élnek, napról-napra fogy." Növekszik a robotosok száma, fogy a lélek a munka hátteréből. A foglalkozások egyre kevésbé jelentenek műveltséget. „S hová jut a szenvedély, melynek nincs kapcsolata a közös élettel." Az élet anyagi fedezete nem mellékes, hiszen éhezők milliói élnek kevés milliomos árnyékában, azonban: „Az elosztás forradalma ideig-óráig talán megnyugtatja az emberiség igazságérzetét, de ha nem lép tovább, még boldogtalanabbá teszi az egyént." A boldogsághoz kevés az anyagi boldogulás, amit az individuál-kapitalizmus saját haszonélvezőinek biztosít, és kevés a kollektivista társadalom messianisztikus ígérete a majdani egyenlőségről. A boldoguláshoz, a munka és az életöröm egységéhez meg kell világítani a munka szellemi alapjait is. Németh a válságot a munka világához köti: „Minden tanulás, képesítés haszontalan; a munka a szellem teljes önmegtagadását követeli. … A minőségért forrongó ember ellensége a mai társadalom minden életformájának. … Akinek nem érdeke, hogy remeket csináljon, rabszolga, akár a magányosok (individualisták, önmaguk hasznára tevékenykedők; V. L.), akár az állam piramisát építi." [82.] Arra törekszik Németh László, hogy megszüntesse azt a szakadást, amit a sznobok a felmagasztalt „szellemi" és a ledegradált „fizikai" munka között okoztak. Nem végez különb szellemi tevékenységet egy hibakereső szerelő, vagy bármely más szakmunkás, mint egy irodakukac? (Vagy egy olyan történész, aki képtelen összefüggésbe állítani az általa levéltárból előrántott dokumentumot.)

Lehetnek, akik megvalósíthatatlan víziónak minősítik Németh Lászlónak a munkát végző emberről megfogalmazott programját, amit a

minőségi élet feltételének nevez. Amit azonban leír, az rokon azzal, amit a katolikus társadalmi tanítás – 1981-ben, II. János Pál pápa által – az *emberhez méltó* munkáról leír, ami szerint *a munka személyes* emberi tett. Ezért „az egész ember, a test és a lélek vesz benne részt, függetlenül attól, hogy fizikai, vagy szellemi munkát végez-e." [83.] Ez az enciklika a Teremtéstörténethez csatlakozva állítja, hogy „az isten képmására teremtett ember munkája által részesedik a Teremtő művében".[84.] Ahogy Németh a minőség vereségét látta abban, hogy növekszik a robotosok száma, úgy VI. Pál is leírja 1967-ben, hogy „csak az a munka nevezhető emberinek, amelyet az ember értelmi belátása alapján és szabadon végez".[85.] Németh nem sokkal a Tanu-tanulmány után is elmélkedett a minőség forradalmáról, amiben változatlanul ott látta a munka forradalmát is: „A munkásnak nemcsak méltó bért kellene követelnie, hanem *méltó munkát.* ***Élet és munka nem lehet két különböző dolog:*** *lerobotolom a munkát, azután megyek élni.* A munka az élet, s jaj annak a társadalomnak, amely az emberek szenvedélyét átengedi a magánéletnek, a kis monomániáknak, az unalomnak, ahelyett, hogy a minőségmunkán át maga szervezné meg." [86.] Bergson gondolkodását határozzák meg úgy, hogy *az élet filozófiája.* Bergson azt vallja, hogy a való élet a maga sokrétűségében és áramlásában sokkal tágabb kategória, hogy fogalmainkat ráerőltethetnénk, és Prohászka Ottokár is megfogalmaz hasonló gondolatot. Bergson szerint „nincsen a gondolkodásunknak kategóriája, … mely pontosan ráilleszkednék az élet dolgaira." [87.] Németh is erre érez rá, hiszen a munkát két látszólag ellentétes, egymást fenyegető, ám egyaránt materialista ideológia is fogalmi abroncsok közé igyekszik szorítani. Az individuál-kapitalizmus mint haszonszerző eszközt a maga gazdaságtanába állítja, a marxizmus pedig a kollektívitás öncélú ideológiai fogalmává fokozza le. Németh László ebből a harapófogóból vonná ki a munka fogalmát, amikor a személyt építő örömforrást igyekszik megláttatni benne. Ehhez az embernek kell megváltoznia: „Lehet tömegmunkát csinálni, és lehet minőségi munkát. *Az embertől függ. Nem a foglalkozás gépies, mi magunk hajlunk gépiességre.*" [88.]

Németh László a Medve utcai polgári iskolában – melynek megírta a társadalmi monográfiáját – leginkább olyan robotoló munkások gyermekeit gyógyította és oktatta egészségtanra, akik szerették volna, ha fiaik nem öröklik a proletár sorsot, hanem legalább a kisegzisztenciák felé elmozdulhatnak. A polgári iskola intézménye erre nyújtott lehetőséget. Pontosan tudta, hogy az iskola diákjainak szülei milyen munkát

végeznek, és hogyan zsigereli ki őket a „keresztény-nemzeti", álkeresztény, álmagyar úri társadalom. Szociális lépésváltást sürget, a minőség szocializmusát, aminek semmi köze sem a nemzeti, sem pedig a nemzetközi szocializmushoz. „A munkást kétféleképp lehet megkárosítani, elvehetik tőle a munka értékét, s elvehetik tőle a munka örömét. Az első megkárosítás ellen a munkásság egy hatalmas mozgalomban kelt fel; a másikfajta megkárosítás ellen nem támadt mozgalom."[89.] A munka értékében való megkárosítás az anyagi kizsákmányolást jelenti, ami ellen szocialista mozgalmak léptek fel. Németh László a másik fajta megkárosítás ellen igyekezett mozgalmat szervezni. „*A minőség forradalma mint a szocializmus kiegészítője, a munkához méltó bér mellé emberhez méltó munkát is követelt*."[90.] Az államszocializmus ideológusai arról beszéltek, hogy az *ő* rendszerükben „munkásosztály" emberhez méltó munkát végez. Itt ismét hivatkozok Andorka Rudolf demográfia-órájára, ami szerint két legjobb státuszú budai kerület lakóinak várható átlagos élettartama a hollandiainak felel meg, a pesti munkáskerületek lakói pedig várhatóan annyit éltek a hetvenes-nyolcvanas években, mint az átlagemberek Szíriában. Nem kell magyarázni, hogy mennyire volt emberhez méltó az a munka, melyet az államszocializmus idején a magyar fővárosi munkások végeztek. Ettől tartott Németh László már 1936-ban: „a minőségszocializmus, a Bizánc-mentes szocializmus",[91.] a Bizánc-mentes szocializmus pedig szovjetmentes, kommunistamentes szocializmust jelentett.

Az érzékeny szellemű Németh László válságot regisztrált, és felismerte, hogy strukturális válságról van szó. Nem volt lezárt szellem, ezért felismerése előhívta benne a minőség igényét, a válság tudata Némethben tehát szellemi felhajtóerőnek bizonyult. A marxisták diagnózisa önmagában nem volt rossz, amikor a munka és a tőke viszonyában látták a társadalmi feszültségek okát. Ők azonban konfliktust élezve, úgynevezett osztályharccal, erőszakkal akarták megszüntetni a feszültségeket. Az erőszak azonban erre nem alkalmas. Németh László, akinek válságtudatát a marxisták halálhangulatnak nevezték, társadalmi harmóniában, a polgárosodásban, a képzettség növekedésében, a munka és a szellem harmóniájában látta a kivezető utat. Azt vallotta, hogy a minőségi termelés (amit a kert-Magyarország is jelentett volna) felszámolja az osztályellentéteket. A polgárosodás igénye belülről vezérelt, a nép által akart reformra törekedett. „Belülről vezérelt" – érthetjük ezt úgy is, hogy a személy belső fórumáról, akarati világából vezérelt, kényszer nélküli reformról volt szó. De érthetjük úgy is, hogy ránk kül-

dött megváltók nélkül, a nemzeten belül kezdődik a társadalmi kiegyenlítés minőségi programja. Már más hivatkozásokban is láttuk, hogy Németh számára ez a nyugati fejlődés vonalába tartozott volna, mégpedig a kiművelt emberfők autonóm közössége, igényessége és öntevékenysége által. A minőség forradalma a nyugati fejlődés irányából egynegyed évezreddel korábban kisiklatott Magyarországon a nyugati társadalom *re*-formálása, helyreállítása lett volna.

c) Válasz a válságra: a versenyképesség igénye

Márton Áron kisebbségi, tehát szorongatott helyzetben élt. Németh Lászlóhoz hasonlóan érzékeny, mégpedig elsősorban az erkölcsi életre irányított emberként ő is felismerte a válságot, ami őnála erkölcsi válságként is megfogalmazódott. Ugyanakkor volt egy olyan válasza korának társadalmi válságára, ami Németh Lászlóval állítja párhuzamba, mert egyes megfogalmazásaiban *szintén a munka világához köti a válságot*. A kettejük közötti különbség abban áll, hogy míg Németh a minőség igényére, a munka szellemi hátterére irányította a figyelmet (és ez már nyolcvan éve nagy hangsúlyt kap az ő értékelésében), addig Márton Áron, a kisebbségi helyzetben élő gondolkodóként *a kisebbségi társadalom* ***versenyképesség****ében látott esélyt a továbblépésre.* Márton Áron értékelésében eddig nem kapott hangsúlyt ez az igénye (mely *minőségi váltás* nélkül szintén megvalósíthatatlan, „egy húron pendül" Németh Lászlóval), pedig a kisebbségi társadalmak életében napi szinten időszerű kell, hogy legyen ez a gondolat. Márton Áron szövegeinek analízise egyértelműen azt mutatja, hogy nagy jelentőséget tulajdonított a versenyképességnek, e gondolata, mely *ma is időszerű, nem hanyagolható el*.

Volt már szó arról, hogy a népművelő Márton Áron lelkülete a közműveltséget szorgalmazó Széchenyiével rokon. Itt állítsuk párhuzamba őket azért is, mert mindkettejük hazaszeretete távolt állt attól a nemzeti kritikátlanságtól, amit egy bizonyos hamis, álmagyar patriotizmus máig képvisel. Nem szépítették, nem kozmetikázták azt a képet, amit a magyar nép, a magyar nemzet mutat. Széchenyi bejárta Európát, sok helyen nyílott lehetősége az összehasonlításra, és arra a következtetésre jutott, hogy *a magyarság elmaradott állapotban van*. „Hogy a magyar, vagyis jobban mondva a magyarság elérheti-é a németséget – és el is hagyja-é, *ez kétséges* … Ha Sopronból Bécsbe utazom, az ausztriai rész jobban tetszik, ugyanígy, ha Pestről megyek Bécsbe … Midőn Sárospa-

takon át Lengyelországba mentem – Duklán által – kiváltképp feltűnt nekem Lengyelország kultúrája – összevetvén a mi barbárságunkkal. Ugyanezt éreztem, midőn Nagyváradról Fekete Tón által Erdélybe utaztam. Két évvel ezelőtt Horvátországban kivált a Sziszektől (Sziszek, Sisak: Száva parti horvát kisváros Zágrábtól délkeletre; V. L.) Zágráb felé vivő út bűvölt el – és ugyancsak megijedtem a poros, hamuszürke, rendezetlen öreg pátria láttán, midőn Zákánynál tulajdon birtokaimon ismét földjére léptem." [92.] Széchenyi nem szépít, *nem magyarkodik*, bármelyik égtáj felé hagyja el az ország határait (Erdély akkor a Habsburgok által el volt szakítva), elmaradottságunkat látja. Válságot regisztrál ő is, ami őbenne is felhajtóerővé lesz: „minden jobb lelkű ember bizonyos vágyást hordoz szívében – ha bár sejtetlen is – magán, felebarátin s mindenen, ami őt környezi, szüntelen javítni." [93] Íme a reform igénye, ösztönzés a változtatásra, a legnagyobb magyar fogalmazásában.

Márton Áron is gőzök nélkül nézte a magyarságot, látta elmaradott állapotunkat, ami versenyképességünk akadálya volt. „*Népünk elmaradottsága megszégyenítő.* Iparban, kereskedelemben nem bírja el a nyugati versenyt. Gazdasági szervezettsége nincs, … A földművelésben pedig nem jutott sokkal tovább a faeke kicserélésénél. … Az öntudatos népi magatartást pedig hazudjuk, ha állítjuk." [94.] Mindezekért pedig: „*A hangos magyarkodás már nem tud megtéveszteni*." [95.] Ahogy Széchenyi európai összevetésben, még a szomszéd népekhez hasonlítva is látta a dicsekvésre egyáltalán nem méltó helyzetünket, úgy Márton Áron az etnikailag tagolt, belső erdélyi társadalomban fogalmazta meg azt a válsághelyzetet, ami mellett nem állhattuk a versenyt, amiben – miként a legnagyobb magyar számára, úgy Márton Áron értékítéletében is – a nyugati verseny volt a mérték, a felhajtóerő.

Az Erdélyi Iskola alapításának az volt a célja, hogy a népben élő belső, közösséget építő, természetes energiák felszabadítására a papok és a világi hívők közül is apostolokat képezzen. Nem mellékes a gazdasági program, de az szellem nélkül önmagában hatástalan. Ennek szellemi előfeltétele az egységes népi gondolkodás és népakarat. „Ez azonban még hiányzik." [96.] A felnőttekre is kiterjedő iskolán kívüli népművelésnek az volt a célja, hogy ez a közös erő létrejöjjön. Márton Áron a népközösséget értékrendi összefüggésbe állította: „Minden nép annyit ér, amennyi ***értéket*** *saját magából* ki tud termelni. S addig él, amíg életét a *saját erejével* tudja táplálni." [97.] Árfolyamunk a saját belső erőnktől, saját értékeinktől függ. Ez életképességünk mértéke is, mert csak

önmagunkra számíthatunk. „Isten segítségén és két marokra fogott akaratunkon kívül más erők nem állnak rendelkezésünkre.” [98.] Egyértelművé teszi, hogy létünkért versenyt kell vívnunk, és versenyképességünk tőlünk függ, másoktól segítséget nem kaphatunk. Az Erdélyi Iskolát egy felismerés lökte életbe, ami szerint a „reánk kényszerített harcban egyszer úgyis felbukunk, ha csak sopánkodunk, … ha életünk mélyeiből a megújító források erőit föl nem fakasztjuk.” [99.]

Az erdélyi magyarság Trianon után nemcsak a természetes nemzeti közösségéből lett kiszakítva, de állásvesztések és kitelepülések miatt értelmiségének jelentős részét is elveszítette. A harmincas évekre felnőtt az a nemzedék, mely számára már csak gyermekkori emlék maradt, hogy magyarként a magyar államisághoz tartozhat. „Az élhető, régi utak nagy része bezárult és a többi bejáratnál is nap-nap után zuhannak le az irgalmatlan sorompók. Fiainknak eddig nem járt, a bőséges időkben talán le is nézett foglalkozásokhoz kellett átcsapniuk. … Az így magára maradt ember pedig csak akkor indul a győzelem reményével, *ha egészen kiváló abban, amit foglalkozásául választott.*” [100.] A magas képesítettség és az abból (is) fakadó megbízhatóság alapvető igénnyé lesz a kisebbségi társadalomban. A „korszellem vastag önzése” ugyan a „faji és vallási elzárkózás elvét igyekszik alkalmazni, de *a képesítettségnek és megbízhatóságnak ennek ellenére megingathatatlan árfolyama van az emberi szolgáltatások piacán.*” [101.] Nyilvánvaló, hogy itt első körben munkaerőpiaci és vállalkozói versenyképességről van szó. De nem Márton Áronról lenne szó, ha a megfogalmazott igény megállna ennyinél. Kisebbségi ember a szakmai kiválóságán túl csak népével közösségben érvényesülhet, így a versenyhelyzetre is megfogalmazza az egyén és közösség harmóniáját képviselő perszonalista gondolatot: „hivatásában akarjon a legkiválóbb lenni, s *ugyanakkor* ne felejtse, hogy kötelessége a nemzet érdekeiért is becsülettel dolgozni.” [102.] Máskor is megfogalmazza ezt: „A tehetség egymagában nem elég; … párosulnia kell jellemmel, munkakészséggel, a hivatás szeretetével és eleven közösségi tudattal.” [103.] Az angol iskolarendszert példává állítva, kettős követelményt fogalmaz meg Márton Áron a kisebbségi ember, a felnövekvő ifjú számára: *szakmai kiválóság* ***és*** *önzetlen jellem* szükséges a túléléshez.

A verseny kényszerének és a minőség igényének kisebbségi helyzetben megvan a maga összefüggése: „Egy nép többségi helyzetben elbírja a bizonyítványokkal és diplomákkal ellátott középszerűek nagyobb tömegét is. … Kisebbségi sorsban azonban a középszerűek rászabadítása

a vezető helyekre nemzeti veszedelmet jelent. *A mi fiainknak minden pályán és foglalkozásban kemény versenyt kell megállniuk*, az előnyökbe beleszületettek és kiváltságoltak nagy tömegével kell fölvenniük a harcot, hogy a maguk számára a helyet kiverekedjék és megtartsák; *ezen kívül*: mindenkinek, akinek végzettsége van, közösségi munkát is kell vállalnia, kisebb vagy nagyobb körben, politikai, társadalmi, gazdasági, népjóléti, vagy egyházi téren vezetőnek kell lennie. Mind a két igény tehát egyaránt azt sürgeti, hogy felkutassuk, kiválasszuk és tervszerű gondozásba vegyük, akikben a legtöbb tehetség mutatkozik." [104.] Itt már felveti a kisebbségi iskolarendszer, vagy az iskolán kívüli *tehetséggondozás* felelősségét, de kódexet, útmutatót is javasol a rendelkezésre álló egyházi iskolarendszer számára: „A mi helyzetünkben pedig, amikor az egyesnek is, és népünk összességének is létéért kell harcolnia, egyenesen parancsoló szükség, elutasíthatatlan kötelesség, hogy … a végrehajtás alkalmas módozatait is megkeressük és a kódexet, amely '*a kisebbségi életformára való nevelés*' pontos utasításait tartalmazza, végre nevelőink kezébe adjuk." [105.]

Ahol az ideológiák megelőzik a nemzet érdekét, ahol nincs egy bizonyos közös nemzeti minimum, melyben a pártok egyetértenek, ott a pártpolitika felaprítja a nemzetet. Magyarországon tudni kell, hogy ez a nagy, többségi társadalmat, az anyaországi társadalmat is veszélyezteti, mert más nemzetek a belső ellentéteiket félretéve képesek összezárni saját érdekükben. A nemzetek között is verseny zajlik, Márton Áron fiatal korában pedig eszmék, ideológiák is mérkőztek egymással annak érdekében, hogy önmaguk mögé állítsák a társadalmat. Az ideológiai harc elsősorban a fiatalságért folyt, mert akié az ifjúság, azé a jövő. „Eszmei áramlatok párviadala tombol az élet minden síkján. S a nagy küzdelem célja az életnek, és elsősorban az életet hordozó jövő nemzedéknek a meghódítása." [106.] Megindokolja azt, hogy a nevelésnek értékelvi alapon kell történnie, különben ordas ideológiák versenyének lesz áldozatává a kisebbségi helyzetben élő fiatalság. Márton Áron, aki felelősséget érzett a felnövekvő ifjúságért, és a generációs vitákban a „lázadó nemzedék" mellé állt, tudta, hogy nem reménytelen a helyzet. Ismerte a fiatalságot, melynek gondolkodását ő is formálta. Tudta, hogy a fiatalság elégedetlen azzal a káosszal, amit az előző nemzedék által képviselt és a szellemi alapokat tagadó pozitivizmus okozott, tudta, hogy a fiatalság éhezik a metafizikai alapra. „Az egyetemes világcsőd földindulásos napjai, a társadalom eresztékeinek végzetes lazulása, az összehulló rendszerek életet temető romhalmaza az ifjúság lelkében

felverték az extatikus hitet, hogy *az élet nem múlhat el így*."[107.] Azt fogalmazta meg Márton Áron, hogy egy nép versenyképessége nem nélkülözheti a szellemi metafizikai alapokat.

Erőszakmentesség

E könyv hősei, hivatkozási alapjai két világháborút és két embertelen diktatúrát éltek meg. A XX. században hangoztatott társadalmi alapértékek között pedig eközben nem kevés hangsúlyt kapott az igazságosság. Hőseink a XX. századi népi gondolatba ágyazottan gondolkodtak, mely szoros összefüggésben van a korabeli magyar társadalom állapotával, a magyarság sorskérdéseivel. Népi, plebejus gondolat, igazságtalan társadalmi berendezkedés: létezhet egy kisiklott „igazságtétel", amit a marxizmus is képviselt, ez pedig az erőszakos út. Magyar sorskérdések, szomszéd népek: lehet bűnbakot találni (bármely oldalon és oldalról): létezhet egy kisiklott „igazságtétel", amit az agresszív nacionalizmus képvisel, ez is erőszakos út. Forrásaink viszont egyaránt távol álltak az erőszakos megoldástól, az ő felfogásuk azzal szembesít, hogy aki a népre, vagy a nemzetre hivatkozva erőszakos megoldást szorgalmaz, vagy ismer el, az demagóg módon szól népről, nemzetről.

A magyar hagyományokban, kultúrában, gondolkodásban az „igazságos háború, igazságos erőszak" kérdése éles – ámbár sok helyen talán elmosódó – határvonallal oszt meg bennünket. Ideológiai igazolási kísérlettel pedig (legalábbis a rendszerváltozásig) többnyire csak azt az álláspontot támasztották alá, mely a nemzeti mivolt nélkülözhetetlen részének tekinti, tekintteti a „jogos", annak deklarált erőszakot. Frázisok szintjén ismerősek azok az elszólások, melyek szándékuk szerint azt bizonygatnák, hogy „katona nép a magyar", vagy melyek „legendás katonaerényeink" körül születtek. Mintha nem is lennének a katonáskodást sorscsapásként leíró népdalaink, mintha „legendás katonaerényeink" között, a szabadságért önfeláldozó módon meghaló magyarok és nem-magyarok mellett nem emlegethetnénk a fronton az „ellenségben" magukfajta esendő parasztot látó bakákat. Apai nagyapám, Virth István az első világháborút a soproni gróf Nádasdy huszárezred közhuszárjaként harcolta végig. Ő nagyon régen meghalt, nekem 8-11 éves korom táján leegyszerűsített formában beszélt erről néhányszor, egyszer egy kardot is megragadott, forgatta a feje felett, mert azt kérdeztem, hogy hogyan vívott. Jó egy évig, 1917-ben, 1918 tavaszáig Gyimesbükk felett, Mihályszállásnál tartották a „román" frontot, ahol oroszok voltak

az ellenfél. Olvastam erről egy résztvevő tiszt részletes feljegyzéseken alapuló emlékiratait. 1917 őszétől a magyar és az orosz katonák átjártak egymás állásaiba, főképpen talán akkor, amikor a tisztek a német megszállás alatt lévő Bukarestben szórakoztak.

Nem állítom, hogy tőlem távol állnak az erőszak jogosságát elismerő gondolatok. (Az erőszakmentesség nem azoknak az erénye, akik még egy legyet is képtelenek agyonütni, a képtelenség nem erény. A képesség melletti lemondás erény.) 1848/49, 1956 – apám 1971. október 25-én, órára pontosan a Kossuth téri sortűz 15. évfordulóján lett öngyilkos. Ezen a napon ott volt nálunk egy barátja, akit apám temetésén láttam utoljára. Aztán a Nyugati téri sortűz 15. évfordulóján ő is öngyilkos lett. Nagybátyám 1956. november végén Angliába távozott, 1967-től rendszeresen hazajárt. De a rendszerváltozásig semmiről nem beszélt. Sejtéseim voltak. A rendszerváltozás után azonnal elmondta, hogy apámmal ott voltak a Kossuth téri sortűzben. Azt is tudtam már korábban, hogy apám 1956-ban valahol megsebesült, menekülés közben üvegszilánkoktól. Majd nem sokkal később megtudtam, hogy a Kossuth téri sortűzből menekült meg oly módon, hogy a Kossuth tér déli oldalán lévő házaknak a majdnem járdaszintig ereszkedő üvegablakai valamelyikén rohant keresztül a golyózáporban. Megtudtam azt is, hogy ezután nem sokkal, tán még ezen a napon megkereste Angyal Istvánt, korábbi munkahelyi kollegáját, aki ekkor a Tűzoltó utcai felkelő csoportot szervezte, ekkor talán már parancsnoka is volt. (Angyal István 1956. október 25-én, a Kossuth téri sortűz ellen tiltakozó „véres zászlós” tüntetést szervezte és irányította.) Angyal Istvánt 1958-ben kivégezték. Emlékszem, 1961/62 körül a Gyűjtőfogházzal párhuzamos, Újhegyi úti járdán haladtunk végig, apám egy Kőbányán lakó barátjához. A járdán nem volt más, csak mi. Apám a börtön felé nézve átkozódott, hogy „mennyi embert megöltek itt”. A börtön téglakerítésén lévő őrhelyen ezalatt fegyveres őrök figyelték a börtönudvart és az utcai forgalmat, bennünket, gyalog arra járókat is. 1954-ben születtem, megértettem valamit az átokból, és abból a szituációból, talán ezért nem vagyok az erőszakmentesség fundamentalistája.

Néhány magyar író, Németh László, a felvidéki Fábry Zoltán, Bibó István segítségével, még a hetvenes évek második felében megértettem valamit az erőszakmentesség eszméjéből. Majd 1979 decemberében megismertem Lükő Gábort, aki lakonikus egyszerűséggel jelentette ki önmagáról, hogy „románbarát vagyok”, és az „erőszakmentesség” kifejezését is tőle hallottam először. Ezután 1984-ben megismertem Bulá-

nyi György piarista szerzetest, aki az erőszakmentesség evangéliumi alapjait tárta fel előttem. Maradhattam volna szimpla erőszakpárti: kard ki kard, lóra magyar – hadd vesszünk dicsőségben. Kaptam szellemi muníciót, hogy ezt elkerüljem. Nincs jogom ítélkezni azok felett, akik nem kaptak.

Forrásaink közül Karácsony Sándor és Márton Áron a fronton harcolva vettek részt az első világháborúban. Karácsony Sándor még az elején, 1914 őszén, a galíciai fronton úgy sebesült meg, hogy élete végéig rokkant maradt, két bottal, vagy mankóval tudott járni. A háború végén tartalékos főhadnagyként katonai középiskolai tanár volt. Márton Áron 1915-ben, rögtön az érettségi után vonult be, a háború végére hadnagyi (vannak, akik szerint főhadnagyi) rendfokozatot ért el, ezalatt háromszor sebesült golyótól, mindhárom sebesülése egészségügyi szabadsággal járt nála. Biztos, hogy a háborús tapasztalat mindkettőjüknek befolyásolta a hadviseléshez, erőszakhoz való viszonyát. Nem nagyon írtak-beszéltek háborús élményeikről, de megjelent írásaik radikális elhatárolódásra engednek következtetni. Jakab Antal, aki Márton Áron utóda volt az erdélyi püspöki székben, Márton Áron temetésén mondott el valamit, amit ő talán még diákkorában hallhatott a hadviselt hittanárától a gyergyószentmiklósi gimnáziumban. A temetésen ott voltam, máig emlékszem Jakab Antal jellegzetes hangsúlyozású szavaira, de a beszédet később hangfelvételről lejegyeztem: „Amikor először hallottam beszélni Őt, ötödikes gimnazista koromban a gyergyószentmiklósi temetőben, a volt főhadnagy reverendája alatt az első világháború három frontján szerzett három sebét hordozta. De kimondta bátran: nem azok a hősök, akik parancsra – mert egyebet nem tehettek – meghaltak, még kevésbé akik vitézséggel és fegyverrel fenyegetőznek, hanem akik keresik a békét és mindent megtesznek, hogy a háború szégyene többé ne érje a világot. Ebbe a gondolatba állított be minket fiatalokat, és még püspöksége előtt üstökösként járt elől, hogy az Isten és a hit megbecsülése által érzékennyé tegye a népeket az igazságra, az élet értékeinek felfogására és megbecsülésére.” [108.]

Amit Jakab Antal 1980-ban elmondott Márton Áron koporsója felett, az rávilágít arra az erkölcsi-szellemi miliőre, amelyben Márton Áron lelkipásztori programja kibontakozott. A világháború következtében, mint világszerte, úgy Erdélyben is értékrendi válság uralkodott el, a sokat szenvedett emberek elveszítették az addigi biztos tájékozódási pontokat. A szellemi erőszak, ami az erkölcsi rend megbontását célozta, fizikai erőszakkal fenyegetett – a második világháború tényében e fe-

nyegetés lett valósággá – Márton Áron pedig, aki ezt felismerte, az erőszakmentesség apostolává lett. Már fiatal papként képes volt arra, hogy mást képviseljen, mint az elsodorni akaró korszellem. Követhetett volna divatos szellemi irányzatokat, azokban az években az *öncélú* igazságosság eszméjével bizonyos hatalmi törekvések elismerését vívta volna ki. Azonban ő a világ tömegeket mozgató ostobaságával szemben kontrasztot képviselt, és volt annyira szuggesztív egyéniség, hogy az evangéliumi kontraszttal templomokat töltsön meg.

Márton Áronnak a háborúkkal kapcsolatos állásfoglalásától nem választhatjuk el azt, hogy kritikát gyakorolt a kereszténynek mondott társadalom felett, mely a háborúkért teljes felelősséget viselt. Nem zárkózott egyházi gettóba, ahonnan újjal mutogathatott volna a „bűnös világ" felé, nem vonta ki ebből a világból a bűnökben részes kereszténységet. „Ha a keresztény társadalmak lelki arcán, szellemi és erkölcsi magatartásán pogány vonások tűnnek elő, a felelősség alól a társadalom tagjait sem lehet felmenteni. A társadalom nagy elfordulása Istentől nem mehetett volna végbe a mi közreműködésünk és mulasztásunk nélkül. Vallottuk és valljuk, hogy keresztények, istenhívők, az igaz hit és vallás követői vagyunk, kereszténységünk azonban nagyobbára felszínes, külsőségekben megnyilvánuló kereszténység volt. Keresztény mivoltunkat gyakran úgy lobogtattuk, mint valami alkalmi zászlót – néha hadilobogókra is a kereszt jelét tűzik –, a kereszt tanításáról, Istennek mindenütt való jelenlétéről, a hit és a vallás parancsairól azonban megfeledkezünk. … *A kereszténység* nem valami elmosódó, bizonytalan tömegfeladat, hanem *minden embernek a legszemélyesebb feladata*." [109.]

Beszéltünk a társadalom válságáról. Márton Áron tisztában volt az egyház válságával is, ami abban mérhető, hogy a kereszténység jelentése elhomályosodott, bizonytalanná vált abban a korban, melyben egyes megkeresztelt személyek pogányként viselkedtek, míg más megkeresztelt személyektől politikailag vitatták el kereszténységüket, de még az élethez való jogukat is és koncentrációs táborba hurcolták őket. A válság kezeléséhez a gyökerekhez, a forrásokhoz kell visszatalálni – ezt az utat követi majd a második vatikáni zsinat is. „A 'keresztény' szóval sokszor éltek vissza, címnek használták, sokszor erőszakot, bűnt, önzést palástoltak vele. Időszerű tehát, hogy *kereszténységünk gyökereiről elmélkedjünk* és a látszatkereszténység helyébe a kegyelem erejével megtisztított igaz kereszténységet tegyük." [110.] Nem mossa el a felelősséget, kimondja azt, hogy a mindenkori hatalommal való kiegyezés egyházi

felelősséget vet fel a világi hatalom bűneiben, a népek közötti bizalmatlanságban: „A háborút hivatalosan felszámolták. … De a lelkekben még nyugtalanság remeg. Az emberek … bizalmatlanul, gyanakodva figyelik egymásban is, hogy ki a jó barát és ki az ellenség. … *Megalkuvók a papi palástban*: … felelősök azok a vallások és azok az egyháziak, akik a mindenkori hatalom előtt szolgalelkűen meghajoltak, … az igazság és a nagy erkölcsi törvények védelméről gyáván lemondtak, a hatalom törvénytelenségeinél asszisztáltak; akik a korszellemmel mindig kiegyeztek ötvenszázalékra, a maguk hűtlen és elvtelen magatartásának az igazolására mindig olyan mentségeket találtak ki, hogy az igazságba és az erkölcsbe vetett hitet és az erkölcsi tekintély hitelét a hűséges és jó szándékú hívek lelkében is megölték.” [111.]

A keresztény életgyakorlat felett kritikát gyakorló Márton Áron hitelesen bírálhatta az általánossá lett erőszakot. Abban a korszakban sok nemzetnél létezett egy *beteg, ferde* elgondolás, mely a szomszéd népekkel *szemben* határozta meg a nemzeti identitás tartalmát. Nem állítható, hogy ma ne lennének, akik így próbálják meghatározni bármely nemzet nevében önmagukat, de remélhetően annyira marginális helyzetben vannak, hogy jogos a múlt idő használata. Mindenesetre, ***akik más népekkel szemben próbálnak meghatározni nemzeti azonosságtudatot, azok nem vehetik a szájukra Márton Áron nevét***. „A *beteg, ferde gondolkozás* elvetette – mert gyöngeségnek minősítette – a felebaráti szeretet tanát s helyébe a gyűlölet tanát állította azzal az indoklással, hogy a nemzet tagjai csak a gyűlöletből meríthetik a nemzeti érdekek erélyes és eredményes szolgálatához szükséges lelkület erejét.” [112.] Márton Áron a beteg, ferde gondolkodásnak tüneteit többes szám egyes személyben is meg tudta fogalmazni. Tudta, hogy a kritikátlanság infantilizmus, a kritika pedig az önkritikánál kezdődik. „Háborúból jövünk. Szörnyű dolgokat láttunk, cselekedtünk, éltünk és szenvedtünk végig. Térdig gázoltunk a vérben, az egymás vérében. A civilizált népek hat éven át égő csóvákat dobáltak egymás házára, s kajánul kacagtak, ha a szomszédot a kigyúlt házból köntös nélkül menekülni látták. Hat éven át zuhogott a testvérgyilkos Káin husángja, s a hullamezők fölött a nemzetek üzleteken törték a fejüket. Vértől és bűntől vagyunk mocskosak tetőtől talpig.” [113.]

Márton Áron gondolkodásában sok helyen megjelenik az igazságosság igénye, de soha nem az öncélú, erőszak lehetőségét hordozó igazságosságot, hanem a *kölcsönös igazságosság*ot szorgalmazta. A második világháború idején Erdélyt országhatár választotta ketté. 1940 és 1944

között Erdélyben államalkotó, többségi nép volt a magyar is és a román is, ugyanakkor kisebbségben szenvedő volt a magyar is és a román is. Márton Áron a dél-erdélyi magyar kisebbségi sorsot választotta, majd 1945-ben, a magyar és a román kisebbségre egyaránt gondolva, kölcsönös, kétoldalú felelősségvállalást és problémamegoldást sürget. „A politikamentes és elfogulatlan történetírás feladata lesz, hogy *a kettéosztott Erdély* ***két kisebbségének egyidejű szenvedését*** és annak okait feltárja és mérlegre tegye. Minket súlyos esztendők súlyos tapasztalatai annak a végtelenül lehangoló következtetésnek levonására kísértenek, hogy *ahol a nemzeti érdek egyoldalú és türelmetlen eltúlzással minden más érdek fölé emeltetik és ez a felfogás behatol a lelkekbe, ott kisebbségi ember számára szabad emberhez méltó élet nem lehetséges.*" [114.] Kisebbségi jogokat kollektív jogként fogalmaz meg 1945-ben: „a kis népek létjoga éppoly erős, mint a nagyoké. *Élni akaró nép még kisebbségi sorsban sem törődhetik bele abba, hogy magát feláldozza a többség nemzeti önzésének.*" [115.] Az igazságosság, mely nem öncélú, csak a megfelelő kölcsönösségben fogalmazható meg, melyet így természettörvényként örök törvénynek tekinthetünk. Ennek a jogalkotást is meg kell határoznia: „vannak örök érvényű törvények, s az emberi törvények csak annyiban igazak, kötelezőek és érvényesek, amennyiben az örök törvényekkel megegyeznek." [116.]

Márton Áronnak lelkipásztori válasza volt arra a válságra, amit a háború botránya jelentett. Válaszában tekintettel volt az egyházközségekre, mint közösségre, és a családra is, mint a társadalom alapsejtjére, ahol az elsődleges szocializáció történik, ahol a jövőt illetően a legtöbb eldől. Az egyházközségek számára népmissziót rendelt el, a missziós papok egy év alatt minden egyházközségbe eljutottak. „Bár a háború nyomora még sorvasztja életeteket s a lét bizonytalansága nem oszlott el fejetek fölött, mégis örömmel tapasztalom, hogy akarjátok Istent, az Egyházat és annak tanítását; … A lelki ínséget akarom enyhíteni és titkos vágyaitokat kielégíteni, amikor *elhatároztam, hogy a második világháború végét az egész egyházmegyére kiterjedő népmissziókkal teszem emlékezetessé.*" [117.] A családok irányában pedig az volt a törekvése, hogy a felnőtt világi hívők a lelkipásztori munkának ne puszta tárgyai legyenek, szűnjön meg a püspök által bírált felszínes, csak külsőségekben megnyilvánuló kereszténység, szűnjön meg az az állapot, melyben a felnőtt társadalom sodródó tömeggé lett. A felnőttek pedig adják tovább hitüket a családban, hogy gyermekeik számára hiteles legyen az istenhit. „A múlt évben a lelki igénynek és időszerű követelmé-

nyeknek megfelelően *elrendeltük a felnőttek hitoktatását.* … Most tovább megyünk, papok és hívek lelkére kötjük a *családi, iskolai, plébániai hitoktatást* … *Újítsátok fel mindenekelőtt a hitoktatást a családban.* A szülők Isten előtt felelősek nemcsak a gyermek testi, hanem még inkább a lelki életéért. S *a nevelés elsősorban a szülők feladata, az iskola csak kisegít*." [118.] Ebben a rendeletben már sejthetően arra készít fel Márton Áron, hogy a második világháború erőszaka után készülődik az új erőszak, a kommunista diktatúra, ami nem lesz kevésbé sodró erejű, mint ami előzőleg volt. A diktatúrákkal, háborúkkal szemben személyiségükben is felnőtt, autonóm emberek, családok, egyházközségek, kisebb közösségek lehetnek megfelelően felvértezettek.

Karácsony Sándornak nem volt úgy társadalompolitikája, mint az emberi jogok védelmezőjévé lett Márton Áronnak. Az ő erőszakmentessége társaslélektani elgondolásain alapul, ahhoz a perszonalista filozófiához kötődő elméleten, melyben a *mellérendelés* igénye utasítja el az erőszak lehetőségét, hiszen e rendszerben hiányzik az autokráciák alá- és fölérendeltsége; ahol a *Másik Ember* viszonyítási alappá lesz, így *az Én nem uralkodhat* mások felett. Bizonyára még a háború előtt, talán diákkorában kaphatott ehhez jó és rossz pedagógiai mintákat, és differenciálni képes emberként alkotott rendszert. Az bizonyos, hogy már gyermekkorában tudta, hogy mit akar. „1902 őszén írattak be Debrecenben első gimnazistának. Szeptember 10-én 8-tól 9-ig volt az első latin óránk. A 9 órai tízpercben láttam meg világosan, hogy az Isten tanárnak szánt." [119.] Ez a latinóra nem lehetett középszerű, vagy nagyon jó volt, vagy nagyon rossz, de ezt már nem közli. Amit Karácsony Sándortól tudunk: „az a rendszerem, hogy élek és mozgok, gondolkodván." [120.] Az ő rendszere természetes rendszer volt, mely szervesen illeszkedik az életbe, ilyen módon meg sem kell nevezni. Mesterséges rendszereknek azokat nevezte, melyeket erőltetnek, melyekkel erőlködnek, melyeket el akarnak fogadtatni. Ebből ered majd az a törekvése, mely mind a négy forrásunknál látható lesz, és amellyel az a szándéka, hogy legyen élménnyé a tanulás. „Ha az ember (a tanár; V. L.) engedelmesen és alázatosan, tehát következetesen veszi tudomásul a dolgokat, nem erőszakoskodik közben, *nem erőlteti közibéjük vagy beléjük saját egyéniségét*, akkor a dolgok és evidenciájuk, a gondolatok közt nem bomlik meg, épen marad és nyilvánvalóvá válik lényegüknek egyik jelentős sajátossága a rend." [121.] Ez az organikus pedagógia, a természetes személyközi kapcsolatok alapja, melyre nevelni kell az embert, és ami kizárja az erőszak lehetőségét.

Karácsony Sándor talán soha nem foglalkozik az erőszak problémájával. Ahogy a rendszerét nem kell megnevezi, mert természetes, tehát észrevétlen, úgy az erőszakmentesség is természetes. Van egy rendszere, mely a szerves, természetes emberi viszonyokba illeszkedik, és ez kizárja a kényszer lehetőségét. Ezt a demokrácia intézményébe illeszti: „A demokrácia éppen az anarchiának az ellenmérge, egymás fejére ülni a demokráciában a képtelenséggel egyenlő, a szabadság fogalmi jegyei szigorúan adottak." [122.] Amint ezt pedagógiájában látni, a fegyelmezés nem kizárt, de ahol egzisztenciális komolyságú munka folyik, ahol akarják az ebből adódó áldást, ott beszélni is fölösleges a szankció lehetőségéről. Itt a lelkiismereti fórum teszi szabaddá az embert és teszi fölöslegessé a szankciót, a kényszert. Szabad-e, vagy muszáj jót tenni, például tanulni? Természetesen szabad. Hiszen ahol muszájból teszik, ott nem szabad az ember a jóra, nem szabad a tanulásra. Azért tegyük a jót, mert az jó – ebben áll Karácsony Sándor szabadsága.[123.] Ehhez nélkülözhetetlen a személyiségfejlesztés, hogy az ember tegye belsővé, sajátjává az értékeket. Aki azért teszi a jót, hogy abból hasznot húzzon, lehet akár közönséges gazember is. Aki azért, mert meg akar felelni az elvárásoknak, az még kívülről vezérelt személy, aki mások feje után megy, így tehát infantilis. Aki azért teszi a jót, mert az jó, az szabad ember – erre kell a nevelésnek irányulnia. Lám, három ember, aki ugyanazt teszi, mégis három különböző jellem. Az egyik gazember, a másik infantilis, a harmadik szabad és jó ember.

A háború kérdése az 1942-ben írt könyvében megvillan egy helyen. „Világháború folyik most … a gyarmatkérdés a világuralom igazi tétje. A tendenciája pedig a gyarmatosító népek harca egymás között a hatalomért, s közben a gyarmatosított népek szabadságharca. … A finnek lelkében mostanában végbemenő változást például nem magyarázza elégséges mértékben egyéb, mint az a tendencia, hogy mind az orosz, mind a svéd gyarmatosítás alól végérvényesen megszabadulhassanak. … *jómagunk is gyarmatnép vagyunk*, nemrég szabadultunk az osztrák-magyar monarchiából." [124.] A háború elsődleges indoka tehát az, hogy erős nemzetek egymás ellen harcolnak, hogy gyarmatokat hódítsanak egymástól. Itt az, hogy szovjet, vagy például német, teljesen mindegy. A gyarmatokért harcolnak egymással. Mindkettő alá-fölérendelt viszonyokban gondolkodik, mindkettő a világ ura akar lenni. A háború kimenetele 1942-ben nem látszott, de a gyarmatok, a kis népek törekedtek kiszabadulni a gyarmati sorukból. A gyarmatosítás erőszakot szül, és ezt Karácsony Sándor nem helyezi egy szintre a gyarmatosítók erőszа-

kával. De például a finnekkel egy szintre helyez bennünket: „jómagunk is gyarmatnép vagyunk". Megfogalmazza a szolidaritást egy távolabbi, de hasonló sorsú, és egyértelműen erőszakot szenvedő néppel. Az akkori magyar háborús propagandával szemben, mely hódításban reménykedett (miközben Hitler gyarmatává lettünk), talán kijózanítónak szánta ezt, ne törekedjünk arra, hogy erőszakot gyakorolva mások felett uralkodjunk, azonban éljünk sorsközösségben a gyarmati sorból szabadulni akaró, és erőszakot elszenvedő finnekkel. Azt, hogy mi a Szovjetuniót „leigázhatjuk", talán a legeszeveszettebb magyar háborús propaganda sem vette komolyan. (Vannak a Tiso-Szlovákiába, pozsonyi magyar újságírókhoz, az akkori magyar kormánytól 1941 decemberében eljuttatott információk, ami szerint a Moszkva alatti német vereség után a magyar vezérkar már kételkedett a német győzelemben.) Azonban a bécsi döntések utáni magyar adminisztráció uralkodott, akár erőszakot is gyakorolt a hatalma alá került szlovák és román kisebbség felett. Karácsony Sándor nem ír erről, de a finnekkel kívánt sorsközösséget bizonyára kijózanító igénnyel fogalmazta meg.

Karácsony Sándor 1937-ben nevelői céllal könyvet írt a hegyi beszédről, ami Jézus tanításának a foglalata. A társaslélektani alapon megfogalmazott bibliamagyarázatát 1941-ben is kiadta. Ebben a szelídség is az élet szerves részként jelenik meg, amit önmagában meg sem kell fogalmazni. Ha elmegy mellettünk egy *másik ember*, aki örökségül bírja a földet, akkor nem azért nem üt meg a könyökével, mert nem akar bántani (*mintha* akar*hat*na bántani!), „hanem azért, mert *a maga útján ment*, nem a tiéden. Nem volt szüksége a térnek arra a darabjára, amelyet te foglalsz el. … *elfért melletted.* … *sohasem* igényel a maga helyénél többet, tehát nem lökhet meg".[125.] A szelíd ember, aki örökségül bírja a földet, nem akarhat leigázni, mert a másik embernek is ugyanúgy öröksége a föld – amíg nem akar leigázni. Az örökösök nem leigázók, hanem organikus egységben vannak Isten akaratával, a másik (a többi) emberrel és közös örökségükkel a földdel. Lehet, hogy különösnek tűnik az igény, hogy a szelídséget meg se kelljen fogalmazni, mert az természetes. De ha tudjuk, hogy a békét az emberek a háború ellentétének tartják, tehát a háború nélkül meg sem tudják fogalmazni, akkor már jogos az igény, hogy a szelídség legyen észrevétlen, természetes.

Márton Áron ott látta a világháborúk okai között a felszínes kereszténységet. A hegyi beszédről szóló magyarázatában Karácsony Sándor is kikel az alibikereszténység ellen. Nagyokat imádkozunk, és megiga-

zultnak hisszük magunkat – miközben felebarátunknak, a másik embernek panasza van ellenünk (bizonyára mert ellenségként viselkedünk). „Nem lehet addig igazán imádkozni, míg ilyen elintézetlen ügyeink vannak. Hiába viszem 'ajándékomat' Isten oltárára, közénk áll embertestvérem panasza ellenem … Hiába viszem én az oltárra mindazt, ami tőlem telik, ha azzal elsősorban másnak tartozom. … Hiába tartok okos előadásokat konferenciákon, ha utcán, villamoson, társaságban oktalankodom."[126.] Ha a másik emberrel rendezetlen a viszonyunk, akkor ez a másik ember Isten és miközöttünk helyezkedik el, Jézus szavai szerint nem engedi, hogy Istennel rendezett viszonyban legyünk. Ezek az Isten–ember viszony társaslélektani szabályai, melyeket Jézus fogalmazott meg. Ha pedig nekem van panaszom valaki ellen és ő nem békél meg velem? „Imádkozzatok üldözőitekért" (Mt 5, 44) „Az ellenség marad, aki volt, nekünk magunknak kell megváltoznunk."[127.] Íme az autonóm ember megfogalmazása Karácsony Sándornál: az én viselkedésem nem függhet üldözőimtől, mert akkor már ők vezérelnek, nem a Jóisten.

Kodály az első világháború kitörésekor Svájcban volt feleségével. A hadüzenet hírére azonnal hazatértek. Mint a Zeneakadémia tanárát, az egyetemi tanároknak járó felmentés alapján, nem hívták be katonának. Nem voltak olyan tapasztalatai, mint Márton Áronnak és Karácsony Sándornak, akik harctereket jártak. Háborúellenessége, erőszakmentessége lehet a neveltetésből hozott humanista örökség, lehet tudatosan átélt, evangéliumi kereszténység, és táplálkozhatott a népdalkutató munkásságából is, mert találkozott azokkal a magyar népdalokkal, melyek szerencsétlenségként szólnak a katonaságról, és találkozott más, bűnbakként kezelt népek, szlovákok, románok folklórkincsével is. Kodály tudta, hogy két külön nép szegényei közelebb vannak egymáshoz, mint a saját uraikhoz – akik esetleg háborúznak egymással.

Első ízben, még 1925-ben egy bizonyos generációs szakadást látva fogalmazza meg a háború esztelenségét. Látja, hogy az ő nemzedéke (Kodály 1882-ben született) még onthatta a tehetségeket, viszont a nála egy nemzedékkel fiatalabbakban pusztítást végzett a háború, ráadásul a szellem is háborússá lett, az emberek gondolkodása tragikusan megváltozott. Erdélyben Márton Áron, aki egy nemzedékkel fiatalabb Kodálynál, ugyanezt látva beszélt a háborús iskoláról, a háborús neveltetésű korosztályról és fogalmazta meg az ezt semlegesítő népművelés igényét. Amikor pedig Kodálynak 1920 után többször is feltették a kérdést, hogy hol marad az ifjabb nemzedék jelentkezése, akkor így felelt: „Magyarországon az 1875–85 között született nemzedék oly bőségét

ontotta a tehetségeknek minden területen, nemcsak a zenében, hogy nagyon is érthető lenne a természet nyugalmi pauzája … Ettől eltekintve *a háború egy egész generációt elpusztított, éspedig kettős értelemben: részben a csatamezőn; részben pedig* ***olyan ifjúság nőtt fel, az abnormális korban, amely nem tanult meg dolgozni, és amelynek erkölcsi felelősségérzése nagyon meggyengült.***"[128.] Kodály tudta, mit beszél, hiszen zeneakadémiai tanárként látta a diákságot a háború előtt és az után, látta a változást. Márton Áron ugyanilyen erkölcsi romlást fogalmazott meg, melyben a fiatalságot szenvedő alanynak látta, nem a helyzet felelősének. Kodály 1951-ben is a háborús szellemnek tulajdonítja az akkori meglazult erkölcsöket, melyeket akkor a munkafegyelem meglazulásaként fogalmaz meg. „A romlás 1914-ben kezdődött. Jöttek a háborús érettségik. Diákok tanárok bevonultak. Az akkor meglazult munkafegyelem a mai napig nem állt még helyre. Jöttek a húszas évek. A tanári kar nyomorgott… A kormányok semmi módon nem akartak javítani a tanárok helyzetén, ennélfogva alig ment tanárnak valamire való szellemi képesség. … A leromlott középiskolákból leromlott egyetemre került rajok az egész magyar közélet szellemét lesüllyesztették, s ennek következményeit máig érezzük."[129.]

Ahogy Márton Áronnál is láttuk, hogy mindazok, akik a háborús szellem befolyása alá kerültek, gyengeségnek minősítették a felebarát, a más nyelvű ember, az „ellenség" szeretetét, úgy a háborúellenes, az erőszakot elutasító Kodálynál is megjelenik a vélemény, ami szerint *a szelídség* ***nem*** *mulyaság*. „Nekünk még a lélegzetvételünk is politika kell legyen, különben fejenkint elveszünk."[130.] A politika szellemi önvédelem az erőszak ellen: „A hitlerizmus ellen szellemi védőbástyát kell emelni. … Szélső bal és jobb ellen: közép. Egocentrizmus helyett hungarocentrizmus. Minden itt élő művelt ember legyen részese és apostola".[131.] Itt tehát – habár csak feljegyzések formájában – ugyanarról van szó, amit Márton Áron szorgalmazott: az értelmiség szálljon le az elefántcsonttoronyból, ne a saját karrierjét építse, hanem legyen apostolává annak a munkának, ami a népet, főként a felnövekvő, háborús neveltetésű nemzedéket készíti fel arra, hogy utasítsa el a készülődő embertelenségeket. Kodály a zeneakadémia tanáraként (ugyanakkor a budapesti bölcsészkaron is voltak órái) olyan szellemet képviselt, ami a későbbi évtizedekben, máig hatóan ismertetőjeggyé tette a két szót: Kodály-tanítvány. Akiket e két szó védjegyként minősít, azok kivétel nélkül minőségi emberek, távol az ordas eszméktől. Kodály nem építette fel a háborús neveltetésű korosztály népművelésének azt a rendsze-

rét, mint amit Márton Áron felépített, de kisugárzása tanítványai által az ország szellemiségére is hatással volt.

A kommunizmus a „béke" kifejezését értéktelenítette olyan logikátlan műszavakkal, mint a „békeharc". Az egyházakon belül úgynevezett „békemozgalom" szervezésével osztották meg a papságot, mintha aki nem csatlakozna őhozzájuk, az háborút akarna. Ezzel szembe lehetett szállni radikális távolságtartással. A szükséges távolságtartás mellett is, megfelelő bölcsességgel, lehetett beszélni a béke mibenlétéről. Egy ma már alig emlegetett, a náci és a kommunista diktatúra ellen egyaránt fellépő katolikus püspökre, Shvoy Lajos székesfehérvári püspökre hivatkozok, aki aggastyán korában is következetesen küzdött a békepapság ellen. Shvoy úgy küzdött a kommunizmus kellős közepén a békepapság ellen, hogy közben XII. Pius pápa tanítása alapján fejtette ki a béke mibenlétét, utasította el a fegyverkezési versenyt, megfogalmazva a béke mindenkor hiteles tartalmát. Kodály hasonlóképpen gondolkodott. Ha a *hadikommunizmus* kellős közepén, 1951-ben békegyűlésre hívták a Fészek-klubba, akkor elment és fel is szólalt. Nem fröcsögött a „kapitalisták" ellen, hanem úgy beszélt békéről, háborúról, hogy egy gyengébb szellemi felkészültségű pártfunkcionárus is magába szállhatott tőle. „Művészek közt háború ellen beszélni annyi, mint Dunába vizet hordani. … a háború még semmit sem alkotott, de sokat elpusztított. … újra felülkerekedett az emberek uralomvágya, irigysége, rabló ösztöne s a háború minden egyéb szülő oka. … Pedig kapott az ember néhány egyszerű axiómát, vad természete megváltoztatására. Például: amit nem akarsz magadnak, te se tedd másnak. Vagy ha valaki arcul üt jobb felől, tartsd oda neki a bal felét is. Vagy: aki felebarátjának azt mondja: raka (ostoba; V. L.), méltó az ítéletre. … *A lelkeket nem lehet annektálni.* … A második világháború a revans-revansának indult, végül *legalább* Hitlertől megszabadította a világot, de a hydra levágott feje helyén új fej*ek* kezdtek nőni, és megint háború felé sodródunk." [132.] Kodály a Bibliából idézett, a béke lényegét fejtette ki. Az idézetek közül az első egyértelműen a *kölcsönös* felelősség kifejezésének tekinthető. Ha leszerelésről van szó: akkor kölcsönös leszerelés. Emlékszem 1983-ban a spontán szervezett Dialógus békecsoport azért bizonyult ellenzéki mozgalomnak, mert *kölcsönös* leszerelést akart. A kommunisták pedig nem tudták elviselni azt a gondolatot, hogy ne csak a „kapitalisták" tegyék le a fegyvert, hanem ők is. Kodály a világuralmi törekvések ellen beszélt a kölcsönösség bibliai példájával is – de azzal is, hogy kifejezte: *legalább* Hitler eltűnt. Aki értett a szóból az megér-

tette mit mond: Sztálin sajnos maradt. 1951-ben vagyunk, Kodály ekkor megfogalmazta a maga hitvallását az erőszakmentességről.

Németh László 1901-ben született emberként elkerülhette az első világháború és a keleti front poklát is. Az erőszakról nem voltak olyan mély emberi tapasztalatai, mint a háborút járt embereknek, köztük e könyv forrásai közül Karácsony Sándornak és Márton Áronnak. Erőszakmentességének első összetevője bizonyára a humanista családi neveltetése volt. Apja Németh József szilasbalhási (ma Mezőszilas) parasztcsaládból emelkedett történelem–földrajz szakos gimnáziumi tanárrá, pályafutásának végén az ország talán legjobb gimnáziumában, a Toldi Ferenc Reálgimnáziumban, tudós tanárok megbecsült kollegájaként tanított, ahol majd Németh László is érettségizik. Eközben mindennél jobban szerette a mezőföldi paraszt rokonait. Paraszti gyökérzet és nívós városi, európai műveltség: harmóniát jelentett ez Németh Józsefnél, nem gyökértépést, és a harmóniának ezt az igényét örökítette fiára is. Németh Lászlóban a paraszti rokonság szeretete és a szülői házból hozott magas műveltség a tanulás állandó vágyát, a falu és a város közötti végletes különbség megszüntetésének igényét alapozta meg. A Tanu-beköszöntő is a tanulás igényének keresetlen kifejezése. A tanulásnak ez a csillapíthatatlan vágya az orvossá és íróvá lett Németh Lászlót a XX. század legműveltebb magyar írójává avatta. Antik és modern műveltség, természettudomány és bölcselet, orvostudomány és mély pszichológiai tudás, minőség, haladás és erkölcs – őbenne ezek összegzése jelentette a harmóniát. Erőszakmentességének másik összetevőjét az jelentette, hogy az antik gyökerekig visszahajoló európai szellemtörténetből az emberi konfliktusok megoldására, saját műhelyében, humán laboratóriumában ezt a gondolatot, a különbségek megszüntetésének igenlését és egyúttal a bárkinek való ártó szándék elutasítását jelenítette meg. Törekvés a közös jóra, és elutasítani a hatalommal való bármiféle visszaélést – annyit jelent ez, hogy *az erőszakmentesség nem passzív eltűrés, nem tétlen várakozás valamiféle nirvánára, hanem aktív cselekvés, melynek során önmagunkon uralkodunk, nem a másik emberen.*

Amikor egy helyen az ember érvényesüléséről, ezzel összefüggésben önértékeléséről ír, nem szól arról, hogy ezek összefügghetnek az erőszakkal, de következtetése ennek lehetőségére hívja fel a figyelmet. Vannak normák, melyeknek meg kell felelni, ha az ember előre akar jutni, ha megbecsülést akar magának. Ám az, hogy ezek a normák milyen mozgásteret engednek, a határok tágasságától függ. „A mi korunk

normája, legalábbis azé a koré, amelyben én nőttem fel, rendkívül szűk és alacsony volt. Tágnak és magasnak az olyan kor normáit tartom, amelyben a legkülönfélébb alkatú ember is igazoltnak érezhette a létét, nem kellett a normák tükrében szörnyetegnek tartania magát". Majd pedig a XIX. század vulgáris, naturalista szellemének tulajdonítja a sokak önértékelését sértő kisiklást: „A mi korunk lappangó normáinak a legnagyobb hibájuk, hogy a *vulgarizált tudomány* alakította ki őket, mégpedig úgy, ahogy az a durvább embertípusnak kapóra jött. … *Ki értékesebb biológiailag, egy bokszbajnok, vagy Jézus Krisztus…?* A vulgáris felfogás nem habozik a válasszal. Normális alatt valami nyers átlagot értenek, … Aki ettől eltér, az nemcsak sokak szemében, de – s ez a súlyosabb – a magáéban is a rendestől eltérőnek számít".[133.] Németh László az *Iszony* című regényében mutatja be a torz normák és az erőszak közötti viszonyt. Úgy ötvözte e regényében az irodalmi, történelmi, filozófiai, pszichológiai és természettudományi ismereteket, hogy ezzel az összegzéssel világirodalmi rangot is biztosított magának. Megmutatta, hogy egy falusi témájú regény nem lesz szükségképpen provinciálissá és a népiség ugyanúgy lehet világirodalmi tényező, miként az egyoldalú urbanitás is szellemtelenségbe süllyed. A regényben ráismerhetünk az értékrendi válságban szenvedő világra, amennyiben *a közönségesség és a nemes érzés* küzdelmét látjuk benne. „A durvább ember rendesen a normák nevében kényszeríti vagy kényszerítené a maga törvényeit a bonyolultabbra, az értékesebbre. Az *Iszony*ban ezt a harcot próbáltam bemutatni." [134.]

Németh – a reneszánsz kortól a XX. századik húzódó szellemi hanyatlás ellenére – a politikát az etikus élet részének igyekezett láttatni, szemben a machiavellista gyakorlattal, mely a hatalmi önkény részévé tette a politikát. „Az ókorban a politika az etika része volt, a középkor zűrzavara fölött, mint ideál, ott volt a *Civitas dei*. Azt, hogy a politikát 'önnön törvényei' szerint kell űzni, a reneszánsz találta ki." [135.] Ezzel a szellemi visszafejlődéssel a XX. századi példát, Gandhit állítja szembe, akitől a hanyatló európai szellem tanulhat. „Gandhi azért élt, hogy az emberiséget a machiavellizmustól, *a fehérek politikai erkölcsétől* megszabadítsa. … Gandhi jelentősége az, hogy ő ki merte hívni a hatalmat, de nem a hatalom fegyvereivel." [136.] Az európai szellem nem lehet idegen az erőszakmentes és egyúttal hatalomkritikus gondolattól. Csak vissza kell menni a gyökerekhez. Európában ezt az ókeresztény kor jelenti. Az első keresztény századok talán leginkább európai szentje a Pannóniában született és Tours-i püspökké lett Szent Márton, aki kato-

naként kezdte. Keresztténnyé lett, és Németh őbenne látja meg a „fehérek", az európaiak hiteles politikai erkölcsét: „Márton katona volt s valamelyik germán hadjárat alatt jött rá a nazarénus igazságra, hogy *Krisztus embere emberre nem fordíthat fegyvert.* Elbocsáttatását kérte, de a dezertőrségen felindult császár bezáratta s az ütközet napján első vonalban kellett a germánok elé mennie. Márton ment, de fegyvertelen s nem lett volna az, aki, ha az ellenség fegyvere le nem tört volna előtte." [137.] A szekularizált Németh vallja, hogy a középkor még örökölte az ókeresztény harmóniát: „Babonás volt a középkor? De abból a babonából csodálatos székesegyházak, filozófiai rendszerek és költemények nőttek ki. A középkor közös otthont tudott adni az embereknek a vallásban… Hatalomnak, érvényesülésnek, kéjvágynak nem volt meg a mai gazdátlan, durva önállósága." Azonban: „A technika egyoldalúvá tette az embert. … *A felvilágosodás ... épp a világosságot vesztette el.*" [138.] A racionalizmus, az önhatalmú politika pedig elvezett a XX. századi totális háborúkhoz – és kiváltotta a szellemi emberekből azt az igényt, hogy az úttévesztésen gondolkodjanak, és a forrásokhoz keressenek visszavezető utat.

Németh László erőszakmentessége európai, antik és újabb kori alapozottsággal bír, de a sorsközösség, a szolidaritás koncentrikus köreinek törvénye szerint innen eltalál a Duna-tájhoz, a tejtestvériség gondolatához. Itt Magyarországon, ahol egyesek – egy bizonyos korban – Berlinhez igazodtak, mások (egy másik bizonyos korban) Moszkvát ajnározták, megint mások, bármely korban magyar *ön*célúságról, tehát egy bizonyos rövidzárlatról beszéltek (akár időszakoktól függően kétfelé is igazodva), nem lehetett népszerű az, amit Németh László a szomszéd népekkel, egyesek szerint ellenségekkel kapcsolatban, a *tejtestvériség*ről ír. Voltak, akik ezt a gondolatot hazaárulásként értelmezték. Voltak, akik narodnyik nacionalizmust mondtak, ma inkább populistának bélyegzik azt, aki a kis népek felé fordul az éppen soros nagyhatalmak helyett. Németh László az elsők egyike volt annak felismerésében, hogy rendezetlen a viszonyunk a szomszéd népekhez. A „keresztény-nemzeti kurzus" építésével hamisan vádolt Prohászkának még Trianon évében volt egy elgondolása arról, hogy a szerbekben nem ellenséget kellene látnunk, mert magyarok is élnek ott közöttük.[139.] Németh László hasonló úton jár. Ő, mint a Tanu írója „azt gondolta, hogy a népek (és íróik) barátsága előbbre való, mint a politikai jóvátétel. … Itt élünk egy sorsközösségben … egymásról mit sem tudva. Igazán itt az ideje, hogy megismerjük 'tejtestvéreinket', akikkel egy sors száraz emlőjét szoptuk." [140.]

Németh László számára a kisebbség nemcsak nemzeti kisebbséget jelentett, hanem sokkal inkább a hatalomtól való eltaszítottságot is. A kettős társadalom számkivetettjei, akiknek érdekében a népi írók hadrendbe álltak, ugyanúgy kisebbségben élnek saját hazájukban, mint a határon túli magyarok a más nyelvű többség körében. Kisebbségben lenni, erkölcsi vállalás számára, akkor is, ha történetesen az anyaországban él valaki. Itt annyit jelent ez, mint a hatalom csábításának tudatosan ellenállva, a kisemmizettek mellé állni. Erőszakmentes program ez, hiszen a népi írók (két-három dezertőrtől eltekintve) nem az erőszakos marxi „konfliktuskezelést" választották. A népi mozgalom paraszti polgárosodást akart, a polgárosodás pedig elutasítja az erőszakot. Nagyváradon, 1943-ban kifejezi, hogy a népiség nem állhat meg a magyarság keretein belül, ami logikus, hiszen csak egy, egyetlen polgárosult társadalom nem állhat meg önmagában, diktatúráktól körülvéve. „Szolidárisoknak kell lennünk azokkal, akik itthon minálunk s azontúl az egész világon a mi kisebbségi harcunk részesei. *Ezt tartom én igazi népiségnek.* A nép nevében óriási gazságokat követnek el a világban. Az ő nevében töltik meg a legborzalmasabb tömegsírokat. Az azonban, aki a népből zsarnokká, hóhérrá, az élet erőszakos szabójává dobja föl magát, már nem nép, hanem éppolyan motorizált (jelen esetben neurológiai kifejezés, gépiesen, kívülről mozgatott személyekre utal Németh; V. L.) ember, mint aki föntről szakadt embertársai nyakába. *Én a népben azokkal tartok, akik* – milliós szórványaikon – *mindig lenn fognak maradni. Lenn tartja őket, hogy nem kaphatók és nem alkalmasak a mai hatalmi módszerekre.* Ezzel a néppel menjünk mi együtt. Akár szőlőmunkás az, akár polgári iskolai tanár. *Eljött az idő, amikor* ***Európának is gandhizmusra van szüksége.*** *… Idegen ez a harcmodor Európától? Szomorú volna, ha az lenne. Azt jelentené, hogy* ***hiába nézett kétezer éven át Jézus alakjára.***" [141.]

Nem férhet kétség ahhoz, hogy a második világháború közepén ez a beszéd – a nemzeti kisebbségi sorsot 1918 és 1940 között átélt nagyváradi emberek előtt – az erőszakmentesség hitvallása, és mindenféle erőszakos hatalom elutasítása volt Németh László részéről. Hitvallását a népiségének megvallásával kötötte össze, amivel azoknak a szellemi hazárdjátékosoknak a szándékait leplezte le, akik a népiség, magyarság mellé valamiféle élettérre hivatkozó erőalkalmazást akartak kapcsolni. Az 1945 után megvádolt, rövid időre le is tartóztatott Németh László (Püski Sándor követelte ki a rendőrségről őt és Féja Gézát, miközben a belügyminiszter Erdei Ferenc – ahogy azt Püskitől hallottam – „öt lépést nem volt hajlan-

dó megtenni értük") akkor 1943-ban életveszélyessé tette helyzetét ezzel a beszédével. Ugyanebben az évben Balatonszárszón is bebiztosította, hogy 1945 után is életveszélyes legyen a helyzete. „Az az 'üdvösség', amellyel Európa fog megajándékozni, nem lesz az, amely társadalmunk halk folyamataiban készül." Vagyis a háború után nem a magyar társadalom alakítja szerves módon saját viszonyait, hanem kívülről erőltetik majd, és ehhez „kívülről neveznek ki ránk 'megváltók'-at". Megfogalmazza tehát az új hatalmi erőszak lehetőségét. Azonban hiába erőltetnek kívülről bármilyen rendszert, a népnek nem lesz jobb. „*Egy rendszer önmagában nem válthat meg egy népet*. … a szocialista rendnek is megvannak, tán még nagyobb mértékben, az ilyesfajta veszélyei. Képzeljenek el egy szocialista államot, ahol a szabad parasztságot kolhozokba terelték, a kisiparosságnak nagy közös műhelyekben kell dolgoznia, az értelmiség a legszorosabb felügyelet alatt áll, s ebben az államban az ellenőrzöttek magyarok, az ellenőrzők pedig busmanok, vagy tibetiek. Ugyebár ez a szocialista állam aligha lesz jobb a legsötétebb jobbágyságnál, még ha formailag tiszteletben tartja is a szocializmus alapelveit?" Nagyon rossz kilátásokat vetített előre Németh László. Mindehhez azonban hozzáteszi a maga tanácsát: „A legnagyobb gondjuk azonban arra legyen, hogy *a nemzet keze fölöslegesen be ne véreződjék*." [142.]

Négy forrásunk, társadalmi és nemzeti igazságtalanságokat megtapasztalva, egyaránt elutasítja azt, hogy bármilyen erőszakkal kényszerítsük ki igazságunkat. Ha valaki a magyar gondolatot, a népi gondolatot az erőszak lehetőségéhez kapcsolja, az nem tűzheti hadilobogójára egyikük nevét sem.

JEGYZETEK

1. Karácsony Sándor: Ocsudó magyarság. Exodus Kiadó, Budapest, 1942., 288. old.
2. Karácsony Sándor: A magyar észjárás. Magvető Kiadó, Budapest, 1985., 395. old.
3. Uo., 396. old.
4. Kodály Zoltán: Visszatekintés II. kötet. Összegyűjtött írások, beszédek, nyilatkozatok. Sajtó alá rendezte: Bónis Ferenc. Zeneműkiadó Vállalat, Budapest, 1964., 247. old.
5. Uo., 457. old.
6. Németh László: Magyarok Romániában. Tanu 1935. III–IV., 138. old.
Széchenyi István: Hitel. Pest, 1830., 37. old.
7. Uo., 25. old.

8. Uo., 182. old.
9. Márton Áron: Az iskolán kívüli népnevelés feladatai. Erdélyi Tudósító, 1935. évf. In. Márton Áron írásai és beszédei. Szerkesztette: Dr. Marton József és Nemes István. Gyulafehérvár, 1996., 37. old.
10. Uo., 38. old.
11. Uo.
12. Márton Áron: Ugartörés előtt. Erdélyi Iskola, 1934/35. évf. 1–2. sz. In. Ozsváth Judit: Erdélyi Iskola. Antológia, repertórium. Státus Kiadó, Csíkszereda, 2003., 106–107. old.
14. Uo., 107. old.
15. Németh László: A reform. Tanu 1935. I., 4. old.
15. Uo., 6. old.
16. Uo., 8. old.
18. Féja Géza előadása Tamási Áronról, 1977. március, ELTE Állam- és Jogtudományi Kar. Közlés a szerző visszaemlékezése alapján.
19. Németh László i. m., uo., 10–11. old.
20. Karácsony Sándor: A magyar észjárás. Uo., 208–209. old.
21. Uo., 322–323. old.
22. Karácsony Sándor: A magyar demokrácia. Exodus Kiadó, Budapest, 1945., 18. old.
23. Karácsony Sándor: A magyar észjárás. Uo., 386. old.
24. Uo.
25. Karácsony Sándor: Ocsudó magyarság. Uo., 535. old.
26. Uo., 409. old.
27. Kodály Zoltán: Visszatekintés II. kötet. U.o., 457–458. old.
28. Kodály Zoltán feljegyzése é. n. In. Kodály Zoltán: Közélet, vallomások, zeneélet. A kötet anyagát válogatta: Vargyas Lajos. Szépirodalmi Könyvkiadó, 1989., 140. old.
29. Kodály Zoltán: Visszatekintés II. kötet. Uo., 462. old.
30. Kodály Zoltán: Visszatekintés I. kötet. Uo., 20. old.
31. Uo., 31. old.
32. Márton Áron: Nemzet és kultúra. Erdélyi Iskola, 1934/35. évf. 5–6. sz. In. Ozsváth i. m. 114. old.
33. Kodály Zoltán: Visszatekintés I. kötet. Uo., 31. old.
34. Kodály Zoltán: Visszatekintés II. kötet. Uo., 259. old.
35. Uo., 261. old.
36. Uo., 488. old.
37. Kodály Zoltán: Visszatekintés I. kötet. Uo., 180–181. old.
38. Kodály Zoltán feljegyzése é. n. In. Kodály Zoltán: Közélet, …, Uo., 170. old.
39. Márton Áron: Ugartörés előtt. Erdélyi Iskola, 1934/35. évf. 1–2. sz. In. Ozsváth i. m., 106. old.
40. Márton Áron: Templom és iskola. Erdélyi Iskola, 1939/40. évf. III–IV. sz. 253. old.

41. Németh László: A minőség forradalma. Tanu, 1933. január, 137–139. old.
42. Németh László: A nép Eötvös-kollégiuma. Tanu, 1934. november, 263–266. old.
43. Németh László: Őstehetségek és fogalomzavar. Uo., 262. old.
44. Márton Áron: Az eszmény nyomán. Erdélyi Iskola, 1935/36. évf. 5–6. sz. In. Ozsváth i. m., 134. old.
45. Uo., 135. old.
46. Márton Áron: Népnevelésünk feladatai. Hitel, 1937. 3.
47. Németh László: A nép Eötvös-kollégiuma. Uo., 264. old.
48. Márton Áron: Az iskolán kívüli népnevelés feladatai. Uo., 43. old.
49. Márton Áron: Ugartörés előtt. Uo., 107. old.
50. Márton Áron: Templom és iskola. Uo., 255. old.
51. Németh László: Kisebbségben. Tanu-könyvtár, Kecskemét, 1939; Magyar Élet Kiadó, Budapest, 1942. In. Németh László: Sorskérdések. Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1989., 476. old.
52. Németh László: Nép és író. Bevezető a Bartha Miklós Társaság 1929. február 27-i Magyar föld estélyén. In. uo. (Sorskérdések), 18. old.
53. Németh László: A döntés éveire. In., uo., 618. old.
54. A szerző szó szerinti feljegyzése Kányádi Sándor előadásán a Budapesti Műszaki Egyetem Stoczek utcai kollégiumában. 1983. december 13.
55. Veres Péter: Az Alföld parasztsága. Megjegyzések a negyedik kiadáshoz. Magyar Élet Kiadása, Budapest, 1944., 5. old.
56. Németh László: Emberek a nemzet alatt. Tanu, 1936. I–II., 69. old.
57. Németh László: Magyarok, kibékülni! (1940) In. Németh László: Sorskérdések, uo. 612. old.
58. Németh László: Az én cseh utam. (1959) In. Németh László: Megmentett gondolatok. Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1975., 177. old.
59. Németh László: Új nyelvtanokra. Tanu, 1932. november, 127–128. old.
60. Németh László: A reform. Tanu, 1935. I., 48. old.
61. Németh László: Kisebbségben. In. uo., 481–482. old.
62. Németh László: A döntés éveire. In. uo., 619. old.
63. Kodály Zoltán feljegyzése, é. n. In. Kodály Zoltán: Közélet, … uo., 170. old.
64. Németh László: Székelyek. (Tamási: Ábel a rengetegben; Kodály: Székelyfonó) Tanu, 1933. január, 172–173. old.
65. Fehér M. István: Martin Heidegger. Kossuth Kiadó, Budapest, 1984., 47. old.
66. Heidegger, Martin: A műalkotás eredete. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1988., 33. old.
67. Uo., 42. old.
68. Heidegger, Martin: Lét és Idő. Gondolat Kiadó, Budapest, 1989., 312. old.
69. Heidegger, Martin: A létezés, a semmi és a szorongás. In. Az egzisztencializmus. A bevezető tanulmányt írta és a szövegeket válogatta: Köpeczi Béla. Gondolat Kiadó, Budapest, 1972., 169. old.
70. Németh László: Görögök, vagy a halott hagyomány. Tanu, 1934. február 3–9. old.

71. Németh László: Mit tehet egy magyar tanár? (Előadás Debrecenben, 1968.) Németh László: Megmentett gondolatok. Uo., 577. old.
72. Uo.
73. Ghyczy Jenő mb. külügyminiszter feljegyzései Kállay Miklós miniszterelnök részére. Országos levéltár. K64. 1942-27. csomag, 383. tétel.
74. Márton Áron körlevelei az üldözött görögkatolikus románok védelmében. 2231/1948. Gyulafehérvár, 1948. október 6.; 2270/1948. Gyulafehérvár, 1948. október 11.; 2271/1948. Gyulafehérvár, 1948. október 11. (A 2270/1948. számú körlevél a világi hívők tájékoztatását szolgálta és Márton Áron rendelete értelmében a következő vasárnapon minden templomban felolvasták. A 2271/1948. számú körlevél a papság tájékoztatását szolgálta.)
75. Márton Áron beszéde diakónusszentelésen, Gyulafehérvár, 1974. november 24. In. Márton Áron írásai és beszédei II. kötet. Szerkesztette Dr. Marton József. Gyulafehérvár, 1997., 154–155. old. A beszédet idéztem még a 2012-es csíkszentdomokosi Márton Áron Konferencián. In. Az idők mérlegén. Tanulmányok Márton Áron püspökről. Szent István Társulat – Verbum, Budapest–Kolozsvár, 2013., 173. old.
76. Márton Áron beszéde teológiai tanárok eskütételén. Gyulafehérvár, 1957. szeptember 29. In. uo., 23. old.
77. Németh László: Új enciklopédia. (1931) In. Németh László: Európai utas. Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1973., 512. old.
78. Uo., 513. old.
79. Márton Áron: Iskola kitárt ajtókkal. Erdélyi Iskola, 1935/36. évf. 1–2. sz. In. Ozsváth i. m., 123. old.
80. Márton Áron beszéde Krisztus Király ünnepén, Kolozsvár, 1945. október 28. Az Erdélyi Katolikus Akció Füzetei 1. Tipografia Sabin Solomon – Alba Iulia (Gyulafehérvár) In. Márton Áron a lelkiismeret apostola. Összeállította és a bevezető tanulmányt írta: Virt László. Ecclesia, Budapest, 1988., 145. old.
81. Márton Áron: A hitvallásos iskola feladata. Erdélyi Iskola, 1937/38. évf. 3–4. sz. In. Ozsváth i. m. 173. old.
82. Németh László: A minőség forradalma. Tanu, 1933. január, 139. old.
83. II. János Pál pápa Laborem exercens kezdetű enciklikája, 406. pont. 1981. In. Az Egyház társadalmi tanítása. Dokumentumok. Szerkesztette: Tomka Miklós és Goják János. Szent István Társulat, Budapest, é. n., 406. old.
84. Uo., 111. pont, 407. old.
85. VI. Pál pápa Populorum progressio kezdetű enciklikája, 28. pont. 1967. In. uo., 289. old.
86. Németh László: Egy iskolaorvos naplójából. 1933. április. In. Németh László: A kísérletező ember. Magvető, Budapest, 1963., 21. old.
87. Bergson, Henri: Teremtő fejlődés. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1930., 2. old.
88. Németh László: Egy iskolaorvos naplójából, 1933. április. In. uo., 22. old.

89. Németh László: A Medve utcai polgári. Magyar Élet Kiadása, Budapest, 1943., 7. old.
90. Uo.
91. Németh László: Nyugat és Bizánc (1936). In. Németh László: Életmű szilánkokban, I., 459. old.
92. Széchenyi István: Napló. Gondolat Kiadó, 1978., 647. old.
93. Széchenyi István: Hitel. Előszó, IX. oldal. Pest, 1830.
94. Márton Áron: Iskola kitárt ajtókkal. Erdélyi Iskola, 1935/36. évf. 1–2. sz. In. Ozsváth i. m., 124. old.
95. Márton Áron: Az elnémult harangok üzenete. Erdélyi Iskola, 1935/36. évf. 3–4. sz. In. uo., 129. old.
96. Márton Áron: A kiszélesített iskola. Erdélyi Iskola, 1933/34. évf. 1–2. sz. In. uo., 84. old.
97. Uo., 86. old.
98. Uo.
99. Márton Áron: Ugartörés előtt. Erdélyi Iskola, 1934/35. évf. 1–2. sz. In. uo., 106. old.
100. Márton Áron: Az eszmény nyomán. Erdélyi Iskola, 1935/36. évf. 5–6. sz. In. uo., 134. old.
101. Uo.
102. Uo.
103. Márton Áron: Templom és iskola. Erdélyi Iskola, 1939/40. évf. 3–4. sz. In. uo. 254. old.
104. Uo.
105. Márton Áron: A hitvallásos iskola feladata. Erdélyi Iskola, 1937/38. évf. 3–4. sz. In. uo., 173. old.
106. Márton Áron: Világnézet és nevelés. Erdélyi Iskola, 1933/34. évf. 5–6. sz. In. uo., 101. old.
107. Uo. 102. old.
108. Jakab Antal püspök beszéde Márton Áron temetésén. Lejegyzés hangfelvétel alapján.
109. Márton Áron körlevele, 1945. I., Gyulafehérvár, 1945. január 1. In. Márton Áron a lelkiismeret apostola. Összeállította és a bevezető tanulmányt írta: Virt László. Ecclesia, Budapest, 1988., 115–116. old.
110. Márton Áron körlevele, 1946. II., Gyulafehérvár, 1946. február 24. In. uo., 150. old.
111. Márton Áron: Új év küszöbén. Beszéd a gyulafehérvári székesegyházban, 1947. január 1-jén. Az Erdélyi Katolikus Akció Füzete. In. uo., 193–194. old.
112. Márton Áron püspök húsvéti szózata. Gyulafehérvár, 1945. március 24. Egyházmegyei kiadvány, h. és é. nélkül. In. uo., 121. old.
113. Márton Áron püspök beszéde, Kolozsvár, 1946. április 7. Az Erdélyi Katolikus Akció Füzetei, 3. In. uo., 163. old.
114. Márton Áron püspök húsvéti szózata. Uo., 126. old.

115. Uo., 129. old.
116. Márton Áron püspök beszéde Krisztus Király ünnepén, Kolozsvár, 1945. október 28. Az Erdélyi Katolikus Akció Füzetei, 1. In. uo., 143. old.
117. Márton Áron körlevele, 1945. VIII., Gyulafehérvár, 1945. október 15. In. uo., 135. old.
118. Márton Áron körlevele, 1946. II. Uo., 152. old.
119. Karácsony Sándor: Ocsudó magyarság. Exodus Kiadó, Budapest, 1942., 9. old.
120. Uo., 8–9. old.
121. Uo., 9. old.
122. Karácsony Sándor: A magyar demokrácia. Exodus Kiadó, Budapest, 1945., 35. old.
123. Uo., 42. old.
124. Karácsony Sándor: Ocsudó magyarság. Uo., 520. old.
125. Karácsony Sándor: A Hegyi beszéd. Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, Budapest, 1991., 25. old.
126. Uo., 66. old.
127. Uo., 78. old.
128. Kodály Zoltán: Visszatekintés I., uo., 27–28. old.
129. Uo., 249–250. old.
130. Kodály Zoltán feljegyzése 1921 körül. In. Kodály Zoltán: Közélet, … Uo., 18. old.
131. Kodály Zoltán feljegyzése egy 1938. február 3-án keltezett levélre. Uo., 37–38. old.
132. Kodály Zoltán: Visszatekintés I. uo., 223–224. old.
133. Németh László: Levelek a túlvilágról (1952). In. Németh László: Utolsó széttekintés. Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1980., 341–342. old.
134. Uo., 342. old.
135. Németh László: Gandhi. (Töredék, 1953.) In. Uo., 600–601. old.
136. Uo., 602. old.
137. Németh László: Róma utódai (1935). In. Németh László: Európai utas. Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1973., 79–80. old.
138. Németh László: Magyarság és Európa (1935). In. Németh László: Sorskérdések. Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1989., 255–256. old.
139. Prohászka Ottokár: Nem fecsegést, hanem tetteket! (1920) In. Prohászka Ottokár Összegyűjtött Munkái, 22. kötet. Iránytű. Sajtó alá rendezte: Schütz Antal. Szent István Társulat, Budapest, 1929., 235. old.
140. Németh László: Az én cseh utam (1959). In. uo., 177. old.
141. Németh László: Nagyváradi beszéd (1943). In. Sorskérdések, uo., 741–742. old.
142. Németh László előadása a balatonszárszói konferencián, 1943. augusztus 25. In. Szárszó, 1943. Előzményei, jegyzőkönyve és utóélete. Dokumentumok. Kossuth Könyvkiadó, 1983., 218–222. old.

MAGYAR NEVELÉS

Válság, értékrend, pedagógia

A népi gondolkodók arra reagáltak, hogy az anyaországban is, és kisebbségben is válságban van a magyar társadalom. A válságon pedig akkor lehet úrrá lenni, ha meghaladjuk az azt kiváltó viszonyokat. Forrásaink többnyire arról tanúskodnak, hogy válságon csak transzcendens erővel lehet úrrá lenni, mert az nem lezárt, és a transzcendencia lényegénél fogva eleve meg akarja haladni azt, ami tapasztalatilag adott. A társadalmi és erkölcsi válság is tapasztalatilag adott volt, sokan reagáltak arra a XX. század első felében, így eleve meghaladásra ítéltetett, túl kellett lépni rajta. Építő elégedetlenségnek nevezhetjük azt, ami folytonosan meg akarja haladni az adott állapotot. A *válság* oka éppen az, hogy a szellem emberei, az áruló írástudók bizonyára megfelelő módon beágyazódva a kialakult társadalmi-hatalmi viszonyokba, *önelégült módon hátradőlnek kényelmes karosszékeikben*, így leragadnak egy: *a*.) adott korhoz kötött, tehát esetleges állapotnál; *b*.) egy materiális-hatalmi állapotnál, amit száz-százötven esztendeje a pozitivizmus, majd annak nyomában a materializmus jelentett. Márton Áron katolikus papként kézenfekvő módon a katolikus pedagógiában látta meg a válságból kivezető utat, hiszen *a pedagógus* éppúgy *nem lehet lezárt*, mint ahogy a transzcendenciának is lényege a nyitottság, a nevelés, a n*ö*velés felfelé történik, abban az irányban pedig nincs „plafon". Ezzel összefüggésben így a katolicizmus lényegi jellemzőjeként határozta meg az örökös elégedetlenséget is. „Pedagógiánkat ez jellemzi, ez az örökös nyugtalanság a jobb felé. A katolicizmusnak az *örökös elégedetlensé*ge azzal, ami van és ahogyan van. Gyötrődés, hogy a világot jobbá tegye, hősies erőfeszítések, hogy lendülő öleléssel a földről az eget átfogja, a közömbös anyagias földet a kifeszült lélek erejével az éghez közelebb rángassa." Márton Áron állásfoglalásra késztette az embert, elutasította a langyos félmegoldásokat és az önérzet nélküli önsajnálatot. „A katolikus pedagógia tehát *nem állhat be a sopánkodók közé*." [1.]

Mivel a válság elsősorban erkölcsi és társadalmi (a politikai, gazdasági válság esetlegesség és járulék), ezért a megoldás nem lehet életidegen, nem lehet a társadalomtól, a néptől, nemzettől független. Márton Áron látva a válságtüneteket, a másik ember, a család, a népközösség iránti ide-

genséget, ezt írja: „Ilyen helyzetben *az elefántcsonttorony bűnös fényűzés*.” [2.] Márton Áron tanítványa és munkatársa, Venczel József által egy szellemi áramkörben volt Dimitrie Gustival (miként Karácsony Sándor is, tanítványa és munkatársa, Lükő Gábor által szintén közös nevezőre került vele). *Dimitrie Gustit a népi gondolat elsőrangú román képviselőjének tartom, vegyük tudomásul:* ***kevés, ha csak önmagunkról beszélünk***. Gusti professzor szociológiai monográfiai módszere a századfordulón divatos pozitivista információhalmozás, az összefüggéseken nem sokat gondolkodó *szimpla* gyűjtőmunka (rendszerezést mellékesnek gondoló adathalmozás) ellenében bontakozott ki. (Mennyit küzdött ez ellen Márton Áron is!) Gusti szétbonthatatlan egységet látott a táj, a nép, a kultúra és az életmód között. Az összefüggéseknek ezzel a meglátásával elkerülte azt a pozitivista ismeretelméleti problémát, ami a pozitivizmus kritikusaival feltételeti a kérdést, hogy ***az összefüggésükből kiragadott dolgok megérthetők-e egyáltalán***. *A társadalmi oksági láncra volt kíváncsi*, az emberi élet különböző kereteinek összefüggésére, aminek módszertani következtetése volt, hogy *a tények gyűjtése nem lehet független a tények értelmezésétől*. A szociológiai megfigyelés fő szabályának tartotta azt, hogy messziről el kell kerülni a rögtönzött empirizmust. A kutatásra föl kell készülni, de eközben el kell kerülni az előre kialakított gondolatokat, ideológiákat, melyeket egy öntörvényű kutató a néppel, az „adatközlőkkel” akarna igazol*tat*ni. Ennek érdekében egy kutató stáb – melynek tagjai az egyes életkeretek avatott tudósai – feladata a nép életébe való, egy-egy kutatás alkalmával *legalább* egy-két hónapra való beilleszkedés. Ez a módszer a *résztvevő megfigyelés*, mely (Bergson filozófiájához közel állva) az élet *valós* áramlására kíváncsi. Gustinak lesújtó véleménye volt kora szociológusairól. „*A mai szociológus vissza szokott vonulni elefántcsonttornyába*, megfigyelőfülkéjébe, ahol könyvektől körülvéve, terebélyes és kényelmes karosszékében helyezkedik el, … E tudóskollégánktól eltérően *mi leereszkedünk a szép és kényelmes elefántcsonttoronyból* a teljes valóságba, a szép és kemény életbe, *a terepen követjük nyomon az élet áradatát*”.[3.] Márton Áron és Dimitrie Gusti közös tanulsága: a népi gondolat számára ***a nép nem hivatkozási alap****, hanem a megértés és a szolgálat célja, a felemelés igényével*. ***Felemelni*** pedig ***azt tudjuk, akivel összenőttünk***, akivel vállaljuk a teljes közösséget. A román többségi társadalomhoz tartozó Gusti számára ehhez a társadalomkutatás által vezetett az út, melyet társadalompolitika követett, Márton Áron pedig papként és kisebbségi emberként a pedagógiában, az evangelizációban találta meg az utat, ami az embert alkalmassá teszi a feladathoz. Németh László, akinek válságtu-

datát Balatonszárszón a pártoptimista Nagy István halálhangulatnak nevezte, egyenesen *a pusztulással való versenyfutás*nak látta pedagógiánkat: „*Lehet-e gyorsabb a magyar nevelés, mint a magyar pusztulás: kell föltennie magának a kérdést, s* ***nevel, amíg igent tud mondani***.” [4.]

Karácsony Sándor ugyanúgy a transzcendencia által ihletett személy volt, mint Márton Áron. Vérbeli pedagógusként generációs válságnak látja azt a válságot, mely sokféle jelzőt visel, azt látja, hogy „szembenállnak az apák a fiakkal”, és küzdelmüknek az a tétje, hogy viszonyuk alá- vagy mellérendelt legyen-e.[5.] A transzcendencia, a tapasztalt dolgok meghaladása az ő számára az evilágban ***erőplusz***, ami több mint az eddig (a válságban) rendelkezésre állt erők összessége. *A válság az holtpont*, ahol „erőpluszra van szükség”, ami nem más, mint ***áldozatvállalás***. Az áldozat igénye nem állít lehetetlen feladat elé: „aki a problémát a maga egészében megvilágítva látja maga előtt, meg is tudja hozni ezeket az áldozatokat”. [6.] Kézenfekvő, amit ír. Az ember Isten képmása, tehát meg tudja haladni önmagát. Az ember tud áldozatot hozni, az állatvilág nem. *Attól vagyunk emberek, hogy képesek vagyunk az áldozathozatalra, melyben tudjuk, hogy mit miért teszünk*. De mivel az ember hajlik az istenfeledésre, ezért igyekszik is kitérni az áldozat elől. De Isten ad világosságot. Aki a maga egészében megvilágítva látja a problémát, az már belső késztetést érez az áldozatra, az erőpluszra. „Reánk mindebből annyi tartozik most, hogy *a holtpontról áldozatok árán szabadulhatunk.*” [7.] A szabadulás ára pedig az, hogy apák és fiúk együtt adják az erőpluszt, mert a válságnak – és ezt Márton Áron sem hallgatta el – generációs vetülete is van. Innen a felnövelő pedagógia felelőssége.

Sokszor dobálózunk a *közösség* kifejezésével. Eközben kereszténynek is nevezzük magunkat. Azonban az Apostolok Cselekedetei (2,42) nem merő statisztikai odatartozásként, hanem *részvétel*ként írja le a közösséget. „Koinosz” – közös; ebből képzett szó a „koinonia” – közösség. Ha az odatartozás az odatartozók *közös* jellemzője, akkor a közösségért viselt felelősség is közös. Különös, hogy éppen a kereszténység színtelenítette ki ezt a fogalmat azáltal, hogy az egyház tagjai (a „kedves hívek”) merőben passzív fogyasztóvá degradálódtak az évszázadok során, a barokk korra mindenképpen. A *közös*-ség ebben áll, részt venni, aktívnak lenni abban, aminek áldásaiban részesülünk.

A *válság*ot minden forrásunk individualizmusként értelmezte, de közülük talán Kodály érzékelte leginkább *közösséghiány*ként. Kodály már a két háború közötti időre Európát-járt ember volt, látta például az angol

emberek között élő erős szolidaritást. „Nem akarom állítani, hogy az angol társadalom példátlan szolidaritását, az angol egyén fegyelmezettségét az énekkarok teremtették meg. De valami *összefüggés* lesz közte és a hatszáz éves karkultúra közt." Ezt szembeállítja a magyar individualizmussal, a másik ember iránti közönnyel: „Hogy a magyar nem szeret egyesülni: oly végzetes hiba, aminek a javítására minden eszközt meg kellene ragadni." [8.] A közösen művelt művészetben látja a korrekció lehetőségét: „A művészetnek ugyanis nem a technika a lényege, hanem a lélek." [9.] Karácsony Sándortól tudjuk, hogy a lélek nem puszta individuális kategória, van társaslélek, amit Kodály is ugyanígy látott: „nem sokat ér, ha magunknak dalolunk, szebb, ha ketten összedalolnak. Aztán mind többen, százan, ezren, míg megszólal a nagy Harmónia, amiben mind egyek lehetünk." [10.] Kodály szerint a magyar nevelés felelőssége az, hogy nincs meg a Harmónia: „*a magyar élet számtalan visszássága egyenesen a közösségi nevelés hiányából ered.* A magyar gyermek későn, vagy sohasem tanulja meg, hogy ***nem magunkért élünk, hanem egymásért***." [11.] Kodály tudománya sem volt merőben individualista önérvényesítés. Zenepedagógusként tudta, hogy az együtt-éneklés önfegyelmet alakít, és megtanít ráfigyelni a másikra, az egész közösségre. Számára tehát *a közös zenei nevelés közösségformálás, tehát* ***jellemnevelés*** volt.

Az angol példa, amit Kodály a munkáskórusokra hivatkozva említ, az Európa szegélyén, Erdélyben élő Márton Áron számára sem volt közömbös. Az angol iskola azért volt példa számára, mert „ismeretek gyömöszölése helyett, amit nálunk úgy erőszakolnak, a *jellem alakítását* teszi első helyre, az akarat edzését, a tettre való készség és a felelősségérzet felébresztését és tudatosítását sugalmazza. … hogy hivatásában akarjon a legkiválóbb lenni, s ugyanakkor ne felejtse, hogy *kötelessége a nemzet érdekeiért is becsülettel dolgozni*." [12.]

Ha a válságon csak transzcendens alapon, a jellemnevelés igényével tudunk túllépni, akkor azt csak világos értékrend mentén lehet megvalósítani. Ezt leghatározottabban Márton Áron tudatosította. Márton Áron lelkiségére talán leginkább jellemző az a meghatározása, ami szerint „*az ember két világ polgára*", lelkével, szellemével az ég felé irányul, miközben itt él a földön, ami feladatot is jelent. [13.] Értékrendi válságot regisztrálva Istenre, mint alapra irányította a figyelmet, ugyanakkor pedig hite határozott közösségi kapcsolatokban nyilvánult meg. Vallotta, hogy *az Istenre figyelő embernek dolga van a világban, a hit tehát nem öncélú, nem válhat magánájtatossággá*. Márton Áron értékrendi válságot tudatosított esszéiben, körleveleiben, ezzel szemben pe-

dig azt a feladatot jelölte meg, hogy *a relativitást fel kell váltania az értéktudatosságnak*. „A katolikus pedagógiának a feladata, hogy rendet teremtsen. Tegye a hangsúlyt a nevelésre.” [14.] Márton Áron pluralista gondolkodású volt, ezért abból indult ki, hogy az értékek sokfélék, és mert értékek, ezért jók. De – mivel a relativizmus életellenes – helyükre kell azoknak kerülni ahhoz, hogy világos értékrendünk legyen. Ennek megvannak a pedagógiai összefüggései: *a nevelőnek tudnia kell értékelni*. „Ismernie kell tehát az értékeknek egy sorát, az értéksor megalkotása viszont feltételezi egy legfelsőbb értéknek az elismerését, amelyhez a többi méretik és igazodik.” Ennek megfelelően: „A nevelés feladata az, hogy a fejlődő embert a nevelés tartama alatt egy magasabb rendezettségbe segítse, az összhangzatos, egyensúlyozott embert formálja.” [15.] A jellemnevelés, a világnézeti nevelés tehát a pedagógia teljességére törekszik, *személyiségformálás*t tekinti céljának. Olyan „összhangzatos, egyensúlyozott” személyek formálása a cél, akik képesek úrrá lenni az értékrendi válságon, képesek túllendíteni a világot a holtponton, mert transzcendens (a dolgokat mindig meghaladni akaró) nyitottságuk révén megvan bennük az *erőplusz*.

Németh László az értékrendi válság és a pedagógia összefüggéseit olyan ponton érinti, mely minden időkre jellemző volt, hiszen a *tehetségtelen érvényesülők* mögött mindig ott állt a *protektor*. Ezek a tehetségtelen érvényesülők jobb esetben a nagyságos urak „táskahordozói” maradtak, akik soha nem tudták saját maguk önállóságában meghatározni önmagukat, mindig *valaki valakije*ként befolyásoskodtak, nagyon sok zavart okozva a magyar életben. Németh László azt vallotta, hogy nemcsak lumpenproletariátus van, hanem létezik a *lumpenintelligencia* is, akik nem mások, mint a kiművelt emberfőket háttérbe szorító, iskolázottsággal bíró „művelt csirkefogók”.[16.] Művelt, vagy annak tettetett csirkefogók. Az iskolarendszer és a társadalmi struktúra önálló fejezetet igénylő összefüggésére tapint rá, amikor válságtünetként írja le a magyar kontraszelekcióval kapcsolatban: „az általános iskolák, középiskolák, egyetemek felállítása nem jelenti azt, hogy aki azokban végbizonyítványt nyert, valóban a megfelelő végzettség szintjén áll.” [17.] Kiművelt emberfők helyett félműveltek, szakemberek helyett tágabb összefüggéseket nem látó szakbarbárok, ez az iskolai és munkahelyi protekció, a kontraszelekció nemzetet pusztító eredménye. A középosztályra jellemző bizonyos sznobizmust, kultúr- és státusszsnobizmust lát emögött, amit orvosként is regisztrált: „Középosztályi gyerek, ha csak nem hülye, eljut az érettségiig. (Mivel a középosztály természetesnek

tartotta saját privilégiumait, hozzáteszem: egy tehetséges parasztgyerek, vagy segédmunkás szülők tehetséges gyereke abban az időben ritkán jutott el az érettségiig; V. L.) … Gyógypedagógiai esetekre emlékszem, akik leérettségiztek, sőt a főiskolára is beiratkoztak; egy elmebajos tanulót, akinél a skizofréniát évek előtt állapították meg, a harmadik kereskedelmiből marasztottam ki, s a következő évben megint táskával láttam a villamoson. *Úrigyerekből úriembernek kell lenni: íme az iskolai szelekció első törvénye*." [18.] Tudás *helyett* diploma-lobogtatás, alkotás *helyett* élősködés, gondolkodás *helyett* okoskodó szószaporítás, intelligencia *helyett* önhitt intellektualizmus, iskolázottság ***mellett*** félműveltség, a másik ember megbecsülése *helyett* pozícióharc, képességek és szorgalom *helyett* kontraszelekció, népismeret *helyett* buta úrizálás – ***ezek mind válságtünetek***, melyek összefüggnek az iskolarendszerrel.

Iskolarendszer és társadalmi struktúra

Németh László észrevétele, ami szerint az *úrigyerekből úriembernek kell lenni*, egy megkövesedett társadalomszerkezetre utal, mely az iskolarendszert önnön reprodukciója érdekében maga alá gyűrte. Zárt társadalom diagnózisa ez, melyben nincs, vagy alig van mobilitás, a tehetséges szegények gyermekei páriasorsban maradnak, míg az úri hülyegyerekből úriember lesz, a neki megfelelő pozícióval. Mivel ez a probléma azt a terminust érinti, amit (akár ma is) úribb csevegésekben nemzeti, vagy keresztény-nemzeti középosztály névvel illettek / illetnek, és amely „középosztály" (nem a polgári demokráciák háromnegyedét kitevő erős középrétegéről van szó, hanem egy önmagát másoktól elkülönülően meghatározó kasztról) neki eleve kijárónak tartotta / tartja az előjogait, ezért nézzük meg, hogy miként lázadt fel Prohászka 1897-ben az előjogos rendi társadalom ellen. (A keresztény szalonokban zajlott / zajló intenzív „prohászkázás" mellett illett volna, illene Prohászkát is olvasni.) Prohászka 1897-ben leteszi a voksot a demokrácia mellett, és az egyházat, bármilyen akadályokba ütközött is ő, amellé igyekszik rendelni. „A középkoré volt a rendi alkotmány; az újkoré a demokrácia. A középkori egyház összenőtt a rendi alkotmánnyal s belevette magát sáncaiba; *az újkori egyház* nőjön bele a demokráciába. *Olvadjon föl a népben; forrjon össze, azonosítsa magát a néppel; fektesse bele erejét, szellemét, lelkét a nép érdekeibe*".[19.]

A rendi társadalom urait idegesítette mindaz, ami más, mint az ő világuk, Prohászka, a rendi társadalom ostromlója ővelük szemben plu-

ralista: „*a különbözőség emeltyűje a haladásnak*”.[20.] „A rendek elnyomták a népet, néhány ezren milliókat. A nép egyáltalán nem számított; jogból, szabadságból és kultúrából ki volt zárva.”[21.] Ha pedig valaki még mindig eretnekezné Prohászkát, mert a „rendet”, a rendi társadalmat, annak nemzetet *degeneráló* privilégiumait ostromolja, akkor tegyük hozzá, hogy Márton Áronnak sem volt különb véleménye erről a zárt, megfagyott, megkövült társadalomról. E zárt, megkövült társadalom urai gyűlölték a társadalmi mobilitást, mert a mobilitásban kiderül, hogy a „nemes” (mit is jelent ez?) az ilyen-olyan „származású” önhitt rétegek nem különbek, sőt inkább sokkal értéktelenebbek azoknál, akiknek a nyakán élősködnek. (Aki „származású”, az nem az, aminek mondja magát.) Erről a lenézett, kihasznált és az iskolázottságból a „származásúak” által kitaszított népről írja Márton Áron: „Munkáját évszázadokon keresztül igénybe vették kultúrák építéséhez, de a kultúra tartalmából nem részeltették, áldásait nem vitték el hozzá, magyar mivolta az emberi élet nagy értékeihez közelebb nem hozta. Egy pompázó kultúra közvetlen tövében elhagyottan élt, a kultúra közösségéből kifelejtették.”[22.]

Munkáját évszázadokon keresztül igénybe vették, de annak eredményét nem láthatta, a közösségből kifelejtették – annak a rendi társadalomnak megfogalmazása ez, ahol kaszthatárok vannak, és ahol az iskolarendszer hivatott átörökíteni az egyenlőtlenségeket – mert aki jó pozícióba született, az érdem nélküli gyerekének is tovább akarja örökíteni azt. Erre állíthatjuk azt, hogy bizonyos rétegek – az utóbbi évszázadban különböző jelzőkkel ellátott, kaszthatárokkal körülbástyázott „középosztály” védte leginkább pozícióit – nekik eleve kijárónak tartották / tartják a privilégiumokat. Németh László erről írta azt, hogy úriember gyerekéből úriembernek kell lenni, még akkor is, ha gyógypedagógiai esetről van szó. Az „úriember” terminusa pedig tág fogalom, a korlátozott szellemi befogadóképességű táskahordozóktól, a talán nem is sokkal különb exelenciásokig terjednek e csoport határai. Prohászka hasonlóképpen gondolkodik, mint Márton Áron és Németh László, mert a szabadság mibenlétét a műveltségben (iskolázottság, és annak életbe ágyazása), valamint a haladásban (ami az iskolázottság által lehetővé tett mobilitás nélkül elképzelhetetlen) látja megvalósulni, és ez a szabadság megteremti a maga intézményrendszerét is. „A műveltség és haladás érvényesíti az ember legnemesebb attribútumát: a szabadságot, s a társadalom a szabadság fokának megfelelőleg megteremti a maga jellemző közintézményeit. Valamennyi közintézmény, ha életre való,

orgánumát képezi a társadalom szellemének; kihajt bennük belső törvényszerűséggel a társadalom képessége fejlettebb életre." [23.]

Gondolkodóink e kérdésben felvázoltak egy helyzetképet, és mindannyian arra a következtetésre jutottak, hogy a magyar társadalom *kettős társadalom kettős iskolarendszerrel.* Németh László a budai Medve utcai polgári fiúiskola iskolaorvosaként és egészségtantanáraként regisztrálta a magyar társadalom hasadt állapotát, ugyanakkor a polgári iskola intézményét, mint egyfajta tanügyi áthidaló megoldást látta a magyar társadalom két fele, az anyagi biztonságban élő, önmagát akár „úri" jelzővel is ellátó rétegek, és a máról holnapra élő, szegény – de nem a legszegényebb! – rétegek között. Németh László a harmincas évek viszonyai között a polgári iskolát fontos mobilitási útnak látta. (Tehát a harmincas évek viszonyai között, azon a korszakon azonban már túlhaladtunk!)

Társadalmunk megosztottságának, kettősségének a polgári iskola olyan jelzője volt, mint a vegytanban a lakmuszpapír. Németh azt látta, hogy akár Óbudáról, akár a budai hegyvidékről, akár a Margit körút bérházaiból jár be a Medve utcai polgári diáksága, budapesti lakosként a szoba-konyhás világból érkezik. Ez még nem a legszegényebb réteg, mert alattuk voltak az ágyrajárók, az albérlők, a konyhátlan szobalakók, közülük a Medve utcai polgári diákjainak csak egy kis töredéke került ki.[24.] A szoba-konyhás lakásból érkező gyermekek látástól, vakulásig dolgozó, fizikai munkás szülei a jobb élet lehetőségét látták gyermekeik számára a polgári iskolában, például olyan szakmát tanulhattak, ahová elemi iskolából inasnak sem vennék fel őket.[25.] Nem ellentmondás az, hogy a polgári iskola mobilitási csatorna, és ugyanakkor a kettős társadalom mutatója is: „Némi kikerekítéssel (budapesti adatokról ír Németh; V. L.) a gyerekek alsó egynegyede kerül felsőbb elemibe (V. és VI. osztály; V. L.), a középső két negyed polgáriba s a felső negyed a középiskolába. … Budapesten, ahol az ország gyermeklakosságának alig egytizenkettede él, s az összes érettségi bizonyítványoknak közel felét gyártják, a kisembernek orrában van a magasabb iskolák szaga." [26.] Az érettségi bizonyítványok területi eloszlásának e kiáltó ellentéte jelzi a társadalom kétfelé szakadt állapotát. Ugyanakkor a mondat második fele, mely szerint a kisember, akinek gyermeke aligha juthat gimnáziumba, a fővárosi sok iskola láttán a neki elérhető polgári iskolák felé irányítja gyermekét, azt is közli, hogy a fővároson kívül, a falvak szegényparasztjai és az uradalmak cselédjei számára a nagy számokat tekintve, alig marad mobilitási esély.

A kettős társadalom kettős iskolarendszert működtetett azért, hogy az akármilyen sze***r***ény *képességű* úrigyerekből is úriember lehessen, és ennek következtében az akármilyen *tehetséges* sze***g***ény gyermekek nagy többsége szegény maradjon. ***A kettős iskolarendszer a kaszthatárok fenntartását szolgálta***. Korábban már idéztük Karácsony Sándor felháborodását, ami szerint „a nép számára készült iskolák már elgondolásukban sem jelentik a mai modern kultúrát, mert nem is akarják jelenteni. *Nem alsóbb fokú, hanem* ***alsóbb rendű*** *iskoláknak vannak* ***szánva***." [27.] A fogalmazásból kitűnik, hogy nem is az a fő probléma, hogy a népiskolák alsóbb rendűek a mobilitást biztosító felsőbb iskolákhoz képest, hanem az a nagy baj, hogy *eleve alsóbb rendűnek* ***szánták*** *azokat.* Ezért fogalmazza meg Karácsony azt, hogy „a népoktatás szervezete nem segít az alsó néposztálybeli páriának *intézményesen*, hogy a már megállapított kasztszerű zártságból valaha is feljebb emelkedhessék." [28.] Ez nem meglepő, hiszen a népiskolának „nincs folytatása. … A középiskola magasabb szempontjából majdnem teljesen értéktelen mindaz, amit az elemi iskola nyújtott." [29.] Az úri ellenérv – mely ma is belemenne abba, hogy visszaállíttassék az 1946 előtti, a kötelező nyolc osztály bevezetése előtti állapot (aki erre valaha is gondolt, az ne vegye többé szájára Klebelsberg Kunó nevét) – bizonyára úgy szól, hogy az úrigyerekek is négy elemivel kezdték. Ám azt a szakadékot, ami a négy elemi és az utána következő nyolcosztályos gimnázium között van, könnyűszerrel áthidalták a germán gondolati sémák szerint gondolkodó középosztályi, vagy értelmiségi családok gyermekei. Könnyűszerrel áthidalták a belvárosi, vagy bel-budai elemi iskolákból érkezők, ahol ez a négy osztály egész biztosan mást nyújtott, mint egy tanyasi, falusi, vagy Budapest-külvárosi elemi iskola. Így pedig a belvárosi, vagy bel-budai elemi iskolák akár a nyolcosztályos gimnázium előkészítőiként is felfoghatók.

A kettős társadalom által fenntartott iskolarendszer annak érdekében, hogy a kaszthatárokat fenntart*has*sa, természetellenesen szelektál. Nem tudás és szorgalom, hanem örökölt pozíció, földrajzi és anyagi helyzet szerint. Ezt neveztük fentebb kontraszelekciónak. Karácsony Sándor gyakorló tanárként teszi fel a kérdést: „vajon igazi diákok járnak az iskolákba, akik kicsalják a szót" a tanárból? Mert a tanár, míg lelkes és fiatal, könnyen beszél, de hosszú évek tapasztalata sok tanárt szűkszavúságra ítél, mert a szüleik pozíciója által kontraszelektált diák nem ösztönzi a tanári hivatásból fakadó lelkesedést. [30.] Így aztán kénytelen feltenni a kérdést: „valószínű-e hogy ezekből a felső osztályokból

kipusztulhatnak az oda nem való diákok? Nemcsak, hogy nem valószínű, de úgyszólván lehetetlen." [31.] Úgyszólván lehetetlen, mert *az iskolarendszer e diákok társadalmának a reprodukcióját szolgálja*. Lehet ellenpéldaként, akár sznob módon elsőrangú magyar gimnáziumokra hivatkozni – Fasori Evangélikus Gimnázium, Budapesti Piarista Gimnázium, Baár–Madas Református Gimnázium, Toldy Ferenc Gimnázium, Trefort utcai gimnázium – de egy elenyésző kisebbség nem lehet a színvonaltalan, merőben hatalomban és pozíció átörökítésben gondolkodó túlnyomó többség felmentvénye. A felsorolt gimnáziumok világhírnévre szert tett, többek között Nobel-díjas diákjai büszkék voltak iskolájukra. De nem „hadonásztak" szalonokban az Alma Mater nevével, hanem önállóan gondolkodó, elsőrangú alkotókká lettek néhány elsőrangú gimnáziumunk által.

Márton Áronnak sem volt jobb véleménye az erdélyi – *meglehetősen jó színvonalú* – katolikus középiskolákról. Idézzük ismét: „Ha középiskoláink növendékeit a szülők foglalkozása és lakóhelye alapján osztályozzuk, tanulságos megállapításra jutunk. Ezek az iskolák városokban vannak, ahol régebb egy népes, tehetős és felfelé törő középosztály, iparos- és kereskedőréteg gondoskodott az intézmények benépesítéséről; s annak ellenére, hogy ez a réteg az utolsó évtizedek alatt fájdalmasan meggyérült és leszegényedett, *a növendékek arányszáma nem tolódott el a falu javára* olyan mértékben, amint ezt várni lehetett volna. … ***középiskoláinkba nem azok jutnak be elsősorban, akik tehetségesek és arravalók***, hanem akik közel kapják s aránylag kevés költséggel megúszhatják; nem azok, akikkel öröm foglalkozni, s akiket szellemi versenyekre és teherpróbákra lehet fogni, hanem akiket helyzetük utal be, elég *sokszor tehetségükre való tekintet nélkül*".[32.] Komoly színvonalú iskolák voltak az erdélyi katolikus és velük együtt a református középiskolák, de – Márton Áron diagnózisa a saját portára, a katolikus középiskolákra vonatkozott – szellemi javaikat nem egyenlőképpen osztották el, és akik szüleik pozíciója és lakóhelye által oda bejutottak, korántsem biztos, hogy kihasználták középiskoláik lehetőségeit. Ahogy Karácsony Sándor azt regisztrálta, hogy a méltatlanok nem „pusztulnak ki" a magyar középiskolából, úgy Márton Áron joggal méltatlankodott azon, hogy a középiskolának elidegenítő hatása volt. „A középiskola … a népi talajból felszívta elsősorban a tehetségeket, hozzásegítette egy felsőbb, zárt réteg előnyösebb életéhez azért, hogy a néphez többé igaz együttérzéssel, segítő szándékkal ne térjenek vissza soha." A kettős iskolarendszernek a kettős társadalmat reprodukáló, talán leginkább

lényegre törő megfogalmazását adja Márton Áron a következő mondatban: „***ugyanannak a népnek kebelében külön népek keletkeztek****, amelyek sokszor nemcsak egymás fájdalmát, de még egymás nyelvét sem értik meg.*” [33.]

Németh László 1945-ben, a Nemzeti Parasztpártnak Illyés Gyula által közvetített kérésére megírta *A tanügy rendezése* című tanulmányát. Illyés tudta, hogy kihez kell fordulni a kísérletező, hatalmi abroncsok között útkereső magyar demokrácia oktatási alapvetésének ügyében. Németh orvosként, tanárként, íróként egyaránt jogosultságot szerzett ahhoz, hogy e kérdésben nyilatkozzék. *Iskolapolitikai tanulmánya a kulturális emancipációt szolgálta*. „A tanügyi reform célja: az osztálytalan társadalom megteremtése a most növő nemzedékek műveltségében. Testvére tehát a földosztásnak, az ipari kisajátításnak, a szövetkezeti mozgalomnak; előjogokat, válaszfalakat bont *a képzettség arányosabb elosztásával.* Emberekre, akiknek nincs közös műveltségi alapjuk, hiába jelentjük ki, hogy egy osztály gyermekei.” [34.]

Bármily’ meglepő, a rendi társadalomnak ma is lehetnek hívei, lehetnek, vannak, akik vágynak a kaszthatárokra. Ők – akár a Kádár-korszak bizonyos mérvű, és mindig jólfésült haszonélvezőiként, és akár önigazolásként – az 1945-ben a fővárosból száműzött Némethet esetleg a marxisták társutasának írnák le, mert itt osztálytalan társadalomról írt. A marxista felfogásban – talán némi leegyszerűsítéssel – a társadalom két osztályra tagozódik, a kizsákmányoló osztályra és a kizsákmányolt dolgozókra. A nyugati polgárosodott társadalom ezzel szemben rendkívül finoman rétegzett, a túlnyomó többséget – szintén némileg leegyszerűsítve –, a lakosság háromnegyedét kitevő középrétegek adják, amely tömegen belül rendkívül finom rétegződés figyelhető meg, a rétegek közötti könnyű átjárással, a mobilitás gazdag lehetőségeivel. Ez a háromnegyedes tömeg, *az idealista* Németh szemével akár osztály nélküli társadalomként is leírható volt. Idéztünk már tőle, tudjuk, hogy mi volt a véleménye a bizantoid szovjet rendszerről. Az iskolapolitikai reform testvére a földosztásnak – ez pedig a Nemzeti Parasztpárt, a Független Kisgazdapárt, a Demokrata Néppárt programja, szemben a bolsevik kollektivizálással. A nyugati, a dán, a finn, szövetkezeti mozgalom, melyről a népi gondolkodóknál olvashatunk, nem volt „téeszcsé”, Prohászka Ottokár sem kollektív gazdaságról vizionált, amikor a szövetkezetek szükségességéről szólt több írásában. Akik ma a rendi társadalomról nosztalgiáznak, azoknak egy nagybirtokellenes program esetleg nem tetszik. A képzettség arányosabb elosztása Márton

Áron idézett gondolataival is összefüggésben van, s ez jelenti alapját a polgárosodott nyugati társadalmak gazdagon tagolt, mobilitási utakkal átjárható rétegződésének. Azt pedig hazugságnak tartja Németh, hogy közös műveltségi alap nélkül egy osztályhoz – Márton Áron *Nemzet és kultúra*, valamint *Ugartörés előtt* című tanulmányai szerint egy nemzethez – tartozhatnának az egyugyanazon nyelv birtokosai, a közös sors örökösei.

Kodály ugyanebben gondolkodott. 1947-ben írja: „*Az általános iskola célja* ***egységes magyar alapműveltséget*** *adni minden társadalmi rétegnek.*" A germán sémákra épülő iskolarendszert 1945-ig elhúzódó problémának látta: „lélek-kiforgató félrenevelés folyt ebben az országban azóta, hogy *ránk kényszerítették az osztrák iskolarendszert*". Kodály az egységes magyar alapműveltséget a magyar népdalnak minden iskolában való tanításával szorgalmazta, mert a falu és a város közötti szakadékot a falu és a város közötti eltérő zenei műveltségben ismerte fel. „Az új iskola egyik legfőbb feladata ezt a szakadékot eltűntetni, s ebben a zene hatalmas segítség lehet. … ***újjá kell születnünk mindenben, ha magyarul akarunk élni továbbra is***."[35.] A díszmagyarba öltözött magyarkodások közepette, 1937-ben pedig úgy látja: „Nemzeti nevelésünk gyenge lábon áll. *Sok frázis* ellenére iskolánk nem oltja bele növendékeibe a sajátos nemzeti kultúra tudatát." Ennek pedig abban áll az oka, hogy a korszak „az egyéni, elitnevelést tartotta mindennél fontosabbnak, s elhanyagolta a köznevelést"[36.] Az elitnevelés nem jelentheti semminek az alapját, sőt köznevelés híján az elitnevelés mögött sincs alap, köznevelés híján az elitnevelés az elidegenedésnek lesz kiváltó okává. Kodálynál nem csak stílus a magyar népdal, a magyar népzene: a mélyen magyar műveltségben társadalompolitikai feladatokat is felismert, melyek a néppel való sorsközösség, teljes kulturális azonosulás kötelezettségét rótták ki rá. „Mikor megtanultam, amit a zeneakadémián, egyetemen lehetett, kezemben volt mindkettőnek végbizonyítványa, *ráeszméltem, hogy még nem tudok mindent, amit a faluból lehet tanulni. Elindultam: beiratkoztam erre a legfőbb iskolára is, de még máig sem végzetem el*. Megkerestem régi volt cselédeinket, akiktől hajdan sok dalt tanultam. Aztán tovább, mások cselédeit, mert *a falusi nép legszebb dalait is a cselédsorban élők tudták leginkább.* Gazdalány – 10-20 holdon felül – már nem is tartotta illendőnek a dalolást."[37.] Ugyanezt hallottam a nyolcvanas években Lükő Gábortól többször is: a legrégibb és leggazdagabb folklórkincset a legszegényebbek örökítették át. A budapesti és bukaresti egyetemeket megjárt, Karácsony-, Győrffy-, Kodály-,

Gusti-tanítvány Lükő öreg korában is vallotta, hogy nagyon sokat tanult a koldusszegény emberektől. Nem csoda ez, Karácsony Sándortól, Győrffy Istvántól, Kodály Zoltántól, Dimitrie Gustitól egyaránt azt tanulta, hogy elsősorban a legszegényebbekre figyeljen oda.

Közös műveltségi alapot úgy lehet biztosítani a különböző rétegeknek, hogy hosszú idejű közös képzést biztosít az iskolarendszer számukra. Magyarországon az 1945/46-os tanévvel indult el a nyolcosztályos kötelező általános iskola szervezése, amit a Nemzeti Parasztpárt vallás- és közoktatásügyi minisztere, Keresztury Dezső végzett. A korábbi iskolarendszerben, a nyolcosztályos gimnáziumba iratkozó gyermeknek csak négy éve volt az elemi iskolában, mely *elvben* közös műveltségi anyagot adott neki a csak elemit végzett szegénysorsú gyermekekkel. Elvben, mert azokban a körzetekben, ahonnan nagy valószínűséggel tudták gimnáziumba küldeni gyermekeiket az ott lakók, egy formálisan azonos négy elemi osztály nem volt ugyanaz, mint egy tanyasi, egy falusi, vagy egy külvárosi elemi iskolában.

A kötelező nyolcosztályos képzést Klebelsberg Kuno vallás- és közoktatásügyi miniszter már a húszas években elgondolta, halála miatt kivitelezni nem tudta, majd a háború akadályozta az iskolarendszer átalakítását. Minisztersége alatt a polgári iskolák számát tudta növelni, amivel hiányt pótolt. „A nyolcosztályos népiskola hiányát nemcsak az iskolán kívüli népműveléssel, hanem a polgári iskolák számának lényeges szaporításával is igyekszem pótolni.”[38.] Akkor a polgári iskola volt az a mobilitási csatorna, amit Németh László is elismert. Azt látta Klebelsberg, hogy „az általános tankötelezettség behozatala után több, mint fél évszázaddal a nyolcmillió maradék magyarból *több, mint egymillió a hatévesnél idősebb analfabéta.*” [39.] Amellett, hogy tanyasi népiskolák ezreit, ezek mellett körülbelül 1500 népkönyvtárat alapított, ő gondolta el – akkor még a meglévő népiskolák alapján – a kötelező nyolcosztályos képzést. A magyar ipar és gazdaság versenyképességét is erősíteni kívánta: „Nyilvánvaló tehát, hogy a nyolcosztályos népiskola nemcsak kultúrpolitikai, hanem egyúttal közgazdasági kérdés.”[40.] A magyar nyelvet törve beszélő gróf nagyon sokat tett annak érdekében, hogy Magyarországon megszűnjön a kettős társadalom és a kettős iskolarendszer.

A Keresztury Dezső vallás- és közoktatásügyi minisztersége idején megszervezett nyolcosztályos általános iskolai rendszer a felső tagozatba integrálta az addigi polgári iskolák egészének és az addigi nyolcosztályos gimnáziumok alsó tagozatának funkcióját és műveltségét. Ezzel

közös műveltségi alapot teremtve, jelentősen hozzájárult a társadalmi mobilitási esélyek növekedéséhez. Idézzük ismét Kodályt: „*Az általános iskola célja egységes magyar alapműveltséget adni minden társadalmi rétegnek.*”[41.] Németh László kezdetben – orvosként, a fejlődő gyermekek életkori változását látva, biológiai alapon – hat osztályos általános és hat osztályos középfokú képzésben gondolkodott. Azonban látva a nagy felületű közös műveltségi alapot, elismerte a barátja, Keresztury Dezső által megszervezett nyolcosztályos kötelező általános iskolai képzést. „A negyvenhatos iskolareform, a nyolcosztályos iskola magasra emelte az egész ifjúságot. Azóta meglepő tempóban közeledünk az érettségi szint felé.”[42.] Engem a hatvanas években, az általános iskola felső tagozatában még sok olyan tanár tanított, akik 1946 előtt, polgári iskolai tanárként kezdték pedagógus-pályafutásukat, felső tagozatos osztályfőnököm (énektanár volt), a harmincas években kántortanítóként szolgált. Biztos vagyok benne, hogy „a negyvenhatos iskolareform” jól integrálta az általános iskola felső tagozatába, tehát kötelezően mindenki számára, a polgári iskolák teljes műveltséganyagát, és a régi, nyolcosztályos gimnáziumok alsó négy évét. A rendszerváltozás után az egységes nyolcosztályos általános iskolai képzést sokan próbálták az államszocialista korszakhoz kötni. Én ezt az iskolarendszert, amit 1926-ban Klebelsberg Kuno gondolt el és 1946-ban a parasztpárti Keresztury Dezső valósított meg, a magyar polgárosodás, a polgári Magyarország legfontosabb művelődéspolitikai eredményének tartom. *Klebelsberg Kuno demokráciában gondolkodott*: „A politikai demokráciát, hogy katasztrófába ne sodorjon, meg kell előznie a kulturális demokráciának.”[43.]

Iskolán kívüli népművelés

Klebelsberg Kuno az imént idézett szövegében a nyolcosztályos kötelező képzést kezdeményezte, de annak híján, iskolán kívüli népművelést is szorgalmazott. Forrásaink közül ezt a gyakorlatban Márton Áron kezdeményezte elsősorban. Ennek a tudatosságnak az az oka, hogy Márton Áron kisebbségben élve csak a *saját iskolahálózattal* számolhatott, tudta, hogy sok pótolni való van. A „saját iskolahálózat” azonban kétélű fogalom volt Erdélyben: lehetett felekezeti iskolának tekinteni, és lehetett nem felekezeti, de anyanyelvű iskolákkal számolni. A felekezeti iskolákkal az 1948-as kultusztörvényig, amíg egyáltalán lehettek felekezeti iskolák, nem volt gond, azok a nép nyelvén végezték a tanítást.

Emellett azonban léteztek a kisebbségi területeken működő állami iskolák, melyeknek több mint kétharmada államnyelvű iskola volt kisebbségi nyelvterületen. Színmagyar falvakban az állami iskolahálózaton belül magyar tannyelvű az iskoláknak csak egy kis töredéke volt. „Tanköteles gyermekeink 65-70 százaléka olyan állami iskolába kényszerült járni, ahol anyanyelvén írni és olvasni sem tanulhatott meg. Ugyanakkor a másik 30-35 százalékért (a magyar tannyelvű iskolák diákjaiért; V. L.) minden tanév elején – a célzatosan vetett akadályok folyton szaporodó sora miatt – szinte minden egyes gyermekért külön kellet küzdenünk, hogy beírassuk és anyanyelvén taníthassuk saját iskoláinkban, melyektől az állam a támogatást következetesen megtagadta.”[44] Gondolkodtam azon, hogy helyénvaló-e leírni azt, amit akár a személyiségi jogok által védett körbe is sorolhatunk, és azt, hogy egy embernek milyen nehézségei vannak, a személyiségi jogok körébe sorolhatjuk. De amit velem egy történelmi személyiség közölt, az talán közügy. Bálint Lajos akkori gyulafehérvári segédpüspök, majd Márton Áron második utóda az erdélyi püspöki székben, később az 1991-ben létrehozott gyulafehérvári érsekség első érseke közölte velem a nyolcvanas években, hogy neki milyen nagy probléma a magyar helyesírás, mennyi nehézsége van vele. Bálint Lajos a legszebb magyar nyelvi dialektusok egyikén, a csíki székelyek pazar magyar nyelvén legszebben beszélve közölte velem, hogy szülőfalujában, Csíkdelnén román nyelvű elemi iskola volt a harmincas években, ahol, a színtiszta magyar faluban mindent románul tanítottak, így iskolai körülmények között nem volt módja arra, hogy a magyar nyelvtannal találkozzon. Ezt ő autodidakta módon pótolta, ahogy lehetett. Aki az anyaországból, e problémákkal bárkinek a küzdelmét látva okoskodik, annak azt mondom, hogy „tetszett volna kipróbálni…” Márton Áron kisebbségben élve, tudva, hogy színmagyar falvakban milyen hiányosságok keletkeztek a trianoni döntés után, tudta, hogy miről beszél, amikor iskolán kívüli népművelést szorgalmaz. Erre azoknak is szüksége volt, akik még Trianon előtt, akár magyar felekezeti iskolában végeztek, mert az idő haladt, és sok új ismeretet kellett megszerezni.

Márton Áron népművelő programjának indító gondolata az volt, hogy „*népünk lelkében idegen szellem elidegenítő eszméi furakodnak előre*”.[45.] Ezek az elidegenítő eszmék lehetnek az állami imperializmus törekvései, melyek a nyelvi-kulturális asszimilációt erőltették; lehettek a liberalizmus eszméi, melyek a szabadosság (öncélú, tehát valójában nem is szabadság) által megtartó értékeket tettek viszonylagossá-

ingoványossá; lehettek a marxista ideológia tételei, melyek erőszakot erőltettek oda, ahol a szóértésnek volt hagyománya; és lehettek a másikfajta fasizmus, a nácizmus ordas eszméi, melyek a fajiság alapján erőltették az erőszakot.

Márton Áron népművelő programjában elsősorban az irodalmat, a *saját* kultúrát kívánta átadni, a nyelvi tudatosságot erősíteni. „Tanítsunk irodalmat. A nyelv volt mindig leghűségesebb kísérőnk. Ez pattogott az ősök ajkán. Ezen kesergett a Rodostóba száműzött magyar. … *tárjuk elébe a magyar lélek érzés- és gondolatvilágát*."[46.] Szorgalmazta a helytörténet és családtörténet ismeretét. „Idézzük meg a múltból az apák szellemét. Tanítsuk meg, hogy a falut mikor vetette az idők áramlása partra s hogy vertek gyökeret a benne élő családok. A százados harcok a létért, a folytonos küzdés a külső és belső ellenséggel, a belső széthúzás mindig elkövetkezett átka" mind olyan dolgok, melyek a nemzeti azonosságtudatnál nem kisebb jelentőségű személyi-családi-lakóközösségi identitást, a megmaradás érdekében erősítik.[47.] A nép művészete a magyar lélek érzés és gondolatvilágának helyi megmutatkozása. „Rengeteg művészi hajlam és érték van népünkben. Alkalomszerűen mutatjuk és dicsekszünk is vele. De arra nem tanítottuk meg, hogy azt hogyan őrizze, esetleg hogyan értékesítse s hogyan tehetné szebbé a maga életét, háza táját, a falu külső rendjét a rendelkezésre álló eszközökkel."[48.]

A magyar folklórtudomány minden tekintetben alátámasztja azt, amit Márton Áron a magyar nép szellemi kultúrájának gazdagságáról állít. Azonban amit hozzátesz – „nem tanítottuk meg…" – az arra reflektál, hogy a faluközösség kultúráját kikezdte a városi sekélyesség. Aki Márton Áronnak ezt az észrevételét nagyvárosi gőggel populizmusnak minősítené, az ne csak *hallgassa* Kodály zeneműveit, hanem *olvassa* Kodály prózáját, esszéit, előadásszövegeit, alkalmi feljegyzéseit – Kodálynak ugyanez a véleménye. Én nem vagyok zeneértő ember – a széki táncrendet valamikor végig csetlettem-botlottam – de azt tudom, hogy Kodály Zoltán Márton Áronhoz hasonlóan nem „kommunikált" kétfelé: amit ők gondoltak, ugyanazt mondták és írták is, amit ők mondtak és írtak, ugyanazt cselekedték is. Biztos vagyok benne, hogy amit Kodály prózában – esszében, előadásokban, alkalmi feljegyzésekben – papírra vetett, az ott van a zenéjében is. Sznobizmusnak tartom azt, ha Kodályt elismerően hallgatva, populizmusnak, balkániságnak nevezik a népi gondolatot, a népismeretet. Kodállyal nyugodtan hitelesíthetjük Márton Áronnak a népismeretet, a saját kultúra elsősorban

való ismeretét szorgalmazó elgondolását. És mivel életem első 47 évét Budapesten éltem, tudom, hogy sok „entellektüel" antidemokratikus paternalizmusnak tartaná azt, hogy a népet „meg kell tanítani" arra, hogy saját értékeit védje – esetleg értékesítse. Ez az „entellektüel" aggodalom bizonyára arra vágyik inkább, hogy szűnjön meg a népi kultúra, legyen általánossá a városi sekélyesség, és váljon manipulálhatóvá az ember.

De mivel itt a népi kultúra és a demokrácia összefüggéséről van szó (a népművelésnek pedig mi más lehetne a célja!), inkább ismét Csoóri Sándort idézem. Lemezborítóra is írta ezt, de beszélt is erről a Molnár utcai táncházban, és a Műegyetem R-klubjában is: „A néptánc történetének két fontos történelmi pillanata volt: az egyik, amikor a tánc fölkerült a színpadra, és a másik, amikor a színpadról újra visszakerült a földre. Nem művészetként, hanem azért, hogy tánc maradhasson, mint ahogy szél a szél, eső az eső." Arról beszélt itt Csoóri, hogy amikor a néptáncegyüttesek a harmincas évektől felvitték a színpadra a magyar néptáncot, akkor kultúrát mentettek. De amikor ez a néptánc a hetvenes években a táncházakban lekerült a színpadról oda, ahol bárki járhatja, a népi kultúra és a demokrácia szerves egysége mutatkozott meg. Talán 1979 őszén Csoóri egyszer behozta a Molnár utcai táncházba Ruffy Pétert, aki még a Brassói Lapoknál kezdte (Márton Áronról is írt előbb1938-ban, majd pedig 1980-ban), akkor pedig a Magyar Nemzet kulturális rovatvezetője volt. Nem emlékszem a pontos kifejezésre, de talán az abszolutizmus ellenpontjaként megfogalmazott a bibói „szabadság kis körei" megnevezésre utalhatott, amit ott Csoórival a táncház demokráciájáról mondtak. Éreztük, hogy az akkori hatalommal szemben hatottak a hasonlatok, képes beszédek, áttételek, utalások. Eközben a táncházak alapító atyái, Sebő, Halmos, a „kis" Csoóri és a többiek a Mezőségre, Gyimesbe, vagy éppen Békés megyei román faluba, Elekre jártak tanulni azoktól, akiktől a hetvenes években még lehetett. De a klasszikus néptáncegyüttesek alapító atyái is falura jártak tanulni, éppúgy, mint ötven évvel korábban Kodály. Úgy tudom, hogy Korniss Pétert, az akkor még majdani táncház-mozgalom fotósát, még az ötvenes években Novák Ferenc vitte el Székre.

Márton Áron közli a népművelés, a „kiszélesített iskola" intézményes kereteit is, amihez a kisebbségi társadalom eszközeit veszi figyelembe. „A népművelés három tényezőnek a feladata. ***Először*** természetes hivatása az Egyháznak."[49.] A szekularizált világban talán „kiverheti a biztosítékot" ez a kívánalom. Pedig természetes kívánalomról van

szó. Az Egyháznak transzcendens küldetése van, olyan küldetése tehát, melynek lényegi jellemzője az, hogy meghaladja az adott világot. A nevelésnek, a növelésnek pedig folytonos meghaladásban kell lennie, pedagógus, népművelő soha nem mondhatja azt, hogy „itt van a Kánaán". Fölfelé nincs plafon, arra a csillagos ég van, hol merészelnénk határt szabni? *A pedagógia, a népművelés, a felnövelés nem lehet ateista!* „***Másodszor*** a népművelést rá kell építeni az elemi iskolára, mint természetes alapra. Annak a munkáját van hivatva tovább folytatni." [50.] Itt a rendelkezésre álló kisebbségi intézményhálózatnak a kiszélesítéséről van szó (*kiszélesített iskola!*), ami a többségi állami imperializmus mellett is átjárja a kisebbségi társadalom térbeli vetületét. Ugyanakkor annak kijelentése, hogy a népművelés az iskolai munkát van hivatva folytatni, ugyanaz a gondolat, mint amit fentebb Klebelsberg Kunotól idéztünk: a hat elemi kevés, az elemi iskola kevés, nyolc osztály hiányában, az akkor éppen adott iskolaéveken túl is folytatni kell a munkát. Nyugodtan hozzátehetjük ehhez, ahol gimnázium áll rendelkezésre, ott a maga eszközeivel a gimnáziumnak kell folytatni a munkát az érettségi után állók felé is. Majd pedig az értelmiség felelősségét veti fel Márton Áron. „A ***harmadik*** tényező a népművelésben társadalmunk értelmiségi rétege. Mindenik tagja valamilyen tudás boldog birtokosa. Szerezte azért, hogy megéljen utána, *de* az is kötelessége, hogy népe érdekében önzetlenül értékesítse." [51.]

Márton Áron *az értelmiségi állapot* mibenlétét egy bizonyos *karakteres kettősség*ben látta. Az értelmiség egyrészt individuum, *önálló személyiség*, akinek tilos a koráramlattal sodródnia, az értelmiségi kritikus egyéniség. *De* emellett *az is kötelessége, hogy tudását népe javára fordítsa*. Az angol iskolarendszer nevelői célját példának állítva máshol is leírja ezt a karakteres kettősséget; az értelmiségi ember a maga hivatásában: 1. „akarjon a legkiválóbb lenni"; 2. „*ugyanakkor* ne felejtse, hogy *kötelessége a nemzet érdekeiért is becsülettel dolgozni*".[52.] Márton Áron látta a XX. századi individualista értelmiséget, mely előkelő idegenként járt-kelt, gőgösen elnézett népe felett, melynek munkájából pedig kiképzését nyerte. Magas képzettségét *kizárólag* egyéni boldogulásra használta akkor, amikor *uborkafára szamárlétrán* kapaszkodott, és ezzel lemondott a kritikai érzékenységéről. Amikor Márton Áron 1947. január 1-jén, az új év küszöbén összegezte a keresztény társadalom állapotát és fogalmazta meg teendőit, *beszélt az írástudók árulásáról* is. [53.] Az írástudók árulásáról Julien Benda írt könyvet, ami szerint miután az ész kivívta autonómiáját, öncélúvá vált, öncélúságában pedig

erkölcsi törvényeket lépett át. Babits Mihály a *Nyugat*ban terjedelmes tanulmányban közölt recenziót Benda könyvéről, ahol Babits árulásnak tekinti azt, hogy az értelmiségi állapot magánüggyé változhat, hogy megszűnjék az írástudás irányjelző szerepe. „Az árulást akkor követi el, ha … Léptei magánügyek; de szavaiért és útjelzéséért felelős a világnak, melynek kalauzává szegődött." [54.] Márton Áron az individualista egyoldalúságból rántja vissza az erdélyi írástudókat a szükséges értelmiségi dichotómiába akkor, amikor *a személyi önállósága mellé odateszi a népei iránti felelősségét is*. Az „***értelmiség***" nem merő társadalmi státusz, nem is foglalkozás, ami nyolc órás munkaidőben zajlik, ***kevés hozzá az egyetemi végzettség. Felelősség is kell ahhoz***, és Márton Áron ezt állítja a népművelés igénye mellé.

Márton Áron népművelői és lelkipásztori tevékenységének az volt a célja, hogy szűnjön meg a lelki közöny, amit talán a trianoni trauma is okozott. Programjába a kitárt ajtajú iskola és az értelmiség mellett bevonta a családot is. „A nevelés, mind az iskolában, mind az iskolán kívüli népművelés keretében csak akkor eredményes, ha *támogatja a családot is*." [55.] Ahogy pedig Klebelsberg az általa óhajtott a kötelező nyolcosztályos iskola híján népművelést szorgalmazott, úgy Márton Áronnak is ez volt a célja, mert a magyar gyermekek nagy része nemcsak hogy felekezetileg semleges, de nagyobb részben nem is magyar nyelvű iskolába járt. „Gyermekeink nyolcvan százaléka nem jár hitvallásos iskolába, erről a százalékról pedig nem mondhatunk le. S ezt a feladatot is csak az iskolán kívüli tervszerűen folyó népnevelés és a családi körben az öntudatos, megnevelt szülő láthatja el." Ezért pedig „minden egyes iskolának és minden egyes nevelőnek az előírásokkal meghúzott *munkakörön túl* a lehető legnagyobb sugarú területet kell átfognia, hogy megtegye azt a kötelességét, amelyet helyzetünk és az idők parancsolnak." [56.]

Németh László népművelő, nemzet-felemelő programját ugyanaz ösztönözte, mint Márton Áronét: ő is együtt lélegzett a krízishelyzetben vergődő népével, nemzetével. Mindketten nagy válság-diagnoszták voltak, a népművelés válságkezelő program volt mindkettőjüknél. Németh a *Tanu*-beköszöntőben *nyilvános tanulás*ként határozta meg szándékát, amit egyszemélyes folyóiratában valósított meg.[57.] A nyilvános tanulás nem más, mint felhívás együttgondolkodásra, együtt-tanulásra, ami már magában a nép, a nemzet kölcsönösségen alapuló felemelését munkálja. Ösztönzőjeként a *szorongó tájékozatlanság*ot nevezte meg és Németh szerint a Tanu sikere, nagy hatása annak volt köszönhető, hogy „a tájé-

kozódásnak ez a kényszere nemcsak bennem volt meg, de a nemzetben is”.[58.]

Még a népi kollégiumok megnyílása előtt, 1934-ben vetette fel azt a gondolatot, hogy rá kell találni a nép körében élő őstehetségekre, és a népet messziről vállbaveregető hamis népbarátok tanácsaival ellentétben igenis – megfelelő parasztkollégiumokban – képezni kell őket. Két szélsőség között keresett járható utat: „európai műveltségű íróink, nyugati szabású ruháikat féltve, fölényük páholyából nézik az ország sorsát; a ’népi gondolat’ barátai viszont különös messianizmusba esnek, túlbecsülik a nép önmegváltó erejét”.[59.] A „népi gondolat” hívei itt egy bizonyos népi öncélúság híveit jelentik, akik saját jólétükből vallották, hogy nem szabad hozzányúlni az „érintetlen” néphez, nem kell képezni őket. Kollégiumi elgondolásában egy évnyi bentlakásra gondolt Németh László, a „nép Eötvös-kollégiumába” tizenhat-huszonkét év közötti fiatalok kerülhetnének, akiknek már látszik a tehetsége, és akik még jól képezhetők, különösen akkor, ha azok is tehetségesek, akik velük foglalkoznak. Úgy számolt Németh, hogy „hat-hét év alatt százötven-kétszáz emberrel szórhatjuk így tele a társadalmat, akikről mindenki beszél”.[60.] Ez a hat-hét év természetesen gyorssegély lett volna a társadalomnak, hosszabb távon szélesebb és mélyebb hatást értek volna el a parasztkollégiumok.

Felhozhattak érveket, hogy „se pénz, se posztó”, nincs mire támaszkodni. Németh is érzékelte ezt: „Magyarországon mindenki az anyagiakkal védekezik. Nincs pénz, nincs műszer, nincs könyv, nincs épület, nincs személyzet. *Nem igaz: lelkesedés nincs!*” [61.] Németh válasza erre a ma is gyakran hallható hamis realista, akár keresztény programként is gyakorlati materialista elutasításra az, hogy a népi gondolat nem pénz, nem technika kérdése, hanem belső tűz, elkötelezettség kérdése. (Ma úgy mondhatnánk: a jó gondolatok terjesztésére ne kelljen „pályázni”. Ma ez a bűvszó. Ha egy szerző jogdíj nélkül, puszta elkötelezettségből megír valamit – magyarkodásokkal és kereszténykedésekkel szemben dolgozva –, ne szerez*tessenek* már vele pénzt is! Akik ezzel állnak a puszta elkötelezettségből írók elé, azok sok pénzen ülnek!) Ha a népi gondolat elkötelezettség kérdése, akkor a keretek adottak voltak. A lelkészek ismerték közösségüket, és ha akartak valamit, akkor a tehetséget a legnagyobb szegénységből is röppályára állították. Sok példa van, egyet említek: Csoóri Sándort szülei kétkedése, aggálya mellett is a zámolyi református lelkész küldte Petőfi, Jókai és a kortárs-költőtárs Nagy László iskolájába, a nagyhírű Pápai Református Kollégiumba.

Ahol a lelkész, a tanító nem volt technokrata, „nyolc órás munkaidejű", ott nagy dolgok születtek. De ott volt a cserkészet is, mely más módját kínálta egy bizonyos kölcsönös emelkedésnek. Kodály a feljegyzéseiben több helyen írja a népismeretben betöltött úttörő szerepüket. „Új nevelés kell: nép és országismeret, de nem könyvből hanem szemléletből. Diákvándorlás: *országot csak gyalog lehet megismerni.* (Ez tehát szintén nem pénzkérdés; V. L.) *A cserkészek sokat tettek: de sok van még hátra.* … Az ország csak akkor a miénk, ha ismerjük." [62.] Országjárás, cserkészet: ez már maga iskolán kívüli népművelés, akár iskolai keretekhez is kötődve, de nem is kell szétszakítani az iskolát és a tágabb közösségi életet. Márton Áron is egységben gondolta ezt. Országjárás: olyan kölcsönhatás a diákok és a bejárt vidékek népe között, melyben mindkét fél emelkedik.

Németh Lászlónak az volt a terve a parasztkollégiumokkal, hogy ott azokat a népből kiemelkedett vezetőket, példaadó gazdákat képezzék ki, akikre rá lehet bízni környezetük felemelését. A *Magyarország* című napilap 1940-ben a magyar kormány lapja volt, ott is közölte terveit, és a kormánylapban nem sok jót írt bizonyos közéleti szerencselovagokról. „A népi igéken a közéletbe benyargalt vezetők, kevés kivétellel, megdöbbentően *hűtlen emberek,* ***lefelé beszélnek, fölfelé kapaszkodnak.*** Parasztkollégiumokra van tehát szükség, amelyek a magyar elitet a nép felé tágítják." Merész hasonlattal szerzetesrendeknek nevezte az eltervezett kollégiumokat, a hasonlat mégis jogos, mert rendkívül szoros összetartozást szándékozott kimunkálni. „Úgy érzem, hogy amíg az egész ország *szaval és hűtlenkedik*, a jobbaknak 'szerzetesrendekbe', ilyen parasztkollégiumokba kell zárkózniuk" [63.] Márton Áron a lefelé beszélő (és taposó) fölfelé kapaszkodó (és tapsoló), népről szavaló és hűtlenkedő „közéleti" tevékenységet *népmentő fondorkodás*nak nevezte, amivel „nem megyünk sokra". [64.] *Németh* tantervet is közölt a tervezett Budapesti Népfőiskola számára. Egyértelműen vezetőképzőnek szánta, két szakiránnyal. A gazda-továbbképzést a népben rejlő individualista, vagyonszerző szándékra építette, ami felett nem álszenteskedett, hanem tudta, hogy a tehetséges, nyereségre számító gazdából minőségi termelőt lehet képezni, aki az ország javára is válik. A másik szakirány faluvezető-képzést jelentett volna, ami a népben szintén benne rejlő kollektív, segítő vonásokat szándékozott erősíteni. A tervezett Budapesti Népfőiskola elsősorban az utóbbi szakirányra koncentrált volna, mert intézményi formákban ez volt nálunk a fejletlenebb. Gazdatanfolyamok országszerte működtek, innen vezetőket és növendékeket

is várt volna a Budapesti Népfőiskola. [65.] Németh László tervét előbb a háború, majd az ő háború utáni személyes sorsa, végül az erőszakos kollektivizálás nem engedte megvalósulni.

Nyelvezet és pedagógia

Az összefüggést, ami e fejezethez tartozik, leginkább Karácsony Sándor elméleti pedagógiája, és ismeretelmélete mutatta ki. Karácsony Sándor azt vallotta, hogy *a tanulás feleljen meg a nép **saját** észjárásának*, senkire ne erőltessenek idegen kultúrát. Ha megfelelés van a megismerő alany nyelvi logikája, és a megismert valóság (ismeretanyag, kultúra) között, akkor lehetséges az, hogy a hátrányos helyzetű népek, rétegek *saját kultúrájukból felzárkózzanak* a középrétegekhez. Karácsony Sándor, amikor 1914 őszén súlyosan megsebesült a galíciai fronton, kórházi ápolása után hadirokkantként szülőfalujába, a hajdúsági Földesre ment, ahol néplélektani kutatásokat végzett. Itt meg kell állni, hogy lássuk a nyilvánosság elé lépett Karácsony Sándor szellemi „előéletét". Szükséges ez a visszatekintés, mert a földesi néplélektani kutatások megelőzték – és megalapozták! – Karácsony nyilvános szellemi életét.

Annak oka, hogy vissza kell tekinteni szellemi előéletére abból ered, hogy Karácsony Sándor *nyelvezeti* problémának tartotta a magyar parasztember háttérbe szorítottságának az okát. Nyelvezeti: tehát nem pusztán anyanyelvi kérdésről, hanem gondolkodásmódról is szó van. Az „európéerek" – nevezzük nyugodtan sznoboknak őket – (ha egyáltalán ismerik, számon tartják őt) azzal vádol*hat*ják Karácsonyt, hogy egy beszűkült magyar világból gondolkodott. Nézzük meg a nyelvtudását és iskolázottságát. Középiskolai tanulmányainak nyolc évét a Debreceni Református Kollégiumban intenzív és kitűnő tanulással töltötte, már középiskolában nagyfokú szellemi önállóságot mutatott. Itt bizonyos, hogy megtanulta a német, a francia, a latin, és az ógörög nyelveket. 1914-ig volt a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem hallgatója, magyar-német szakon. Tanulmányai közben vendéghallgatóként járt a bécsi, a müncheni és a genfi egyetemeken, de ha jól emlékszem Lükő Gábor tájékoztatására, akkor talán Párizsban is volt. Külföldi tanulmányai során megismerkedett Wilhelm Wundt kutatásmódszertanával.

Wundt pszichológus volt – és ez szintén indokolja, hogy megnézzük Karácsony Sándor szellemi „előéletét" –, aki bizonyára jelentős lökést adott Karácsony számára a magyar társaslélektan („szociálpszicho-

lógia") megalkotásához. Wundtot valószínűleg nem ismerte személyesen, mert ő a lipcsei egyetemen tanított, ahol viszont talán tíz évvel korábban a román Dimitrie Gusti volt neki tanítványa, aki a szociológiai módszertanában tudott pszichológus mesterére támaszkodni. Karácsony a Wundt-módszertannal akár Bécsben, akár Münchenben találkozhatott. (Lükő Gábor tanítványa volt Karácsony Sándornak és Dimitrie Gustinak is.)

Karácsony Sándor nagy nyelvtudásának második pillérét az Osztrák–Magyar Monarchia közös hadserege jelentette. Még az egyetem előtt egy évig Tirolban volt katona, itt kapott tiszti kiképzést, és itt valamilyen szinten megtanult olaszul. A hadseregen belül, erdélyi és partiumi románok által találkozott a román nyelvvel is. Lükő Gábor, aki a bukaresti egyetemen is tanult, vallotta, hogy Karácsony Sándor értette a román nyelvet. (Lükő és Karácsony 1946-ban együtt hozták létre a debreceni Magyar–Román Társaságot, melynek román tagjai között volt Petru Groza, Constantin Brailoiu, Tudor Arghezi, Dimitrie Gusti és Anton Golopentia.) Ezeken kívül a hadseregen belül, akár az egyetem előtti évben, akár az 1914-es esztendő néhány hónapjában, találkozhatott a cseh és a horvát nyelvvel, Lükő Gábor egyszer említett valamilyen szláv nyelvtudást. Karácsony Sándor tehát öt-hat élő, és két holt nyelvet ismert, nyugati egyetemeken is megfordult, a szórendjében és logikájában is magyar nyelvezetnek a pedagógiában való szorgalmazása nem lehetett nála beszűkült provincializmus. Inkább azt látta, amit a szintén világot látott Kodály is felismert: *a sikeres népek a saját kultúrájukból emelkedtek fel*, és a világ nem arra kíváncsi, hogy mit másolunk róluk, hanem arra, hogy mit nyújtunk a magunkéból.

Lükő Gábor több beszélgetésben is azt vallotta előttem, hogy Karácsony Sándor a saját szülőfalujában végzett kutatásai alapján jutott arra a következtetésre, hogy ***a magyar parasztember azért kerül az iskolai előmenetelben hátrányos helyzetbe, mert a korabeli magyar iskolarendszer germán gondolati sémákra építi az ismeretszerzést***. Karácsony Sándor *ezzel szemben* ***magyar észjárás***ra alapozott, és ezzel nem lett ő provinciálissá, hanem inkább megelőzte a korát – vagy legalábbis a kortársait. A Gondolat Kiadó 1975-ben adta ki a *Társadalom és nyelv (Szociolingvisztikai írások)* című kötetet, melynek egyik kiváló szerzője az angol Basil Bernstein. A kötet 391. oldalán a Bernsteint bemutató oldalon közlik, hogy ő „az ötvenes évek végétől kezdve foglalkozik a társadalmi helyzet és a nyelv összefüggéseivel az oktathatóság szempontjából. … olyan törekvés még nem volt, melyben mindez a XX. században kiala-

kult két illetékes szakterületnek: a szociológiának és a nyelvészetnek egy közös modell keretében történő felhasználásával járt volna együtt."[66.] Ez az állítás könnyen cáfolható: Bernstein előtt negyven évvel Karácsony Sándor, a budapesti Tavaszmező utcai gimnázium, majd a debreceni egyetem tanára megvalósította azt, hogy két illetékes szakterületnek, a szociológiának (társaslélektannak, „szociálpszichológiának") és a nyelvészetnek a közös modellje keretében összevonja a társadalmi helyzet és a nyelv, az érthetőség tényeit, az oktathatóság szempontjából. Bernstein az ötvenes évek végétől kezdődő és a hatvanas-hetvenes években is végzett kutatásai alapján ugyanabban látta a bevándorlók és a külvárosi munkások mobilitási korlátait, mint a húszas-harmincas években Karácsony Sándor a magyar paraszt röghöz kötöttségének okait.[67.] Bernstein a maga elméletét, ami az iskolai előmenetel különbségeihez és a mobilitási esélyek eltéréseihez ad magyarázatot, a különböző társadalmi csoportokhoz tartozó családok, gyermekek eltérő nyelvhasználatához köti.

A magyar kettős társadalomszerkezettel kapcsolatban korábban említettük, hogy a Habsburg-térnyeréssel olyan helyzet alakult ki, melyben a gyarmatosítók gondolkodásmódjához igazodva lehetett érvényesülni. Említettük azt, hogy forrásaink a XVII. századtól, annak is talán második felétől keltezik a magyar társadalom szétválásának a kezdetét, de a XVIII. század, a teljes Habsburg-térfoglalás ideje már egyértelműen ezt a folyamatot mutatja. Szó volt arról, hogy Erdélyben ez a folyamat talán kevésbé tudott érvényesülni, illetve arról, hogy Márton Áron szigorúbban ítélt, mint Karácsony, Kodály és Németh: ő arról volt meggyőződve, hogy a magyar nép körében átfogó népművelő munkát utoljára az Árpád-házi királyok korában végeztek, őszerinte tehát a magyar nép leszakadása már az Árpádok után elkezdődik. A lényeg, ami a XX. századra a magyar népi gondolatot életre keltette: miközben Európa előreszaladt a fejlődésben, Magyarországon a hasadt társadalom túlnyomó többsége két-háromszáz éves lemaradásban élt. Eközben az európai emlőkön csüngő középosztály-polgárság-értelmiség (majdnem mindegy, hogy melyik kifejezést használjuk) teljesen más vágyakkal élt, teljesen másfelé fordította tekintetét, teljesen más nyelvezetet használt, magyar szavakkal beszélt ugyan, de ***a*** magyar nyelvet bíró népet jobb esetben nem értette, rosszabb esetben lenézte, lekezelte. (A „jobb eset" nagyon gyakran, rövid utat bejárva, mint „rosszabb eset" mutatkozik meg, a nem-értésből könnyen lesz lenézés, lekezelés.)

Karácsony Sándor talán a debreceni gimnáziumi nyolc évének köszönheti annak felismerését, hogy „*a parasztember nyelve a tulajdon-*

képpeni magyar nyelv", és ehhez hozzáteszi, „mert hát: nincs is alkalma megromolnia". Azonban a kettős társadalomszerkezet kulturális esélyegyenlőtlenséget is jelent, és a magas tudomány is állást foglal egyik oldalon. „Így aztán, ha valamely nyelvészeti törvény ellene mond a parasztemberek nyelvének, akkor az a törvény (s ez botrány; V. L.) nem a magyar nyelv törvénye, hanem más nyelvek tényéből levont törvényszerűség." [68.] Arany Jánosra hivatkozik itt, aki „azt kifogásolja, hogy a legtöbb korabeli magyar nyelvésznek nem is volt anyanyelve a magyar, s mégis meg akarta állapítani törvényeit annak a nyelvnek, melyet nem ismerhetett meg belső törvényei szerint." Ezek a nyelvészek aztán „a parasztnyelvet hibásnak tartják, s törvényeiket nem a parasztnyelvből, hanem annak ellenére állapítják meg." [69.]

A kettős társadalomszerkezet, az érvényesülni akaró konformizmus és ezek nyelvi lenyomata megjelenik a magyar iskolarendszerben is, oly módon, hogy érvényesülést, előrehaladást, társadalmi mobilitást az alkalmazkodó konformistáknak biztosít, illetve bizonyos ponton túl már szó sincs a mobilitás igényéről, hanem csak a megszerzett pozíciók átörökítéséről. Karácsonynak az ezzel kapcsolatos diagnózisa kiábrándító képet nyújt: „*tankönyveink mondatainak nagyobb fele nem a magyar, hanem a német szórendi törvény szerint igazodik*." Lükő Gábort ismerve Karácsony Sándor alapos ember lehetett (én Lükő által formálhattam képet Karácsony személyiségéről). Ha itt statisztikainak is nevezhető állítást fogalmaz – „nagyobbik fele" – akkor biztos vagyok benne, hogy a német (és több más nyelvet) jól ismerő emberként végigolvasta a magyar tankönyveket, és statisztikája pontos. A statisztika, a népnyelv és a klasszikus magyar irodalom egységet képez nála: „higgyük el végre, hogy csak *az van jól magyarul, ahogy a nép beszél és klasszikusaink írnak*. Iskoláinkban ezt a nyelvet kell használnunk." Ez tehát már pedagógiai következménye a magyar szórendnek, magyar gondolkodásnak, észjárásnak. „*Nevelésünk akkor válik szellemében is magyarrá, ha a nevelő és a növendék végre-valahára közös anyanyelvükön, tehát magyarul érintkezhetnek egymással*. Mert bizony kérem, ***eddig a nevelés tényezői nem magyarul érintkeztek egymással, hanem egy nagyon érdekes fordítás-nyelven***." [70.]

Ebből következik, hogy „népiskoláinknak nincs folytatása". [71.] Hiszen idéztük korábban Karácsony álláspontját arról, hogy a magyar értelmiség nyelve fordításnyelv, nem a magyar nyelv szabályaihoz igazodik, és ez lesz a továbbtanulás, a mobilitás nyelvévé. Így pedig a szegény emberek gyermeke (tanyán, falun, külvárosban) igen kevés esély-

lyel tanulhat tovább, mert a felsőbb iskolában (az elemit végzettek számára a gimnáziumban) e fordításnyelv nélkül már nem lehet értékelhető eredményt elérni. „Az elemi iskola nem csábítja továbbtanulásra” [72.] azokat, akiknek nincs esélye arra, hogy sikerélménye legyen a másféle gondolkodásra formált felsőbb iskolában. Karácsony Sándor vallja – s ezt Márton Áron is szóvá teszi – „felmérhetetlenül nagy a különbség közte és egy középosztálybeli gyermek között”.[73.] A középosztálynak a magyar észjárástól eltérő gondolkodásra alapozott középiskolájában „a középosztálybeli a törzslakó, ő (a szegény ember gyermeke; V. L.) pedig a jövevény.” [74.]

Karácsony Sándor saját életpéldáján is érezte a különbséget, ami a magyar kettős társadalomban a „törzslakók” és a „jövevények” között fennállt. Ő a nagyon szűk mezsgyét jelentő köztes területről érkezett. Anyai nagyapja református lelkész volt, apja pedig sokat olvasó, művelt gazdaember. Karácsony Sándornak a négy elemi után egyenes útja vezetett a Debreceni Református Kollégiumba. Innen olvassuk őt a saját esélyeiről. Először leírja: „Nálunk a módszertan nem tesz különbséget gyerek és gyerek között. Magyart és nem magyart, városit és falusit, úrfit és kis szolgát egyformán tanítunk.” Majd pedig: „Magam is falusi gazdálkodó környezetből kikerült gyerek voltam, tapasztalatból tudom, hogy aránylag szerencsés körülmények között is mennyi szenvedéssel járt tanulnom. *Nem nehéz tehát elképzelnem, mit jelentett volna Debrecen helyett Pesten, nem magyar többségű társak között végeznem az iskolát, különösen, ha tanulatlan szülők gyermeke lettem volna s* ***valamivel*** *nehezebben tanuló.*” [75.] Tudta, átérezte, hogy adott körülmények között „lent” maradhatott volna, az iskolarendszerben egyébként szükséges szelekció tehát rosszul működik. „A szelekció nem a magyarság egyeteméből válogat… Addig, míg be nem kapcsoltuk kulturális életünkbe a magyarság egyetemét, illúzió minden szelekció.” [76.] E gondolat szintén párhuzamot mutat azzal, amit Márton Áron a középiskola által biztosított esélyek egyenlőtlenségéről vallott, és állíthatjuk, hogy a kettős iskolarendszernek a továbbtanulást jelentő oldala a jól *utánzó*, középszerű, akár úgy is mondhatnánk, hogy *stréber* típust bírja ki. Tudta, átérezte, hogy adott körülmények között „lent” maradhatott volna, mert saját szerencsés életútjához hozzáteszi: „Hiába járnak a debreceni bennszülöttek gyermekei helybeli iskolákba. Ezekben az iskolákban nem bennszülött-kultúrát tanítanak, mert olyan voltaképpen nincs is (XVII. századbeli állapotban megkövült folklór van helyette), hanem gyökértelen civilizációvá züllött, gyarmatosító, német álkultúrát.” [77.]

Karácsony Sándor igyekszik megértő lenni. Tudja, hogy a kiegyezés után meglódult gazdasági fejlődés, és az államgépezet igényei miatt, a „hirtelen kiterjedt társadalom számára" szükség volt egy magyar *terminológiájú* kultúrára, iskolarendszerre. „Nem lehetett sem tétovázni, sem piszmogni. A Sturm-rendszer iskoláját például, amely eddig osztrák, tehát német volt, Eötvös József báró második kultuszminisztersége sebtében *lefordította szóról szóra magyarra, és attól kezdve magyarnak* ***számított***." [78.]

Karácsony a magyar észjárást mellérendelőnek tartja, szemben az indogermán alárendeléssel. A magyar észjárás szemléltető, az indogermán levezető. Az alárendelésben a fogalmaknak más viszonya van egymáshoz, mint a mellérendelésben. Nem arról van szó, mintha az alárendelő, levezető szerkezettől idegenkedni kellene, de ahogy egy gyermeknek előbb a saját anyanyelvét kell nyelvtani szabályokat is használva elsajátítani, és csak azután tanuljon idegen nyelvet, úgy a gondolkodásmódban is előbb a saját észjárásban kell biztonságot szerezni, hogy aztán jól elsajátítható legyen – egyébként magyar szavakkal, fogalmakkal – az indogermán (nálunk akkor jobbára germán) észjárás. Ez egyes szaknyelvekben bizonyára nélkülözhetetlen. A korszak magyar középiskolája azonban nem rendelkezett ezzel a rugalmassággal, azokat juttatta előnyökhöz, akik – akár idegen nyelvet még nem is ismerve – azt a bizonyos fordításnyelvet hozták már a szülői házból is. Nyelvtani különbséget tesz Karácsony a kétféle gondolkodásmód között: „a német prepozíciókkal és esetekkel fejezi ki azt, amire a magyarnak ragjai és névutói vannak." [79.] „A németben más a birtokos és a birtok relációja, mint a magyarban. A németben csakugyan a birtok a meghatározott fogalom, a birtokos meghatározó elem a jelölésben." [80.] Arról, hogy gyengül magyar nyelv szemléltető, képi jellege, ezt írja: „Nyelvünk par exellence igés nyelv, s mégis természetellenesen elfőnevesült. Ez csak félig grammatikai tünet, nagyobbik felében a képi erő meggyöngülésének a jele. A kép elsődlegesen történés, s csak másodlagosan merevedik állapottá, állóképpé … Megöregedett nyelvek, elvénhedt kultúrák tünete a főnevesülés." [81.] A mellérendelés nemcsak a nyelvi logikában, hanem az emberi viszonyokban, *egyenrangú* kapcsolatokban is megnyilvánul, láttuk, hogy alapfogalom nála a *másik ember.* De a soknyelvűség problémájában is állást foglal Karácsony: nem tartja szerencsésnek, ha egy nyelv fölé rendelődik a többinek, ez államnyelv esetén is csak valamivel szelídebb módként elfogadható számára. Azt vallja inkább, hogy többnyelvű vidéken az legyen a demokratikusan mellérendelő megol-

dás, hogy „az *egyenjogú* nyelveket az egyedek a maguk anyanyelvéhez segédnyelvül megtanulják.”[82.]

A nyelvezet és pedagógia összefüggése Kodály gondolkodásában is megjelenik. Többször hivatkozik Karácsony Sándorra, tehát ismerte munkáit, mindemellett a népzenét, népdalt zenei anyanyelvnek tartotta, volt alapja arra, hogy hasonló eszméket fogalmazzon meg. Gyakran megfogalmazza azt, hogy a magyarság zenéjében, saját hazájában hátrányos helyzetbe került. „Az iskola és benne az énektanítás, idegen szellem elkötelezettje volt, és leginkább abban a korban, amikor legjobban visszhangzott hazafias frázisokkal. *A népet valósággal ki akarta forgatni saját világából,* hogy egy jobbnak ***vélt*** világba emelje.*”*[83.] Ő is vallotta, hogy a nép saját kultúrájából tud mások mellé egyenrangúan odaállni. „A népet úgy akarták zenére nevelni, hogy mellőzték, félredobták, amit magától tudott. Holott építeni csak a meglevőre lehet, a néphagyományra, mint alapra, különben levegőbe építünk. … *A népet úgy akarták zenére tanítani, mintha a magyar nyelvet a német vagy latin nyelvtan kaptafájára tanítanák.* ***(Valaha meg is tették)***”[84.] Kodály – világot járt, több nyelvet beszélő emberként – szintén vallotta, hogy az idegen nyelv és kultúra tanítására csak a saját nyelv és kultúra tudatos birtoklása mellett kerülhet sor. A mai idegen nyelvet, leginkább angolt tanító óvodák, alsó tagozatok láttán elgondolkodtató Kodály álláspontja: a gyermeket „nem volna szabad anyanyelvén kívül más nyelvre tanítani, mielőtt azt tudatosan nem bírja, tehát tíz éves kora előtt. A többnyelvű gyermek végül egyiket sem tudja igazán. A keverék-zenén tartott gyermek pedig sehol sem érzi magát zeneileg otthon, de leginkább idegen neki a magyar.”[85.] Kodály antropológiai alapozást ad annak az elgondolásnak, ami a nevelést a saját kultúrára, a „hozott anyagra” építi. Azt vallja, hogy óvodáskorban kell beültetni a magyarság tudatalatti elemeit, „minél mélyebbre épül a fundamentum, annál szilárdabb az épület. A tudat alatti magyarság első talpköve a nyelv. … másik talpköve a zene. … A tudat alatti nemzeti vonások legjellemzőbb megalapozója a néphagyomány, elsősorban játék-és gyermekdalaival. … nyilvános sétatereken megfigyeljük, hogyan veri bele magyarnak született gyermekekbe az idegen nevelőnő a maga nyelve és zenéje tudat alatti elemeit. *Az ilyen gyermek váltott lelkű lesz, magyarul beszélni és érezni egész életében nem tud. …* ***A lélek alaprétegét nem lehet kétféle anyagból lerakni.*** *Anyanyelve csak egy lehet az embernek, zeneileg is.* Akit kettőben nevelnek, egyiket sem tudja. Aki tíz éves koron alul idegen nyelvet tanul, csak összezavarja a nyelvek különböző szerkezetét, képalkotását. Mindenki tapasztalhatta, hogy tíz éven aluli nyelvta-

nulás elolvad, mint, az első hó, azt később elölről kell kezdeni; csak a magyar nyelvtudás sebei maradnak utána.” [86.]

Tantárgy-csoportosítás és személyiségfejlődés

a) Tantárgy-csoportosítás, tematikus logika

Ahogy a nyelvezet és pedagógia összefüggése Karácsony Sándor védjegye, úgy fémjelzi a tantárgy-csoportosítás, és az ebben lévő tematikus logika Németh Lászlót. Karácsony és Németh e témái már egy szerves pedagógia, az eleve adott rendből, a teremtett rendből kinövő pedagógia születését jelzik, mint ahogy a további fejezetek is.

Németh László az 1945-ben megírt *A tanügy rendezése* című tanulmányával a kulturális emancipációt, a műveltség igazságosabb eloszlását szorgalmazta annak érdekében, hogy a magyar társadalom kettős szerkezete megszűnjék. Didaktikai elgondolása a tantárgyak csoportosításában érhető tetten, ami összhangban van a gyermek, majd ifjú személyi fejlődésének állomásaival. Logikusan összefüggővé könnyebben tanulhatóvá igyekszik tenni a modern kor tudását. A racionalista ismeretközlés (ezzel szemben pedig a következő fejezetben majd Márton Áron kel ki) technikája helyett arra figyel Németh, hogy a tanulási folyamatot megfeleltesse az alakuló, fejlődő befogadóképességnek és a bontakozó, módosuló érdeklődésnek. Elgondolásában a tantárgyak sem állnak esetlegesen egymás mellett, hanem közös szellemtörténeti vázra fűzi fel az egész iskolai képzést. Kiderül, hogy a matematikának akár a történelemhez is köze lehet, mégpedig nem olyan összefüggésben, hogy mennyi a különbség egyes évszámok között. Az emberi gondolkodás történetében ez mellékes kérdés. Így például, amikor az (egész iskolai tanmenetben!) az ókor kerül előtérbe őnála, akkor elemi szinten jelenjék meg a klasszikus filozófia, irodalom és művészettörténet, természetesen a korszak matematikájával és fizikájával együtt, hogy a történeti periódusok különböző irányú ismeretei áthassák egymást. Ha egyes szakterületek ily módon nem elnyomják (mint mondjuk haszonelvű világunkban a matematika a történelmet), hanem áthatják, támogatják és érthetővé teszik egymást, és mindez összhangba kerül a fejlődő szervezet életlökéseivel, akkor a pedagógia fölöslegesen lekötött szellemi energiákat szabadít fel egy minőségi ugrás számára.

Karácsony Sándor pedagógiai elgondolásaihoz is hasonlítani merem Németh László gondolatmentét. Mindkettőjük elméletében nagy szere-

pe van egy bizonyos *megfelelés*nek. Karácsony az ismeretszerzést társaslélektani alapokra helyezte: az *feleljen meg* a nép saját észjárásnak és senkire ne erőltessenek idegen kultúrát, gondolkodásmódot. Németh pedig arra törekedett, hogy az ismeretszerzés *menete feleljen meg* a személyi érésnek és a történetileg megjelenő szerves valóságnak. *A szerves pedagógia a szerves valóságból* (például a személyi fejlődés életlökéseiből) *indul ki, és arra is irányul* (például a történetileg megjelenő, tantárgyakban megfogalmazott szerves valóságra). A két pedagógus, az író-orvos pedagógus és a filozófus-pedagógus tehát az ismeretet befogadó személy és az ismeretanyag harmonikus, *erőszakmentes* egymásba illesztését szorgalmazta a fejlődő személyiség, az emberi szellem és kultúra eredendően meglévő, közös erővonalai mentén. *A kor válsághelyzete azt az igény keltette fel őbennük, hogy* ***az egészet*** *ragadják meg: ne csak egyes szakterületeket, hanem a bölcseletet és természettudományt, a testet és lelket, az értelmet és érzelmet, hogy így a teljes ember ágyazódjék a szerves kultúrába.* Mindketten így láttak lehetőséget arra, hogy a társadalom átlendüljön az értékjelző, de a krízis lehetőségét is tartogató holtpontokon.

Németh László a görögségtől indítja a civilizációt, és ezzel indítja, a régi nyolcosztályos gimnáziumot váznak használva, a tantárgyak összefüggésén alapuló iskolai tanmenetet. A középiskolai nyelvoktatást is erre alapozná. „A világtörténet legtehetségesebb népe a görög. … A görögség a tehetség jele: ő teremtette meg az első széles, az egész mediterrán világra kiterjedt civilizációt, melyet *nem a hatalom abroncsai, hanem a magasabb műveltség, a nemzeti eredetiség tartott össze*; a póliszok anarchiája így lesz (mint később a Nyugatnál) a sokoldalúság váltógazdasága.” [87.] A *Tanu*ban pedig ezt írja: „Hallom a nevetést, s mégis kimondom: a görögöt kell elsőtől (első gimnáziumi osztálytól, tíz-tizenegy éves kortól; V. L.) tanítani, a latint a harmadiktól, az angolt az utolsó négy évben. … A görögórákon ismerné meg a diák a görög műveltséget, a latinon a rómait, a középkorit, az angol pedig az újkoron vezethetné át. Az összefüggő görög–latin–angol tanulmánnyal szemben természetesen már kezdettől ott áll a magyar önismeret: egy tárgyban mindaz, amit a magyar földről, a magyar múltról, nyelvről, jellegről tudnia kell.” [88.] Az „egy tárgy” egy tantárgy-csoportot jelöl, egymásra hangolt tanórák nagy számával. A két holt nyelv mellett pedig az angol lenne a kötelező, a németet, a franciát választható nyelvként tanítaná. (Karácsony Sándor két holt és két élő nyelv ismeretével érettségizett a Debreceni Református Kollégiumban! Tizenegy éves koráig pedig nem

gyötörték idegen nyelvekkel!) A humán tárgyak így a nyelvtanulás vázára is felfűzhetők, ami egyúttal történeti összefüggést is jelent, és a magyar önismeret is önálló tantárgycsoport lenne.

A természettudományos tárgyak is önálló, egymást átható tantárgycsoportba kerülnének, de nem függetlenül a történelemtől, gondolkodástörténettől. „A számolásra az élet nevelte rá az embert. Az első nagy civilizációkban – Egyiptom, Babilon – a területmérés, a termés felosztása, a naptár az építkezés szorította rá a papokat, írnokokat, földmérőket, kereskedőket, hogy az alapműveleteket valahogy elvégezzék, s valamiféle mértant csináljanak maguknak. *A matematika tudománnyá a görögök kezén lett azzal, hogy már nemcsak gyakorlati ügyességként forgatták, hanem az* ***ész természetéből****, bizonyos igen egyszerű tételekből kiindulva deduktíve vezették le. A görögök matematikája erősen mértani jellegű.*" [89.] A matematika fejlődését a szellemtörténeten át vezetve bemutatja, hogy arab közvetítéssel miként került a matematika a XV-XVI. század humanistáihoz. A XVII. században új fejezet nyílik, e században a matematika és a fizika szoros egységbe kerül. „Az új fizika nagyobb hitelét, biztonságát főként annak köszönhette, hogy a természet változásait mennyiségileg fogta meg, s matematikailag írta le. Ehhez természetesen a matematikának is el kellett érnie egy elég magas fejlettségi fokot, s ez épp az új fizika kialakulását megelőző században következett be. … Az elmék egyre jobban hozzászoktak, hogy a végtelen kis, tovább oszthatatlan részekből a véges nagyra is lehet következtéseket levonni, s ezen a talajon alakult ki a század második felében Newton fizikusi és Leibniz gondolkodói műhelyében *a nyugati szellem egyik legcsodálatosabb alkotása: a differenciál- és integrálszámítás.*" [90.] Németh szellemtörténészként látta azt, hogy a tudomány fejlődése hogyan halad együtt a világ politika-és társadalomfejlődésével, törekedett tehát arra, hogy az iskolában párhuzamosan, egymásba fonódva tanítsák a történelmet és természettudományt. Aki „Németh-iskolában" végzett (hódmezővásárhelyi diákjaira ez feltétlenül elmondható), az lehetett például reál-érdeklődésű, lehetett mondjuk mérnökké, kockafejű szakbarbár biztosan nem vált belőle. Lehetett humánérdeklődésű, válhatott belőle mondjuk magyartanár, de szaktárgya korszakait biztosan el tudta helyezni az egyetemes kultúrtörténetben, és nem dicsekedett azzal, hogy még egy villanykörtét sem tud becsavarni. Lehetett belőle az újkor szaktörténésze, szakterületét Németh-tanítványként összefüggésbe hozta a korszak filozófiájával, matematikájával, fizikájával és metafizikájával, az integrál- és differenciálszámí-

tást, és még a reformációt is összefüggésbe tudta hozni az ipar és kereskedelem fejlődésével, mely rövid idő alatt differenciáltabbá és tagoltabbá alakította a társadalmat, mely éppen ezáltal igényelte az integrációt, egységesítést.

Középiskolás évei során minden bizonnyal az újkor gyakorolhatta a legnagyobb hatást Némethre, mert az újkor legnagyobb matematikusai és fizikusai egyben filozófusok is voltak. Mindemellett jó tanárai lehettek a Toldy Ferenc Reálgimnáziumban, mert szellemtörténeti összefüggésekbe állt őbenne az akkorra már szétszabdalt tudomány. Az újkoron növekvő szellem számára azonban nagy kísértés az öncélú intellektualizmus. Ettől éppen azok az újkoriak szabadíthatják meg a szellemi röppályákon szárnyaló ifjút, akik a fizikán túl látták a metafizikát is (Pascal, Leibniz), és Németh a majdani mester jó tanítvány volt. Felismerte, és majd 1945-ben le is írta, hogy „a filozófusok nagy része a filozófia szellemétől elborítva követte el a hibát, melyet én a legnagyobbnak tartok: *agya természetét vetítette a valóságra*, s ahelyett, hogy a gondolkodás eszközeit alázatosan s szükség szerint cserélte volna: ezeket az eszközöket merevítette s istenítette.”[91.] Gondolkodói alázatra tanítva, hasonló gondolatot fogalmazott meg, mint Bergson: „Gondolkodásunk a maga tisztán logikai formájában képtelen felfogni az élet igazi természetét … *nincs a gondolkodásunknak kategóriája, … mely pontosan ráilleszkednék az élet dolgaira*.”[92.]

Gondolkodói alázatra tanítva fogalmazta meg a „hajmeresztően” hangzó, mégis már önmagában is gondolkodásra késztető tanári paradoxont: „tanítani csak azt szabad, amit maga sem tud az ember”. [93.] Pedagógiai zsenialitás van ebben: a növendékek elé tárja saját korlátait, amivel a diákot is ráébreszti arra a kérdésre, hogy ki az, aki ismerhetné a valóság teljességét, és pedagógiai zsenialitásával vállalja az *együtt tanulás* örömét, hogy élménnyé tegye diákjai számára a tanulást. Karácsony Sándor is beszél az együtt-tanulásról, amiben a tanár annyival több, hogy egy lépéssel a diák előtt jár. Nála is, és e könyv mind a négy forrásánál is megjelenik az igény, hogy a tanulás legyen élménnyé. Ez azonban egy önálló fejezetet igényel.

Ugyanakkor Németh gondolkodói alázatra tanít azzal is, hogy alapvető igénnyé teszi a forrásismeretet. Arra az alapra állítja diákjait, ahonnan érdemes elindulni. „Ahol források vannak – irodalomban, történelemben, filozófiában –, a tanárnak nem lehet más dolga, mint a tanulót a forrásokra elvezetni. Filozófiatanárnak filozófusokat kell olvastatnia.”[94.] Ehhez odateszi a tantárgy-csoportosítást indokoló kérdést:

„nézzük meg, *mikor filozofáltak az emberek, ebből tán a filozófiáról is megtudunk valamit.*”[95.] Miután tudjuk, hogy mikor, miről, miért gondolkodtak, a valóságnak olyan egysége áll az együtt tanuló-gondolkodó tanár és diák elé, amely egységnek a tanmenetet is meg kell határoznia. Ha pedig filozófiát úgy tanítana, hogy magának a filozófiának a miértjére, indokára is rákérdez, akkor jogosan állítja: „A filozófia története jobban tanítható a világ történetébe beleszőve; Platón, Homérosz és Szophoklész után olvastatva, nem lóg úgy a levegőben, mint így.” Ugyanígy szerves egységet lát a lélektan és az élettan között: „A lélektannal meg a biológiaoktatást koronáznám be, miután megismertük az élet országait, ismerjük meg a lélek jelenségeit.”[96.]

A tantárgyösszevonáshoz, az egyes tantárgyaknak az egymással párhuzamos és egymással összefüggő tanításához a középiskolás kor a legalkalmasabb. Ekkor a leginkább sokoldalú, univerzális az érdeklődés. Nem túlzunk, ha azt állítjuk, hogy az ember az érettségi idején látja legszélesebben a világot. Németh László már „felkent” orvosként érezte a saját középiskolai hiányosságait (a Toldy-reál tanári kara kitett volna egy-két egyetemi tanszéket, és ő ott kitűnő tanuló volt), ezért 1931-ben, akkor már öt esztendős orvosi praxissal görögből pótérettségizett, és iskolaorvosi, egészségtantanári munkája mellett beiratkozott a budapesti egyetem görög szakára. Ezt természetesen nem végezte el, de már akkor is roppant tudását megalapozandó, egy ideig munka és család mellett klasszika-filológus bölcsészhallgató volt. 1928-tól Zuglóban, 1931-től a Medve utcai polgáriban dolgozott. Harminc éves korára ***a természettudomány és a humán tudomány, a test és a lélek, a magyarság és európaiság összegződött benne***, tudta, hogy „*középiskolában tantárgy-összevonásra van szükség*.”[97.] Majd pedig 1945-ben belső száműzetésbe kényszerült. Hamis vád alapján, röpcédulás provokátorokként tartóztatták le a Békésre menekült Németh Lászlót és Féja Gézát, akiket Püski Sándor hozott ki a rendőrségről. Ezután egyikük sem akart, nem mert visszamenni Budapestre: Féja Géza könyvtáros lett Békéscsabán, Németh László pedig a református egyház hívására tanári állást vállalt a hódmezővásárhelyi Bethlen Gábor Gimnáziumban.

Itt a baráttól, Keresztury Dezső vallás- és közoktatásügyi minisztertől engedélyt kapott arra, hogy kísérletképpen bármilyen tantárgyat tanítson – és Németh tanított is. *A sorskérdések sem szakadnak szaktudományok szerint*. Magyarország három részre szakadt? Tantervi szintézist teremt a magyar történelem, irodalom és stilisztika között. „Én például nagyon fontosnak tartom, hogy diákjaim Bethlen Miklósból, Sza-

lárdiból kóstolót kapjanak. Az erdélyi emlékiratok megjelenése nagy tisztítója volt a XIX. századi magyar prózának, Móricz Tündérkertjének egyik fő forrása, *magam is ide járok magyarul tanulni.* … De mi lesz ebből az én fiaim fejében, akik a XVII. századi Erdélyről még semmit sem hallottak, … azt, hogy mi volt Várad eleste, hogy ki volt Teleki Mihály, a Leopold-diploma, tőlem kell megtanulniuk."[98.]

Nem volt semmi eklektika abban, hogy Németh görögségről (filozófia, művészet, természettudomány), újkorról (filozófia, természettudomány, politikatörténet) és régi magyarságról (sorskérdések, történelem, irodalom, magyar nyelvi stílus) együtt volt képes gondolkodni. Ahogy tanárként filozófiából, történelemből, irodalomból fontosnak tartotta azt, hogy diákjai forrásokból közelítsenek a tárgyhoz, úgy a XX. századi válságkórban ő maga is a forrásokhoz hajolt vissza, hogy klasszikus értékekben lelje meg a holtponton túllendítő szellemi erőket. Ahogy pedig a klasszikus európaiság a régi görögségben leli meg forrásait, úgy a klasszikus magyarság is a régiekben. Nem véletlen, hogy Bethlen Miklós veretes nyelvéhez tért haza magyarul tanulni. A Németh-tanulmányok címét, keletkezési idejét figyelve, közeledve a második világháború kitörése felé, egyre szaporodnak a régi magyarságot idéző írások. *Egy magyarkodó korban a tiszta magyarság forrásai felé fordult.* Ennek okát majd 1943-ban, a szárszói találkozón egyértelműen kifejti: „Amit 1939 óta csináltam (és mások is csináltak), annak végső célja mindig ez volt: a magyarságot egy ilyen 'üdvözítő terror' ellen beoltani, s amennyire lehet, megszervezni. Faji nyomás nehezedvén ránk, fokozni kellett a bennszülött öntudatot."[99.] Ránk küldött, általunk nem kért megváltókról beszélt Németh, akikkel szemben a tiszta magyar forrásokhoz vezette olvasóit, két szélsőségtől óvva őket: az öncélú magyarkodástól és a néptől-nemzettől idegen internacionalizmustól. 1943-ban ugyanis, amikor ez a beszéd elhangzott, két önjelölt megváltója volt Európának, s mindkettőnek megvoltak az emberei itt Magyarországon.

Németh László a változó politikai rendszerek között az örök emberségért és örök magyarságért dolgozott. Pedagógiai motivációjáról ezt írja Gabriel Marcel számára is 1965-ben, aki az *Iszony*t franciául olvasva, megkéri Némethet, hogy írja le pályatörténetét: „A nemzetnek, úgy gondoltam, bármilyen rendszerbe kerül, élni, fejlődnie kell, különben elpusztul. *A magyar írók sosem élhettek olyan rendszerben, amellyel egyetértettek volna, s mégis dolgoztak a magyarságért.*"[100.] Amikor pedig 1968-ban visszalátogatott élete legjobban szeretett munkahelyére, száműzetésben menedékébe, a hódmezővásárhelyi Bethlen Gábor Gim-

náziumba, akkor a fenti két mondattal összhangban – motivációba ágyazottan – így összegzi pedagógiai módszertanát: „sorba tanítani minden tárgyat és megnézni, mi az a mag, amit az új világ embere használhat belőle.”[101.] Ez a mag pedig a tudásterületek közös nevezője, a szerves valóság.

b) Személyiségfejlődés

Németh László a személyiségfejlődés biológiai és lélektani alapjaira helyezte azt a didaktikai elgondolását, hogy a tantárgyak csoportosításában, az egyes iskolai tárgyak haladjanak együtt, erősítsék egymást. Irodalmi példát hoz a személyiségfejlődésre: „Proust regényében láttuk, hogy a hős egy-egy új korszakában a szereplők új személyiséggel jelennek meg, s ezek az egymást követő, egy név alá tartozó személyiségek együtt: egy-egy regényalak. *Valami hasonlót lát az iskolaorvos.* … Az az iskolaorvos, aki ráveti magát, hogy gondos orvosi életrajzokat vezessen, valami olyat láthat meg, aminek a megfogására, megidézésére idáig nem volt munkakör, nem volt varázskör. … Aki évek óta vizsgál ugyanabban az iskolában, … észrevehette, hogy *a 'szellem' nem egyenletesen fejlődik*, arányosan nőve minden pontján, mint valami korallzátony. *A szellem földrengésekkel fejlődik: belerobban egy eszme, föllángol egy szenvedély, s amikorra a földrengésnek vége: az egész táj jellege megváltozott.*”[102.] Itt, az iskolaorvosi praxisban lehet a gyökere Németh pedagógia-elméletének, a tantárgyakat csoportosító tudásátadásnak, ami összhangban van a gyermek, majd ifjú személyiségfejlődésének, személyi érésének állomásaival, az új tapasztalatokra, új érdeklődésekre irányító életlökésekkel. Arra figyelt, hogy a tanulási folyamatot (didaktika) *megfelel*tesse az alakuló, fejlődő befogadóképességnek és a bontakozó, módosuló érdeklődésnek. *A tantárgyak szellemtörténeti váza a személyi éréssel van összhangban.*

Márton Áronnak nem voltak orvosi szemlélettel alapozott ismeretei a növekvő személyiségről, azonban szociológiában, pedagógiában, antropológiában jártas volt és tudta, hogy a növekedést nevelőnek, n*ő*velőnek segíteni, irányítani kell. Alaptétele volt, hogy „a mostani ifjúság nyíló szemekkel a háború (az első világháború; V. L.) véres esztendeiben lépett a világba”. Tudta, hogy növekvő ifjút nem lehet magára hagyni „éppen akkor, amikor az életben való tájékozódáshoz szükséges legelemibb, komoly ismereteket nem szerezte meg, s *határozott lelki alkat kijegecesedése még meg sem kezdődött*”.[103.] Márton Áron a serdű-

lő és ifjúvá váló életkor „szellemi földrengésére", életlökésére figyelt, arra törekedett, hogy megelőzze a tévútra vivő ösztönszerű tájékozódást – és az ezzel manipuláló ordas ideológiákat. Szándéka volt, hogy személyi érettségében is felnőtt korba segítse a növekvő nemzedéket. Nem a racionalista ismeretközlő „iskola szűk szemszögével" nézte a fejlődő összefüggésből kiragadott egyes életszakaszokat, mert tudta, hogy „az *egész embert*, a *személyiség egész tartalmát* csak valamennyi képességnek és tehetségnek együttes, lehetőleg *összhangzatos fejlesztés*e alakíthatja ki." [104.] Hasonló szemléletmódot figyelhetünk meg nála, mint Németh Lászlónál. A teljes emberhez hozzá tartozik a teljes fejlődése, növekedése, mindenkit a maga életkorában kell szemlélni, tekintettel a már megtett és a még előtte álló útra is, a felnövelésnek így kell tekintettel lenni a fejlődő életszakaszokra. Az ehhez tartozó tantervi követelményt Németh László fogalmazza meg. Ha a fejlődésben a második elemista és az első középiskola közötti három év meg sem közelíti azt a változást, ami az első és negyedik középiskola között van, akkor a középiskola „tanárai és tanterv-készítői számára semmi sem lehet fontosabb, mint e *forradalom* számbavétele. A tanítás eredményeit ez söpri el, vagy sokszorozza meg, aszerint, hogy alkalmazkodnak-e hozzá." [105.] A biológiai és szellemi fejlődés összefüggését fogalmazza meg itt: a tanterv vegye figyelembe a biológiai fejlődést, hogy a legerőteljesebb szellemi fejlődést hozza ki belőle.

A személyiségfejlődés szabályaira tekintettel lévő tanterv hatványozott eredményt ér el, míg a tekintettel nem lévő kisiklatja az érdeklődést, a fejlődést. „A gyermek és ifjú fejlődik; az iskolai tananyag, ahogy osztályt rak osztályra, föltételez egy bizonyos fejlődést; … *A képességeknek megvan a belépésük*; amíg egy gyermek agya alkalmassá nem vált a számolásra, hiába számoltatjuk, az éretlen képesség gyötrése csak húzódást vált ki, de nem foglalkoztatott képesség viszont, mint minden tétlen hagyott funkció, elkedvetlenedik, elálmosodva hanyatlásnak indul." [106.] Ha a személyiségfejlődés nem egyenletes, hanem „földrengésszerű", a földrengésnél, a fejlődő életlökésnél kell a természet szerint kialakuló érdeklődést megcélozni, hogy a felnövelő hatás robbanásszerű legyen, ne szétfolyó. Németh az egyes személyek fejlődésében minőségi változást szorgalmazott ilyen módon, az egyes személyek sokaságát, a nemzedéket tekintve pedig a jól irányított tanterv alkalmas pedagógusokkal, a nemzet életében indított (volna) minőségi ugrást. Szellemtörténetet látó íróként, a személyiség fejlődését jól ismerő pedagógusként tudta, hogy nemzetté kell lennie a nemzedéknek.

Ismerethalmozás ellen

Ahogy Karácsony Sándor a nyelvezet és pedagógia összefüggését, Németh László pedig a személyiségfejlődéssel harmóniába állított tantárgycsoportosítást helyezte a pedagógia fókuszpontjába, úgy *Márton Áron a lényeget elveszejtő pozitivizmus ismerethalmozása ellen kelt ki, hogy a lényeget szellemi háttérrel a jellem alakításában, és értékelvű nevelésben mutassa meg.* Azt vallotta, hogy a XIX. századi pozitivizmust, mely mellőzi az emberi lelket, a jellemet, és amely ismerethalmozással teszi terhelté már a gyermekeket is, fel kell váltania a személyiségformáló nevelésnek, a felnőtté segítő növelésnek. Márton Áron ezt az igényt *a XX. század erkölcsi-szellemi válságával összefüggésben* fogalmazta meg, és ezzel a maga helyén metafizikai alapra állította vissza a pedagógiát.

Volt már szó arról, hogy Márton Áron kisebbségi, tehát szorongatott helyzetben élt, mégpedig egy olyan században, melyet a szellemi emberek válsággal terhelt kornak tartottak. Láttuk, hogy forrásaink közül Németh László és Márton Áron erőteljesen reagáltak a XX. század szellemi-erkölcsi válságára. Márton Áron a maga pedagógiai orientációját szoros összefüggésbe hozta kora, korunk társadalmi válságával. Felvetette a pedagógia felelősségét, mert a nevelő tényezőknek súlyos köze van ahhoz, hogy mivé lett az ember a XX. századra. Látta, hogy a válságra reagáló pedagógia az ő korában változtatott elvein, módszerein, megközelítésein. „A neveléstudomány is nagy pálfordulóson esett keresztül. *A korunkra szakadt nagy* ***válság*** *nemcsak a politikusokat, közgazdászokat és társadalomtudósokat, hanem a pedagógusokat is gondolkodóba ejtette.* Az események és tünetek vizsgálatánál ugyanis kitűnt, hogy *a válság nemcsak gazdasági és politikai, hanem lelki válság is; tehát* ***a bajokat és azok orvoslását nemcsak a külső körülményekben kell keresni, hanem*** *…* ***az emberben is.*** *A lelki elvadulás, ami az emberben a háború előtt és után kitört, vádolta és* ***lelkiismeretvizsgálatra szólította fel a felelős pedagógiát.*** *Hiszen ez az ember átment az ő kezén is, évekig járt iskolába, fel kellett tennie a kérdést, hogy mit mulasztott el*”. [107.]

Amikor az emberi jogokat védte, akkor kétféle fasizmussal, a nácizmussal és a kommunizmussal ment szembe, amikor pedig a társadalmi problémák okát kereste, akkor olyan tüneteket nevezett meg, melyekben a pozitivizmusra ismerhetünk rá, mely lényegében már istentagadás. A pozitivista filozófia alapító „atyja” August Comte (1789–1857) francia filozófus, aki ifjú korában Henri de Saint-Simon utópista szoci-

alista köréhez tartozott. Számára nincs metafizika, a logika alárendelődik az érzéki tapasztalatoknak.[108.] Röviden nézzük meg, hogy mit mond a magyar filozófiai gondolkodás a pozitivizmusról. Nagy József (Halasy-Nagy József) írja, hogy Comte szerint „a természet lényegileg nem összefüggő, s csak a tudomány teremt a tények között összefüggést".[109.] A pozitivizmus szerint tehát a világban nincs rendszer (márpedig, ahol eleve adott rendszer van, ott a rendszer mögött eleve szellemnek kell lennie), ami – témánkat illetően – már előhív egy bizonyos ismerethalmozó, rendszertelen pedagógiát. Comte követője az angol Herbert Spencer (1820–1903) abból kiindulva, hogy az Abszolútum megismerhetetlen, „az *anyag* és *erő* fogalmaiból iparkodik az evolúció szükségképiségét és alaptörvényeit kifejteni". [110.] Ez már arra való utalás, hogy a dolgok létesítő oka, a fejlődés indítéka a természeten belül keresendő. (Jelenleg éppen a kezemben van egy darab kő, amivel összecsukódni akaró könyveket tartok nyitva. Ez a kő fából volt valamikor. A pozitivista gondolkodás szerint ennek a darab kőnek – mely élő volt valamikor – a létesítő oka a kövön belül keresendő. Ez a kő tehát, mely fa volt valamikor, Spencer szerint önmagától, a maga törvényszerűségéből lett.) Pauler Ákos azt vallja, hogy „Spencer tanítása egyoldalú naturalizmusán szenved hajótörést".[111.] Kecskés Pál pedig azt fogalmazza meg, hogy „az empirikus tudományeszmény alapján mindennemű metafizikával szemben állást foglal a pozitivizmus filozófiája. … Ismereteink kizárólagos tárgyának az *érzéki tapasztalat* tényeit tekinti s azért a filozófia alapjait is a tapasztalati tudományokban, a fizikában, a biológiában, a történelemben keresi."[112.] Kecskés Pál ezzel rávilágít *a pozitivizmus*nak arra a jellemzőjére, hogy *a filozófiát*, mely lényegét tekintve a valóságról átfogó képet nyújtva a létesítő okra is rákérdez, *szaktudományoknak rendeli alá*. Kecskés diagnózisa a pozitivizmusról, ami szerint: „*Minden tudásunk viszonylagos*. A dolgok lényegének és végcéljának az ismerete rejtve marad előttünk, ezért nem is képezheti tudományos vizsgálat célját."[113.]

Itt tehát az a *szellemtörténeti csőd* mutatkozik meg, amit *relativizmus*nak nevezhetünk, *melyben nincs legfőbb érték, így összefüggő értékrend sincs*. Ennek a szellemtörténeti csődnek az ismerete teszi érthetővé Márton Áronnak a szembenállását az akkor már sok évtizede tartó korszak pedagógiájával, melynek fő jellemzőjét e fejezet címében ismerethalmozásnak nevezzük. Ismerethalmozás: nem más, mint ismeretek tömkelege egy rakáson. Ez a „rakás" elismeri ugyan a szaktudományok, a természet törvényeit, elismeri azt, hogy kétszer kettő az négy, de ma-

gukban való törvényeknek, tehát csupáncsak a szaktudományon belülre tartozó törvényeknek tartva azokat, elutasítja azt, hogy létezne egy átfogó, közös értékrend. Hogy miről is van szó, engedtessék meg, hogy egy tenyeres-talpas példával érzékeltessem. A fizikusok nagyon ismerik a fizika törvényeit. A pozitivisták szerint ezek felett nem is áll más olyan törvény, ami kevésbé materiális, szellemi természetű törvény. Azonban amikor a fizikusok, a fizika törvényeinek következetes betartása mellett atombombát készítettek, melyet a hadtudomány törvényeit ismerő potentátok fel is használtak, akkor vajon a fizika és hadtudomány törvényeinek precíz betartása mellett nem sértettek más, mégpedig felettes törvényt? Úgy tűnik, hogy a természet, a szaktudományok törvényei fölött mégis van egy legfőbb érték, aminek következtében létezik egy határozott értékrend is, melyet nem érdemes felforgatni. Márton Áron pedagógiaelmélete határozott értékrend képviseletével ezt a felforgatott rendet igyekezett helyreállítani.

Márton Áron a harmincas években látta a pozitivizmussal leszámoló új pedagógia jelentkezését, ami pedagógiának az előbb említett lelkiismeretvizsgálatával jelentkezett. „A neveléstudomány az önvizsgálódás eredményeképpen, amint komoly tudományhoz illik, beismerte, hogy súlyosan vétkezett az ember ellen, amikor kritika nélkül elfogadta *szobatudósok* élet- és valóságidegen elméleteit s az embert megdöbbentő könnyelműséggel kísérleti nyúlnak használta. *Két kézzel tömte a gyermek fejébe a* ***felaprított tudomány****t, de ugyanakkor érzelmi, akarati világával, a jellem és kedély nevelésével nem törődött.*”[114.] „Két kézzel tömte a gyermek fejébe” – ez az ismerethalmozás tényének megállapítása. „Felaprított tudomány” – a felsőbb rendező érték nélküli ismerethalmaz pozitivista gyakorlatának a bírálatáról van szó, de itt Márton Áront erősítve hivatkozhatunk Németh Lászlónak a tantárgyakat csoportosító, a tantárgyakat egymással összefüggésbe hozó törekvésére is, mely a tudomány felaprításával, a tantárgyak egymástól történő elidegenítésével megy szembe, amikor az egymástól – szétaprítottság miatt – *látszólag távol álló* tantárgyak között, közös szellemi erővonalakat világít meg a gyermek számára. Márton Áron – Németh László igényével összhangban – élettel teli iskolát szorgalmazott, melyben a tudás és a jellem összetartozóvá lesz. „A neveléstudomány belátta, hogy *az iskola öncélú, tehát lényegében erkölcstelen és tarthatatlan intézménnyé lesz, mihelyt az élettől elvonatkozik, mihelyt a gyermeknek csak ismereteket nyújt, csak az értelmet fejleszti, a többi lelki képességeket pedig elhanyagolja.*”[115.] Márton Áron a XX. századi válságkorral szemben

fogalmazza meg pedagógiai elvét, ami szerint kevés, ha az iskola csak tudást ad, miközben elhanyagolja a legfőbb érték, és az abból meghatározott értékrend által kívánt személyiségformálást. „Csak ismereteket közölni nem elég. *Az igazi cél a jellem nevelése. …* az ifjú tudjon magának nemes eszményeket kitűzni, és azokért egy egész életen át lelkesen dolgozni. S még valami. Földet rengető megrázkódtatások bizonytalanságában élünk. *Az egész világ nyugtalan és lázasan keres.* A néphez való közeledés tehát őszinteséget, becsületes szándékot kíván. *A népművelést külföldön is vallásos alapon kezdték*".[116.]

A jellem nevelését az angol iskolarendszer példáját mértékadónak tartva, három irányban gondolta el. „Az ismeretek gyömöszölése helyett, amit nálunk úgy erőszakolnak, (az angol iskolarendszer; V. L.) a jellem alakítását teszi első helyre, *az akarat edzését, a tettre való készség, és a felelősségérzet felébresztését és tudatosítását* sugalmazza." E három iránynak van két közös pillére, az egyik a nem mellékes egyéni sikert jelenti („hivatásában akarjon a legkiválóbb lenni"), a másik közösségi célt fogalmaz meg: „kötelessége a nemzet érdekeiért is becsülettel dolgozni".[117.] E két pillér, az egyéniség és a közösségi dimenzió együttlátása mögött az áll, hogy Márton Áron tisztán látta a bibliai emberképet, aminek lényege az embernek éppen ez a dichotómiája. Azt is látta Márton Áron, hogy szellemi érték csak belső meggyőződés mögött van: „a nevelés … sok esetben megelégedett azzal, hogy csupán a társas élet hagyományos formáira és tisztes gyakorlataira szoktasson. Sokan nem vették észre, hogy *a külső magatartás nem mindig benső meggyőződés gyümölcse.* Így történhetett meg, hogy az egyénekben *az adott szó becsülete, a tekintélytisztelet, a kötelességtudat, az emberi jogok tiszteletben tartása* ***a külső keretek bomlásával alapjaiban rendült meg*** *és válságba sodorta társadalmunk jelentős rétegeit, főképp az ifjúságot.*"[118.]

Az összefüggés világos. A pozitivizmus nem látja az érzéki világ mögött a rendező szellemet. A sokféle ismeret halmazát tekinti tudásnak, legfőbb rendező érték nélkül. Az iskolában ismereteket erőltet, előnnyé lesz az ismeretek (ma: „információk") birtoklása. Egy ilyen rendszer kedvez az önálló gondolkodásra és összefüggések meglátására legfeljebb kevéssé, vagy egyáltalán nem alkalmas, strébereknek. A „tanulás" felejthető tartalmú magolássá, és alibivé lesz. Az etikát például felváltja az „etikett", a társasági hercigeskedés. Erkölcsi síkon itt megjelenik a képmutatás, az „ön-adminisztrálás", *ön*céllá válik a maga helyén fontos erény, az érdekérvényesítő képesség. Amikor pedig az

*ön*céllá lesz, megjelenik az *ön*zés. Köpönyegfordító emberek lesznek „sikeresek" – mi is a „siker"? – és a külső keretek változásával a belső értékeket nélkülöző (hiszen pozitivista gyökerű) emberek még csak a saját meggyőződésükkel sem képesek szembemenni, hiszen az nem is volt nekik. Ők azok, akik a külső keretek bomlásával átmentik hatalmukat, befolyásukat, kapcsolati hálójukat, és a megváltozott keretek között, megváltozott terminológiával folytatják érdekeik érvényesítését. Márton Áron akár világháborúk kitörését tudja egy ilyen oksági lánccal megindokolni. Tudja, hogy „***az anyag holt erő***". Ezért: „Félő, hogy a közszellem, mely a technikát, ipart, anyagi erőt bálványozza, elbódítja az ifjúság lelkét és *érzéketlenné teszi a szellem értékei iránt*". [119.] Ezt látva fogalmazta meg pedagógiai programját, ami szellemi, erkölcsi értékek felé irányít, mert személyiséget akar formálni, a jellemet akar erősíteni, amit a szellemi válság felismerése igényel.

Forrásaink közül Karácsony Sándor szinte ugyanezt fogalmazza meg. Ahogy Márton Áron látta a pedagógia tudományának lelkiismeretvizsgálatát és „pálfordulását", úgy Karácsony is a magyar nevelési módszer változásáról ír: „Az új középiskolai tanterv *nevelő jellegűvé akarja átalakítani az eddig túlnyomólag oktató jellegű gimnáziumot*". Felismerték ugyanis: „Részlettörmelékek talán belepréselődnek (a gyermek; V. L.) kínlódó agyába, a tulajdonképpeni problematikáról azonban sejtelme sincs." [120.] Itt Karácsony Sándornak Márton Áronnal és Németh Lászlóval rokon gondolatát olvashatjuk: Márton Áron a „felaprított tudomány" két kézzel való gyömöszölése ellen kel ki, Németh pedig tantárgy-csoportosítást szorgalmaz, hogy újra összetartozzon mindaz, amit a pozitivizmus – Márton Áron fogalmazásában – felaprított.

Márton Áron tehát az ismeretek gyömöszölése helyett a jellemformálást szorgalmazta, felelősséget ébresztett, az iskolai nevelés feladatává tette, hogy irányítsa a figyelmet a másik emberre és a felnövelő közösségre, egyházra, nemzetre egyaránt. Emellett az egyéni élethivatásban is elvárta azt, hogy növendékei legyenek kiválóak. *Megbízhatónak lenni* – talán ebben is megfogalmazható az, amit ő jellemformálásnak, a személyiség teljes értékű kifejlesztésének nevezett. „*A tudás* … önmagában nem elég. *Beképzeltté tehet*, de a személyiség tartalmát, *teljes* képzettségét nem adja meg." [121.] Ma is elterjedt téveszmét oszlat el itt Márton Áron. „Képzett ember" – mondják ma is sokszor arra, aki kijárt egy egyetemet, de szakbarbár, mert kiválóan tudott *szak*máját nem tudja összefüggésekbe állítani, pedig a *szak*ma, a *szak*terület csak egy része

az összefüggő egésznek. „Képzett ember" – mondják ma is az egyetemet valahogy végignyögdécselt gátlástalanokra, akiknek jó összeköttetéseik vannak, így jó pozícióba kerülhetnek, pedig egy önálló gondolatuk sincs. Márton Áron arra tanít, hogy a tudás magában nem elég, még csak a képzettség teljes tartalmát sem adja meg. *A „képzett" ember őnála felnövelt ember, akinek a szellemi-erkölcsi összefüggéseket látó tudása értelem szerint a saját jellemét, erkölcsét, akaratát, szolgálatkészségét, önzetlenségét is jelenti*. Őnála a képzett ember *nem sznob*, aki helyzeteket játszik meg, hanem olyan ember, aki a szerves valóságban áll. *A képzett ember autonóm*, akit belső meggyőződése irányít, szemben a heteronóm személyiségekkel, akiket külső fórum, mások véleménye rángat erre-arra.

Legyen élménnyé a tanulás!

A forrásaink által megfogalmazott szövegek analízise egyértelműen mutatja, hogy e fejezet címe mind a négyüknél határozott igény volt. Ezt az igényt talán pedagógiai törekvéseik beteljesítésének is tekinthetjük, mert a n*ö*velés akkor lehet eredményes, ha az élmény, örömforrás tud lenni n*ö*velőnek és n*ö*vendéknek egyaránt. Az előző három fejezetben megfogalmazottak szerint a pedagógiának a szerves életbe kell ágyaznia a felnövekvő nemzedéket, a pedagógia tehát legyen szerves tudomány. Ha az tud lenni, ha nélkülözheti az erőltetést, ha a roppant tudásanyagban fel tudja mutatni a szerves összefüggéseket, ha önálló tájékozódásra tanít, melyben a növendék megtalálja a tanulás értelmét, akkor a tanulás valóban örömforrássá lehet. Az előző három fejezetben Karácsony Sándor, Németh László és Márton Áron eszméit láttuk, melyekkel egy bizonyos szerves, szélesebb valóságba ágyazott pedagógiát szorgalmaztak.

Negyedik forrásunk, Kodály Zoltán is felmutatja ezt az igényt, melyet őnála, mint pedagógiai törekvést, világhírnévre szert tett kifejezéssel *Kodály-módszer*ként ismerünk. E módszer zenei specialitása számomra nem teszi lehetővé, hogy önálló fejezetben értékeljem, jóllehet ott áll a másik három mellett, azokkal egyenrangúan. A Kodály-módszer értékelésére zenetörténészek, zenepedagógusok a hivatottak. Kodály leírt szövegeiből *e módszer eredményei*t (ezeket az eredményeket szociológusként, katolikus hittanárként, s mint ilyen, pedagógusként, valamint egykori Erdélyben, Felvidéken csavargó, botfülű táncházasként észlelem) a következő elemekből láthatjuk: 1. A népzene, a

népdal a magyar népélethez szervesen hozzá tartozik. *Kodály saját kultúrára alapozott*, amikor erre építette a zenei nevelést. A zenei anyanyelvet ugyanolyan fontosnak tartotta, mint az írást-olvasást. A magyar ötfokú hangrendszerben egyszerű, könnyen tanulható énekekre lehet alapozni az énektanítást, amivel még egy „botfülű" gyermeknél is siker érhető el. (Ehhez *olyan pedagógus szükséges, aki a növekvő gyermeket ugyanúgy szereti, mint a zenét, melyet tanítani akar*.) 2. Kodály, aki azt vallotta, hogy *a zene mindenkié*, látta az összefüggést *a zene és a demokrácia* között. ***Azzal, hogy a népi kultúrára helyezte a magyar művelődés alapját, társadalmi integrációt valósított meg, különbül, mint bizonyos társadalompolitikai rendszerek. Szociális és kulturális egyenlőtlenségeket csökkentett a népzenére épített neveléssel.*** „*Óriási a szakadék a művelt osztály és a nép közt. Magyar kultúra csak úgy lehet, ha ez a szakadék megszűnik. ... Normális országban a művelt réteg a népből nőtt ki*. … a magyarságot zeneileg műveltté, de a zeneileg művelt réteget magyarabbá tenni."[22.] ***„A magyar értelmiség viszonya a néphez egészen különleges társadalomtörténeti probléma.***"[123.] A népi kultúrát „magas" kultúrává emelve, a társadalmi mobilitás lehetőségeit szélesítette. (Mind a négy forrásunkról elmondható, hogy társadalmi integrációt szorgalmaztak azzal, hogy népi kultúrára építették a „magas" kultúrát.) 3. A módszer társadalmi hatása mellett mentális, személyi hatás is felismerhető. A mindennapos éneklés lelkileg érleli a gyermeket, a ritmusnak szerepe van a harmonikus személyiség alakulásában. A közös éneklés pedig megtanít egymásra figyelni, gyengíti a „magyar individualizmus" tüneteit, erősíti a magyar szolidaritást. Azt vallotta Kodály, hogy a zene annál hatásosabban alakítja a személyiséget, minél korábban találkozik vele a gyermek. „A felnőtteken nem lehet segíteni."[124.] Így tehát a gyermekekhez kell fordulni. Közismert mondása, hogy a zenetanulást a gyermek születése előtt kilenc hónappal kell elkezdeni. Szorgalmazta, hogy már kisgyermekkorban, gyermek-és népdalok formájában kerüljünk a zene hatása alá. Az intézményes ének-és zeneoktatást óvodás kortól a szerves pedagógia részének tekintette. 4. A zenepedagógus személye is személyiséget formál. Sok gyermekdarabot írt, amelyeket ő nem individuális zeneszerzői tevékenységnek, nem a karrier egyes állomásainak, hanem folyamatos pedagógiai kötelességnek tekintett. „Idestova egy emberöltő óta foglalkozom az iskolai énekkel. Teszem ezt saját káromra: zeneszerzői munkám rovására."[125.] A Kodály-módszer elutasítja a „zeneértő" gőgjét, a zenei fundamentalizmust. „Első érzésem az volt, hogy előjogom van gőgös-

nek lenni, lenézéssel tekinteni a 'zenétlen' emberekre. Később felfogtam, hogy minden embert meg lehet tanítani, hogy értse a zenét, mint egy nyelvet, és *egyre több időt töltöttem tanítással, még a komponálást is elhanyagolva.*"[126.] A *Kodály-módszer* tehát ***önzetlenségre, helyes önértékelésre tanít***, arra, hogy a köz, a nép szolgálata előbbre való az egyéni érvényesülésnél. Felnőtt koromban, „zenétlen" emberként nem akárkikkel találkozhattam, Domokos Pál Péter, Kallós Zoltán, Barsi Ernő sokakra gyakorolt hatása világossá teszi számomra, hogy a zenepedagógus személyisége társadalomformáló erő. A „zenétlen", „beavatatlan" laikust tisztelő, ővele egy emberi szintre helyezkedő (nem lekezelve leereszkedő!) zenepedagógus vonzóvá lesz a köznép számára. Ezért *Kodály Zoltán zenepedagógiai módszere is abból az igényből indult ki, hogy* ***a tanulás legyen élménnyé, örömforrássá***. A tanulás így a szerves életbe ágyaz be, és *amit megtanulunk, az a személyiség szerves részévé válik*.

Németh László számára a *minőség forradalma* volt az a rendszer, melyben a munka és az ember viszonyában az ember nem alávetett. A munkát élménynek, örömnek akarta tudni, és pedagógiáját is erre a célra állította. A XIX. század, a pozitivizmus százada üresítette ki a munka fogalmát, és ezzel a munkavállaló ember életét is. „Robotnak nevezzük a fásult, személytelen munkát, de a robotot *az a tizenkilencedik* század terjesztette ki és szigorította meg, amely eltörülte." A jobbágyfelszabadítással tehát megszűnt a robot feudális intézménye, de a gyári munkások tömege a legszemélytelenebb robotra kényszerült. *Ez rányomja a bélyegét az iskolai képzésre, nevelésre is*: „Minden tanulás, képesítés haszontalan; a munka a szellem teljes önmegtagadását követeli." Aki számára öröm a munka, az a munkájá*nak* él, aki pedig gyárban robotol, az – kényszerűen! – a munkájá*ból*. „Azoknak az embereknek a száma, akik a munkáju*knak* élnek, napról-napra fogy."[127.] Németh összeköti a tanulást és a munkát. Tudja, hogy ha a tanulás nem lehet élménnyé, örömforrássá, akkor a munka sem lehet az, de ez fordítva is igaz; ha a növendék tudja, hogy az iskolapadból bármilyen képesítéssel egy arctalan gépezet személytelen csavarjává lesz, és munkájából mások húznak hasznot, akkor a tanulásnak sem láthatja sok értelmét. Ő maga hódmezővásárhelyi tanárként csinált laboratóriumot a bármely tantárgyra kiterjedő óráiból. Számára a kísérletezés öröme oldotta fel az „óraadás" megkövesedett formáit. Saját élményét – Karácsony Sándortól talán nem függetlenül – a tanár–diák viszony mellérendelt kapcsolatában a diákok számára is élményként adta tovább, és ami a poroszos pedagógi-

ában az *óraadók szolgasága* volt, az a Németh-órákon *óraadók királysága* lett.

Karácsony Sándor azt diagnosztizálja, hogy a XIX. századból örökölt iskola „*nem a tanulót tartja szem előtt, hanem a tanulnivalót*." E megfogalmazás szerint még csak nem is a tanulás a fontos, hanem az „anyag". „Célkitűzésük tisztán praktikus, vizsgára vagy osztályzatra törekednek." [128.] A diák, akár gyermek, akár serdülő, akár ifjú, már az iskolában egy arctalan gépezet alkatrészévé válik, alárendelt viszonyban. Ennek az iskolarendszernek az eredménye, hogy „elterjedtebbé válik jelesül ifjabb évjáratbelieink sorában is a *farizeustipus*." E problémának megoldását abban látja, hogy „*kibékül a tanárság a diáksággal.* Nem egymás fölibe kerekednek, hanem *egymás mellé kerülnek munkaközösségben*." [129.] A tanulás a tanár és a diák mellérendelt viszonyában válik élménnyé – ilyen módon jobb hatásfokúvá. Ehhez őszinte tanár–diák viszonyra van szükség. „A katedráról … *csak* tanítani lehet. A pedagógiai alapviszonyt jelenleg az zavarja, hogy *nem őszinte.* Ha azt akarom, hogy újra az legyen, *szálljak le a katedráról.* … inkább tudjon kevesebbet, de legyen őszinte. Az őszinteség hiányának oka mindig lelki gátlás." [130.] Karácsony törekvése, hogy felszámolja a tanári tévedhetetlenséget. A tanár tudjon többet, kötelessége a növendék előtt járni, hiszen n*ö*velni csak így tud, de kötelessége a növendékkel együtt haladni. „Hiszen ha mi tökéletesek volnánk, már be is fejeződhetnék velünk a világtörténelem. … Az-e az én dolgom, hogy a magam csalhatatlan igazságait kolportáljam? Miért éreztem akkor ifjúságom idején akkora averziót apáim csalhatatlan igazságaival szemben?" [131.]

A poroszosnak mondott pedagógia követői bizonyára a világ feje tetejére állítását látják Karácsony mellérendelő igényében: „*az iskolában természetellenes a reláció: a tanár, aki tudja a dolgokat, kérdez, a diák, aki nem tudja, felel.*" [132.] Gondolkodtak már ezek a pedagógusok azon, hogy a diák miért nem mer kérdezni az ő óráikon? Bizonyára soha nem gondolkodtak még ezen, márpedig *nincs rosszabb, mint egy olyan tanár, aki* ***nem*** *gondolkodik.* „Aki oktat, magas lovon ül. … Az, aki oktat, okos, az, akit oktat, oktalan." [133.] Ilyen relációban bajosan lesz élménnyé a tanulás. Karácsony Sándor tehát azt az igényt támasztja a pedagógusok elé, hogy szálljanak le a kényelmes magas lóról, a pedagógiai kihívást jelentő mellérendelt viszonyba, melyben a gyermek a maga gyermeksége, az ifjú a maga ifjúsága által tud okos lenni, mert tudja, hogy kérdezhet, és ha a tanár nem tud válaszolni a kérdésre, az sem baj, mert majd utánanéz – és ilyen módon együtt halad növendéké-

vel. Úgy emlékszem, nekem diákként először a teológiai tanulmányok során volt módom tanártól, Gál Ferenctől, a dogmatika professzorától kérdezni. A kérdésre választ kaptam, Gál professzor úr segített növekedni. Bulányi György nem volt a tanárom, hiszen amikor őt a Bokor-közösségben megismertem, akkor – életfogytiglani ítélettel és tíz év börtönnel a háta mögött – már évtizedek óta el volt tiltva a tanárságtól. Vérbeli tanárként ő is szerette a kérdező embert, ő is segített növekedni. (Bulányi György 1944-től, az államosításig, 1948-ig a debreceni piarista gimnázium tanára volt. Karácsony Sándor ekkor már régóta a debreceni egyetem pedagógia és társaslélektan professzoraként dolgozott. Időnként felmerül bennem a kérdés, hogy vajon találkoztak-e ők ott Debrecenben. Mert ha igen, az sorsszerű lett volna, viszont Gyurka bácsitól soha nem hallottam Karácsony Sándor nevét. No lám, Gyurka bácsi szerette, ha kérdezik, de ezt nem kérdeztem meg tőle.)

Németh László pontosan értette a mellérendelt társas kapcsolatra épült pedagógiát. „Megint diákká lehetek, hogy másokat jobban taníthassak.”[134.] A diáknak, a gyermeklétnek, a serdülő- és ifjúkornak autonómiája van őnála. A növekvő ember kibontakozhat és fennáll a tévedés joga. „Az ész nem szemtelen, s a butaság nem kellemetlen ebben az osztályban.”[135.] Magoltatás, az „anyag” számonkérése helyett munkára csábítja diákjait, ami nem nehéz, mert látják a szabadságukat. „Az én tervem az volt, hogy nem ’tudást’ kérek a tanítványaimtól, hanem munkát. *Azt nyugtázom, amit csinált, s nem azon csőszködöm, amit nem tud.* … Az első füzetbeszedésnél beíratom: ki milyen könyvet olvasott 1945-ben, milyen verset tud kívülről? Az eredmény nagyon bíztató volt. Húsz-huszonötnél kevesebbet alig írtak be, s abban ott volt az egész modern irodalom s egy csomó külföldi remekíró”[136.] Itt elakad a mai olvasó lélegzete: az 1945/46-os tanévben a hódmezővásárhelyi Bethlen Gábor Gimnázium diákjai átlag húsz-huszonöt könyvet olvastak, havonta átlag kettőt. Biztos, hogy nem ejtették át Németh tanár urat, mert megvolt köztük a bizalom, és bizonyára azt is tudták, hogy a tanár úr Magyarország legműveltebb embere, tehát aki lódít, az hamar lebukik. Ma egy „elit”-gimnázium diákjai hol tartanak, mit olvasnak? „Nem magoltatok verset, hanem mindenkire rábízom, hogy amit megszeretett, megtanulja.”

Nézzünk meg ezek után egy irodalomszemesztert az orvos, regény-, esszé- és drámaíró, tudománytörténész, bármely tantárgy tanítására alkalmas enciklopédista Németh László szervezésében. „A magyar líra történetét tizenkét antológiára osztottam: mindeniknek megvolt a gaz-

dája. Aki egy múlt század eleji verset megtanult, fölíratja a kora romantika összeállítójánál (az antológiát tehát a diákok állították össze aszerint, hogy ki mit tanult meg; V. L.); az megírja a keretet, beilleszti a verset, s ha kész a gyűjtemény: föliratkozik előadásra." Az egyes antológiák felelősei nem voltak magukra hagyatva: „Ady Endrén bemutatom, hogy kell ilyen antológiát elkészíteni. Én mondtam Ady életét, az életrajz megszakításaiban ők a szemléltetésül szolgáló verseket." [137.] Németh László olyan rendszert adott diákjai kezébe, melyben ők maguk alakítják az órát, öntevékenyek, fejlesztik kreativitásukat, önállóságukat, önbizalmat ültet beléjük, és nem utolsósorban, Karácsony Sándor igényének megfelelően kialakul a bizalom, az egymás mellé rendelt együttműködés a tanár és a diák között. *Ilyen órákon válik élménnyé a tanulás!* Ehhez mélységes pedagógiai alázat, ***helyes önértékelés*** szükséges a felnövelő személy részéről! „Nem mint enciklopédista, nem is mint tanár, csak mint egyszerű tanuló, mondjuk, *előtanuló* állok a tanulási lázba esett nemzet elé, … hogy amit az emberi műveltségben legfontosabbnak látok, *helyette s neki még egyszer áttanuljam*." [138.] „… engem hazám megifjított…" [139.]

Márton Áron, aki az ismerethalmozás, az erőltetett rendszertelenség ellen lépett fel, ezzel szembefordulva gondolja el az élményszerű, egész embert érintő pedagógiát. Nagyképűnek tartja azt a liberalizmussal felcímkézhető neveléselméletet, ami „a tudomány látható eredményeitől megkísértve", önhitt módon és az emberi értékeket rációra redukálva, „az ember mindenhatóságáról ábrándozott". Az ember mindenhatóságáról ábrándozva pedig az iskolát lefokozták egyoldalú tudásgyárrá, ahol a diák alárendelt viszonyában, hétről-hétre, óráról-órára csak a számonkérésre készülhetett. Olyan rendszer volt ez, ami egyoldalú alkalmazkodásra, alkalmasint stréberségre nevelte a gyermeket, az alkotóképességet és önállóságot viszont alaposan visszanyeste benne. Ez a gyermek autokratikus rendszerek számára lett képezve. Márton Áron az első világháború kataklizmájában látja annak okát, hogy a pedagógia művelői elgondolkodtak az előző évtizedek során bejárt útjuk felett. „A pokoli torna idején olyan vak ösztönök ragadták meg az embert, … hogy akarva, nem akarva be kellett látnia, hogy romlatlan emberi természet nincs, s következésképp a tudás mérhetetlen ereje csak a megnevelt, a nyers ösztönöktől megszabadított ember kezébe való lehet." Mindezek következtében: „az iskola legnagyobb gondja már nem az, hogy a tudás mindenáron való hajszolásával az ismeretek fakírjává nyomorítsa" a növendékeit, „hanem az, hogy *az egész embert nevelje*, az értelem képzésével

legalább arányosan edzetté és hajlékonnyá tegye az akaratot is, megnemesítse és *kitágítsa az érzelmi világot is*".[140.]

Azt tudjuk, hogy Márton Áron egyszer, másodikos gimnazista korában megelégelte az iskolát (bizonyára nem a tanulást, hanem a tanítást) és térdig érő hóban hazaszökött Csíksomlyóról Csíkszentdomokosra. Édesapja, aki papnak szánta őt, szekérre ültette és a csikorgó csíki hidegben visszavitte az iskolába, ahol a sok igazolatlan óra ellenére sem tanácsolták el. Talán látták, hogy mi mindent lehet még kihozni a domokosi kiskamaszból, és bizonyára tudtak arról is, hogy papnak lett szánva. Papságáról végül önállóan döntött, háborúviselt emberként, huszonnégy évesen kezdte a teológiát. Annyi bizonyos, hogy rossz emlékei *is* voltak kora oktatási rendszeréről, de nem csak azok, mert miután apja visszavitte, már jól tanult. Istennek az ővele kapcsolatos tervei mellett, bizonyára vegyes iskolai emlékeit gondolhatta végig, amikor a világháború poklából hazatérve, másfél évig otthon volt. Ezalatt sokat olvasott, németül is, szociológiai műveket is. Már papként, a pedagógiát nemcsak gyakorlatban, hanem elméletben is művelve fogalmazta meg gondolatait, melyek a szerves, a való életbe ágyazott pedagógia képviselőjének mutatják őt. *A maga helyén sokat tett azért, hogy az iskola ne sorvadjon életidegen intézménnyé.*

Márton Áron számára a *cselekvő iskola* eszménye volt az, ami a nevelést szerves életbe ágyazhatja. Ez Németh László elgondolásával mutat párhuzamot. Németh a népi kollégiumokról még azok elterjedése előtt írja, hogy a fizikai munka szemléletet formál. Márton Áron kétkezi emberként indult, ő is tudta, hogy mit akar, amikor leírja: „meg kell ismertetni az ifjúsággal a munka örömét. És ez megint az iskola feladata marad."[141.] Láttuk azt is, hogy Németh László szellemi munkában is önállóságot, az óra, a szemeszter vezetésére gyakorolt hatás *önállóságát és élményét* biztosított a diákoknak. Ez a gondolat Márton Áronnál szintén megjelenik. „A cselekvő iskola minden képességet igyekszik foglalkoztatni, az anyagot nem előadja, hanem a gyerekekkel dolgoztatja fel. Ami nem új találmány, a nevelői érzékkel megáldott tanárok mindig ezt az eljárást alkalmazták – ösztönszerűen. Az ismeretanyagot, amit közölni akartak, úgy közvetítették, hogy a gyermek már az óra alatt megtanulta, tisztába jött vele s otthon nem lecke porciót biflázott, hanem feladatot készített, ami által összegezte, begyakorolta és már alkalmazott formában rögzítette a kész ismeretet. *És öröme telt a munkában, izgatta, cselekvésre ösztönözte, az egyéni alkotás jóérzésével töltötte el, hogy az elméleti, testetlen anyagot valahogyan kezébe veheti,*

alakítja, erőit, találékonyságát, értelmét és képzeletét azon gyakorolja."[142.] A pedagógiai szándék tehát önálló, alkotó, konstruktív személyiséget eredményez, szemben a „régi iskola", a pozitivista ismereterőltetés, a poroszos számonkérés konformista alkalmazkodóival, akiket az a bizonyos leváltandó nevelési módszer élethosszig tartó megfelelési kényszerrel terhelt meg. A Márton Áron által szorgalmazott pedagógia az önállóság által *élménnyé teszi a tanulást, és ezzel – elkötelezettséggé nemesítve – a majdani, felnőttkori munkát is.* Arra, hogy a húszas években milyen középiskolai tanár lehetett Márton Áron, püspök utódja, Jakab Antal utalt a temetésén: egy erőszakos korban, szuggesztív és hiteles módon az erőszakmentesség eszméjét adta át növendékeinek. Azt is tudjuk, hogy marosvásárhelyi hittanárként növendékei bármikor felkereshették kérdéseikkel, nem beszélt velük kikezdhetetlen erkölcsi magasságokból, hanem beengedte őket saját világába, hogy hitelt érdemlő választ adhasson abban a szekularizált világban utat kereső kamaszoknak. Azt a bizalmi viszonyt alakította ki, amit Karácsony Sándor mellérendelésnek nevezett.

Karácsony Sándor metafizikát érintő alapozást adott annak, hogy a tanár és a diák viszonya *jogviszony*, melyben a felek nem csinálhatnak akármit. A maga neveléstudományi alapvetésének felső határát a transzcendenciában jelölte meg, „mely túlesik a társaslélek határán", a második világháború folytán pedig „egész exisztenciánk megrendült", így a neveléstudományi alapvetés „eljutott a társaslélek alsó határának, a jogi viszonyulásnak, s egyben a jogi nevelés lehetőségének a vizsgálatáig". A pedagógus felteszi a kérdést, hogy mi az egészséges *jogi* viszonyulás az emberek között, és Karácsony arra a következtetésre jut, hogy „*a jogviszony akkor egészséges, ha az emberi lélekben társaslelki szempontból jó közérzetet kelt.*"[143.] A tanár–diák viszony legyen rendezett, a felek tudják jogaikat és kötelességeiket – jó, ha *elsősorban a saját kötelességet és a másik fél jogait!* –, ami így személyközi kapcsolatokban biztosítja azt, hogy a tanulás örömforrássá váljon. Az embernek jó lesz a közérzete, ha a másik emberhez való viszonya rendezett, ha egyik fél sem kiszolgáltatott, ha kölcsönös bizalmat élveznek, és így autonómiájuk kétségtelen. Karácsony Sándor párhuzamaként Márton Áronra hivatkozhatunk, aki szintén ott látta a jog és a kötelesség viszonyát a nevelésben: jog azon az oldalon, ahol a növekedés lehetősége fennáll, és kötelezettség a másik oldalon, ahol hivatás mutatkozik az embertársak növelésére, lelki-szellemi gyarapítására. *A hivatás kötelezettségeket ró!* Márton Áron mesterével és püspökségében elődjével,

Mailáth Gusztáv Károly püspökkel kapcsolatban írja, hogy mestere, az ő tehetségének egyik felismerője tudta, hogy „*amint a tanulásra való igény elvitathatatlan* ***joga*** *minden népnek, ugyanúgy a tanítás elalkudhatatlan* ***kötelessége*** *a püspöknek.*” [144.] Itt ezt püspökének betegségében történő visszavonulása alkalmából írta, de tudva, hogy bármely egyházmegyének első tanítója a püspök, az itt megfogalmazott *jogviszony*, a tanulásra jogosult nép, és a tanításra kötelezett nevelői hivatás közötti viszony, a pedagógia bármely szintjén érvényes. Mindemellett a diák *sem* tehet azt, amit akar, ezt már idéztük a *Templom és iskola* című beszédből, tanulmányból, ami szerint származás miatt senkinek sincs bérelt helye a középiskolában. Ha jól működik, már a középiskola is szolgálatra és az élethivatásban nyújtott teljesítményekre készíti elő növendékeit.

Az autokrata pedagógia apologétái diákjogok hallatán anarchiát emlegetnek. Karácsony Sándor felismerte a problémát. „A demokrácia szabadságában egymás mellé vannak rendelve a szabad emberek, nincs alá- és fölérendeltség, *ezért féltik sokan a demokráciát az anarchiától s ezért tartják szükségesnek benne a diktatúrát.*” [145.] Olyan kategóriákban gondolkodik erről Karácsony, amit Kant fogalmazott meg az autonóm és heteronóm erkölcsről. Karácsony írja: „A diák nem illetékes sarokba küldeni a tanító bácsit. A diáknak ezt nem szabad. Demokráciában *az autonóm diáknak szabad* franciául, vagy kémiát *tanulni*. A másik rendszerben *a nem-autonóm diáknak muszáj volt ezt cselekednie.*” [146.] Karácsony Sándor ***a demokrácia kötelessége***ként fogalmazta meg azt, ***hogy szabadsággá nemesítse azt, ami addig muszáj volt***. Az ő gondolatrendszerébe illesztve ezt: *örömmel és szabadon tenni valamit, az mellérendelés, jogviszony;* ezzel szemben pedig *muszáj, kötelező tenni valamit, az alárendelés, autokrácia*. Immanuel Kant hasonlóképpen gondolkodik: az autonóm ember belső meggyőződésből cselekszik, a heteronóm erkölcsű pedig külső tekintetből, másoknak való megfelelési vágyból, kényszerből teszi ugyanazt.[147.] Érzékeltessük ezt nagyon egyszerű példával. Van két ember, mindkettő ugyanazt teszi, mindkettő templomba jár. Az egyik azért, mert meg akar felelni az őt látó közösség elvárásának, a másik pedig azért, mert szereti a Jóistent és az ő közösségébe akar tartozni. Az első heteronóm erkölcsű, akinek személyiségét akár infantilisnak is mondhatjuk. A másik autonóm erkölcsű, és érett személyiség. Két ember, akik ugyanazt teszik, mégis két eltérő jellem, eltérő személyiség. Sőt, van egy harmadik ember is, aki szintén templomba jár. Ő azért, mert hasznot akar húzni belőle. Ő is heteronóm személyi-

ség, ráadásul jellemtelen. Karácsony Sándor valami hasonlóra gondolt akkor, amikor ugyanannak a cselekedetnek – tanul az iskolában – az autonómiába, a szabadságba ágyazottan új tartalmat akar adni az addigi heteronóm tartalom helyett. Ugyanebben az autonómiát, belső meggyőződést igénylő gondolatkörben jár Márton Áronnak a korábban már idézet elve: „a külső magatartás nem mindig benső meggyőződés gyümölcse".[148.] Talán nem nehéz belátni, hogy *a tanulás autonóm személyiség számára válhat élménnyé, tehát eredményessé*. Eredményessé ugyanis csak az a tanulás válhat, ami élmény a tanuló számára. Az iskolai teljesítményhez ezért hozzá tartozik egy bizonyos személyiségfejlesztés, orientáció, motiváció.

Amikor Karácsony Sándor autonómiáról beszél, távolinak látszó példára is hivatkozik: távolinak *látszó*, mert Budapestről nézve Kolozsvár akár még messzebb is lehet, mint Párizs, London, vagy New York. Beszél itt előzményként az erdélyi vallásszabadság XVI. századi gyakorlatáról, beszél az autonóm szellemű Apáczai Csere Jánosról, az ő két beszédéről (1653, Gyulafehérvár; 1656, Kolozsvár), mert „együtt a kettő: az egyetemi autonómia örök szépségű magyar esete".[149.] De a kolozsvári egyetem autonómiáját további nyomok is jelzik. „Bár nem majmolja Budapestet, sőt a Budapesttől nyugatra eső művelt Európát sem, még sem marad elszigetelten. Budapest feje fölött fog kezet Nyugattal".[150.] Apáthy Istvánnak és Böhm Károlynak a Nyugaton elismert munkásságára hivatkozik (a sort talán folytathatnánk), de Karácsony önmagát tagadná meg, ha nagynevű professzorok mellett ne az önálló személyiségű tanítványokhoz találna oda. „Általában véve szerényebbek voltak a kolozsvári tudósok a budapestieknél s jobban hangsúlyozták a problémák megoldásainak hipotéziseinél azok transzcendens gyökerét. Szerintünk ez a magas kultúrát szabadabbá, a kiművelt emberfőt autonómabb jelenséggé nemesíti, mint amaz. ***Famulusok helyett munkatársakat és utódokat is biztosabban nevel.***"[151.] A „famulus" szótári jelentése: szolga, cseléd. Egy tudós, ami mellett tanítványa, tanársegéde csak szolga, cseléd lehet, soha nem lesz önálló alkotó. Az igényes tudós – és Karácsony Kolozsváron sejtette ezt a típust – önálló személyiségeket nevel. Olyan személyes viszonyról, építő kapcsolatról van szó itt, mint amit (az egyébként szintén Kolozsváron, már a román uralom alatt működő) Márton Áron egyetemi lelkész is kialakított növendékeivel, akik kivétel nélkül önálló, felelős személyekké lettek. Karácsonynak a tanítvány-képe is ezt igazolja: „ez a tanítvány nem Fejbólintó Jánosa mesterének, hanem a mester kételyének inkarnációja."[152.] Márton Áron

is olyan mester volt, aki mellett lehetett kérdezni. Tanítványának-munkatársának, majd 12 évet börtönben töltött vádlott-társának írta, mikor a tanítvány, Venczel József már az Örök Hazába készülődött: „Ha adtam valamit, csak azért volt, mert *tanulásra ösztönzött a Ti lelkesedésetek,az igazság útját kereső érdeklődésetek, a tiszta eszményekért lelkesedő ifjúságotok.*”[153.] A Karácsony Sándor által óhajtott mellérendelő pedagógiai kapcsolat legtisztább példája ez: amikor nemcsak a nevelő nővel, de ő maga is alakul, növekszik tanítványai hatására. „Csudálatos valaki ez a *másik ember*, a minduntalan újrafogalmazandó tudomány lehetőségei minden pillanatban kezébe nyomhatják a marsallbotot, hogy másik emberből egyik emberré válhassék” – írja Karácsony. „A valóságos egyik és másik ember valóságos egymásra vonatkozásából előálló *feszültség* és semmi egyéb.” [154.]

Kodály sajátos és hiteles megvilágítását adja annak az igénynek, hogy a tanulás legyen élménnyé. Valamiért ugyanis *az énekórákat nem szokták szeretni*. Én sem szerettem soha. Általános iskolai énektanárom hat évig tanított, ezen belül a felső tagozat négy évében osztályfőnököm volt. Az énekkönyv persze tele volt tűzdelve a rendszer által megszabott, oda nem való énekekkel. Jónás Dániel tanár úr ezeket megkerülte, népdalok és gyermekek számára közvetíthető műdalok voltak a repertoárban. Nehéz természete mellett óvott bennünket a szellemi szeméttől, a „munkásmozgalmi daloktól”, melyek ellen sok Kodály-feljegyzés is kikel. Bizonyára a tanár úr gondoskodásának volt köszönhető, hogy a történelmi Magyarországnak az énekkönyvben nem szereplő bizonyos helységnevei, a tananyaggal kapcsolatban, gyakran elhangzottak az óráin. Beszélték, hogy valamikor a harmincas években kántortanító volt, mint utóbb kikalkuláltam, a székesfehérvári egyházmegye területén. Emlékszem, amikor Kodály meghalt, talán a következő napon osztályfőnöki óra volt, és a hetes jelentése után nem engedte leülni az osztályt, de ő néma csendben maradt. Hamar kitaláltuk, hogy Kodály halálának szól az egy perces néma vigyázzállás. A tanár úr rabiátus ember volt – az énekórákat ezért nem szerettük – de látszott, hogy örül, mert vigyázzállás közben beszélgetve hamar rájöttünk az egy perces csend okára. Majd ezután Jónás tanár úr kezdeményezésére beszélgettünk, és valamelyikünk felvetette, hogy elmehetnénk a temetésére. A tanár úr felvillanyozódott, mert látta, hogy az énekórákat nem szerető osztálya szellemileg jól orientált, és bizonyára tudta, hogy ebben neki is megvan a szerepe, látta, hogy megvan az orientáció értelme. Megbeszéltük, hogy elmegyünk a temetésre, azonban a további napokban már leintett

bennünket, ha a temetést szóba hoztuk. Bizonyára az ő lelkesedését is leintették valahol a feljebbvalók.

Ez a történet azt mutatja, hogy talán nem lettünk volna rossz alanyok az énekórákhoz, de esetünkben a siker nem volt átütő. Kodály írja az ilyen iskolai sikertelenségekre: „Mit kellene tenni? Az iskolában úgy tanítani az éneket és a zenét, hogy ne gyötrelem, hanem gyönyörűség legyen a tanulónak, … Nem a fogalmi racionális oldaláról kell megközelíteni. Nem algebrai jelek rendszerét, titkos írását egy, a gyermekre közömbös nyelvet kell benne láttatni. *A közvetlen megérzése útját kell egyengetni.*"[155.] A hatvanas években, gyermekkorom énekóráin bizony voltak „algebrai jelek", melyekből legtöbben semmit nem értettünk. Amit a zeneoktatás specialitására ír itt Kodály, azt Márton Áron általános pedagógiai elvként fogalmazta meg, ami szerint az ismeretek gyömöszölése helyett elsősorban akarati és érzelmi nevelésre, személyiségfejlesztésre van szükség. Ami nem a szerves életből, a saját kultúrából nő ki, az erőltetett és fogcsikorgató. Mint ilyen, eleve alkalmatlan arra, hogy örömforrás legyen és élménnyé váljon. Kodály meg volt győződve arról, hogy „a jól vezetett énekóra nem teher, hanem üdülés, derű és jókedv forrása".[156.] Ehhez – talán Németh László rendszerező gyakorlatához hasonlóan – be kell látni: „*A pedagógia akkor értelmes, ha nem halmozza idő előtt a nehézségeket.*"[157.]

Az élményszerű tanulás első akadályai a technokrata tanárok. *A rossz tanár a gyermeket terheli*, és saját felsőbbségét érzékeltetve önmagát igazolja. *A jó tanár önmagát terheli*, és többletet vállal. „Nem kell hozzá más, mint néhány énektanár, aki déli harangszókor nem dobja vissza a maltert a vakolóládába. Akinek lelki szükséglete az a kis munkatöbblet, amire hivatala nem kötelezi, de ami éppen a hivatalos munka ízét, lelkét, értelmét adja meg. … *A munkatöbblet itt csak a tanárra értendő. A tanulóra ne jelentsen ez új megterhelést, hanem üdülést, örömet. Csak így van haszna belőle.*" Technokratáink sokszor a pénzt állítják be akadályként, Kodály erre is válaszol: „A nyomor talán gátolja a terjeszkedést, de *a gazdagság nem mindig segíti elő.* ***A pénz nem termel eszméket****. … Nem az erszény, a lélek üressége a nagyobb baj.*"[158.] Kodály felismerése világos: ahogy nem a gyermek van az iskoláért, úgy a pénz se legyen sem tevékenységek, sem pedig azok elmaradásának az alibije. Ehhez hasonló gondolatot Németh László is megfogalmazott valahol, és Márton Árontól is tudjuk, hogy a nagyhangú gazdasági szólamok ideje lejárt. A technokraták ideje lejárt, őmellettük nem lesz élménnyé a tanulás. Ahol a tanulás élménnyé lehet, ott mentális hatást ér el a jó pedagógus, ami növendékét

életre szóló többletteherbírással, elkötelezettséggel és felelősségérzettel ajándékozza meg. Kodály Platónt idézi ehhez: „Azért van olyan óriási fontossága a zenei nevelésnek, mert a ritmus és a dallam hatolnak be legjobban a lélek belsejébe, azt hatalmas erővel megragadják s jó rendet hozva magukkal, azt, aki helyes elvek szerint nevelkedik, rendezett lelkű emberré teszik.”[159.]

Méltó és igazságos, hogy ezt a könyvet az elfeled*tet*ett Karácsony Sándor gondolatával fejezzük be, aki elutasítva a „gyerek = miniatűr felnőtt” pedagógiai dilettantizmusát, a gyermeket gyermeknek, a serdülőt serdülőnek, az ifjút ifjúnak látta, hogy minden korosztályhoz a maga nyelvén szólhasson. „A játékába felejtkezett gyermeket nem kell külön fegyelmezni. Ez igaz, mondhatná valaki, de az iskola nem játék. … Ez igaz, mondom erre most már én is, de elég baj az. *Az iskola igenis legyen játék.* … Legyen játék a gyerekkorban, munka a növő gyermekkorban, cserkészélet-féle a serdülőkorban és a közelgő élet szertartástana az adolescentia (ifjú; V. L.) korában. … A különböző korú gyerekeknek és ifjaknak nem ugyanaz az érdekes, de mindig valami az.” [160.] A szerves pedagógia a különböző korosztályoknak a különböző érdeklődését, készségét használja ki a felnövelés érdekében.

JEGYZETEK

1. Márton Áron: A katolikus pedagógia feladata. Erdélyi Iskola, 1933/34. évf. 3–4. sz. In. Ozsváth Judit: Erdélyi Iskola. Antológia, repertórium. Státus Kiadó, Csíkszereda, 91. old.
2. Márton Áron: Iskola kitárt ajtókkal. Erdélyi Iskola, 1935/36. évf. 1–2. sz. In. uo., 124. old.
3. Gusti, Dimitrie: A szociológiai monográfia. Válogatta, fordította, a bevezető tanulmányt írta, a jegyzeteket és a függeléket összeállította: Balázs Sándor. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1976., 169. old.
4. Németh László: Magyar felsőbboktatás. Előadás 1940. február 8-án. In. Németh László: Életmű szilánkokban I. kötet. Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1989., 574. old.
5. Karácsony Sándor: Ocsudó magyarság. Exodus Kiadó, Budapest, 1942., 95. old.
6. Uo., 96. old.
7. Uo.
8. Kodály Zoltán: Visszatekintés. Összegyűjtött írások, beszédek, nyilatkozatok I. kötet. Sajtó alá rendezte és bibliográfiai jegyzetekkel ellátta: Bónis Ferenc. Zeneműkiadó, Budapest, 1964., 40. old.
9. Uo., 41. old.
10. Uo., 64. old.

11. Uo., 94. old.
12. Márton Áron: Az eszmény nyomán. Erdélyi Iskola, 1935/36. évf. 5–6. sz. In. Ozsváth i. m., 134. old.
13. Márton Áron: Az Egyház és a nevelés. Erdélyi Iskola, 1939/40. évf. 1–2. sz. In. Ozsváth i. m., 240. old.
14. Márton Áron: A katolikus pedagógia feladata. Erdélyi Iskola, 1933/34. évf. 3–4. sz. In. Ozsváth i. m., 92. old.
15. Márton Áron: Világnézet és nevelés. Erdélyi Iskola, 1933/34. évf. 5–6. sz. In. Ozsváth i. m., 100. old.
16. Németh László: Ha én miniszter lennék. Levél egy kultúrpolitikushoz (1962). In. Németh László: Életmű szilánkokban II. kötet. Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1989., 202. old.
17. Uo., 203. old.
18. Németh László: Magyar felsőbboktatás. In. ua., II. kötet, 575. old. (ld. 4. jegyzet.)
19. Prohászka Ottokár: Az egyház demokráciája (1897). In. Prohászka Ottokár Összegyűjtött Munkái 10. kötet (Korunk lelke). Szent István Társulat, Budapest, 1928. 37. old.
20. Uo.
21. Uo.
22. Márton Áron: Nemzet és kultúra. Erdélyi Iskola, 1934/35. évf. 5–6. sz. In. Ozsváth i. m., 114. old.
23. Prohászka Ottokár: Az autonómiai mozgalmak pszichológiája (1897). In. Prohászka Ottokár Összegyűjtött Munkái 10. kötet (ld. 19. jegyzet), 54. old.
24. Németh László: A Medve utcai polgári. Magyar Élet Kiadása, Budapest, 1943., 47–48. old.
25. Németh László: Tapasztalat- és álomátadás (1961). In. Németh László: Sajkódi esték. Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1974., 298. old.
26. Németh László: A Medve utcai polgári. Ua. (ld. 24. jegyzet), 25. old.
27. Karácsony Sándor: A magyar észjárás. Magvető Kiadó, Budapest, 1985., 95. old.
28. Uo., 94. old.
29. Uo., 100. old.
30. Karácsony Sándor: A magyar demokrácia. Exodus Kiadó, Budapest, 1945., 54. old.
31. Uo., 55. old.
32. Márton Áron: Templom és iskola. Erdélyi Iskola, 1939/40. évf. 3–4. sz. In. Ozsváth i. m., 253. old.
33. Márton Áron: Ugartörés előtt. Erdélyi Iskola, 1934/35. évf. 1–2. sz. In. Ozsváth i. m., 107. old.
34. Németh László: A tanügy rendezése (1945). In. Németh László: A kísérletező ember. Magvető Kiadó, Budapest, 1963., 141–142. old.

35. Kodály Zoltán: Visszatekintés I. kötet. Ua. (ld. 8. jegyzet), 201. old.
36. Uo., 73. old.
37. Kodály Zoltán: Feljegyzése 1957. március 27-én. In. Kodály Zoltán: Közélet, vallomások, zeneélet. A kötet anyagát válogatta, szerkesztette, sajtó alá rendezte: Vargyas Lajos. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1989., 175. old.
38. Tudomány, kultúra, politika. Gróf Klebelsberg Kuno válogatott beszédei és írásai (1917–1932). Válogatta, az előszót és a jegyzeteket írta: Glatz Ferenc. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1990., 232. old.
39. Uo., 264. old.
40. Uo., 266. old.
41. Kodály Zoltán: Visszatekintés I. kötet. Ua. 201. old.
42. Németh László: Egy gondolat története. In. Németh László: Sajkódi esték. Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1974., 330. old.
43. Klebelsberg i. m. (ld. 38. jegyzet), 233. old.
44. Márton Áron püspök húsvéti szózata, Gyulafehérvár, 1945. március 24-én. Egyházmegyei kiadvány. In. Márton Áron a lelkiismeret apostola. Összeállította és a bevezető tanulmányt írta: Virt László. Ecclesia Kiadó, Budapest, 1988., 123. old.
45. Márton Áron: A kiszélesített iskola. Erdélyi Iskola, 1933/34. 1–2. sz. In. Ozsváth i. m., 84. old.
46. Uo.
47. Uo.
48. Uo.
49. Uo., 85. old.
50. Uo.
51. Uo., 86. old.
52. Márton Áron: Az eszmény nyomán. Erdélyi Iskola, 1935/36. évf. 5–6. sz. In. Ozsváth i. m., 134. old.
53. Márton Áron: Az új év küszöbén. Újévi beszéd, Gyulafehérvár, 1947. január 1. Az Erdélyi Katolikus Akció Füzete, Gyulafehérvár, 1947. In. Márton Áron a lelkiismeret… (ld. 44. sz. jegyzet) 192. old.
54. Babits Mihály: Az írástudók árulása. Nyugat, 1928. II. In. Babits Mihály művei. Esszék, tanulmányok 2. kötet. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 216. old.
55. Márton Áron: Iskola kitárt ajtókkal. Erdélyi Iskola, 1935/36. 1–2. sz. In. Ozsváth i. m. 124. old.
56. Uo., 125–126. old.
57. Németh László: Tanu, 1932. szeptember. 1. old.
58. Németh László: A Fehérvári úti Kultúrotthon könyvtárában (1967). In. Németh László: Megmentett gondolatok. Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1975., 546. old.
59. Németh László: A nép Eötvös-kollégiuma. Tanu, 1934. november., 263. old.

60. Uo., 266. old.
61. Uo., 265. old.
62. Kodály Zoltán feljegyzése h. és é. nélkül. In. Kodály Zoltán: Közélet…, 27. old. (ld. 37. jegyzet.)
63. Németh László: Parasztkollégium. Magyarország, 1940. március 24.
64. Márton Áron: Az eszmény nyomán. Erdélyi Iskola, 1935/36. évf. 5–6. sz. In. Ozsváth i. m., 135. old.
65. Németh László: Tanterv a Budapesti Népfőiskola számára. Kelet Népe, 1940. augusztus 15.
66. Társadalom és nyelv. Szociolingvisztikai írások. Válogatta: Pap Máris és Szépe György. Gondolat Kiadó, Budapest, 1975., 391. old.
67. Bernstein, Basil: Társadalmi osztály, nyelv és szocializáció. Valóság, 1971. 11. sz.
68. Karácsony Sándor: A magyar észjárás. (ld. 27. sz. jegyzet) 209. old.
69. Uo., 208–209. old.
70. Karácsony Sándor: A magyarok kincse. Exodus Kiadó, Budapest, 1944., 134. old.
71. Karácsony Sándor: A magyar észjárás. (uo.) 100. old.
72. Uo.
73. Uo., 100–101. old.
74. Uo., 102. old.
75. Uo., 115–116. old.
76. Uo., 422. old.
77. Karácsony Sándor: A magyar demokrácia. Exodus Kiadó, Budapest, 1945., 29. old.
78. Karácsony Sándor: A magyar észjárás. (uo.) 400. old.
79. Uo., 210. old.
80. Uo., 211. old.
81. Uo., 222. old.
82. Uo., 379. old.
83. Kodály Zoltán: Visszatekintés I. (ua., ld. 8. jegyzet), 163. old.
84. Uo., 172. old.
85. Uo., 175. old.
86. Uo., 95–96. old.
87. Németh László: A Négy könyvről. Ismertetés a kiadó számára (1962). In. Németh László: A kísérletező ember. Magvető Kiadó, Budapest, 1963., 223–224. old.
88. Németh László: A reform. Tanu, 1935. I., 18. old.
89. Németh László: A Négy könyvről. (ld. 87. jegyzet), 231. old.
90. Németh László: Hogy tanítottam Vásárhelyen a történelmet? (1957) In. Németh László: A kísérletező ember. (ld. 87. jegyzet), 240–241. old.
91. Németh László: Óraadók királysága (1945). In. Németh László: A kísérletező… 166. old. (87. jegyzet)

92. Bergson, Henri: Teremtő fejlődés. Fordította és bevezetéssel ellátta: Dr. Dienes Valéria. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1930., 2. old.
93. Németh László: Óraadók királysága (1945). In. uo., 167. old.
94. Uo.
95. Uo.
96. Uo., 171. old.
97. Uo., 173. old.
98. Uo., 174. old.
99. Németh László: Szárszói beszéd. In. Szárszó 1943. Előzményei, jegyzőkönyve és utóélete. Dokumentumok. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1983., 218. old.
100. Németh László: Negyven év. Tájékoztató pályámról s munkásságomról. (Gabriel Marcel részére, 1965.) In. Németh László: Negyven év – Pályatörténet; Horváthné meghal – Novellák; Gyász – Regény. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1980., 28. old.
101. Németh László: Felszólalás a hódmezővásárhelyi Bethlen Gábor Gimnáziumban (1968). In. Németh László: Megmentett gondolatok. Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1975., 582. old.
102. Németh László: Egy iskolaorvos naplójából 1934. január. In. Németh László: A kísérletező ember (87. jegyzet), 23. old.
103. Márton Áron: A kiszélesített iskola. Erdélyi Iskola, 1933/34. évf. 1–2. sz. In. Ozsváth i. m., 83. old.
104. Márton Áron: Ugartörés előtt. Erdélyi Iskola. 1934/35. évf. 1–2. sz.
105. Németh László: A Medve utcai polgári. Magyar Élet Kiadás, Budapest, 1943., 58. old.
106. Németh László. Ha én miniszter lennék. Levél egy kultúrpolitikushoz (1962). In. Németh László: Életmű szilánkokban II. kötet. Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1989., 213. old.
107. Márton Áron: A hitvallásos iskola feladata. Erdélyi Iskola, 1937/38. évf. 3–4. sz. In. Ozsváth i.m., 173. old.
108. Comte, August: Beszéd a pozitív szellemről (Részlet). In. Bevezetés a filozófiába. Szöveggyűjtemény. Szerkesztette: Steiger Kornél. Holnap Kiadó, Budapest, 1994., 299. old.
109. Nagy József: A filozófia története. Pantheon Irodalmi Intézet Rt. Kiadása, Budapest, 1927., 430. old.
110. Pauler Ákos: Bevezetés a filozófiába. Pantheon Irodalmi Intézet Rt. Kiadása, Budapest, 1921., 238. old.
111. Uo.
112. Kecskés Pál: A bölcselet története. Szent István Társulat, Budapest, 1981., 429. old.
113. Uo., 430. old.
114. Márton Áron: A hitvallásos iskola feladata. (ld. 107. jegyzet) In. Ozsváth i. m., 173. old.
115. Uo.

116. Márton Áron: A kiszélesített iskola. (ld. 103. jegyzet) In. Ozsváth i. m., 85. old.
117. Márton Áron: Az eszmény nyomán. (ld. 64. jegyzet) In. Ozsváth i. m., 134. old.
118. Márton Áron: A nevelés gyakorlati szempontjai. Beszéd az Egyházmegyei Tanács rendkívüli közgyűlésén, 1945. december 20. In. Márton Áron: Nevelés. Összeállította és jegyzetekkel ellátta: Dr. Marton József. Márton Áron hagyatéka, 8. kötet. Sorozatszerkesztő: Dr. Marton József. Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2012., 105. old.
119. Uo., 113. old.
120. Karácsony Sándor: A magyar észjárás. (ld. 27. jegyzet), 435–436. old.
121. Márton Áron: Az iskolán kívüli népnevelés feladatai. Erdélyi Tudósító, 1935. évf. In. Márton Áron írásai és beszédei. Szerkesztették: Dr. Marton József és Nemes István. Gyulafehérvár, 1996., 39. old.
122. Kodály Zoltán feljegyzése, é. n. In. Kodály Zoltán: Közélet, … (ld. 37. jegyzet) 170. old.
123. Kodály Zoltán: Visszatekintés I. (ld. 8. jegyzet) 188. old.
124. Kodály Zoltán feljegyzése, é. n. In. uo., 171. old.
125. Kodály Zoltán feljegyzése, (1953? 1955?). In., u.o.172. old.
126. Kodály Zoltán feljegyzése, 1964. február 14. In. uo., 179. old.
127. Németh László: A minőség forradalma. Tanu, 1933. január. 137. old.
128. Karácsony Sándor: A magyar észjárás. (27. jegyzet), 105. old.
129. Uo., 446. old.
130. Karácsony Sándor: Ocsudó magyarság. Exodus Kiadó, Budapest, 1942., 501. old.
131. Karácsony Sándor: A magyarok kincse. Exodus Kiadó, Budapest, 1944., 193. old.
132. Karácsony Sándor: A magyar demokrácia. Exodus Kiadó, Budapest, 1945., 52. old.
133. Uo., 109. old.
134. Németh László: Óraadók királysága (1945). In. Németh László: A kísérletező ember. Magvető Kiadó, Budapest, 1963., 161. old.
135. Uo., 163. old.
136. Uo., 176–177. old.
137. Uo., 177.
138. Németh László: A Négy könyvről. (ld. 87. jegyzet), 219–220. old.
139. Németh László: Óraadók királysága. (ld. 134. jegyzet), 159. old.
140. Márton Áron: Iskola kitárt ajtókkal. Erdélyi Iskola, 1935/36. évf. 1–2. sz. In. Ozsváth i. m., 123. old.
141. Márton Áron: A pályaválasztás és az iskola. Erdélyi Iskola, 1936/37. évf. 7–8. sz. In. Ozsváth i. m., 167. old.
142. Uo., 168. old.
143. Karácsony Sándor: A magyar demokrácia (ld. 132. jegyzet), 5. old.

144. Márton Áron: Mailáth püspök öröksége. Erdélyi Iskola, 1935/36. évf. 7–8. sz. In. Ozsváth i. m., 143. old.
145. Karácsony Sándor: A magyar demokrácia. (ld. 132. jegyzet), 8. old.
146. Uo., 9. old.
147. Kant, Immanuel: Az erkölcsök metafizikájának alapvetése. Gondolat Kiadó, Budapest, 1991., 75–76. old.
148. Márton Áron: A nevelés gyakorlati szempontjai. (ld. 118. jegyzet), 105. old.
149. Karácsony Sándor: Ocsudó magyarság. (ld. 130. jegyzet), 483. old.
150. Uo., 484. old.
151. Uo., 485. old.
152. Uo., 534. old.
153. Márton Áron levele Venczel Józsefhez, Gyulafehérvár, 1969. február 11. In. Márton Áron írásai és beszédei. (ld. 121. jegyzet), 97. old.
154. Karácsony Sándor: Ocsudó magyarság. (ld. 130. jegyzet), 534. old.
155. Kodály Zoltán: Visszatekintés I. kötet (ld. 8. jegyzet), 39. old.
156. Uo., 74. old.
157. Uo., 125. old.
158. Uo., 45. old.
159. Uo., 182. old.
160. Karácsony Sándor: A magyar demokrácia. (ld. 132. jegyzet), 38–39. old.

UTÓSZÓ

Az elemzett szövegekből, négy forrásunk szintéziséből, összehasonlító vizsgálatából az derül ki, hogy a népi gondolattól ihletett pedagógia saját értékekre alapozva, belső szellemi energiákat szabadít fel, amivel egy minőségi ugrást készít elő. A mai világban nem kevés alkalommal tapasztalhattuk – s ez már a XX. század első felére is elmondható volt –, hogy a pedagógia mellékvonalnak számít, a költségvetésben sokszor maradék-elv alapján működtették, ahol pedig elméleti alapon került szóba, ott segédtudományként számoltak vele. Talán nem tévedek, ha azt állítom, hogy az elmúlt évszázadban Klebelsberg Kuno miniszterségének az ideje volt az a néhány esztendő, amikor – a miniszteri tárcák súlyát tekintve – stratégiai ágazat volt.

E könyv négy tartóoszlopának szövegeit elemezve kiderül, hogy ők, első vonalbeli szellem- és erkölcstényezők, nem mellékvonalnak és nem segédtudománynak tekintették a pedagógiát. Szövegeik analízise azt mutatja, hogy *a népi, plebejus gondolat*, ami a magyar szétszakított, kettős társadalomban integrációt, egységes nemzetet követelt, *valamint a pedagógia*, ami a felnövelés tudománya, *szerves egységet alkotnak*, annyira összetartozók, hogy anélkül a nemzeten belül nincs szerves egység. Szövegeik vizsgálata azt is mutatja, hogy ők négyen szétszakíthatatlan szellemtörténeti összefüggésben állnak egymással, noha a maguk módján – csakis a maguk módján, a lényeget ez nem érinti! – mind a négyen a maguk útját járták. Közös nevezőjük a népi gondolat és a pedagógia összefüggését mutatja: a pedagógia csak ebben az összefüggésben képes polgárosodást előmozdítani, kaszthatárokat lebontani. Szövegeik analízise azt mutatja, hogy *a pedagógia, a növelés művészete nem mellékvonal, nem segédtudomány, hanem a társadalomformálás fővonala és fő-fő tudománya*. Azt se tekintsük mellékesnek, hogy a diktatúrák mindig magukhoz akarták ragadni az ifjúság nevelését, a pedagógiát ők sem tekintették könnyen lerázható mellékes tényezőnek.

Egynegyed évszázad telt el azóta, hogy a kommunista diktatúra összeomlott. Érdemes áttekinteni, hogy e könyv négy fő tartóoszlopa milyen ismertségnek és értékelésnek örvendett a korábbi évtizedekben és a rendszerváltozás óta, mert gondolataik ismertségétől nem független az, hogy milyen hatást gyakorolhatnak még a mai, értékvesztett és útját kereső világban.

*Karácsony Sándor*t, a magyar neveléselmélet óriását a kommunisták 1950-ben, mint az „idealista métely" hordozóját kényszernyugdíjazták a debreceni egyetemről. Tudomásom szerint a továbbiakban még véletlenül sem tévedhetett be az egyetem területére. Ez minden bizonnyal jelentős mértékben lerövidítette életét: az amúgy sem egészséges Karácsony Sándor 1952-ben meghalt, Lükő Gábortól úgy tudom, hogy halála előtt a nyugdíjától is megfosztották. Karácsony Sándor eszméi a továbbiakban – talán mondható, hogy máig! – búvópatakokként terjedtek, a szellemi szabadságnak azokban a kis köreiben, melyek a Karácsony-tanítványok körül álltak össze. Karácsony Sándor eszmevilágát énelőttem Lükő Gábor nyugalmazott muzeológus, folklórista tárta fel az ő betöltött 70. életévétől kezdődően, az albérleti lakásában. E tény jellemzi még a Karácsony-tanítványok kifosztottságát is. Valójában itt egy gondolat kifosztásáról van szó. A kommunizmus vége felé a Magvető Kiadó Magyar Hírmondó sorozatában kiadták *A magyar észjárás*t, majd pedig már a rendszerváltozás után a Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya újra kiadta *A hegyi beszéd* című társaslélektani bibliamagyarázatát. Ezek mellett is állíthatjuk: Karácsony Sándort a kommunisták szellemi karanténba zárták, melyből őt mai nem szabadítottuk ki! Pedig Karácsony Sándor nem csak a pedagógusokat termékenyíti. Ha valaki belehelyezkedik a Másik Embernek mellérendelő társas kapcsolatba, ha ezáltal önmagán uralkodik és nem a Másik Emberen, akkor ott, abban a társas kapcsolatban már valósággá lett Karácsony Sándor üdvtana.

Kodály Zoltán még a két háború között világhírnévre tett szert, őt nem lehetett kiiktatni a szellemi életből. Világhírű zeneszerző és világhírű zenepedagógus. Ezek mellett a prózai írásai, előadásszövegei, tanulmányai, papírcetlikre írt, és a rendszerváltozás évében kiadott feljegyzései egy rendkívül tisztán látó gondolkodót mutatnak, aki biztosan ítélt a politika, a társadalomszerkezet, a településszerkezet, regionális egyenlőtlenségek, a nemzeti kisebbségek, a pedagógiaelmélet kérdéseiben. Prózai szövegei két terminusban jelenhettek meg: Bónis Ferenc 1964-ben két kötetben tette közzé a *Visszatekintés* tanulmányait, előadásait, amivel az akkori időben hallatlanul nagy szolgálatot téve, kristálytiszta gondolatokat állított a kádári elszellemtelenedés idején a Kodály által szeretett magyar nép elé. Feljegyzéseinek jelentős része a kommunizmus éveiben nem jelenhetett meg, ezeket Vargyas Lajos 1989-ben szerkesztette kötetbe. Zenepedagógiai eszméit, a Kodály-módszert, amit az egész világ elismert, Magyarországon is engedélyezték, ami elsősorban a zenei tagozatos általános iskolákban valósulhatott

meg. De a kommunista elbánás a Kodály-módszert sem kímélte. Még a háború utáni demokratikus kísérlet idején, 1946-ban, Békés megyében, Tarhos községben egy épségben maradt grófi kastélyban, Keresztury Dezső vallás- és közoktatásügyi miniszter támogatásával bentlakásos zeneiskola indult szegény, tehetséges gyermekek részére, melynek Szokolay Sándor és Csukás István is növendéke volt. Ezt az iskolát 1954-ben felszámolták, a későbbiek során az épület is enyészetnek indult. Amatőr hozzászólóként az a benyomásom, hogy a Kodály-módszert a rendszerváltozás után Magyarországon elfeledték, ma lehet, hogy többre becsülik ezt a nagyvilág szerencsésebb fejlődésű tájain, mint nálunk. Örömmel töltene el, ha tévednék. Kodály eszméjét, ami szerint a falu magyarságra, a város pedig műveltségre tanítson, a kommunizmus évtizedei elsősorban a falu kollektivizálásával aknázták alá.

Márton Áron ismertsége és tisztelete Erdélyben mindig kétségtelen volt. A rendszerváltozás után Magyarországon is sokat beszéltek róla. Azóta ez ideát valamelyest alábbhagyott, már körülbelül húsz éve több szó esik Magyarországon egy autokrata főpapról, aki közjogi szerepet képzelt magának. Megnyilvánult, hogy Márton Áron helye elsősorban Erdélyben van, ideát valami más szellem kapott teret, ami bizonyára nem független a magyarországi katolikus egyház értékválasztásától. Ugyanakkor az elmúlt évtizedben Márton Áron életművének megismertetését – budapesti feladóval – elérte egy különös aktivizmus, ami szellemi hozzáadás nélkül okoz zavart Márton Áron életművének kutatásában. Nem szabad hagyni azt, hogy Márton Áron neve önérdekből meglovagolható legyen. Az egyháztörténelem erdélyi püspökeinek legnagyobbika talán már nem áll messze attól, hogy a kanonizált boldogok között tisztelhessük, ezért az ő nevéhez csak tiszta ügy kapcsolódhat, csak tiszta szellemmel említhetjük Őt. Márton Áron mindig egyértelmű ember volt, azt mondta, amit gondolt, és aszerint cselekedett, amit mondott. Elvárható, hogy aki az ő neve mellett munkálkodik, az tegye kötelezővé maga számára ezt a normát. Emellett Márton Áron szellemi hagyatékának levéltári feltárása is folyik, ami értelemszerűen Romániához kötött munka. Gondolkodása már a harmincas évek óta jól ismert, hiszen az *Erdélyi Iskola* tanulmányai, majd pedig a negyvenes években írt (az 1949-es letartóztatás előtti) körlevelek tiszta, evangéliumi gondolatokat állítanak elénk. De még sok feltáratlan dokumentum van a Gyulafehérvári Érseki Levéltárban, melyek kutatását Marton József nagyprépost, egyháztörténész-professzor végzi. Ezzel egyidejűleg folyik az állambiztonsági anyagot őrző bukaresti levéltárban a Márton Áronról

szóló jelentések feltárása is. Ez roppant nagy munka, még hosszú ideig eltarthat, aminek elkezdése és folytatása a bukaresti Denisa Bodeanu és a nagyváradi Nagy Mihály Zoltán érdeme. Azt már most is látni, hogy a kommunista Romániában Márton Áronról született a legterjedelmesebb titkosszolgálati anyag. A Márton Áron iránti érdeklődés – részben a már megismert állambiztonsági anyag hatására – nem kis mértékben olyan irányt vett, ami a titkosszolgálati jelentésekre korlátozódik. Álláspontom szerint az, hogy Márton Áron mit gondolt a világról, az emberről, a társadalomról, az erkölcsről, jogokról, emberi méltóságról, demokráciáról, egyházról, evangelizációról, az emberformálásról, sokkal fontosabb annál, hogy mit gondoltak Márton Áronról a titkosrendőrök, vagy különböző politikusok. Az, hogy mit gondoltak róla mások, inkább a világot mutatja be, melyben Ő élt. Márton Áron gondolkodásának ismeretéhez vannak autentikusabb források, olyan szövegek, melyeket ő írt, vagy mondott. Megfelelő arányérzékkel, egyensúlyt kell találni Márton Áron értékrendjének, gondolkodásának az ismerete, valamint az őt környező világ, a róla kialakult különböző vélemények ismerete között. Ez nem lehet nehéz, mert Márton Áron erkölcsi kikezdhetetlenségét ellenségei is elismerték. Pátosz nélkül tegyük hozzá ehhez: elpusztul az a világ, mely nem teszi magáévá az értékrendet, amit Márton Áron felmutatott.

Németh László már a harmincas évekre megkerülhetetlen irodalomtörténeti tényezővé vált. Ekkortól követői voltak, és talán a negyvenes évek végétől külföldön is számon tartották. (Forrásokkal nem tudom alátámasztani, de gyanítom, hogy Illyés Gyula sokat tett annak érdekében, hogy Németh világirodalmi rangját a világ is észrevegye. Ha ez így van, akkor lehet, hogy Illyés megmentette Németh László életét.) A háború után évekre belső száműzetésbe vonult, ami pályájának egyik legtermékenyebb korszakává lett, majd a fővárosba visszatérve műfordítóként élt. Nemzetközi elismertségéhez bizonyára ez is hozzájárult. A kommunisták őt nem tudták Karácsony Sándorhoz hasonlóan szellemi karanténba zárni, mert Németh nem kötődött intézményhez, ahonnan elbocsátható lett volna, mint Karácsony a debreceni egyetemről. Az ötvenes években nemcsak ő vált műfordítóvá, hanem ettől kezdve kezdték el idegen nyelvekre fordítani Németh műveit is. Ha nem is olyan mértékben, mint Kodályt, de a világ Németh Lászlót is elkezdte számon tartani. A hatvanas évek végétől megkezdődhetett az életmű kiadása, és a megjelenő Németh-kötetek szellemi orientációt adtak a Kádár-korszak elszellemtelenedő világában. A kommunizmus alatt több minden nem

jelenhetett meg tőle, a *Sorskérdések* című kötet alapvető tanulmányai csak 1989-ben láthattak újra napvilágot. Emlékszem a hetvenes-nyolcvanas évek pest-budai antikváriumi világára: olyan Németh-szövegek kerülhettek kezünkbe az antikváriumokban fellelhető régi kiadások által, melyeket akkor állami cenzúra övezett. Ezek a fellelhető régi kiadások az életműsorozatban újra kiadott szövegekkel együtt sokunk gondolkodását formálták. Közben, mivel Németh letagadhatatlannak bizonyult, a színházak sorra állították színpadra drámáit is: Galilei, Petőfi Mezőberényben, Széchenyi, A két Bolyai, Áruló, VII. Gergely. Viszont Németh László neve a rendszerváltozás után felnőtt nemzedék számára már alig jelent valamit. A posztmodern, „ezoterikus" világ, mely szétporlasztotta a klasszikus értékeket, nem tanúsít érdeklődést a szellemi világ iránt, amit életművében Németh összegzett.

Az eszme, amit forrásaink képviseltek, ma is aktuális. Aktuális, mert létezik egy bizonyos új autokrácia és buta uraskodás, ami ma is kasztha-tárokat vonna a nemzet testén belül. Aktuális, mert az élvezetekre és fogyasztásra beállított világban egyre idegenebb az áldozatvállalás, ami pedig igényként van jelen a hivatkozott életművekben. Aktuális azért is, mert e könyv négy fő tartóoszlopa külön-külön is, és életművük közös nevezőjével is az európai kultúrkörhöz tartozik, miközben létezik egy eurokrata gyarmatosító törekvés – akár hazai előkelő idegenekkel, az ő fordításnyelvükkel! –, és e törekvés nem tűri a helyi, főként a kisnépi sajátosságokat. Ahogy ők egységes nemzetet akartak, egymásba illeszkedő társadalmi csoportokkal és rétegekkel, úgy kell beilleszteni, visszailleszteni négy hősünk eszméit a magyar közgondolkodásba.

TARTALOMJEGYZÉK

BEVEZETÉS 3

A KORSZAK TÁRSADALMI ADOTTSÁGAI 9
Szociális válságban a magyar társadalmak 9
Totális rendszerek között 19
a) A nemzetiszocializmus és a fajelmélet ellen 19
b) A nemzetközi szocializmus, a marxizmus ellen 25
JEGYZETEK 44

EMBERKÉP ÉS TÁRSADALOMETIKA A NÉPI GONDOLATBAN 49
A Másik Ember: autonómia, szabadság 49
Az állam feladata 58
A demokrácia 64
Közösség mint személyiségek harmóniája 77
JEGYZETEK 80

MAGYAR GONDOLAT, NÉPI GONOLAT 83
Sorsközösség: hiány, igény és feladat 83
a) Megszakadt sorsközösség a magyarságon belül 83
b) Sorsközösség mint lehetőség: igény és feladat 90
Válságtudat: igény a minőségre és a versenyképességre 108
a) A válság mibenléte 108
b) Válasz a válságra: igény a minőségre 110
c) Válasz a válságra: a versenyképesség igénye 114
Erőszakmentesség 118
JEGYZETEK 134

MAGYAR NEVELÉS 141
Válság, értékrend, pedagógia 141
Iskolarendszer és társadalmi struktúra 146
Iskolán kívüli népművelés 154
Nyelvezet és pedagógia 162
Tantárgy-csoportosítás és személyiségfejlődés 169
a) Tantárgy-csoportosítás, tematikus logika 169
b) Személyiségfejlődés 175
Ismerethalmozás ellen 177
Legyen élménnyé a tanulás! 182
JEGYZETEK 194

UTÓSZÓ 201

A kötet online kiadását
A Nemzeti Kulturális Alap
támogatta
www.nka.hu

Virt László: Magyar nevelés, népi gondolat. Adalék a huszadik századi magyar szellemtörténet egy fejezetéhez

Kiadó: Muravidék Baráti Kör Kulturális Egyesület
Pilisvörösvár, 2017
muravidek@freemail.hu
www.muravidek.eu
www.evid.hu

Borítóterv: Németh Csongor
Nyomdai előkészítés: ANGRÁF Bt., Budapest
Nyomdai munkák: Bodnár Nyomda Bt., Budapest

ISBN 978-615-5750-01-4 (nyomtatott)
ISBN 978-615-5750-02-1 (online, PDF)

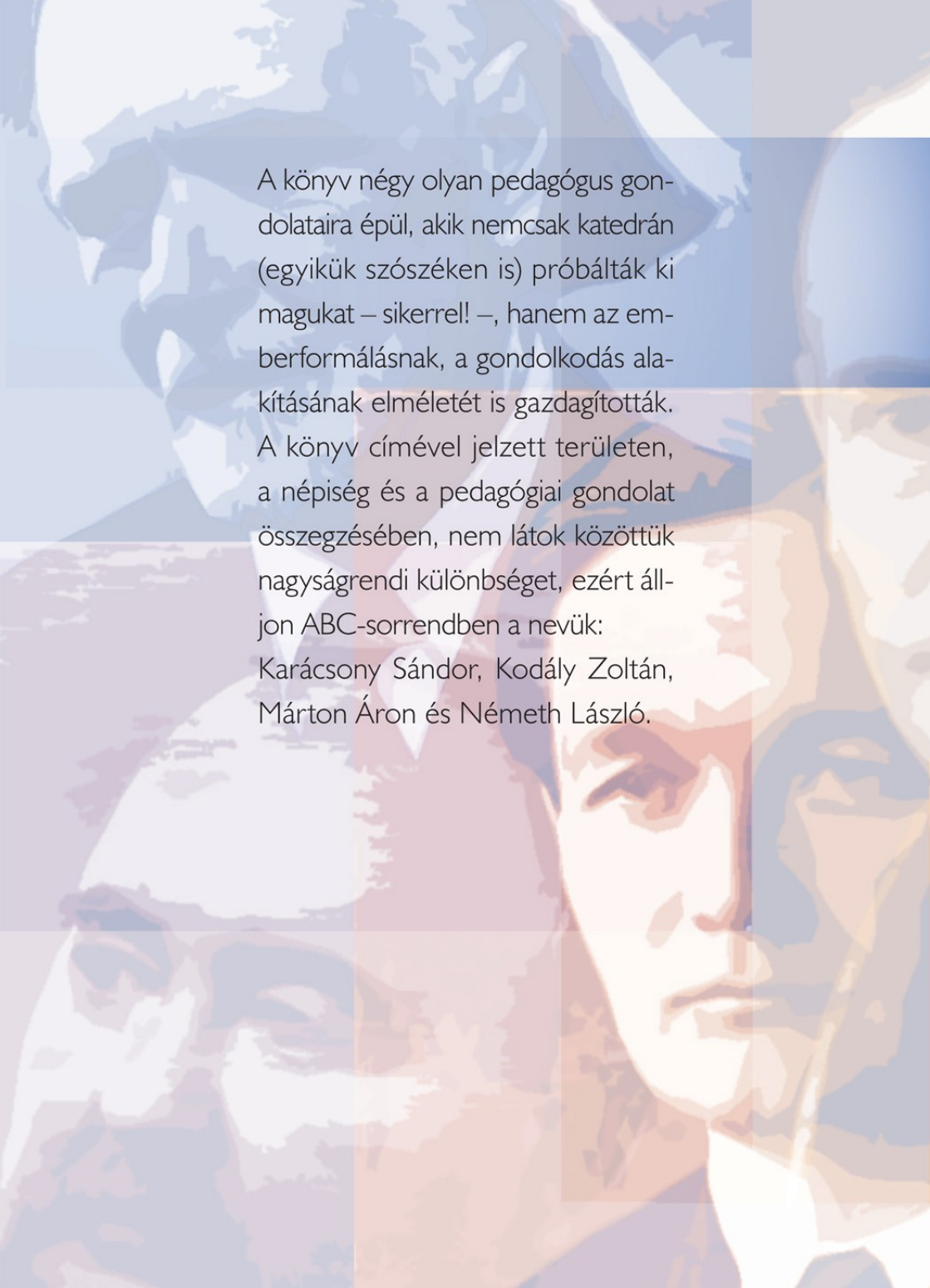

A könyv négy olyan pedagógus gondolataira épül, akik nemcsak katedrán (egyikük szószéken is) próbálták ki magukat – sikerrel! –, hanem az emberformálásnak, a gondolkodás alakításának elméletét is gazdagították. A könyv címével jelzett területen, a népiség és a pedagógiai gondolat összegzésében, nem látok közöttük nagyságrendi különbséget, ezért álljon ABC-sorrendben a nevük: Karácsony Sándor, Kodály Zoltán, Márton Áron és Németh László.